

Sosyal Bilimlerde Güncel Meseleler Üzerine

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. BARAN ARSLAN

DOÇ. DR. TOLGA DURSUN

ÇİZGİ | e-Kitap

Sosyal Bilimlerde Güncel Meseleler Üzerine

Editörler

Doç. Dr. Baran ARSLAN

Doç. Dr. Tolga DURSUN

Çizgi Kitabevi Yayınları (e-kitap)

©Çizgi Kitabevi
Ağustos 2023

ISBN: 978-625-396-059-9

Yayıncı Sertifika No: 52493

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -

Editörler

ARSLAN, Baran | DURSUN, Tolga

Sosyal Bilimlerde

Güncel Meseleler Üzerine

Yayına Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları

Tel: 0332 353 62 65- 66

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahibiata Mah.	Alemdar Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1	Çatalçeşme Sk. No:42/2
Meram/ Konya	Cağaloğlu/ İstanbul
(0332) 353 62 65 - 66	(0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com

📞 / cizgikitabevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK İLE İLGİLİ GÜNCEL ARAŞTIRMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ Çiğdem ÇADIRCI	8
OSMANLI'DA SOSYAL GÜVENLİĞİN UNSURLARINDAN BİRİ OLARAK VAKIFLAR..... Aylin DOĞAN	36
GELİŞME SÜRECİNDE EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER ve DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR: TÜRKİYE İÇİN BİR DEĞERLENDİRME	67
Hatice AZTİMUR	
KURUMSAL SANAYİ POLİTİKASININ ETKİLERİ	91
Zehra DOĞAN ÇALIŞKAN	
AĞIZDAN AĞIZA PAZARLAMA ve GÜVEN.....	107
Oya ERU	
ENDÜSTRİYEL PAZARLARDA SATINALMA ve TEDARİK YÖNETİMİ	141
Dursun YENER	
ÇOK ULUSLU İŞLETMELERDE ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK AÇISINDAN YEŞİL LOJİSTİĞİN ROLÜ ..	171
Mehmet ÇAKMAK	

TÜRKİYE'DE SİGORTA HUKUKU ve SİGORTA MUHASEBESİ MEVZUATI212
Ayşe Nilgün ERTUĞRUL YENER

TOPLU YAPILARDA AVANS ÖDEME BORCU248
Nurgül KUTLU DOĞAR

ÖNSÖZ

Yeniliklerin, teknolojinin sürekli ve hızlı değişim yaşıdığı dünyamızda her geçen gün akademik literatüre araştırılması gereken yeni konular girmektedir. Bu konulardan haberdar olmak isteyen araştırmacılar için farklı disiplinler tarafından bir araya getirilen çalışmalar önem arz etmektedir. Sosyal Bilimlerde Güncel Meseleler Üzerine isimli bu kitap çalışmasında işletme, iktisat, pazarlama, maliye, uluslararası ticaret, muhasebe ve hukuk gibi farklı disiplinlerden araştırmacıların güncel meseleler üzerine değerlendirmeleri ele alınmıştır. Bu kitap ile farklı görüşler açısından okuyuculara değerlendirme imkânı sunulmaya çalışılmıştır.

TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK İLE İLGİLİ GÜNCEL ARAŞTIRMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çiğdem ÇADIRCI*

Giriş

Bireyler yaşamları boyunca karşılaşılabilecekleri maddi ve manevi sorunların üstesinden gelebilmek için birtakım önlemler almış ve bütçelerinden pay ayırmak zorunda kalmıştır. Bireylerin yanı sıra sosyal güvenlik kurumları da bireylerin olası tehlike ve risklere karşı korunması amacıyla bütçelerinden büyük oranda pay ayırmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle Devletlerin yaptığı kamu harcamaları içerisinde yüksek paya sahip olan sosyal güvenlik harcamaları, toplumların refah ve huzur içerisinde yaşamaları için ayrı bir öneme sahip olma özelliğini her zaman korumuştur. Sosyal güvenlik harcamalarının boyutu ve niceliği ülkeler arasında farklı oranlara ve özelliklere sahip olsa da her zaman bütçe içerisinde varlığını korumaya da devam etmiştir.

Çalışmada, Türkiye'de 2010-2022 yıllarını kapsayan dönem için sosyal güvenlik ile ilgili yapılmış olan araştırmalar incelenmiştir. Bu çalışma nitel araştırma olup; doküman analizi metodu kullanılmıştır. Çalışmada 7 si tez olmak üzere 33 araştırma değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın temel amacı; kamu harcamaları içerisinde ayrı bir öneme sahip olan sosyal

* Harran Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Mali İktisat Anabilim Dalı, cigdemcadirci@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1602-3103

güvenlik konusu için bibliyometrik yöntemi ile derlenen bir literatürün oluşturulması ve bu konu ile ilgili gelecekte yapılacak olan araştırmalara yol göstermesidir. Bu bağlamda ele alınan çalışmaların; dönemleri, amaçları ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde; kavramsal çerçevede sosyal güvenlik kavramı, ikinci bölümde; Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sistemi’nin tarihçesi araştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise konu ile ilgili nitel ve nicel yöntemlerle araştırılmış makaleler ve tezler incelenmiştir.

Kavramsal Çerçeve Sosyal Güvenlik

Sosyal güvenlik kavramı ilk kez 14 Ağustos 1935 tarihli ABD Sosyal Güvenlik Kanunu’nda (Social Security Act) kullanılmıştır. Sonrasında 1941 tarihli Atlantik Paketi Sözleşmesi ve Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) 1944 tarihindeki Philadelphia Konferansında kullanılmıştır. ILO’nun 1952 tarih ve 102 sayılı Sosyal Güvenliğin Asgari Normlarına İlişkin Sözleşmesinde ise, sosyal güvenlik kavramı tüm ayrıntılarıyla ele alınmıştır (Aydın, 1999:5).

Sosyal güvenlik kavramı, bireylerin ve grupların herhangi bir ekonomik ve sosyal sorunla karşılaşmaları halinde ihtiyaç duydukları desteğin kamu programları arayıcılığıyla kurumsal hale getirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Berkay, 2013:1). Bir başka tanıma göre ise, sosyal güvenlik, bireylerin anne karnında oluşumu ile başlayan ölümü sonrasında bile belirli bir süre devam eden süreç boyunca hayat standartlarını belirli seviyede tutmalarını amaçlayan bir refah programı olarak da ifade edilmektedir (Gümüş, 2010:5). Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere; sosyal güvenlik, bireylerin yaşamları boyunca olası maddi ve manevi zararlar karşısında devreye giren bir mekanizma olarak değerlendirilebilir.

Sosyal güvenliğin ortak özellikleri aşağıda belirtilmiştir. Bu özellikler; (Erkul vd., 1983:134).

- ✓ Tüm bireylerin hayatları boyunca karşılaşılabilecekleri riskler karşısında korumak ve bu risklerin olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak,
- ✓ Toplumdaki bireylerin tümünü ayırım yapmadan kapsamak,
- ✓ Bireylere asgari bir yaşam düzeyi sağlamak,
- ✓ Devletçe düzenlenen yasal bir sistem, olarak ifade edilebilir.

Sosyal güvenlik zaman içerisinde modern dünyanın icat etmediği ancak modern ulus-devlet dönüşümünün bir evresi haline gelmiş ve Devletin tüm yurttaşlarının temel ihtiyaçlarını gidermesine dayanan sosyal refah devletinin benimsediği bir koruma modeli olmuştur (Çımrın ve Durdu, 2015:74). 1948 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde her bireyin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. Bu durum sosyal güvenliğin kurumsallaşması adına önemli bir gelişmedir. 1965 yılında yürürlüğe koyulan Avrupa Sosyal Şartı'nda bu kurumsal yapının evrenselliğinin yinelenmesi de önemli gelişmelerden bir diğeridir (Türkoğlu, 2013:277). Aslında İkinci Dünya Savaşı'nın yaşanması sosyal güvenlik sistemleri için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Savaş sonrasında özellikle Avrupa'da toplumsal barış ve huzurun yeniden tesis edilmesi ve savaş sonrası yıpranmış olan toplumların refahının artırılması önemli hale gelmiştir. Bu nedenlerle refah devleti ve sosyal devlet anlayışı gereğince sosyal güvenlik araçları önem kazanmış ve aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu araçların kullanılması ülkelerin 1950-1970 döneminde sosyal güvenlik harcamalarının artması ile sonuçlanmıştır. Artan sosyal güvenlik harcamaları ülkelerin bütçelerinde büyük yükler meydana getirmiştir (Doğan ve Kabayel, 2017:218). İlerleyen süreçte bu harcamaların kısıl-

ması gerekliliği ve devletin sosyal yönlü politikaların azaltılması yönünde politikalar gündeme gelmiştir (Berkay, 2013:1).

Modern anlamda sosyal güvenlik bugünkü konumuna, 19. ve 20. yüzyılda Kıta Avrupası ülkelerinde yaşanan politik, sosyal ve ekonomik çatışmaların bir ürünü olarak gelmiştir. Özellikle Kıta Avrupası ülkelerinde ortaya çıkmasında temel sebepler bulunmaktadır. Bu sebepler;

- ✓ Sanayileşmesini tamamlamış olan bu ülkelerde ortalama yaşam sürelerinin düşük olması,
- ✓ İş kazalarında meydana gelen kazaların artması,
- ✓ Yoksulluk oranlarının artması,
- ✓ Sağlık hizmetine olan ihtiyacın artması, olarak belirtilmiştir (Yurdadoğ vd., 2019:652).

Sosyal güvenlik harcamalarının tanımlanmasında ülkeler ve uluslararası kuruluşlar arasında farklılıklar mevcuttur. Örneğin; sosyal güvenlik harcamalarını UNICEF çocukların korunması amaçlı çalışmalar olarak ifade ederken, diğer uluslararası kuruluşlar ise sosyal güvenlik harcamalarını hak temelli bir yaklaşım olarak ifade etmişlerdir (Hinds, 2014:1-3). OECD ise yapılan harcamaların sosyal harcama olup olmadığının sınıflandırılmasını, bazı kriterler çerçevesinde belirlemiştir. Bu kriterler; (Adema ve Ladaique, 2009:8)

- ✓ Yaşlılık; emekli maaşları, erken emeklilik maaşları, yaşlılar için evde yardım ve konut hizmetleri,
- ✓ Emekli aylıkları veya cenaze ödemeleri,
- ✓ İş görememezlikle ilgili yardımlar; bakım hizmetleri, engellilik yardımları, iş göremezlikten kaynaklanan yardımlar, mesleki yaralanma ve kaza mevzuatı, çalışanların hastalık ödemeleri,
- ✓ Sağlık; yatılı ve ayakta tedavi harcamaları, tıbbi ürünler, önleyici tedbirler,
- ✓ Aile; çocuk ödenekleri ve kredileri, çocuk bakım desteği, izin sırasında gelir desteği, tek başına ebeveyn ödemeleri,

- ✓ Aktif işgücü piyasası politikaları; istihdam hizmetleri, eğitim, istihdam teşvikleri, engellilerin entegrasyonu, doğrudan iş yaratma ve başlangıç teşvikleri,
- ✓ İşsizlik (işsizlik tazminatı; işgücü piyasası nedenleriyle erken emeklilik,
- ✓ Barınma; barınma ödenekleri ve kira sübvansiyonları,
- ✓ Diğer sosyal politika alanları; düşük gelirli hanelere yapılan kategorik olmayan nakit yardımlar,
- ✓ Diğer sosyal hizmetler; yani OECD üyesi olmayan ülkeler bazı ülkelerde gıda sübvansiyonları gibi destek programlarına yapılan sponsorluklardır.

Gelişmiş refah devletlerinde sosyal yardımlar, belirli amaçlar çerçevesinde sosyal güvenlik sistemleri içerisinde kurumsallaşmışlardır. Bu amaçlar; (Nelson, 2010).

- ✓ Yoksulluğun azaltılması,
- ✓ Toplumdaki dezavantajlı kişilerin sosyal haklarının sağlanması,
- ✓ Refah devleti yardımlardan yararlananların kendi kendine yeterliliklerinin sağlanmasıdır.

Bireylere sosyal güvenlik hizmetlerinin önemli bir bölümü sosyal güvenlik kurumları aracılarıyla sunulmaktadır. Sosyal güvenlik kurumlarının temel amacı, primler ve vergiler yoluyla finanse edilen çalışma hayatı boyunca olası riskleri sigorta etmek olsa da bunun yanı sıra prim ve vergi ödemeksizin bireylerin temel hak ve hizmetlerden yararlanmalarını sağlamaktadır. Sosyal devletin, yoksullukla mücadele de bakıma muhtaç kimsesiz, engelli ve zihinsel engellilere de hizmet ulaştırması gerekmektedir (Gümüş, 2010:5). Bu sosyal yardımların sosyal güvenlik sistemi içerisinde yerleri ve işlevleri de ülkelerin refah rejimleri ile belirlenmektedir (Gökbayrak, 2017:73).

Ülkelerde sosyal güvenlik harcamalarının boyutunun ekonomik büyüme üzerinde iki farklı etki yarattığı kabul

edilmektedir. Birinci etkisinin, ekonomik büyüme üzerinde negatif yönlü olduğudur. Klasik iktisatçılar dışlama etkisi ile bu etkinin ekonomik büyümeyi küçülteceğini savunurlar. İkinci etkisinin ise, Keynesyen yaklaşıma göre çarpan etkisi ile ekonomik büyümeyi arttıracak yönünde olacaktır. Akademik yazın incelendiğinde bu iki görüşü de destekleyen birçok çalışma olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan Bräuning (1996) sosyal güvenlik harcamalarının özel tasarrufları azaltan ve büyümeyi düşüren etkiye sahip olduğunu, Bellettini ve Ceroni (2000) ise, sosyal güvenlik harcamalarının beşerî sermaye oluşumu üzerinde pozitif bir etkisi olduğu ve ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini ifade etmektedir.

Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sistemi’nin Tarihçesi

Dünya ülkelerinde Sanayi Devrimi öncesinde sosyal yardımlar adında çeşitli esnaf birlikleri, cemaatler vb. topluluklar arasında dayanışma dernekleri bulunmaktadır. Sanayi devrimi ile birlikte bu topluluklar daha kurumsal ve yasal hale gelmiştir. Dünyada ilk olarak Birleşik Krallık ve daha sonrasında Almanya’da tasarlanan sosyal güvenlik sistemi birçok ülkede uygulama alanı bulmuştur (Doğan ve Kabayel, 2017:218).

19. ve 20. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Ahilik, lonca ve vakıf gibi geleneksel kurumlar vardı. Bu kurumlar, günümüzdeki anlamında olmasa da sosyal güvenlik fonksiyonu gören kurumlar niteliğindedir. Cumhuriyetin ilan edildiği tarihten 1961 Anayasasına kadar olan süreçte ise geniş kapsamlı olmasa da sosyal güvenlik kanunları yürürlüğe girmiştir (Yurdadoğ vd., 2019:652). Türkiye’de çalışanlar ve çalışanların hakları ile ilgili ilk ciddi düzenleme 1936’da yürürlüğe giren İş Kanunu’dur. 1945 sonrasında ise kurumsallaşma süreci devam etmiştir (Çımrın ve Durdu, 2015:61).

Türkiye’de ilk kez sosyal güvenlik hakkının anayasal temeli 1961 Anayasası ile olmuştur. 1961 Anayasasında “Herkes,

sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilatı kurmak ve kurdurmak devletin ödevlerindedir." ibaresi bulunmaktadır (1961 Anayasası, m.48). Sosyal güvenlik hakkının kapsamı, 1982 Anayasasında daha da genişletilmiş, ancak devletin bu hakkı sağlarken, belirli sınırları olduğu ifade edilmiştir (Yurdadoğ vd., 2019:652).

İşçilerin sosyal güvenliğinin sağlanmasında reform özelliği taşıyan Kanun, 01.03.1965 tarihinde yürürlüğe giren 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu'dur. Bu Kanun ile sosyal sigorta kanunları, günün koşullarına göre gözden geçirilmiş ve tek metin haline getirilmiştir. Aynı zamanda 506 sayılı Kanun ile İşçi Sigortaları Kurumu'nun ismi "*Sosyal Sigortalar Kurumu*" olarak değiştirilmiştir (Angın, 2019:433).

Dünyada hâkim olan liberalleşme politikalarının etkisiyle Türkiye'de de liberalleşme politikaları hâkim olmuştur. Özellikle 1980'ler de hızlı neo-liberalleşme politikaları devletin küçülmesine ve görev ile sorumluluklarının değişmeye başlamasına neden olmuştur. Bu süreçte, sosyal güvenlik alanında özel sektör teşvik edilmeye başlanmıştır. Bu nedenle 1980'lerle birlikte devletin sosyal güvenlik harcamalarında gerileme başlamıştır (Çımrın ve Durdu, 2015:61).

Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemleri ile ilgili önemli bir adım da 1999 yılında 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu'dur. Bu Kanun, 08.09.1999 tarihinde Resmî Gazete 'de yayımlanmıştır. Bu Kanun ile işverenlerden sigortalılar adına işsizlik sigortası primi kesilmeye başlanmıştır. Bu Kanun kapsamında işsizlik sigortası hak etme kurallarının, işsizlik ödeneği süresinin ve miktarının kapsamı belirlenmiştir (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4447.pdf>). 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu'nun çıkarılmasının temel nedeni, sosyal güvenlik kuruluşlarının içinde buldukları finansman sorunlarını azaltmak ve sigortalılar ile emekliler arasındaki eşitsizliklerin giderilmesini sağlamaktır. Bu kanun ile iş-

sizliği düşürmek ve istihdam koşullarını düzeltmek amacıyla işsizlik sigortası ve işsizlik fonu uygulamaya konulmuştur (Angın, 2019:435).

Sosyal Güvenlik sistemleri ile ilgili diğer önemli bir adımda, 31.05.2006 tarihli ve 26200 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'dur. Bu Kanun ile Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı, Bağ-Kur Genel Müdürlüğü ve Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'nü aynı çatı altında toplanmış ve tüzel kişiliklerine son verilmiştir (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5510.pdf>). Sosyal güvenlik kurumu yeni yapısı ve görev alanları çerçevesinde, sadece çalışanların sosyal sigorta sistemlerini değil, genel sağlık sigortası ve düşük gelirlili nüfus kesimlerine yani bütün nüfusa yönelik sosyal yardım ve hizmetler ile ilgili işlemlerini de yürütmekten sorumlu temel sosyal güvenlik kurumu haline gelmiştir (Alper, 2017:144).

Türkiye'de sosyal güvenlik uygulamaları incelendiğinde; Osmanlı döneminde ilk başlarda gelenekler ekseninde uygulandığı, son dönemlere doğru ise yasal bazı çalışmalar yapılmaya başlandığı söylenebilir. Ancak bu süreçte kurumsal bir yapıya sahip bir sosyal güvenlik yapısının oluşturulabildiği söylenemez. Cumhuriyet döneminde ise Kurtuluş Savaşının devam ettiği yıllarda bile sosyal güvenliğe ilişkin yasal düzenlemelerin yapıldığı görülse de kurumsal bir oluşumun oluşabilmesinin 1945 yılında gerçekleştiği söylenebilir. Aynı zamanda Cumhuriyet döneminde sosyal güvenliğe ilişkin çok fazla yasal düzenleme ve oldukça parçalı bir yapıda örgütlenme söz konusu olmuştur (Angın, 2019:435).

Yöntem

Nitel araştırma yöntemi ile hazırlanan bu çalışmada doküman analizi metodu ile Türkiye'de sosyal güvenlik konusunu esas alan çalışmalardan yararlanılarak bir indeks çalış-

ması yapılması amaçlanmıştır. Çalışmada konu ile ilgili araştırmaların metotları incelendiğinde, nitel ve nicel yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmada nitel ve nicel yöntem ile hazırlanan makaleler ile yerli tezler ayrıştırılarak, incelenmiştir. Konu ile ilgili çalışmaların taranmasında anahtar kelime olarak “*Sosyal Güvenlik, Sosyal Güvenlik Sistemi, Sosyal Güvenlik Harcamaları*” kavramları kullanılmıştır. Çalışmada güncel çalışmaların değerlendirilmesi ve taranması amaçlanmış, bu nedenle 2010-2022 yıllarını kapsayan dönem de yapılan araştırmalar incelenmiştir. Çalışmaya dahil edilen araştırmaların belirlenmesinde ise çeşitli bilimsel veri tabanları taranarak (Google Akademik, Researchgate arama motorları ve Harran Üniversitesi arama motoru olan “Piri Keşif Aracı”) ulaşılabilen konu ile ilgili yayınlar belirlenmiştir. Ulaşılan yayınlar içinden konuların benzerliğine göre elemeler yapılmış ve çalışmaya dahil edilmiştir. Elde edilen kaynaklar arasından 14 nitel yöntem kullanılarak hazırlanan araştırma, 12 nicel yöntem kullanılarak hazırlanan araştırma ve 7 tez çalışması olmak üzere 33 araştırma çalışma kapsamına alınmıştır.

Tablo 1’de Türkiye’de 2010-2022 yılları arasında sosyal güvenlik ile ilgili yapılmış olan araştırmaların bibliyometrik analizi verilmiştir.

Tablo 1. Sosyal Güvenlik ile İlgili Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

NİTEL ARAŞTIRMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ		
Yazar (lar)	Çalışmanın Türü ve Adı	Çalışmanın Amacı ve Sonucu
Cural ve Memişoğlu (2022)	Araştırma Makalesi / Türkiye'de Sosyal Güvenlik Reformlarının Mali Sonuçları	Çalışmanın amacı, sosyal güvenlik reformlarının mali sonuçlarının incelenmesi ile sosyal güvenlik sisteminin mali sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik tavsiyeler sunmaktır. Çalışmada, Türkiye'de kayıt dışı istihdam oranında, sosyal güvenlik kapsamında meydana gelen genişleme, aktif/pasif dengesinde iyileşme ve sosyal güvenlik sisteminin finansman açıklarının GSYİH'ya oranının azalması gibi yapısal konularda olumlu gelişmeler sağlandığı bulgusuna ulaşılmına rağmen, reformlarda istenilen seviyeye ulaşılamadığı bulgusuna da ulaşılmıştır.
Şeren ve Geyik (2021)	Araştırma Makalesi / Türkiye'de Sosyal Koruma Harcamaları: 2000'li Yıllardan Günümüze Gelişim ve Değişim Temelinde Genel Durum	Çalışmanın amacı, 2000-2019 dönemine ait veriler ile Türkiye'de sosyal koruma harcamalarının seyrini ve gelişimini incelemektir. Çalışmada, Türkiye'de sosyal harcamalar yıllar içerisinde artma eğilimi göstermiş ve bu harcamaların %98.4'ünün sosyal koruma harcamalarından oluştuğu sonucuna varılmıştır.
Doğan (2020)	Araştırma Makalesi / Türkiye'deki Ailelerin Sosyal ve Ekonomik Güvenliği: OECD ve AB Ülkeleri ile Bir Karşılaştırma	Çalışmanın amacı, Türkiye, AB ve OECD ülkelerinin sosyal ve ekonomik güvenlik harcamalarının farklı veriler ile kıyaslanmasıdır. Çalışmada 2002-2018 döneminde, Türkiye'de sosyal yardımlara ayrılan payın yıllar itibarıyla arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra, sosyal yardım talep eden aile sayısının arttığı da çalışmanın bir diğer sonucunu oluşturmuştur. Bu durumun ise Türkiye'de yoksulluğun arttığına bir göstergesi olarak kabul edilebileceği ifade edilmiştir.
Yurdadoğ vd., (2019)	Araştırma Makalesi / Sürdürülebilir Sosyal Güvenlik Sistemi İçin Mali Kural Önerisi	Çalışmanın amacı, Avrupa Birliği'nde yer alan mali kurallar incelenerek, Türk Sosyal Güvenlik Sistemi için mali kural önerileri sunmaktır. Aynı zamanda çalışmada ulusal yazında Anayasanın 65.maddesine genellikle hukuksal açıdan yaklaşıldığı ve söz konusu maddenin Türk Sosyal Güvenlik Sistemi'ne yönelik mali ve iktisadi etkilerinin ihmal edildiği tespit edilmiş ve önerilen mali kural çerçevesi ile uyumlu olarak yeni bir yorum önerisinde bulunulmuştur. Çalışma ile Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin açıklarının sürdürülemez düzeyde olduğu ve önerilen mali kural çerçevesinin kesin bir çözüm olmadığı sonucuna varılmış, ancak önerilen kural ile beraber kurumsal önerilen düzenlemelerin yapılması ile kayda değer iyileşmeler sağlanacağı vurgulanmıştır.

Doğan ve Kabayel (2017)	Araştırma Makalesi / Sosyal Güvenlik ve Sosyal Güvenlik Harcamaları Üzerine Değerlendirmeler	Çalışmanın amacı, gelişmiş ve Türkiye'nin de içerisinde olduğu gelişmekte olan ülkelerde sosyal güvenlik harcamaları, ülkeler arasındaki sosyal güvenlik harcamalarında meydana gelen farklılıklar ve sosyal güvenlik sistemlerine ilişkin sorunların incelenmesidir. Çalışmada incelenen ülkeler ve bölgeler; Birleşik Devletler, Almanya, Şili, Fransa, Türkiye, Avusturya, Meksika, Finlandiya, Güney Kore, OECD, Euro Bölgesi'dir. Çalışmada Türkiye'de sosyal güvenlik alanında yapılan reformlardan BAĞ-KUR, Emekli Sandığı ve Sosyal Sigortalar kurumlarının tek çatı altında birleştirilmesinin başarılı uygulamalar olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Sağlık sigortası ile sosyal güvencesi olmayanların da sosyal güvence altına alınmasının çok önemli olduğu ifade edilmiştir. Ancak Türkiye'de kendi kaynakları ile sosyal giderlerinin sürdürülebilir şekilde finansmanının sağlanamadığı ve sonucunda bütçe açıklarını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Gökbayrak (2017)	Araştırma Makalesi / Değişen Refah Devletleri ve Sosyal Yardımlar	Çalışmanın amacı, değişen refah rejiminin özellikleri gereğince sosyal sigorta ve sosyal yardım ilişkisi ile sosyal yardımlardan yararlananların değerlendirilmesidir. Çalışmada, Türkiye'de sosyal yardım ve hizmetlerin yasal ve kurumsal düzeyde bütüncül bir yapıda düzenlenme ihtiyacının varlığı ile gerçekleştirilmeye çalışılan projelerin önem taşıdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Türkiye'de çalışmaya dayalı sosyal güvence anlayışı, işsizlik ve güvencesiz çalışma şekillerinin meydana getirdiği yoksulluğun sosyal yardımlara muhtaç hale gelen kişilerin sayısının arttığı da çalışmanın bir diğer bulgusudur. Bu sorunun çözümü için de sosyal yardımların artırılmasının çözülebilecek optimal büyüklükte bir sorun oluşturmayacağı savunulmaktadır.
Arpa ve Kolçak (2017)	Araştırma Makalesi / Türkiye ve OECD Ülkelerinde Sosyal Güvenlik Harcamaları	Çalışmanın amacı, Türkiye'de 2000 yılı ve sonrası için sosyal güvenlik harcamalarının bütçe büyüklükleri içerisindeki yeri ve bu yerin karşılaştırmalı olarak açıklanmasıdır. Çalışmada Türkiye'nin sosyal güvenlik harcamalarının GSYİH'a oranının en yüksek olduğu dönemde bile %11,7 oranında iken, OECD ülkelerinin ortalamasının %21,7 olduğu ifade edilmiştir. Bir başka ifade ile çalışmada Türkiye'de sosyal güvenlik harcamalarının çok düşük seviyelerde olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle çalışmada Sosyal güvenlik sisteminin çözülmesi gereken önemli sorunları olduğu vurgulanmaktadır.
Yurdadoğ (2017)	Araştırma Makalesi / Sosyal Güvenlik ve Yeniden Gelir Dağılımına Etkisinin Teorik Çerçeve Değerlendirilmesi	Çalışmanın amacı, sosyal güvenlik yöntemleri ve sosyal güvenlik finansman kaynakları ve sosyal güvenliğin yeniden gelir dağılımına etkisinin incelenmesidir. Çalışmada, sosyal güvenlik ülkelerin ekonomik gelişmişliklerine bağlı olarak gelirin yeniden dağıtılmasına ve eşitsizliğin azalmasına-artmasına yol açtığı ifade edilmektedir. Elde edilen gelirlerin hangi grupların korunmasında kullanıldığı, bu grubun negatif transferlerin sahibi olup- olmadığının ve bu grupların hangi tehlikeler karşısında korunmaya alındığının gelir dağılımı üzerinde etkili olduğu ifade edilmektedir.

Baylan (2015)	Araştırma Makalesi / Sosyal Güvenlik Harcamalarının Makroekonomik Etkileri: Bir Literatür Taraması	Çalışmanın amacı, sosyal güvenliğin büyüme, tasarruf, fiyat istikrarı ve gelir dağılımı üzerinde etkilerinin değerlendirilmesidir. Çalışmada sosyal güvenliğin ekonomik etkileri ve boyutunun ülkeler arasında farklılık gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Sosyal güvenlik harcamalarının ikame etkisi ile istihdamı artırdığı, gelir etkisiyle de istihdamı azalttığı kanısına varılmıştır. Aynı zamanda sosyal güvenliğin büyümeyle beşeri sermaye stokunda meydana gelen artış yoluyla etkilendiği ifade edilmiştir.
Kayalidere ve Şahin (2014)	Araştırma Makalesi / Sosyal Devlet Anlayışı Çerçevesinde Türkiye’de Sosyal Koruma Harcamalarının Gelişimi ve Yoksulluk	Çalışmanın amacı, Sosyal devlet anlayışı kapsamında yapılan sosyal koruma harcamalarının yoksulluğu önlemedeki rolünün ortaya koyulmasıdır. Ayrıca çalışmada, yoksulluğun genellikle yevmiyeliler, tarım ve inşaat sektöründe çalışanlar arasında yoğun olmasından dolayı, Asgari Ücret ile Yoksulluk Sınırı karşılaştırmaları yapılmıştır. Çalışmada, Türkiye’de yoksulluğu önlemek üzere yapılan sosyal koruma harcamalarının yetersiz olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda kamu harcamalarının büyük bir kısmının emekli aylık ödemelerine ayrıldığı ve eğitim ile sağlık alanlarına tahsis edilen payların düşük kaldığı ifade edilmektedir. Asgari ücretin ise yoksulluk sınırının çok gerisinde kaldığı belirtilmiştir. Sonuç olarak yoksul kişilere yapılan harcamaların gelir dağılımı üzerinde iyileştirici etkisi olacağı ifade edilmiştir.
Türkoğlu (2013)	Araştırma Makalesi / Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik	Çalışmanın amacı, Türkiye’de sosyal yardım ve sosyal güvenlik çalışmalarının sosyo-ekonomik gelişiminin incelenmesidir. Çalışmada, Türkiye ve Avrupa Birliği ülkeleri karşılaştırıldığında Türkiye’nin önemli ilerleme kaydettiği bulgusuna varılmıştır. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren, sosyal sigorta sisteminde ve “sosyal diyalog” çalışmalarında AB sosyal politikasına uyum sağlanması konusunda önemli gelişmeler kaydedilmeye başlandığı ifade edilmiştir.
Berkay (2013)	Araştırma Makalesi / 1980-2010 Döneminde Sosyal Refah Devleti Çerçevesinde Türkiye’de Sosyal Güvenlik Harcamalarının Gelişimi	Çalışmanın amacı, Türkiye’de 1980/2005 yılları arasında sosyal güvenlik harcamalarının gelişiminin incelenmesidir. Çalışmada, sosyal harcamaları içerisinde en yüksek paya sosyal güvenlik harcamalarının sahip olduğu ifade edilmektedir. Türkiye’de sosyal güvenlik kurumlarına bütçeden yapılan transferlerin 1980’lerden bu yana arttığı bulgusuna ulaşılmıştır. 1980 yılında sosyal güvenliğe konsolide bütçeden ayrılan pay %4 iken, bu oran 2005 yılında %15’lere kadar yükseldiği ifade edilmiştir.
Alper (2011)	Araştırma Makalesi / Sosyal Güvenlik Reformu ve Finansmanla İlgili Beklentiler	Çalışmanın amacı, Türkiye’de uygulamaya koyulan Sosyal Güvenlik Reformu’nun değerlendirilmesidir. Çalışmada Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin tek çatı altında birleştirilmesi ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun uygulamaya konulmasının önemli sosyal güvenlik reformları olduğu vurgulanmış ve sosyal güvenlik alanına yönelik reformların büyük ölçüde tamamlandığı belirtilmiştir. Ayrıca reformun, ilk mali hedefi olan finansman açıklarının GSYH’nin %4,5’ini geçmemesi ile hedefine ulaşamadığını ifade edilmiştir.

Gümüş (2010)	Araştırma Makalesi / Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Öneriler	Çalışmanın amacı, Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminin mevcut durumu, süregelen sorunlarının tespit edilmesi ile bu sorunlara çözüm önerileri geliştirilmesidir. Çalışmada, sosyal güvenlik sisteminin temel sorununun mali yapısını da olduğu ve sosyal güvenlik sisteminin temel finansman kaynağı olan prim gelirlerinin sürekli, düzenli ve yeterli düzeyde olmasının sağlanması için istihdam hacminin artırılması, çalışanların sisteme katılımlarının sağlanması, kayıt dışılığın önlenmesi için teşvik ve piyasayı düzenleyici politikaların geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.	
NİCEL ARAŞTIRMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ			
Yazar (lar)	Çalışmanın Türü ve Adı	Yöntem(ler)	Çalışmanın Amacı ve Sonucu
Çetin (2021)	Araştırma Makalesi / Yolsuzluk Sosyal Harcamaları Azaltıyor Mu? Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Analiz	Panel Veri Analizi	Çalışmanın amacı, Türkiye ve 16 gelişmekte olan ülkenin 2012-2017 dönemine ait veriler ile yolsuzluğun sosyal harcamalar üzerindeki etkisinin ölçülmesidir. Çalışmada, yolsuzluğun gelişmekte olan ülkelerde sosyal harcama düzeyi üzerinde negatif etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bir diğer bulgusu ise yolsuzluk miktarındaki artışın, gelişmekte olan ülkelerde sosyal harcamaların azalmasıyla sonuçlandığıdır.
Ünal ve Aşar (2021)	Araştırma Makalesi / Türkiye'de Sosyal Güvenlik Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Eşbütünlüme Analizi ve Granger Nedensellik Testi	Johansen Eşbütünlüme Testi ve Granger Nedensellik Testi	Çalışmanın amacı, Türkiye'de 1975-2017 dönemine ait veriler ile sosyal güvenlik harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki zamansal nedensellik ilişkisinin tespit edilmesidir. Çalışmada, sosyal güvenlik harcamalarında meydana gelen 1 puanlık artışın ekonomik büyümede 1.05 puan artışa neden olacağı bulgusuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasında nedensellik olup-olmadığının araştırılmasında ise sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümenin nedeni olduğu, fakat ekonomik büyümenin sosyal güvenlik harcamalarının nedeni olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Altınöz ve Altuntaş (2021)	Araştırma Makalesi / Türlerine Göre Transfer Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama	ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	Çalışmanın amacı, Türkiye'de 1991-2016 dönemine ait veriler ile transfer harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin araştırılmasıdır. Çalışmada, kısa ve uzun dönemde sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bir diğer bulgusu ise kısa dönemde iç borç faiz ödemelerinin ekonomik büyümeyi azalttığıdır. İç borç faiz ödemelerinin kısa dönemde ortaya çıkardığı bu etki sosyal güvenlik harcamalarının gerek kısa gerekse uzun vadeli pozitif etkisinden daha büyük olduğudur.

Güler (2020)	Bildiri / Türkiye'de Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Harcamalarının Kamu Harcamaları Üzerindeki Etkisi	Johansen Eşbütünleşme Testi ve Hata Düzeltme Modeli (VECM)	Çalışmanın amacı, Türkiye'de 1990-2019 dönemine ait veriler ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının kamu harcamaları üzerindeki etkisinin ölçülmesidir. Çalışmada, sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının artış hızındaki %1'lik bir artışın kamu harcamalarının artış hızını ortalama olarak %0.89 oranında etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.
Baylan (2019)	Araştırma Makalesi / Sosyal Güvenlik Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği	Johansen Eşbütünleşme Testi	Çalışmanın amacı, Türkiye'de 1975-2010 dönemine ait veriler ile sosyal güvenlik harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Çalışmada sosyal güvenlik harcamalarının gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşırken, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.
Altunöz ve Çondur (2018)	Araştırma Makalesi / Sosyal Güvenlik Harcamaları Gelir Dağılımında Etkin Mi? Türkiye Ekonomisi İçin Nedensellik Analizi	Johansen Eşbütünleşme Testi, Vektör Hata Düzeltme Modeli ve Nedensellik Analizi	Çalışmanın amacı, Türkiye'de 1985-2006 dönemine ait veriler ile sosyal güvenlik harcamaları ile gelir dağılımı adaletsizliği arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün belirlenmesidir. Çalışmada, gelir dağılımındaki adaletsizliğin azalması ile kamu harcamalarının da azalacağı bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bir diğer bulgusu ise, sosyal güvenlik harcamaları / GSMH değişkeninden kamu harcamaları değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğudur. Bu sonuç da teorik beklentilere uygunluk göstermekte olup sosyal güvenlik harcamalarında meydana gelecek artışın kamu harcamalarını arttıracaklarını göstermektedir.
Organ ve Yavuz (2017)	Araştırma Makalesi / Sosyal Güvenlik Sistemi Açıklarının Analizi ve Ekonomi Üzerindeki Etkisi	Regresyon Analizi	Çalışmanın amacı, Türkiye'de 1998-2015 dönemine ait veriler ile Sosyal güvenlik sistemi açıklarının finansmanında bütçeden yapılan transferlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışmanın temel bulgusu, Türkiye'de Sosyal güvenlik sisteminde var olan açıkların finansmanının bütçeden yapılan transferler ile karşılanmasının, bütçe üzerinde yük oluşturduğudur. Çalışma sonucunda SGK açıklarını kapatmak için yapılan bütçe transferlerinin milli gelire oranının %1 arttırdığı, büyümeyi ise %4.06 negatif etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Dişbudak (2017)	Bildiri / Kamu Harcamaları Bileşiminin Gelir Dağılımı ve Refah Etkileri: Türkiye Örneği	En Küçük Kareler Yöntemi	Çalışmanın amacı, 2002-2014 dönemine ait veriler ile 2001 krizi sonrasında gerçekleşmiş olan kamu harcamalarının miktar ve bileşiminin değişiminin ortaya koyulması ve refah ile gelir dağılımı üzerindeki etkinin belirlenmesidir. Çalışmada, bütçe alt kalemlerinden olan sosyal harcamaların gelir dağılımı üzerinde olumlu etkisi olduğu, bütçe harcamalarının gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkileri olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Harcamalar faiz dışı olarak kullanıldığında bile negatif etki göze çarpmaktadır. Kontrol amaçlı kullanılan ücret ve büyüme değişkenlerinden büyümenin istatistiki olarak anlamlı olmadığı ancak ücretlerde yükselmenin gelir dağılımını iyileştirdiği çalışmanın bulgularındandır.
Kara vd. (2016)	Araştırma Makalesi / Sosyal Güvenlik Açığının Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler İle İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	Çalışmanın amacı, 2006-2014 dönemine ait veriler ile sosyal güvenlik açığının makro büyüklükler ile ilişkisinin belirlenmesidir. Çalışmada, SGK açığı ile büyüme, iç borç ve sağlık harcamaları değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra SGK açığı ile işsizlik oranları arasında koentegre bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca işsizlik oranından SGK Açığına doğru ve SGK açığından sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Cural (2016)	Araştırma Makalesi / Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Mali Yapısı ve Sisteme Yapılan Bütçe Transferlerinin Ekonomik Yansımaları	Asimetrik Nedensellik Testi	Çalışmanın amacı, 1980-2015 dönemine ait veriler ile Türk sosyal güvenlik sisteminin mali yapısı, sisteme yapılan bütçe transferi ve bütçe transferinin ekonomik yansımalarının analiz edilmesidir. Çalışmada, bütçe transferlerinin kamu giderlerini artırdığı, bütçe dengesini olumsuz etkilediği, kamu sabit sermaye yatırımlarını hem olumlu hem de olumsuz etkilediği ve iç borç stokunu artırdığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Gürler Hazman (2011)	Araştırma Makalesi / Türkiye'de Gelir Dağılımında Adalet ve Sosyal Güvenlik Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisi	Hata Düzeltme Modeli	Çalışmanın amacı, Türkiye'de 1980-2005 dönemine ait veriler ile gelir dağılımında adalet ve sosyal güvenlik harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesidir. Çalışmada, gelir dağılımından kamu harcaması büyüklüğüne doğru ve sosyal güvenlik harcamalarından kamu harcaması büyüklüğüne doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuca göre Gini katsayısının artmasının gelir dağılımını iyileştirme politikalarının kamu harcamalarını etkileyebileceği ve sosyal güvenlik harcamalarındaki artışların da kamu harcamalarında artışı etkileyebileceği ifade edilmiştir.
Sarısoy ve Koç (2010)	Araştırma Makalesi / Türkiye'de Kamu Sosyal Transfer Harcamalarının Yoksulluğu Azaltmadaki Etkilerinin Ekonometrik Analizi	Regresyon Analizi	Çalışmanın amacı, Türkiye'de 2002-2007 dönemine ait veriler ile kamu sosyal transfer harcamalarının yoksulluk üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Çalışmada, sosyal yardımların yoksulluğu azalttığı bulgusuna ulaşılmıştır.

TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Yazar	Çalışmanın Türü, Adı ve Bilim Dalı	Çalışmanın Amacı ve Sonucu
Bilbay (2022)	Yüksek Lisans Tezi / Sosyal Güvenlik Harcamalarının Sosyal Refah Devleti Bağlamında Değerlendirilmesi: Seçilmiş OECD Ülkeleri ile Türkiye'nin İncelemesi ve Karşılaştırılması / Maliye	Çalışmanın amacı, 20 OECD ülkesinde 2010-2019 dönemine ait veriler ile sosyal güvenlik harcamaları, kamu harcamaları ve refah seviyesi göstergelerinin, sosyal güvenlik harcamalarının incelenmesi ve bu harcamaların refah devleti açısından önemini belirlenmesidir. Çalışmada, kamu harcamalarının önemli bir kalemi olan sosyal güvenlik harcamalarının ülkelerde arttığı ve bu artışların sosyal refah göstergelerini de arttırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda çalışma ile sosyal güvenlik harcamalarının ülkeler genelinde artması ile sosyal refah göstergelerinin ve ülke ekonomisinin üzerinde olumlu katkıları olduğu kabul edilmektedir.
Bolukçu (2020)	Yüksek Lisans Tezi / Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinin Sosyal Güvenlik Harcamalarının Teknik Etkinlik Düzeylerinin Değerlendirilmesi: Veri Zarflama Analizi Uygulamaları / Sağlık Ekonomisi programı	Çalışmanın amacı, Türkiye'de 2008-2016 dönemine ait veriler ile sosyal güvenlik harcamalarının etkinliğini ölçmek ve ölçek verimlilik düzeyleriyle karşılaştırılmasıdır. Çalışmada, Türkiye'nin ölçeğe göre getiri ve ölçek etkinliği bakımından sürekli verimlilik sağlayan ülkeler arasında olduğu görülmüştür. Devamlılığını sağlanması amacıyla da kaynak israflarını ortadan kaldırarak sosyal güvenlik harcamalarını uygun ölçekte yapmaları sonucunda ölçek etkinliği sağlanabileceği ifade edilmektedir.

Ahlacı (2020)	Yüksek Lisans Tezi / Yoksullukla Mücadelede Sosyal Güvenlik Harcamalarının Analizi: Türkiye Örneği / Maliye	Çalışmanın amacı, GSYİH, Gini katsayısı, istihdam, kişi başına düşen milli gelir ile maddi yoksunluk ilişkisinin incelenmesidir. Bu amaçla 2010-2017 dönemine ait veriler ile 32 ülkenin sosyal güvenlik harcamaları Panel Veri Analiz Sistemi yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmada, Türkiye'de GSYİH içinde sosyal güvenlik harcamalarının maddi yoksunluğa oranının negatif olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilediği tespit edilmiştir. İstihdam ve sosyal güvenlik harcamalarının GSYİH içindeki payının artması ise maddi yoksunluk oranının azaldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmada kamu bütçesinden sosyal güvenlik sistemine ayrılan payın artırılmasının yoksullukla mücadele etmede önemli bir araç olduğu ifade edilmiştir.
Erdoğan (2016)	Yüksek Lisans Tezi / Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Sosyal Güvenlik Harcamalarının Değerlendirilmesi/ Maliye	Çalışmanın amacı, AB ülkeleri ve Türkiye'de sosyal güvenlik harcamalarının düzeyi ve sosyal güvenlik açıklarının oranının incelenmesidir. Aynı zamanda çalışmada güvenlik harcamalarının etkileyen iktisadi yapının analiz edilmesi de amaçlanmıştır. Çalışmanın temel bulgusu, Ülkelerde sosyal güvenlik harcamalarının artırılması ve sosyal sigorta kapsamının genişletilmesi gerekliliğidir. Arttırılan sosyal güvenlik harcamaları ile gelir dağılımında adaletin sağlanacağı, istihdam ve özellikle kadınların istihdam oranının arttırılabileceği ve sonuç olarak sürdürülebilir bir büyümenin sağlanabileceği ifade edilmiştir. Türkiye'de sosyal güvenlik harcamalarının artırılması ile krizlere ve iç şoklara daha dayanıklı olmayı sağlayacağı savunulmaktadır.
Karadoğan (2015)	Yüksek Lisans Tezi / Türkiye'de Sosyal Devlet ve Sosyal Güvenlik Hizmetlerinde Değişim (Avrupa Birliği Süreci Açısından Bir Değerlendirme) / Maliye	Çalışmanın amacı, Avrupa Birliği'ne aday bir ülke olarak Türkiye'de sosyal devlet ve sosyal güvenlik hizmetleri alanında gerçekleştirilen değişikliklerin AB tam üyeliğine kabul edilmesini kolaylaştırıp/ kolaylaştırmayacağı tartışılmasıdır. Çalışmada, Türkiye'de son yıllarda yapılan çalışmaların ve yasal düzenlemeler olumlu yapılan düzenlemelerin ve uygulamaların olduğu ifade edilmekle beraber sosyal devletin yasal sınırlar çerçevesinde gelişerek büyümesine önem verilmesi gerekliliği ve hak temelli bir sosyal devletin oluşmasına çaba sarf edilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Aksi takdirde; yapılan düzenlemelerin devletin hayırsever ve sadaka dağıtan bir yapıya ulaştırmasının kaçınılmaz olacağı vurgulanmıştır.
Baylan (2014)	Doktora Tezi / Sosyal Güvenlik Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi / İktisat	Çalışmanın amacı, Türkiye'de 1975-2010 dönemine ait veriler ile sosyal güvenlik harcamalarının gelir dağılımı üzerine etkisini ölçülmesidir. Çalışmada, gelir dağılımı üzerinde bozucu etki yaratan birçok neden olmasına rağmen sosyal güvenlik harcamalarının arttırılmasının gelir dağılımını olumsuz etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.
Güner (2014)	Yüksek Lisans Tezi / 2008 Krizi Sonrası Sosyal Güvenlik Harcamaları Bağlamında Avrupa Refah Devleti / Avrupa Birliği Anabilim Dalı	Çalışmanın amacı, 2008 küresel finans krizi sonrasında Avrupa'da siyasi değişim ve sosyal dönüşümlerin refah devleti üzerindeki etkisinin sosyal güvenlik harcamaları kapsamında incelenmesidir. Çalışmada, 2008 Krizi akabinde AB ülkelerinde sosyal güvenlik ve sağlık sektörüne yapılan yatırımlar ve harcamalar arttığı bulgusuna varılmıştır. Ancak Avrupa refah toplumlarında kriz ve gerileme özelliğinde sapmaların ve esnemelerin olduğu bulgusuna da ulaşılmıştır.

Çalışmada nitel yöntem kullanılarak hazırlanan 14 araştırma incelenmiştir. Bu araştırmalar; Cural ve Memişoğlu (2022), Şeren ve Geyik (2021), Doğan (2020), Yurdadoğ vd. (2019), Doğan ve Karayel (2017), Arpa ve Kolçak (2017), Yurdadoğ (2017), Gökbayrak (2017), Baylan (2015), Kayalidere ve Şahin (2014), Türkoğlu (2013), Berkay (2013), Alper (2011) ve Gümüş (2010)'e ait çalışmalardır. Bu araştırmalar çoğunlukla Türkiye'de sosyal güvenlik harcamalarının gelişim seyri ve bazı makro değişkenlerle ilişkisinin incelenmesi amacıyla ortaklaşmıştır. Baylan (2015) çalışmasında sosyal güvenliğin, ekonomik ve sosyal tehlikelere maruz kalan kişilere sağlamış olduğu destek ve yardımlardan dolayı sadece sosyal hayatı değil, ekonomik hayatı da istihdam, büyüme, tasarruf, fiyat istikrarı ve gelir dağılımı bakımından önemli şekilde etkilediğini ifade etmiştir. Yurdadoğ (2017) de sosyal güvenlik harcamalarının yeniden gelir dağılımı üzerinde önemli etkileri olduğunu ifade etmektedir. Yine Yurdadoğ (2019) başka bir çalışmasında Türk Sosyal Güvenlik Sistemini sürdürülebilir ve etkin bir temele oturtmak için mali kural uygulanması gerekliliğini savunmaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinin 1992 yılından beri sosyal güvenlik sistemi için mali kural uyguladıklarını, Türkiye'de ise bu konu ile ilgili mali kural uygulamaları ile ilgili bir çalışmaya rastlamadıklarını ifade etmiştir. Akademik yazın incelendiğinde ise bütçe içerisinde yıllar itibariyle sosyal güvenlik harcamalarının payının artma eğiliminde olduğu kanısına sahip birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan Cural ve Memişoğlu (2022) genel yönetim bütçesinden Sosyal Güvenlik Kurumu'nun finansman açıklarının yanı sıra yapılan bütçe transferlerinin yıllar itibariyle arttığını ve önemli oranlara ulaştığını ifade etmektedir. Doğan (2020) Türkiye, 2002 yılından 2018 yılına kadar bütçeden sosyal yardımlara ayırdığı payın arttığını ifade ederek bu fikri desteklemiştir. Sosyal güvenlik harcamalarının artışına dikkat çeken bir başka çalışmada Şeren ve Geyik (2021)'e ait-

tir. Bu Çalışmada 2000 yılından günümüze kadar sosyal güvenlik harcamalarının arttığı ve özellikle sosyal koruma harcamalarının çok yükseldiği vurgulanmaktadır. Doğan (2020) ise çalışmasında bu bulguyu desteklemiş, aynı zamanda sosyal yardım talep eden aile sayısının artış gösterdiğini ifade etmiştir. Gökbayrak (2017)'de çalışmasında Doğan (2020) gibi bireylerin sosyal yardıma muhtaç hale geldiğini vurgulamıştır. Doğan (2020) Sosyal yardımlara ayrılan payın her yıl artmasını Türkiye'de yoksulluğun arttığı ve düşük sayısının yükseldiğinin bir göstergesi olarak yorumlamıştır. Bunun yanı sıra sosyal güvenlik harcamalarında meydana gelen artışın bütçe üzerinde önemli yükler meydana getirdiğini savunan birçok çalışma da literatürde mevcuttur. Bu çalışmalardan Berkay (2013) sosyal güvenlik harcamalarında artışa neden olan faktörleri nüfusun artması, sosyal güvenlik kurumlarının finansman dengelerinde meydana gelen dengesizlikler sonucunda bütçeden aktarılan transferlerinin arttığını belirtirken, Doğan ve Karabel (2017) çalışmasında Sosyal Güvenlik Sistemi'ne yapılan bütçe transferlerinin giderek arttığı ve bütçeden yapılan transferlerin ise bütçe açığını arttırdığı ve kamu maliyesi üzerinde yük oluşturduğunu ifade etmiştir. Sonuç olarak Türkiye'de sosyal güvenlik sistemleri üzerinde yapılan reformların finansman açısından başarıya ulaşamadığını ifade etmiştir. Türkiye'de sosyal güvenlik harcamalarının artış seyrinde olduğunu ve bütçe içerisinde yük oluşturduğunu ifade eden bir başka çalışmada Arpa ve Kolçak (2017)'e aittir. Sosyal güvenlik harcamalarının artma nedenleri olarak ise Türkiye'de sosyal güvenlik harcamalarının artış yüksek orandaki işsizlik rakamının bir türlü düşürülememesi, demografik değişimler neticesinde nüfusun yaşlanması, yalnız yaşayan yaşlıların sayısındaki artış, artan sosyal refah hizmetleri, vatandaşların daha elzem kamu hizmeti beklentisi vb. gibi maliyetleri olarak ifade etmişlerdir. Gümüş (2010)'da çalışmasında sosyal güvenlik sisteminin te-

mel sorununun aslında mali içeriğe sahip olduğunu belirtmiş ve birtakım önerilerde bulunmuştur. Bu önerileri; kayıt dışı istihdamın çözüme kavuşturulması, prim oranlarının makul seviyeye çekilmesi ile hem işverenlerin ve hem de çalışanların primlerinin ödenebilir hale gelmesi, Sistemin gelir gider dengesinin sağlanması için gelir artırıcı ve gider azaltıcı politikalar belirlerken matrahtaki büyümeyi sağlayıcı önlemlerin alınması, Sistemin bir bütün olarak ve fonksiyonel denetime tabi tutulması, Devletin sosyal güvenlik sisteminin finansmanına prim bazında katılması, Hükümetlerin değişimi ile sosyal güvenlik politika ve uygulamalarının değiştirilmemesi gerekliliği olarak belirtmiştir.

Çalışmada nicel yöntem kullanılarak hazırlanan 12 araştırma incelenmiştir. Bu araştırmalar; Çetin (2021), Ünal ve Avşar (2021), Altınöz ve Altuntaş (2021), Güler (2020), Baylan (2019), Altunöz ve Çondur (2018), Organ ve Yavuz (2017), Dişbudak (2017), Kara vd. (2016), Cural (2016) ve Gürler Hazman (2011) ve Sarısoy ve Koç (2010)'a ait çalışmalardır. Bu çalışmalarda sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkisi incelenen çalışmalar mevcuttur. Organ ve Yavuz (2017) çalışmalarında bütçeden sosyal güvenlik sistemi açıklarını kapatmak için yapılan transferlerin bütçe üzerine yük oluşturduğu ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği bulgusuna ulaşırken, Altunöz ve Altuntaş (2021) çalışmalarında sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeyi hem kısa hem de uzun dönemde olumlu etkilediği, iç borç faiz ödemelerinin ise kısa dönemde negatif yönde bir etki ortaya oluşturduğu bulgusuna ulaşmıştır. Ünal ve Avşar (2021) çalışmalarında Türkiye'de sosyal güvenlik harcamalarının artışının ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki oluşturduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Cural (2016) sosyal güvenlik sisteminin giderleri, özellikle 2000'li yıllarda, merkezi yönetim bütçe giderlerinin en hızlı büyüyen kalemi olma niteliğini taşıdığını ve sisteme yapılan bütçe transferlerinin

kurumun finansman açığının çok üzerinde olduğunu ifade etmiştir. Akademik yazında sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyüme dışında başka değişkenlerle de ilişkisini araştıran çalışmalarda mevcuttur. Bu değişkenler; gelir dağılımı, yoksulluk, işsizlik, kamu harcamaları, yolsuzluk gibi çeşitlenmiştir. Bu çalışmalarda ekonometrik yöntemlerin ve dönemlerin farklılığından dolayı farklı bulgulara ulaşılmış ve farklı önerilerde bulunulmuştur.

Çalışmada sosyal güvenlik ile ilgili 7 tez incelenmiştir. Bu tezler Bilbay (2022), Bolukçu (2020), Ahlatçı (2020), Erdoğan (2016), Karadoğan (2015), Baylan (2014), Güner (2014) aittir. İncelenen tezlerden 6'sı yüksek lisans, 1 tanesi doktora tez çalışmasıdır. Bu tezlerden 4'ü Maliye Anabilim Dalında, 1'i İktisat, 1'i Sağlık Ekonomisi Anabilim Dalı, 1'i ise Avrupa Birliği Anabilim Dalında hazırlanmıştır. Bu tezlerden Bolukçu (2020) Türkiye'nin sosyal güvenlik alanında hayata geçirmiş olduğu köklü reformların önemli bir işlevi olduğunu ve sosyal güvenlik harcamaları özellikle bu harcamalar içinde en yüksek paya sahip olan kamu emeklilik harcamaları ile sağlık harcamalarının azaltılması gerektiğini ifade etmektedir (Bolukçu, 2020:137-139). Aynı zamanda incelenen tezlerde kayıt dışı istihdam ile sosyal güvenlik harcamaları arasında ilişkinin olduğu vurgulanmış ve kayıt dışı istihdamın önlenmesinin sosyal güvenlik harcamaları üzerinde etkili olacağı ifade edilmiştir. Erdoğan (2016) ise çalışmasında aktif sigorta girişinin arttırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Aktif sigorta girişinin arttırılmasının kayıt dışı çalışanların sisteme alınması, genç nüfusun istihdamının sağlanması, kadınların iş hayatına yönlendirilmesi ile istihdama katılma oranının arttırılabilmesi ile mümkün olacağı ifade edilmektedir. Baylan (2014) ise çalışmasında sosyal güvenlik harcamalarının arttırılmasının gelir dağılımını üzerinde olumlu etkiler oluşturmadığını ampirik bulgularla kanıtlamıştır. Ancak ekonomik büyümeyi sağlayan politikalar ile gelir dağılımında görülen

adaletsizliğin düzeleceği kabul edilmektedir. Gelir dağılımını düzeltmenin başarılı model olan İskandinav modeline geçilmesi ile nüfusun hemen hemen hepsinin sosyal güvenlik kapsamına alınması, sistemden her bireyin eşit faydalanması, gelir eşitsizliğini azaltılması mümkün olacaktır. Kayıt dışılığı azaltan politikalar izlenmesi ile de gelir dağılımında adalet sağlanacaktır. Bu durumda sosyal güvenlik harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki olumlu etkisi görülecektir.

Sonuç

Sosyal güvenlik bireylerin ekonomik ve sosyal olarak karşılaşabilecekleri tehlikeli olaylar karşısında mağduriyetlerinin giderilmesin de devreye giren bir mekanizma değerlendirilebilir. Bu mekanizma ile bireylerin refah seviyesinin arttırılması amaçlanmaktadır. Bu nedenle sosyal güvenlik harcamaları devlet bütçeleri içerisinde önemini her zaman korumuş ve boyutları ve niceliği araştırılan önemli bir konu olma özelliğini her zaman korumuştur.

Bu çalışma nitel araştırma olup; doküman analizi metodu kullanılarak hazırlanmıştır. Çalışma ile Türkiye’de 2010 yılından günümüze kadar geçen süreç için sosyal güvenlik ile ilgili akademik yazının incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Literatürde yer alan araştırmalar amaç ve sonuç yönünden değerlendirilmiştir. Çalışmada konu ve benzerlik yönünden değerlendirme yapılarak, sosyal güvenlik ve sosyal güvenlik harcamalarını konu alan 33 araştırma değerlendirilmiştir. Literatür taraması yapıldığında yapılan araştırmaların nitel ve nicel yöntemler kullanılarak, ayrıştığı görülmüştür. Bu nedenle bu araştırmaların bibliyometrik analizinin yapılması aşamasında nitel ve nicel yöntem kullanılarak hazırlanan araştırmalar ayrıştırılmış ve ayrı kategorilerde incelenmiştir.

Çalışmada incelenen araştırmalarda genellikle sosyal güvenlik harcamalarının toplumsal refah ile yakın ilişki içeri-

sinde olduğunun vurgulandığı dikkat çekmektedir (Erdoğan, 2016; Ahlatçı, 2020; Bilbay, 2020; Dişbudak, 2017). Bunun yanı sıra Türkiye’de sosyal güvenlik harcamalarının gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkisi olduğunu kabul eden çalışmalarda mevcuttur (Baylan, 2014; Baylan, 2019; Baylan, 2015). Sosyal güvenlik harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalarda ise farklı görüşler olduğu görülmektedir. Bazı çalışmalarda sosyal güvenlik harcamalarının arttırılmasının ekonomik büyümeyi arttırdığı (Ünal ve Avşar, 2021; Altınöz ve Altuntaş, 2021) ifade edilirken, bazı çalışmalarda sosyal güvenlik harcamalarının arttırılmasının ekonomik büyümeyi düşürdüğü kanısına varılmıştır (Organ ve Yavuz, 2017).

Çalışmada incelenen araştırmalarda dikkat çeken bir husus, sosyal güvenlik harcamaları ile kamu harcamaları arasında ilişkiyi araştıran çalışmalarında literatürde bulunduğudır. Bazı araştırmalarda sosyal güvenlik harcamalarında meydana gelen artışın kamu harcamalarını arttıracacağı ifade edilirken (Gürler Hazman, 2011; Güler, 2020), bazı araştırmalarda ise tersi bir ilişki olduğu kabul edilmiştir (Altınöz ve Çondur, 2018).

Çalışmada dikkat çeken bir başka husus ise, Türkiye’de sosyal güvenlik harcamalarının yıllar itibariyle arttığı (Güner, 2014; Berkay, 2013; Türkoğlu, 2013; Şeren ve Geyik, 2021) ve sosyal güvenlik yardımı alan ailelerin sayısının arttığı (Gökbayrak, 2017; Doğan, 2020) kanısına varan çalışmaların fazlalığıdır. Literatürde Doğan ve Kabayel (2017), Yurdadoğ (2019), Organ ve Yavuz (2017), Cural (2016) gibi sosyal güvenlik harcamalarına ayrılan kaynakların arttırılmasının bütçe açıkları ile sonuçlanacağını savunan çalışmaların yanı sıra Cural ve Memişoğlu (2022) ise bütçe açıklarını azalttığını savunan araştırmalarda mevcuttur.

Sonuç itibariyle Türkiye’de sosyal güvenlik ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde; sosyal güvenlik alanının

gelir dağılımı, ekonomik büyüme, kamu harcamaları, yolsuzluk, yoksulluk, istihdam gibi birçok değişkenle ilişkilendirildiği ve bu değişkenlerle ilişkisinin farklı yöntemlerle araştırıldığı söylenebilir. Araştırmalarda kullanılan yöntemlerde görülen farklılıklar ve dönem farklılıkları da araştırmaların özgünlüğünü oluşturmuş ve farklı sonuçlara ulaşmalarının nedeni olmuştur. Aslında Türkiye gibi gelişme yolunda olan bir ülkede sosyal güvenlik harcamalarının boyutu ve niceliği büyük önem taşımaktadır. Bu harcamaların yapıldığı toplumsal kesim ise ayrı bir önem taşımaktadır. Türkiye’de sosyal güvenlik alanında birçok reform niteliği taşıyan ve önemli görülen düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Ancak incelenen çalışmalarda dikkat çeken husus; Türkiye’de sosyal güvenlik harcamalarının yıllar itibariyle artmasına rağmen sosyal yardım talep eden ailelerin sayısının artmasıdır. Bu durumda Türkiye’de reform niteliği taşıyan düzenlemelere rağmen hedeflenen refah seviyesine ulaşılmadığı ve bunun yanı sıra sosyal güvenlik sistemi açıklarının kamu maliyesine önemli yük oluşturduğunu göstermektedir. Hedeflenen refah seviyesine ulaşılması da bu reformların istikrarlı bir şekilde uygulanabilirliğinin sağlanması ve sosyal yardımların toplumun her kesime ulaştırılması ile mümkün olacaktır.

Bu çalışmanın kısıtı yalnızca Türkiye örneğinde sosyal güvenlik ile ilgili literatürün analiz edilmesidir. Ancak Çalışmanın farklı ülkeler örneğinde analiz edilebilmesi için bir kılavuz niteliği taşıyacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmanın, ülkelerde sosyal güvenlik uygulamaların toplum refahı üzerinde olumlu katkılarının fazlalığı hususunda farkındalık yaratacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adema W. ve Ladaique, M. (2009). How expensive is the welfare state ?, gross and net indicators in the OECD social expenditure database (SOCX), OECD Social, Employment and Migration Papers, OECD Publishing, No:92.
- Ahlatçı, D. (2020). Yoksullukla Mücadelede Sosyal Güvenlik Harcamalarının Analizi: Türkiye Örneği. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bolu.
- Alper, Y. (2011). Sosyal güvenlik reformu ve finansmanla ilgili beklentiler. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 1(1), 7-47.
- Alper, Y. (2017). Kurumsal yapıda “tek çatı” hayata geçti. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 53, 141-171.
- Altınöz, B. ve Altuntaş, M. (2021). Türlerine göre transfer harcamalarının ekonomi büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye için bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 103-117.
- Altınöz, U. ve Çondur, F. (2018). Sosyal güvenlik harcamaları gelir dağılımında etkin mi? Türkiye ekonomisi için nedensellik analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 173-189.
- Angın, C. (2019). Sosyal güvenlik reformu, kamu personeli ve emeklilik. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 427-441,
- Arpa, T. ve Kolçak, M. (2017). Türkiye ve OECD ülkelerinde sosyal güvenlik harcamaları. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 651-677.
- Aydın, Ufuk (1999). Sosyal güvenlik sorunlarının çözümünde özel sigortalar, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayın No:1117, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, No:156, Eskişehir
- Baylan, M. (2014). Sosyal güvenlik harcamalarının gelir dağılımı üzerine etkisi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı. Kahramanmaraş.
- Baylan, M. (2015). Sosyal güvenlik harcamalarının makroekonomik etkileri: bir literatür taraması. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 29-52.
- Baylan, M. (2019). Sosyal güvenlik harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Manas Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2579-2593.

- Belletini, G. ve Ceroni, C. B. (2000). Social security expenditure and economic growth: An empirical assessment. *Research in Economics*, 54, 249-275.
- Berkay, F. (2013). 1980-2010 Döneminde sosyal refah devleti çerçevesinde Türkiye’de sosyal güvenlik harcamalarının gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 4 (9). 1-20.
- Bilbay, M. E. (2022). Sosyal Güvenlik Harcamalarının Sosyal Refah Devleti Bağlamında Değerlendirilmesi: Seçilmiş OECD Ülkeleri ile Türkiye’nin İncelemesi ve Karşılaştırılması. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Bolukçu, F. (2020). Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinin Sosyal Güvenlik Harcamalarının Teknik Etkinlik Düzeylerinin Değerlendirilmesi: Veri Zarflama Analizi Uygulamaları. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Bräuninger, M. (1996). Capital accumulation under a pay-as-you-go social security: the influence of labour growth. *International Journal of Social Economics*. 23 (10-11). MCB University Press. 226- 235.
- Cural, M. (2016). Türk sosyal güvenlik sisteminin mali yapısı ve sisteme yapılan bütçe transferlerinin ekonomik yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (2), 693-706.
- Cural, M. ve Memişoğlu, H. (2022). Türkiye’de sosyal güvenlik reformlarının mali sonuçları. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 1-14.
- Çetin, İ. (2021). Yolsuzluk sosyal harcamaları azaltıyor mu? Gelişmekte olan ülkeler için bir analiz. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (2), 572-589.
- Çımrın, F. K. ve Durdu, Z. (2015). Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin dönüşümü ve bireysel emeklilik sistemi. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4 (8), 61-74.
- Dişbudak, C. (2017). Kamu harcamaları bileşiminin gelir dağılımı ve refah etkileri: Türkiye örneği. V. Anadolu International Conference in Economics, 1-10.

- Doğan, A. ve Kabayel, M. (2017). Sosyal güvenlik ve sosyal güvenlik harcamaları üzerine değerlendirmeler. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 217-240.
- Doğan, F. C. (2020). Türkiye'deki ailelerin sosyal ve ekonomik güvenliği: OECD ve AB ülkeleri ile bir karşılaştırma. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (2), 89-102.
- Erdoğan, E. S. (2016). Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Sosyal Güvenlik Harcamalarının Değerlendirilmesi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler (Ekonomi-Maliye) Anabilim Dalı, Ankara.
- Erkul, İ., Altan, Ö.Z. ve Gerek, N. (1983). Sosyal Politika Dersleri, 2, Eskişehir.
- Gökbayrak, Ş. (2017). Değişen refah devletleri ve sosyal yardımlar. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 7 (1), 71-90.
- Güler, H. (2020). Türkiye'de sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarının kamu harcamaları üzerindeki etkisi. 12. Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi, 3 (3), 905-916.
- Gümüş, E. (2010). Türkiye'de sosyal güvenlik sistemi: mevcut durum, sorunlar ve öneriler. Seta Analiz, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 1-20.
- Güner, O. (2014). 2008 Krizi Sonrası Sosyal Güvenlik Harcamaları Bağlamında Avrupa Refah Devleti. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gürler Hazman, G. (2011). Türkiye'de gelir dağılımında adalet ve sosyal güvenlik harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (1), 213.
- Hinds, R. (2014). Defining social protection systems. GSDRC Applied Knowledge Services. Helpdesk Research Report, 1- 16.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4447.pdf>
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5510.pdf>
- Kara, O., Kurutkan M. N. ve Çolak M. (2016). Sosyal güvenlik açığının seçilmiş makroekonomik değişkenler ile ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *The Journal of Academic Social Science Studies*International Journal of Social Science, 49, 205-224.

- Karadoğ an, M. (2015). Türkiye’de Sosyal Devlet ve Sosyal Güvenlik Hizmetlerinde Değişim (AB Süreci Açısından Bir Değerlendirme), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Mali İktisat Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Kayalidere, G. ve Şahin, H. (2014). Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde Türkiye’de sosyal koruma harcamalarının gelişimi ve yoksulluk. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 57-75.
- Nelson, K. (2010). Social assistance and minimum income benefits in old and new EU democracies. *International Journal of Social Welfare*, 19, 367-378.
- Organ, İ. ve Yavuz, E. (2017). Sosyal güvenlik sistemi açıklarının analizi ve ekonomi üzerindeki etkisi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 105-123.
- Sarısoy, İ. ve Koç, S. (2010). Türkiye’de kamu sosyal transfer harcamalarının yoksulluğu azaltmadaki etkilerinin ekonometrik analizi. *Maliye Dergisi*, 1 (158), 326-348.
- Şeren, G. Y. ve Geyik, O. (2021). Türkiye’de sosyal koruma harcamaları: 2000’li yıllardan günümüze gelişim ve değişim temelinde genel durum. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 21 (2), 211- 234.
- Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>
- Türkoğ lu, İ. (2013). Sosyal devlet bağlamında Türkiye’de sosyal yardım ve sosyal güvenlik. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, 8 (3), 275-305.
- Ünal, S. ve Avş ar, B. (2021). Türkiye’de sosyal güvenlik harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: eşbütünleşme analizi ve granger nedensellik testi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, (45), 430-439.
- Yurdadoğ u, V. (2017). Sosyal güvenlik ve yeniden gelir dağılımına etkisinin teorik çerçevede değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (1), 254-269.
- Yurdadoğ u, V., Akça, H. ve Bozatl ı, O. (2019). Sürdürülebilir sosyal güvenlik sistemi için mali kural önerisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26 (2), 651-675.

OSMANLI'DA SOSYAL GÜVENLİĞİN UNSURLARINDAN BİRİ OLARAK VAKIFLAR

Aylin DOĞAN*

Giriş

İnsanlık var oluşundan itibaren doğa ile mücadele içinde olmuştur. Kimi zaman öngörülebilir kimi zaman öngörülemeyen risklerle karşılaşılması da bu mücadelenin bir parçasını oluşturmuştur. Öngörülebilir olsa da olmasa da karşılaşılan risklere karşı insanlar güvenlik ve karşılaşılan risklerin getirdiği zararların giderilmesi ihtiyacı içinde olmuşlardır. Bu ihtiyacı karşılamada ise eski toplumlarda çeşitli ilkel önlemler geliştirilmeye başlanmış ve günümüz modern toplumlarına gelene kadar bu önlemler daha çeşitlenerek ve bir kamu hizmeti olarak sosyal güvenlik sistemi çatısı altında yürütülür hale gelmeye başlamıştır.

Sanayi devriminin yarattığı yeni sosyo-ekonomik yapı içinde çalışanların sömürülmesi, özellikle de kadın ve çocukların ağır şartlar altında çalıştırılmaları, iş kazaları ve mesleki hastalık risklerinin artması gibi sorunlar sosyal güvenlik ihtiyacını gündeme getirmiş ve bu durum modern anlamda sosyal güvenlik sisteminin gelişmesinin başlangıcını oluşturmuştur. Yaşanan iki büyük dünya savaşının yarattığı yıkımlar, adaletin, refahın ve barışın sağlanması ihtiyacı sosyal

* Harran Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi, Dr. Öğr. Üyesi,
aylin_do@hotmail.com; adogan@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2533-6964

güvenlik sistemine yönelik yapılması gerekenlere daha ciddi yaklaşılmasını sağlamıştır. Sosyal güvenlik uygulamalarının önemi artmış ve daha sistemli bir yapı kazanmıştır.

Osmanlı'da da sosyal güvenliğin temelleri, devletin ilk kuruluş yıllarına kadar gitmektedir. Çoğu İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı sosyal güvenlik anlayışını da İslam dininin gerekleri şekillendirmiştir. Sanayi devrimine kadarki süreçte diğer toplumlarda olduğu gibi Osmanlı'da da sosyal güvenlik ihtiyacının karşılanmasında geleneksel yöntemlere başvurulmuştur. Vakıflar, Ahilik teşkilatı ve bu teşkilatın bir devamı niteliğindeki lonca sistemi Osmanlı sosyal güvenliğinin başlıca unsurlarını oluşturmuştur.

Çok işlevli yapısıyla vakıflar Osmanlı'da dini, hukuki, iktisadi, mali, sosyal, askeri, siyasi ve beledi pek çok alandaki faaliyetleri yerine getirerek devletin mali yükünü hafifletmişlerdir. Aynı zamanda yapılan yardım ve bağışlarla acze düşmüş bireylerin korunmasını sağlayarak bir nevi gelirin yeniden bölüşümünde önem arz etmişlerdir. Her şey ve herkes için vakıfların kurulabildiği Osmanlı döneminde, vakıf sisteminin yerine getirdiği işlevleriyle başarılı bir örnek teşkil ettiği söylenebilir. Geleneksel kurumlarıyla toplumdaki sosyal güvenlik ihtiyacının giderilmesini sağlayan sosyal güvenlik sistemi ve vakıf sisteminin işleyişiyle ilgili birikim Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras olarak aktarılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında daha modern ve kurumsal bir yapı söz konusu olmuştur.

Bu çalışmanın amacını Osmanlı'da dini, hukuki, sosyal, iktisadi, mali, beledi, siyasi ve askeri olmak üzere işlevsellik açısından geniş bir kapsama sahip olan vakıfların, özellikle sosyal açıdan işlevlerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın kapsamında, vakıfların diğer işlevlerinden ziyade Osmanlı sosyal güvenliğinin başlıca unsurlarından biri olarak yerine getirdiği işlevleri ele alınmaya çalışı-

lacaktır. Çalışmanın başlangıcı itibariyle sosyal güvenlik kavramsal açıdan ele alınarak tarihsel süreçte sosyal güvenliğin ortaya çıkışına yönelik bilgilere yer verilecektir. Sonrasında, Osmanlı sosyal güvenlik sistemiyle ilgili genel bilgilere ve vakıf kavramına yer verilerek, vakıfların Osmanlı sosyal güvenlik sistemi içindeki işlevleri üzerinde durulacaktır. Çalışmayı karşılaştırmalı bir analiz oluşturmamakla birlikte sosyal güvenlik ve vakıf sistemi açısından Osmanlı mirasını devralan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki durumla ilgili de kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

Betimsel araştırma ve tarihi anlatımdan yararlanılan bu çalışma nitel bir çalışma olarak hazırlanmıştır. Yapılan literatür taramasına göre bu çalışma konusunun farklı açılardan ele alındığı pek çok bilimsel yayın bulunmaktadır. Kitap, tez, makale olarak özellikle tarih, iktisat, hukuk, maliye gibi farklı disiplinleri esas alan bu bilimsel yayınlar incelenmiş ve bu yayınlara yeri geldikçe atıflarda bulunulmuştur. Çalışmanın konu başlıklarında öncelikli olarak sosyal güvenlik sistemi ve vakıf sisteminin kavramsal çerçevesine değinilmiş, sonrasında tarihsel süreç ele alınmıştır.

Akademik çalışmalarda, aynı konuların farklı bakış açılarıyla ele alınması, mevcut konuyla ilgili yeni bilgilerin keşfedilmesi açısından önemlidir. Bu çalışma da böyle bir amaç doğrultusunda hazırlanmıştır. Ayrıca, günümüzde çeşitlilik ve değişiklik arz eden sosyal riskler ve önlemler konusunda bir farkındalık yaratmak, geçmişteki ahilik ve vakıf kültüründen beslenen sosyal dayanışma ve yardımlaşma ruhunun hatırlatılması amaçlanmıştır.

Sosyal Güvenlik Kavramı

Sosyal güvenliğin bir kavram olarak kullanılmaya başlanması, 20. yüzyılın başlarında söz konusu olmuştur (Gülhan, 2007:1). Ortaya çıkış itibariyle yeni bir kavram olsa da sosyal

güvenliğin temelini oluşturan risklerden korunmaya yönelik ihtiyaçlar insanlık tarihinin en erken dönemlerine kadar gitmektedir (Helvacı, 2014:4). Risklere karşı korunma ihtiyacı doğrultusunda, bu risklerle gelen zararların telafisi ve tazmini yönünde farklı farklı metotlar geliştirilmiştir (Tepekule, 2008:3).

Sosyal bilimler açısından kavramların tam bir anlatımla tanımlanmalarının mümkün olmaması durumu, bu kavramların farklı tanımlamalarının yapılması gereğini doğurmuştur. Yakın bir döneme ait olan sosyal güvenlik de birden fazla tanımla yapılan bu kavramlardan biridir. Yapılan tanımların ortak yönleri olduğu gibi farklılaşan yönleri de bulunmaktadır. Özellikle risklerin ve bu risklerin giderilmesinin, bu tanımların ortak yönleri olduğu söylenebilir. Farklılık ise yapılan tanımların kapsamı ile ilgili olup, tanımlamanın dar veya geniş bir anlatım içermesidir (Aykanat, 2015:6-7). Kısaca belirtmek gerekirse, sosyal güvenlik kavramının geniş içeriği, çok yönlü yapısı, yer ve zaman açısından uygulanışının değişiklik gösterebilmesi gibi durumlar nedeniyle tanımla net olarak yapılan bir kavram değildir (Helvacı, 2014:13). Bu da sosyal güvenlikle ilgili dar ve geniş anlamda olmak üzere farklı tanımlamaların yapılmasının ana nedenini oluşturmaktadır.

Sosyal güvenlik kavramının tanımlanmasında önem arz eden risk; sosyal güvenlik ihtiyacı yaratan sebepler olarak tanımlanabilir. Karşılaşılması muhtemel risklerin, fiziki riskler ve iktisadi riskler şeklinde bir tasnifi söz konusudur. Buna göre; hastalık, yaşlılık, maluliyet, kaza ve ölüm riskleri fiziki riskler içinde, işsizlik ve çocuk sayısından dolayı aile gelirinin yetersizliği gibi durumlar ise iktisadi riskler içinde değerlendirilebilir. Sosyal güvenlikle ilgili olarak alınan tedbirler açısından bakıldığında, her riskle gelen zarar ise çalışma gücünün kaybı ve kazancın kaybı şeklinde olabilmektedir. Sosyal güvenlik bu türden risklerin yarattığı zararların bertaraf edilmesi, telafi edilmesi veya azaltılmasına yönelik tedbirle-

ri içermektedir (Kala, 1994:5). Bireylerin sosyal güvenliğinin sağlanmasında, karşılaşılan risklerden kaynaklı gelir kayıplarının ve gider artışlarının karşılanabilmesi gerekmektedir. Çünkü, risklerin yarattığı olumsuzluklar sadece bireyler için değil, toplum için de bir olumsuzluk kaynağı niteliğindedir. Bu doğrultuda, çalışma gücünün korunması amacıyla gelir kaynaklarının geçici veya sürekli olarak kaybedenlere verilen toplumsal destek, sosyal güvenliğin temel amacı olarak görülebilir (Tepekule, 2008:5).

Belirtildiği üzere, literatürde sosyal güvenlik kavramının dar ve geniş anlamda olmak üzere farklı tanımları söz konusudur. Dar anlamda yapılan sosyal güvenlik tanımlarını örneklendirecek olursak sosyal güvenlik; *“tanımlanmış olan belirli sayıdaki risklerin sonuçlarına karşı koruma sağlayan sosyal güvenlik anlayışıdır.”* (Aykanat, 2015:8). *“Bireyin karşılaşacağı ve yaşamı için tehlike oluşturan olaylara karşı bir güvence olup, tehlikeyle karşılaşan ve yoksulluğa düşen bireye asgari bir güvence sağlamayı amaçlamaktadır.”* (Akkaya, 2000:82).

Sosyal güvenliğin geniş anlamda yapılan farklı tanımlarına göre sosyal güvenlik; *“İnsanlığın, geleceğin belirsizliklerine/risklerine karşı güvence arayışının ürünüdür* (Gökbayrak, 2010:142). *“Bir toplumda kişisel birikim ile toplumsal katkılardan veya yalnızca kamusal fonlardan oluşan kaynaklardan, risklere maruz kalan bireylere yapılan sosyal içerikli aynı ve nakdi her türlü ödeme ve yardımları ifade eden bir kavramdır”* (Erol, 2019:6). *“Geniş anlamdaki tanım risklere karşı alınacak önlemlerin yanı sıra, mevcut refah düzeyinin sadece sürdürülmesine değil, daha çok yükseltilmesine de vurgu yapmaktadır”* (Akkaya, 2000:82). Tanımlarda görüldüğü üzere risk faktörü yapılan tanımların ortak yönü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kapsam itibariyle geniş anlamdaki sosyal güvenlik, dar anlamdaki sosyal güvenliğin içerdiği risklerin dışında, aile, eğitim, kentleşme, meslek seçiminde yardım, istihdam, ve-

rimliliği arttırma, sağlık, yönetime katılıma yönelik önlemleri de kapsamaktadır. Sosyal güvenliğin dar anlamdaki tanımında sosyal politikalar ağırlıklı iken, geniş anlamdaki sosyal güvenlik tanımında iktisat politikalarının ağırlığı da söz konusudur (Akkaya, 2000:83). Farklı bir yorumla; dar anlamdaki sosyal güvenlik tanımı, bireylerin mevcut yaşam düzeylerinin sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlarken, geniş anlamdaki sosyal güvenlik tanımı ise bireylerin refah seviyesinin arttırılması amacına yöneliktir (Helvacı, 2014:13).

Genel anlamıyla sosyal güvenlikte, sosyal risklerin belirmesinden önce önlem alınması (Aykanat, 2015:8), bireylerin karşılaştıkları risklerle gelen zararlara karşı korunarak güvence sağlanması temel amaçlar arasında yer almaktadır (Erol, 2019:9). Sosyal güvenliğe yönelik amaçları işlevlerine göre; sosyal güvenliğin içerdği önleyici işlev, sosyal adaletin sağlanması işlevi ve bireyin ekonomik güvencesinin sağlanması işlevi şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Bireylerin karşılaşılabilecekleri tüm riskler sosyal güvenlik uygulamalarına dahil olmayıp, belirli risklerin sosyal güvenliğin kapsamına dahil edilmesi ve giderilmeye çalışılması amacı söz konusudur (Tepekule, 2008:5). Sosyal güvenlik kapsamına giren riskler arasında fizyolojik riskler, mesleki riskler ve sosyo-ekonomik riskler yer almaktadır (Karadoğan, 2015:15). Bu bağlamda sosyal güvenliğin, direkt olarak sosyal risk ile ilişkili olduğu ve sosyal güvenlik politikalarının amacının ise, bireylerin karşılaştıkları risklerin etkilerinin giderilmesine yönelik çabaların oluşturduğu söylenebilir. Sosyal güvenlik sistemi ve politikalarını yönlendiren sosyal risklerdir. Çünkü sosyal riskler, sosyal güvenlik politikalarının ve sosyal güvenlik sistemlerinin temelini oluşturmaktadır. Karşılaşılan riskler doğrultusunda, sosyal güvenliğin konusunu genel anlamda hastalık, sakatlık, analık, yaşlılık, aile yardımı, iş kazası, meslek hastalığı, ölüm gibi hususlar oluşturmaktadır (Tepekule, 2008:5).

Sosyal korumanın amaç ve kapsam bakımından genişlemesinde, sosyal politika ve sosyal güvenlik arasındaki bütünleşme de sosyal güvenliğin etkisiyledir. Sosyal güvenliğin ekonomik güvence açısından da etkisi bulunmaktadır. Bireyin çalışma gücünü kaybetmemesi, mesleki kazancın yerini tutacak bir gelir sağlanması, sosyal güvenliğin kapsamını oluşturduğu söylenebilir. Ancak sosyal güvenliğin günümüzdeki algılanış biçimine göre sosyal güvenliğin kapsamı, bu derece geniş değildir (Kala, 1994:6). Günümüzün algısında sosyal güvenlik, dar anlamda sosyal güvenlik tanımına uymaktadır (Aykanat, 2015:8).

Bir insan hakkı olan sosyal güvenlik, devletin görev alanına girmektedir. Bireyi, iradesi dışında karşılaştığı zararlardan kurtarmayı hedefleyen bir sistemdir. Bu doğrultuda sosyal güvenlik, zararlara uğrayan bireylerin en yüksek düzeyde çalışma güçlerini kazanmaları ve bir bireyin, hayatına yaradır bir gelir düzeyinin garantisini sağlamaya yönelik uygulamaları içermektedir. Sosyal güvenlik sisteminin araçları ise geleneksel, modern ve münzam araçlar olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Sosyal sigortalar ve sosyal güvenlik için yapılan kamu harcamaları, sosyal güvenliğin modern araçları arasında yer almaktadır (Kala, 1994:8-10). Sosyal sigortalar ve sosyal yardım amaçlı kamu harcamalarının yanı sıra, sosyal hizmetler de bu araçlara eklenebilir. Günümüzde de modern toplumların gelecekle ilgili sosyal risklerinin ortadan kaldırılmasında büyük bir önem arz eden sosyal politika aracı niteliğindeki sosyal güvenlik, ulusal olarak anayasa korumasında, uluslararası belgelerde ise bireylerin temel hakları olarak kabul edilmektedir. Sosyal güvenlik aynı zamanda, bireylerin gelir durumlarına bakılmaksızın toplumun huzur ve refahını sınırlayan sosyal risklerin zararlarının giderilmesinde bir güvence niteliğinde görülür hale gelmiştir (Erol, 2019:7-8).

Sosyal güvenlik, bireylerin toplumsal hayatında kendi iradelerinin dışında çeşitli risklerle karşılaşmaları durumun-

da mevcut risklere karşı koruma garantisi vermekte olup dayanışma, ihtiyaç, örgütlenme ve devletin bir hizmet aracı niteliğindedir (Gülhan, 2007:5). Kısaca belirtmek gerekirse sosyal güvenliğin, geçen zamana bağlı olarak ve toplumların gelişimiyle paralellik gösteren, gelişimi süreklilik arz eden dinamik bir kavram olduğu söylenebilir. Bundan ötürü de bu kavramın tanımlanmasına yönelik açıklamalar çeşitlilik göstermektedir (Tepekule, 2008:3).

Sosyal Güvenlik Sistemi'nin Ortaya Çıkışı

Sosyal güvenliğin ortaya çıkışı, insanlık tarihinin en erken dönemlerine kadar gitmektedir. İnsanların doğa ile mücadelede hissettikleri güvenlik ihtiyacı, insanlığın var oluşuyla birlikte başlamıştır. Tarihsel süreçte bu ihtiyaç çeşitlenerek artmıştır (Aykanat, 2015: 29). Bundan dolayı insanlar her dönemde, karşılaşma ihtimali olan riskleri ve hazırlıksızken yaşanan riskleri çeşitli önemler alma veya uğranılan zararı giderme amacı içinde olmuşlardır. Korunma ve gelecekle ilgili kaygılara karşı insanlar başlangıçta bireysel ve toplu bir şekilde önlemler almışlardır. İlk çağlarda bu önlemlerin sistemli bir yapıda yürütüldüğü söylenemez (Tepekule, 2008:1). Bu dönemlerde kurumsallaşmış, sürekli ve geniş kapsamlı bir sosyal güvenlik yerine "*doğal sosyal güvenlik*"ten bahsedilebilir. O dönemlerin toplumlarının sosyal güvenliklerini sağlamaları, kabile ve aile arasındaki yardımlaşmalar, dini ve ahlaki yaklaşımla yapılan yardımlar şeklinde ilkel düzeyde olmuştur (Akkaya, 2000:82-83; Aykanat, 2015:33). Tarihteki çeşitli medeniyetlerde, tek tanrılı dinlerin olmadığı Yunan ve Roma medeniyetlerinde olduğu gibi, sosyal güvenlikle ilgili uygulamalar devlet tarafından yerine getirilmiştir. Müslüman, Hristiyan, Yahudi gibi tek tanrılı dini inancı olan toplumlarda ise sosyal güvenlik, bireysel dayanışma ve toplumsal dayanışma birlikleri olarak esnaf ve meslek birlikleri,

tarikatlar, vakıflar ve yardımlaşma örgütleri vasıtasıyla sosyal yardımlaşma olarak yürütülmüştür (Özdemir, 2021:375-376).

Zaman içinde toplumların gelişimiyle, güvenlik ve korunma ihtiyacı modern anlamda “sosyal” ifadesiyle nitelenmiştir (Gökbayrak, 2010:142). Böylece, sosyal güvenliğin günümüzdeki kurumsal yapısı oluşmaya başlamıştır. (Akkaya, 2000:83). 20. Yüzyılda ortaya çıkan sosyal devlet anlayışıyla sosyal güvenlik bir sistem içinde ele alınır hale gelmiştir (Tepekule, 2008:1). 1789 Fransız İhtilali’nin devlet anlayışına getirdiği ve devletin sosyal güvenliğe katkısını arttırıcı etkilerinin bu gelişmede önemli olduğu söylenebilir (Aykanat, 2015:34).

“Sosyal yardım” ve “sosyal sigorta” kavramları daha önceden bir sınıflandırma yapılmadan kullanılmışken 1900 yılında ilk kez, “Sosyal Ekonomi” adıyla basılan bir kitapta bu kavramlar “güvenlik” başlığına dahil edilerek sınıflandırılmıştır. Sosyal sigortaların kapsamına giren “hastalık, maluliyet, yaşlılık, ölüm, iş kazaları ve işsizlik” bu kitabın “güvenlik” başlığının içeriğini oluşturmuştur 1917 yılında Rusya’da ortaya çıkan devrim itibariyle, geniş kapsamlı bir sosyal sigorta sistemi oluşturulmaya başlanmıştır. 1918 yılında çıkarılan bir kararname ile ilk kez “sosyal güvenlik” kavramından bahsedilmiştir. 1935 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde çıkarılan “Sosyal Güvenlik Yasası” ise sosyal güvenlik kavramını daha fazla yaygınlaştıran bir gelişme olmuştur (Akkaya, 2000:82). Bu yasa, 1929 Ekonomik Krizi’nin getirdiği yıkıcı etkileri ve işsiz kalanların içine düştüğü sıkıntıları ortadan kaldırmayı, işçilerin, yaşlıların, engellilerin karşılaştıkları risklerin zararlarını gidermeyi amaçlamıştır (Özdemir, 2021:375). Bu yasa sonrasında, 1941 tarihli “Atlantik Şartı”nda, 1944’teki “Philadelphia Bildirgesi”nde ve 1948 tarihli “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”nde sosyal güvenlik kavramına yer verilmiştir. Sosyal güvenlik kavramı günümüzdeki anlamını ise 1942 tarihli Sir William Beveridge’nin hazırladığı rapor ile ka-

zannmış olup bu, sosyal güvenlik açısından bir dönüm noktası niteliğinde olmuştur (Aykanat, 2015:7).

Sosyal güvenliğin gelişim sürecinde sosyal, siyasal ve iktisadi yapıda meydana gelen değişiklikler etkili olmuştur. Genel itibariyle sosyal güvenliğin tarihsel açıdan dönemlendirmesinin “*sanayileşme öncesi dönem*” ve “*sanayileşme sonrası dönem*” şeklinde yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu ayırım, sanayileşmenin sosyal güvenlik açısından arz ettiği önemi göstermektedir (Aykanat, 2015:30). Sanayi öncesindeki dönemler ise kendi içinde dört dönemde ele alınmaktadır. Bu dönemler; İlk çağ, orta çağın başlangıcından sanayi devrimine kadarki dönem, sanayi devriminin başlaması sonrasındaki dönem ve ilk sosyal sigortaların kuruluşu sonrasındaki dönemdir (Dilik, 1988:41).

Sanayi devrimi sonrasındaki sosyal ve iktisadi nitelikli olumsuz koşullar özellikle de çalışma koşullarının yarattığı olumsuzluklar, sosyal güvenliğin dönüşümünde etkili olmuştur (Gökbayrak, 2010:142). Seri üretime geçilmesiyle işçilerin çok düşük ücretlerle ve çok uzun sürelerle çalıştırılmaları, özellikle de çalıştırılan kadın ve çocuk işçileri zorlayıcı koşullara sürüklemiştir. Bu durum, kamuoyunun da dikkatini çekmiş ve devletin bu şekilde devam eden çalışma koşullarına müdahale etmesi gereğine yönelik fikirler ağırlığını hissettirmeye başlamıştır (Erol, 2019:10). Bu koşullar altındayken işçi sınıfının örgütlü bir mücadele sonucunda toplumsal bir güç kazanması, geleneksel koruma yöntemlerinin yetersizliği, (Gökbayrak, 2010:142), üretim ilişkilerindeki değişim, kentlerdeki ve toplumsal iş bölümündeki gelişmeler, sosyal güvenliğe duyulan ihtiyacı arttırmıştır (Akkaya, 2000:83). Koruma sağlanan kişiler ve riskler açısından sosyal güvenliğin kapsamı kamusal nitelikteki örgütlenmeler temelinde genişlemiştir. Bu gelişmeler, ilk zorunlu sosyal sigortaların kurulmasını beraberinde getirmiştir. İki dünya savaşı ve yaşanan iktisadi bunalımlar, sigorta mantığının ötesinde, sosyal

devlet uygulamalarının bir aracı haline gelmiştir. İnsanların en temel hakları içinde yer alan sosyal güvenlikle ilgili ulusal sağlık ve tam istihdam politikalarının desteklenmesi gerektiğine yapılan vurgu, sosyal güvenliğin öncelikli bir kamu hizmeti niteliğinde algılanmasını sağlamıştır (Gökbayrak, 2010:142). “*Sosyal sigortalar*”, “*sosyal yardımlar*”, “*sosyal hizmetler*” sosyal güvenliğin bileşenlerini oluşturmuş, yararlananlar toplumun belirli şartlardaki ve nitelikteki kesimlerini kapsamıştır (Erol, 2019:8).

Osmanlı’da Sosyal Güvenlik Sistemi

Osmanlı Devleti’nin ekonomik kararlarını temelde sosyal refah esası oluşturmuştur. İhtiyaçların karşılanmasını, halkın refah ve mutluluğunun sağlanmasını amaçlayan devletin bu yönüyle sosyal devlet niteliğinde olduğu söylenebilir. Osmanlı sosyal güvenlik sisteminin klasik döneminin incelenmesinde, yönetici (askeri) kesim ve yönetilen (reaya) kesim ayrımı yapılabilir (Tabakoğlu 2015:505). Yönetici kesimi oluşturanlar bizzat devlet görevlileri oldukları için sosyal güvenlik açısından daha fazla güvence içinde olmuşlardır. Yönetilen kesimi oluşturan, köylerde ve şehirlerde yaşayan halkın sosyal güvenliği ise klasik dönemde, yardımlaşma ve bu işlevi yerine getiren kurumlar tarafından sağlanmıştır (Aykanat, 2015:39).

Avrupa’da kurumsal anlamda günümüz sosyal güvenlik sisteminin gelişimi, sanayi devrimi ve bir işçi sınıfının oluşmasıyla gerçekleşebilmiştir. Osmanlı’da ise sanayileşme sürecine girilememiş ve sosyal koruma talebinde olan bir işçi sınıfı oluşamamıştır. Bu faktörlerin ve aile içi yardımlaşmanın işlevini sürdürüyor olmasının etkisiyle Osmanlı sosyal güvenlik sisteminde, sosyal koruma önlemlerinin sınırlılığı ve dağınıklığı söz konusu olmuş, bundan dolayı da sosyal güvenlik açısından sistemli bir yapıya geçilememiştir (Güvercin, 2004:91).

Orta çağ başlarından sanayi devrimine kadarki süreçte diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı'da da sosyal güvenlikle ilgili uygulamaları dini inanış şekillendirmiştir (Dilik, 1988:55). Yoksul halkın korunması ve yardımda bulunulmasında, temellerini dini kurallar ve geleneklerin belirlediği çeşitli hayır kurumları aktif rol üstlenmişlerdir. Ayrıca, İslami inancın gereği doğrultusunda varlıklı kişiler de bireysel olarak zekât, fitre, sadaka, kurban ve diğer bağışlar vasıtasıyla yardımlarda bulunmuşlardır. Bu yardımları, insani duygularla yapılan yardımlar olarak nitelendirmek mümkündür (Akkaya, 2000:88; Aykanat, 2015:38). Dini inanç veya insani duygularla, yüksek gelirli kesimden düşük gelirli kesimlere yapılan bu yardımların belirli bir ölçüde gelirin yeniden dağılımını sağladığı söylenebilir (Şen, 2002:31).

Dini kuralların belirleyiciliğinde sürdürülen karşılıklı sosyal yardımlaşma, Osmanlı sosyal güvenlik sisteminin esasını oluşturmuştur. Bu yardımlaşma aile içi yardımlaşma, mesleki birlikler olarak yardımlaşma ve sosyal yardımlar şeklinde yerine getirilmiştir. Özellikle aile içi yardımlaşma, Osmanlı sosyal güvenlik sisteminin bel kemiği olarak nitelenebilir. Çoğunlukla tarım kesiminde ağırlık gösteren bu düzenin günümüzde de çok değiştiği söylenemez. Aile içi yardımlaşma gibi mesleki birlikler çerçevesinde sürdürülen yardımlaşma da Osmanlı sosyal güvenlik sistemi içinde önem arz etmişlerdir (Şenocak, 2009:422).

Osmanlı'nın klasik döneminde sosyal güvenlikle ilgili yardımların yerine getirilmesinde Ahilik teşkilatı ve vakıflar büyük bir önem taşımışlardır (Dilik, 1988:55). Klasik dönemde vakıflar, yararlananların katkısının olmadığı sosyal güvenlik kurumları niteliğindeki fütüvvet, ahilik ve lonca teşkilatı vasıtasıyla oluşturulan sandıklar ise yararlananların finansal olarak katkıda buldukları kurumlar niteliğinde olmuşlardır (Aykanat, 2015:38-39).

Osmanlı'da esnaf kesiminin örgütlenmesi 13. yüzyıla kadar gitmektedir (Şenocak, 2009:422). Çalışan kesimin sosyal güvenliklerinin sağlanmasında esnaf birlikleri ve zaviyelerin yerini loncaların alması ise 18. yüzyıl itibariyle gerçekleşmiştir (Güvercin, 2004:91). Zaman içinde Ahilik teşkilatının etkisinin zayıflamasıyla, bu teşkilatın yerini Avrupa kökenli loncalar doldurmaya başlamıştır (Erol, 2019:57). Dini, ahlaki ve geleneksel kuralları temel alan loncalar kendi içine kapalı bir örgütlenme içinde olmuşlardır. Avrupa'daki benzerlerinde olduğu gibi Osmanlı'daki loncalarda da belli meslek mensupları ve aile bireylerinin doğum, ölüm, hastalık, sakatlık, yaşlılık, iş kurma ve işsizliğe yönelik riskler karşısında lonca üyelerine ya da ailelerine aynı veya nakdi yardımlar yapılması amacıyla sandıklar oluşturulmuştur (Şenocak, 2009:422).

Dayanışmayı sağlayan ve köken olarak Ahilik teşkilatına dayanan bu sandıklar, günümüz sosyal güvenlik kurumlarının habercisi olarak nitelenebilirler (Mahiroğulları, 2008:147). Bu sandıklar genel bir ifadeyle "*orta sandığı*" veya "*teavün sandığı*" olarak adlandırılmışlardır. Usta ve kalfaların imkanları ölçüsünde ödedikleri aidatlar ve bağışlar, çıraklıktan kalfalığa ve sonrasında ustalığa yükselme durumunda ustalar tarafından ödenen harçlar, bu sandıkların gelir kaynaklarını oluşturmuştur (Dilik, 1988:62-63). Sandıkların yönetimi lonca başkanları tarafından gerçekleştirilmiştir. Lonca başkanının yönetimi süreciyle ilgili işlemler hem yönetim kurulu hem de lonca mensubu ustalar tarafından her zaman incelenebilmiştir (Şen, 2002:28-29). Lonca sistemi içinde yer alan bu yardımlaşma sandıkları, 19. yüzyıl başları itibariyle işlevlerini yitirmeye başlasalar da yüzyılın sonlarına kadar varlıkları devam etmiştir. Loncalar vasıtasıyla yapılan yardımlar, aile içi yardımlaşmalar ve dini yardımlara nazaran daha kurumsallaşmış bir özellikte olmuşlardır (Güvercin, 2004:91). Bu sandıklar, günümüzdeki sosyal sigortaların gelişiminin temelini oluşturmuşlardır (Kala, 1994:10).

1808 yılında imzalanan Sened-i İttifak'taki *"yoksullar ile Müslüman olmayan halkın gözetilmelerinin esas olduğuna ilişkin düzenleme"* sosyal yardımlaşmaya yönelik ilk resmî belge örneği olarak kabul edilmektedir (Bozkuş, 2009:58). Tanzimat sonrası dönemdeki sosyal güvenlik anlayışı ise bu dönemin genel bir merkezileşme ve devletleştirme eğilimi doğrultusunda Osmanlı bürokrasisinin yönlendirmesiyle şekillenmiştir. Bu dönemde, klasik dönemdeki sandıklar devletleştirilerek tek elden yönetilmesi yoluna gidilmiştir (Tabakoğlu, 2015:505-508).

Yenileşme döneminde ortaya çıkan ve devletin nezareti altında kurulan sandıklar içinde yer alan 1866 tarihli Askeri Tekaüt Sandığı, ilk resmi sosyal güvenlik kurumu niteliğindedir. 1881'de ise sivil memurları kapsayan bir emekli sandığı oluşturulmuştur. Bu gelişmelerin bir devamı olarak 1890 yılında Seyr-i Sefain Tekaüt Sandığı, 1909 yılında askeri ve mülki sandıkların yanı sıra Tersane-i Amire'nin çalışanları için oluşturulan emeklilik ve malullük sandığı, 1901 yılında Hicaz Demiryolu Memur ve Müstahdemlerine yönelik hastalık ve kaza halleri için oluşturulan yardım sandığı, 1917 yılında kurulan Şirket-i Hayriye Tekaüt sandığı ve Selanik'teki tütün işçilerinin 1911'de kurduğu yardımlaşma kasası da kurulan sandık türlerindedir (Tabakoğlu, 2015:511; Akkaya, 2000:88).

Osmanlı'da, çalışanlar ve halkın sosyal güvenliklerini sağlama açısından yasal, planlı ve kapsamlı bir önleme başvurulduğu söylenemez. Bununla birlikte, üretimin artırılması gayesiyle madenlerde çalışan işçilere yönelik olarak hazırlanan 1865 tarihli *"Dilaver Paşa Nizamnamesi"*nde hafif hastalıkların işyerinde bulunması gereken bir doktor tarafından tedavi edilmesi gereği vurgulanmıştır (Akkaya, 2000:88). Dilaver Paşa Nizamnamesi, Ereğli Kömür Havzası işçilerini kapsayan bir düzenleme niteliğindedir (Şenocak, 2009:425). Bu nizamname, Osmanlı'daki mevzuata yönelik ilk düzenle-

me niteliğinde olup nizamnamede, işçilerin çalışma koşulları ve hastalık durumlarında yapılması gereken hükümlere yer verilmiştir (Kaya, 2009:61).

1869 tarihli “*Maadin Nizamnamesi*” ile de madenlerde iş güvenliğinin sağlanması, doktor ve gerekli ilaçların bulundurulmasına yönelik hükümlerin dışında, çalışma esnasında kaza geçiren veya ölen işçilerin ailelerine, mahkeme tarafından belirlenen miktarda tazminat ve yardım parası ödenmesi hükmüne de yer verilmiştir (Akkaya, 2000:88). Ayrıca, işçilerin tatil zamanlarının, ücretlerinin ve ödeme şekillerinin düzenlenmesi de bu nizamname kapsamında yapılmıştır (Yenihan, 2017:187). Tanzimat sonrasındaki işçi merkezli diğer nizamnameler arasında ise 1909 tarihli “*Askeri Fabrikalar Nizamnamesi*”, yine 1909 tarihli “*Tersane-i Amiriyyeye Mensup İşçi Vesairenin Tekaüdiyesi Hakkında Nizamname*”, 1910 tarihli “*Hicaz Demiryolu Memur ve Müstahdemleri Yardım Nizamnamesi*” yer almıştır (Çiftçi, 2017:31).

Osmanlı'nın son dönemlerinde toprak kaybettiği savaşlarla gelen göçler, savaşlardaki kayıplardan dolayı yetim kalanlar ve acz içine düşenlerin korunması ve barınması gündeme gelmiştir. Bu dönemde çeşitli yasal düzenlemelerle kurulan Darüşşafaka (Ersoy ve Dikici, 2018:588-590), Darülaceze, Darüleytam ve Kızılay gibi kurumların sosyal yardım açısından önem kazandıkları görülmektedir (Akkaya, 2000:87; Şen, 2002:37). 1895 tarihli “*Darülaceze Nizamname-i Dahilisi*”, yine 1895 tarihli olan, “*Teseülün (Dilenciliğin) Menine Dair Nizamname*”, 1899 tarihli, “*Darüleytam'ın Talimat-ı Esasisi*”, 1868 tarihli “*Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi*”, 1883 tarihli “*Hamidiye Ticaret Mektebi Nizamnamesi*”, 1883 tarihli “*Kız Sanayi Mektebi'nin Teşkiline Dair Nizamname*”, 1910 Tarihli “*Muhtacin Maaşatı Hakkında Kanun*” yardımı muhtaç durumdaki kişilere yönelik yasal düzenlemeler arasındadır (Kala, 1994:29-31).

Vakıf Kavramı

“Vakıf” (vakf) kelimesi, bir malın sahibi tarafından dini, hayri ve sosyal bir amaç doğrultusunda ebediyen tahsis edilmesi anlamına gelmektedir. Vakfın kuruluşu, hukuki bir işlemle ve vakfedenin sözlü hukuki beyanıyla gerçekleşmekte olup kabul beyanı gerekmemektedir (Günay, 2012:475-476). Vakfeden kişi “vakıf”, vakfedilen mal “*mevkuf*” ve bu malın tahsis edildiği yer ise “*mevkufunaleyh*” olarak adlandırılmaktadır (Kunter, 1939:6-8). “Vakıf” ifadesi ayrıca bizzat vakfa konu olan şey anlamına da gelmektedir (Yediyıldız, 1982:26). Genellikle vakıf kurumu, ortaya çıkışı ve amacı itibariyle dini ve uhrevi bir kurum niteliğinde görülse de vakıf kurumunun, dünyevi ve beledi yönü de olduğu söylenebilir (Ergin, 1987:116).

Aslında vakıf kelimesi, hukuki bir akit olmakla birlikte zaman içinde “*akar ve hayrat*”ı belirtmek için kullanıldığı gibi bu ikisinin yerini de almıştır (Yediyıldız, 2012:479). Hukuki anlamda vakıf, alışverişe konu olmayan bir malın süresiz bir şekilde kamu yararına tahsis edilmesidir. Bir malı vakfetme işlemi sonrasında vaz geçme, yararlanmanın süre ile kısıtlanması veya yararlanmaya yönelik engellemede bulunulması gibi durumların bir geçerliliği söz konusu değildir (Bozkuş, 2009:20).

“*Akar-akar*” vakıf kurumunun ekonomik gücünü, “*hayır-hayrat*” ise kurumun doğrudan kamu hizmeti sunan kısmını oluşturmaktadır. Kısacası, “*akar*” kurumun vasıtasını, “*hayrat*” amacını ve “*vakıf*” ise kurumun varoluşunu gerçekleştiren hukuki işlemi ifade etmektedir. Bu şekilde oluşan vakıf sisteminde bir kişinin, sahibi olduğu bir akarını kendi hür iradesiyle, insanların ihtiyacının karşılanması amacıyla hayra tahsis etmesi ve bu şekilde oluşan ilişkilerin bir akitle hukuki statüye bağlanması durumu söz konusudur (Yediyıldız, 2012:479). Vakfiyeler, vakıfların kuruluş ve işleyişlerine

dair önemli bilgiler içeren, vakıflarla ilgili düzenlemelerin yer aldığı resmî belgeler niteliğindedirler (Ergin, 1987:117). Vakıflarla ilgili diğer belgeler gibi vakfiyeler de düzenlendikleri dönemin hayır ve sevap işleriyle ilgili olmakla beraber o dönemin sosyo-ekonomik koşulları, ilişkileri, aile yapıları, örf ve adetleriyle ilgili önemli bilgiler sağlayan kaynaklar niteliğindedir (Doğan, 2006:26). Hukuki anlamda vakfın tescilini gösteren, şahitlerin önünde imzalanan ve mahkeme kütüğüne kaydedilen vakfiyeler çoğunlukla kağıt ve deri üzerine yazılmakla birlikte taş üzerine kazınarak yazılan vakfiyeler de mevcuttur (Kunter, 1939:18).

Vakıf sisteminde hizmet konularının yer, zaman, vakfedenin kişisel yeteneği ve düşünce tarzına göre farklılıklar gösterdiği söylenebilir (Kunter, 1939:9). Başlangıç itibariyle vakıfların ortaya çıkış amacını, bireysel ve toplumsal ihtiyaçların karşılanması oluşturmuştur. Sonradan ise vakıflar, toplumsal yapıda oluşan sosyo-kültürel ve iktisadi değişim ve gelişmeler doğrultusunda gelişim ve değişim göstermiştir (Öztürk, 2002:434).

Fıkıh bilginlerine göre vakıf işlemi irade beyanı, vakfeden, vakfedilen mal ve vakıftan yararlananlar olmak üzere dört unsura dayanmaktadır. İslam hukukunda vakıflarla ilgili çeşitli konulardaki farklı görüşlerden dolayı farklı vakıf tanımlarının bulunduğu da belirtmek gerekir (Günay, 2012:475-476). Vakıf sisteminin ortaya çıkışı ve yayılışı sadece İslami ve dini faziletlere değil, İslami toplum yapısının bünyesindeki siyasi ve sosyal değişim, bireylerin istek ve ihtiyaçları, iktisadi ve sosyal ihtiyaçlar, gelenekçilik, muhafazakarlık, taklitçilik, ümitsizlik, toplumsal baskı gibi faktörlere de dayandırılmaktadır (Yediyıldız, 1982:31; 47). İslami prensipler doğrultusunda vakıflar, devletin iyi dönemlerinde karşılanması sağlanamayan hizmetlerin karşılanmasında devlete destek olan bir kurum, devletin olumsuz koşullarda olduğu dönemlerde ise toplumsal bir sarsıntının yaşanmamasını sağ-

lamak amacıyla geçici olarak devletin görevlerini üstlenen bir kurum niteliğinde olmuştur. Bu doğrultuda vakıfların, İslami sistemin işleyişinin sağlanmasına yardımcı olan bir kurum olarak nitelenmesi mümkündür. Vakıf kurumunun yaygınlaşması, İslam toplumunda Emevilerin iktidarı ele geçirmesi ve İslami sisteme uygun bir şekilde halk için yerine getirilmesi gereken yükümlülükleri yerine getirmemesine dayandırılmaktadır (Yediyıldız, 1982:52-53).

Vakıf sistemi sayesinde sosyal, kültürel, dini ve hayri olmak üzere devletin yükümlüğünde olan birçok kamu hizmetinin kamu maliyesi üzerinde oluşturduğu yük en aza indirilmiştir (Eren, 1988:197). Özellikle Osmanlı dönemi vakıflarıyla ilgili arşiv belgelerinde ve tarih kitaplarında, hayrat kavramının bilinçli bir şekilde, devlet ve toplum için önemli bir sistem olarak işletildiği görülmektedir (Yediyıldız, 2012:480).

Vakıfların, “*şer’i veya hayri vakıflar*” ve “*aile vakfı veya adi-ehli vakıflar*” olmak üzere genel bir ayrımı söz konusudur. “*Şer’i veya hayri vakıflar*”da, tüm gelir mutlaka direkt olarak esas gayeye gitmektedir. Bu türden vakıflarda vakfeden, kurduğu vakıftan herhangi bir maddi menfaat beklentisinde olmayıp bazen dini bazen de sosyal saygınlık ve şöhret istemiyle hareket etmektedir.” *Aile vakfı veya adi-ehli vakıflar*”da ise, gelirin tamamı esas amaca ulaşmadan önce vakıf tarafından belirlenen ve çoğunlukla vakfedenin ailesinden kişilerin elinde kalmaktadır. Bu tür vakıflardan yararlanma hakkına sahip olan kişilerin nesli devam etmediğinde bu vakıf türü, “*hayri vakıf*” haline gelmektedir (Yediyıldız, 1982:26-29). Ancak, bu genel ayrım dışında vakıflarla ilgili olarak konularına göre; “*sahih-gayri sahih*”, yararlananlarına göre; “*hayri ve zürri vakıflar*”, işletilmelerine göre; “*icareteynli ve mukataalı vakıflar*”, idarelerine göre; “*mazbut, mülhak ve müstesna vakıflar*”, kendilerinden yararlanılmasına göre; “*müessesat-ı Hayriye, müsakkafat ve müstegillat, avarız vakıfları*” şeklinde detaylı bir ayrım da bulunmaktadır (Akgündüz, 2002:453-456).

Vakıf, İslam medeniyetinde yer alan önemli bir hayır kurumu olarak 8. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın sonlarına kadar İslamiyeti benimseyen bütün ülkelerde sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan oldukça etkili bir kurum olmuştur. Bütün İslam ülkelerinde vakıf hayratı arasında, dini nitelikli ve eğitimle ilgili kuruluşlar, sûfiler için barınma ve toplanma yerleri, yoksullara yemek dağıtan mutfaklar, kabirler, sağlık kuruluşları, şehirlerde ve kırsal bölgelerde yollar, köprüler, kaleler, kervansaraylar, deniz fenerleri, su yolları, kanalizasyonlar, çeşmeler vb. yer almaktaydı. Vakıf mallarından elde edilen gelirler ise, bunların sürekliliğinin sağlanmasında kullanılmıştır (Yediyıldız, 2012:479-480).

Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi İçinde Vakıflar

İslamiyet'in kabulünden sonra, Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılar için de vakıf sistemi sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamın önemli bir parçasını oluşturmuştur (Bayartan, 2008:159). Bir İslam devleti olarak Osmanlı Devleti, bir İslam devletinin üstlenmesi gereken sosyal hizmetlerin hepsi için doğrudan devlet bütçesinden yararlanmamıştır. Bu hizmetler içinde; zor şartlar içinde yaşayanların ve yetim kalanların ihtiyaçlarının karşılanması, eğitim ve öğretim açısından önem arz eden mektep, medrese, tekke, cami gibi binaların inşa ve idare edilmesi gibi dini hizmetler ve bayındırlıkla ilgili hizmetler yer almıştır. Bu tür devlet tarafından yerine getirilmeyen hizmetlerin karşılanmasında olabildiği kadarıyla, toplum üyelerinin desteğinden yararlanılmıştır (Yediyıldız, 1982:34; Tabakoğlu, 2015:308).

Vakıfların Osmanlı'da sosyal güvenlik açısından önemli işlevleri olsa da bir vakfın, her zaman ve her yerde bulunması ve bütün ihtiyaç sahiplerini kapsaması gibi bir mecburiyet söz konusu değildir. Talep hakkı ve mecburiyet içermemesi dolayısıyla vakıfların tam anlamıyla modern bir sosyal gü-

venlik kurumu olarak nitelendirilmemesi gerektiği söylenebilir (Doğan, 2006:10).

Vakıf kurumu Osmanlı'da sosyal güvenlikle ilgili olduğu kadar ülkenin sağlık, eğitim ve sosyal yardım, diyanet ve bayındırlık hizmetlerini yürüten bir kurum olarak Osmanlı mali sisteminin de bir ögesi niteliğinde olmuştur (Tabakoğlu 2015:329). Vakıf sistemini Osmanlı, geçmişteki topluluklar ve İslam devletlerinden almış olsa da vakıf sisteminin kurulması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasında en başarılı örneğin Osmanlı Devleti olduğu söylenebilir (Öztürk, 2002:433). Osmanlı'da yardıma muhtaç olan herkes ve her şey için kurulan vakıflar da bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Şenocak, 2009:424). Örneklendirecek olursak; *“Topaç alacak imkâna sahip olmayan çocuklara topaç temin etme vakfı..... Mürekkep dağıtma vakfı ve İstanbul'da sisli havalarda kayıkla denizi geçemeyenlere kalacak yer temin eden vakıflar, sakat hayvanların tedavisi, korunması için vakıflar, bütün camii, medrese ve bunun gibi yapılarda kuşlara barınma yerleri temin eden vakıflar ki saymakla bitmez. Bu gayretlerin hepsi bütün canlıları kapsayan bir sosyal güvenlik sistemine hizmet etmektedir”* (Doğan, 2006:23). Görüldüğü üzere Osmanlı'da kuruluş amaçları itibariyle oldukça çeşitlilik arz eden vakıflar kurulmuştur.

Osmanlı'da vakıflar, öncelikle padişahlar olmak üzere, sadrazamlar ve devlet adamları tarafından oluşturulmuş olup bu vakıflar *“Mazbut vakıflar”* veya *“Selatin vakıfları”* olarak adlandırılmışlardır. İlk Osmanlı vakıfları, Orhan Gazi döneminde kurulmuş olup bu dönemde vakıf sistemi, bir devlet politikası olarak çeşitli şekillerde desteklenmiştir (Bayartan, 2008:159). Bu desteklerden biri de vergi bağışıklığı olmuştur (Şen, 2002:33). Devletin ileri gelenlerinin öncülüğünde vakıflar küçük veya büyük hemen her yerleşim biriminde önemli bir role sahip olmuştur (Bayartan, 2008:159). 19. Yüzyıl Antalya temettuat defterlerine göre Antalya'da, Gazi Sultan Mahmud Han hazretlerinin vakf-ı hümayunlarından olup

müeccele ile farklı kişilerin uhdesine verilen vakıf çiftliklerine rastlanmaktadır. Yuda çiftliği, Zivind çiftliği ve Enhar çiftliği köyü bu çiftlikler arasında yer almaktadır (Doğan, 2012:106-107). Yine, Mersin'in ahşaptan küçük iskelesiyle henüz kentsel bir yerleşim özelliği taşımadığı 19. yüzyıl ortalarında, Mersin ve civarının Sultan Abdülmecit'in annesi ve II. Mahmut'un ikinci eşi "*Bezm-i âlem Vâlide Sultân*" vakf-ı hümayunlarından biri olduğu görülmektedir (Doğan, 2017:193). Bu doğrultuda vakıfların sadece merkezde yoğunlaşmadığını taşrada da işlevsel olduklarını söyleyebiliriz.

Osmanlı sultanlarının beratlarıyla çok sayıda zaviye, tekke ve derviş daima himaye görmüş ve vakıflara sahip olmuşlardır (İnalçık, 2020:230-231). Özellikle Osmanlı Devleti'nin yayılma sürecinde, fethedilen yerlerin İslamlaştırılmasında vakıflar önemli bir rol oynamıştır. Sınır bölgelerinin iskân ve kolonizasyonunda etkili olan sûfiler ve diğer Müslümanlar bu vakıflar yoluyla desteklenmiştir. Vakıflar yoluyla diğer hayır kuruluşlarının da bu bölgelere götürülmesi, iktidarın meşruiyetinin ve gücünün bir göstergesi olmuştur. Bu da vakıfların siyasal bir işleve sahip olduklarını da örneklemektedir (Yediyıldız, 2012:484).

Vakıf kurumu, her ne kadar özerk ve demokratik bir sivil toplum yapısında olsa da devlet denetimi altında olmuştur. Bu denetim ise nezaret kurumu tarafından yürütülmüştür. Toprak vakıfları, Osmanlı'daki taşınmaz mal vakıflarının birinci ve en önemli kısmını oluştururken, ticaret merkezleri, çarşılar gibi gelir getirici çeşitli yapılar ise taşınmaz mal vakıflarının ikinci türünü oluşturmuştur. Taşınır servet olarak özellikle nakit para vakıfları tartışmalı bir konu olmakla birlikte, para vakıfları Osmanlı'da önem arz eden kredi ve finansman kurumları niteliğinde olmuştur. II. Mehmed (1451-1481) tarafından kurulan para vakıfları, Osmanlı'da bilinen ilk para vakıfları niteliğindedir (Tabakoğlu 2015:330-333).

18. ve 19. yüzyıllardaki Osmanlı toprak varlığı içinde vakıf toprakların çok daha fazla yer alması, Osmanlı devlet ve toprak düzeninin temel unsurlarından biri de olan vakıf sisteminin yaygınlığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Osmanlı dönemindeki vakıflar, şehircilik ve mimari estetik açısından tarihi ve sanatsal şaheserlerin yaratılmasına da olanak sağlamıştır (Eren, 1988:195). Osmanlı'da vakıfların hukuki bir çerçeve içinde olmaları ve devlet tarafından denetlenmelerinin yanı sıra piyasada hem arz hem de talep tarafında yer almalarından kaynaklı olarak vakıfları, resmi bir işletme hüviyetinde değerlendirmek de mümkündür (Aslanboğa, 2018:552).

Osmanlı'da sosyal güvenlik açısından var olan işlevlerinin yanı sıra vakıfların çoğu, vakıf sahiplerinin servetlerini kendi ailelerine tahsis etmelerinin en güvenli aracı olarak görülmüştür (İnalçık, 2020:109). Çünkü Osmanlı toplumunda özel mülk sahipleri daima, mülklerine devlet tarafından müdahale edilmesi ve el konulması gibi bir tehlike içinde olmuşlardır. Bu nedenle de özel mülk sahipleri, müsadere tehlikesinden kaçınmak ve mülklerinin gelirlerinden mirasçılarının yararlanabilmelerini sağlayabilmek amacıyla vakıflar kurmaya başlamışlardır (Pamuk 2015:51). Bu doğrultuda servet sahibi kişiler, en güvenli ve sürekli gelir kaynağı olarak servetlerini çoğunlukla evlatlık vakfa bağlı dükkân, hamam, kervansaray gibi kurumlara yatırmışlardır. Vakıflar Osmanlı toplumunda en önemli yatırım alanlarından biri olsa da vakıf yapan kişinin asıl amacının sermaye arttırımı olduğu söylenemez (İnalçık, 2020:295).

18. Yüzyıl itibariyle, Osmanlı vakıf sisteminde çözümler görülmeye başlanmıştır. Çözümü gittikçe güçleşen sorunların giderilmesinde devletin müdahaleleri yetersiz kalmıştır (Bayartan, 2008:159-160). Vakıf kurumlarındaki dağınıklığın birçok yolsuzluğa neden olmasından dolayı I. Abdulhamid, "Hamidiyye" adıyla kurmuş olduğu vakıflarının idaresi ve de-

netimi için 1774 yılında yeni bir teşkilat kurmuştur. Bu teşkilat daha sonradan, II. Mahmud tarafından 1826'da kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezâreti'nin de temelini oluşturmuştur (Öztürk, 1995:522). Tanzimat'ın ilanıyla birlikte de vakıfların idaresini düzenleyen mevzuat genişletilerek vakıfların yönetiminin bütünleştirilmesi yoluna gidilmiştir (Yediyıldız, 2012:485).

Merkezi bir anlayış doğrultusunda, vakıfların idaresinde görülen dağınıklığı ve yolsuzlukları gidermek amacıyla kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezâreti'nin istenilen sonucu verdiği söylenemez. Batılılaşma ve yenileşme yönünde yapılan hukuki düzenlemeler ve alınan siyasi kararlarla, Osmanlı toplumu için büyük öneme sahip olan vakıf kurumu epeyce tahrip edilmiştir (Öztürk 1995:524). Batılılaşma sürecinde vakıflar hem bir genişleme içinde olmuşlar hem de etki ve güçlerini kaybetmeye başlamışlardır. Bu dönemlerde, vakıf sisteminin aleyhine yönelik çeşitli düşünceler de ortaya çıkmıştır. Vakıf sisteminin Müslümanların taşınmazlarının elden çıkışını zorlaştırdığı, kolonizasyon siyaseti yürüten sömürgecilerin faaliyetlerine engel teşkil ettiği ve sosyal güvenlik işlevi nedeniyle girişimciliği zayıflatarak kapitalist oluşumu engellediği yönünde düşünceler söz konusu olmuştur. Vakıf sistemi aleyhindeki bu düşüncelerin liberal anlayış paralelinde geliştiği söylenebilir (Tabakoğlu 2015:334-336).

Neticede vakıflar, devletin görev alanına giren siyasi otorite gerektiren vatan savunması ve kamu güvenliğinin sağlanması alanları dışında devlet ve toplum yararına yönelik her alanda işlevsel olmuşlardır (Şen, 2002:33). Bu işlevleri genel olarak toparlayacak olursak vakıflar iktisadi açıdan çarşı, dükkan, bedesten, han ve kapan; dini açıdan cami, namazgâh, tekke, mescit, muvakkithane; eğitimle ilgili olarak medrese, mektep, kütüphane, darü'l-hadis; sağlık ve sosyal hizmet alanlarıyla ilgili olarak darü's-şifa, darü'l-aceze, imaret, kadın sığınma evi, çocuk emzirme evi, yol, köprü, kervansaray, hamam, kaldırım, mezarlık, çeşme, su yolları; sporla

ilgili olarak ok meydanları, pehlivan tekkeleri ve kemankeş tekkeleri; sivil ve askeri olarak ise saray, kale, kışla, tophane, bahçe gibi mekanların yapımı, idaresi ve toplum yararına hizmetlerin sunulmasını sağlayan vakıflar çok işlevli kurumlar olarak mekan, insan ve inanç bütünleşmesinin bir ürünü olarak nitelenebilir (Bayartan, 2008:171).

Osmanlı'da çeşitli dayanışma modellerini kapsayan sosyal güvenlik anlayışı, Cumhuriyet dönemi başlangıcından özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde gündeme gelen refah devleti anlayışına temel oluşturmuştur (Kaya, 2009:59). Sosyal güvenlikte modernleşme sürecine girilmiş olsa da Osmanlı'da sosyal güvenliğin unsurlarından biri olan vakıf hizmetleri ve diğer sosyal güvenlik uygulamaları Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalmıştır. Bu dönemde, Osmanlı dönemindeki çok işlevli yapısında dönüşümler gerçekleşen vakıfların bir sivil toplum kuruluşu olma niteliği daha belirginleşmiştir. Osmanlı'daki kadar çok işlevli bir yapı sergilemese de günümüz vakıflarının da özellikle eğitim, sağlık ve güvenlik gibi alanlarda faaliyetlerde buldukları görülmektedir. Kadınların, çocukların ve hayvanların şiddete maruz kalmalarına yönelik önlemler alınması ve maruz kaldığı durumlarda ise yardımda bulunulması gibi amaçlarla oluşturulan vakıflar da eğitim ve sağlıkla ilgili vakıflar kadar etkili faaliyetler sürdürmektedirler.

Günümüzde Türkiye'de sosyal güvenlik ve vakıflarla ilgili düzenlemeler ve uygulamalar Vakıflar Genel Müdürlüğü, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı gibi kurumların görev alanı içinde, daha kurumsallaşmış bir yapıda yerine getirilmektedir.

Sonuç

İnsanlığın başlangıcından itibaren verilen yaşam mücadelesinde insanlar karşılaştıkları risklerden korunma amacıyla bu risklere karşı çeşitli koruyucu önlemler alınması, gü-

venliğin sağlanması ihtiyacı içinde olmuşlardır. Risklere karşı koruyucu önlemlerin alınması ve güvenliğin sağlanması ihtiyacının günümüz sosyal güvenlik sisteminin ilk temellerini oluşturduğu söylenebilir. Sosyal güvenlik açısından bütün toplumlar benzer aşamalardan geçmiş ve aile içi yardımlaşma sosyal güvenliğin ilk aşamasını oluşturmuştur. Devamında ise dini nitelikteki yardımlar ve mesleki kuruluşların faaliyetleri sosyal güvenlik açısından etkili olmuşlardır. Bu geleneksel sosyal güvenlik yapısının değişimi, sanayi devrimi sonrası söz konusu olmuştur. Sosyal güvenlik, sanayi devrimi sonrasında bir kavram olma niteliği kazanmıştır.

Sosyal güvenliğin ortaya çıkışı ile ilgili olarak sanayi devrimi öncesi ve sanayi devrimi sonrası şeklinde bir ayırım yapıldığı görülmektedir. Böyle bir ayırımın yapılması, sanayi devriminin modern sosyal güvenlik sisteminin oluşumu açısından arz ettiği önemi gösterir niteliktedir. Sanayi devrimi ile gelen yeni iktisadi ve sosyal düzende karşılaşılan sorunlar, geleneksel sosyal güvenlik uygulamalarının yetersizliğini ortaya koymuştur. Sanayi devrimi öncesi dönemdeki sorunlar, sanayi devrimi sonrasında artmış ve çeşitlenmiştir. Bu durum, sosyal güvenlik uygulamalarının önemini arttırmış ve sosyal güvenliğin kurumsal bir yapı kazanmasının başlangıcını oluşturmuştur. Sanayileşmeyle birlikte oluşan işçi sınıfının ağır çalışma şartları, iş kazaları, mesleki hastalıklar ve işçi sınıfının bu yöndeki iyileştirme talepleri sosyal güvenlik uygulamalarının gündeme alınmasında etkili olmuştur. Yaşanan iki dünya savaşının olumsuz sonuçları, sosyal devlet ve refah devleti anlayışı doğrultusunda bu olumsuzlukların giderilmesine yönelik olarak kamu destekli sosyal güvenlik uygulamalarının yerine getirilmesini gerekli kılmıştır. Böylece, sosyal güvenlik uygulamaları kamu hizmetleri kapsamında kurumsal bir yapı içinde yürütülür hale gelmiş hem ulusal anayasa hem de uluslararası sözleşmelerde sosyal güvenliğin en temel insan haklarından biri olduğu hükmüne yer verilmiştir.

Kuruluşu itibariyle Osmanlı'da da sosyal güvenliğin sağlanmasına yönelik geleneksel uygulamalar sanayi devrimine kadarki süreçte etkili olmuştur. Vakıflar, Ahilik teşkilatı ve lonca sistemi geleneksel Osmanlı sosyal güvenliğinin başlıca bileşenlerini oluşturmuşlardır. Ancak, Osmanlı'da sosyal güvenliğin başlıca bileşenleri olarak nitelendirilen bu yapıların bizzat sosyal güvenliğin sağlanması amacıyla oluşturuldukları söylenemez. Bu yapıların kimi zaman sosyal güvenlikle ilgili işlevleri ağırlıklı olmuş kimi zaman ise diğer işlevleri ağırlık kazanmıştır. Bu nedenle de Osmanlı sosyal güvenlik sisteminin modern sosyal güvenlik sisteminin ilkeleriyle örtüşmeyen yönlerinin bulunduğu belirtilebilir. Bununla birlikte Osmanlı'da sosyal güvenlikle ilgili ihtiyaçların karşılanması işlevini bu kurumlar yerine getirmişlerdir. Sosyal güvenlik işlevi olan bu kurumların finansmanı ise bireyler ve devlet tarafından sağlanmıştır.

Osmanlı bu uygulamalara yönelik olarak, kendisinden önceki İslam devletlerinin mirasını devralmış, sonrasında ise bu mirası Türkiye Cumhuriyeti'ne devretmiştir. Tüm halka yetebilecek şekilde üretim yapılması amacıyla olan Osmanlı'da vakıflar, günümüz refah devleti anlayışını içeren işlevleriyle sadece sosyal güvenlik alanında değil dini, hukuki, iktisadi, askeri, beledi, mali ve sosyal alanlarda da önemli işlevleri yerine getirerek toplumda yardımlaşma ve dayanışmaya aracılık ettikleri gibi devletin mali yükünü de hafifletmişlerdir. Nitekim kimi zaman vakıflar, devletin bütçe açıklarının kapatılmasında finansman kaynağı olma işlevi de görmüşlerdir. Ayrıca, İslami inançtan kaynaklı olarak varlıklı kesimden ihtiyaç içinde bulunan kesimlere vakıflar vasıtasıyla aktarılan yardımlar, güncelliğini koruyan gelirin yeniden dağılımı ve sosyal adaletin sağlanmasına yönelik uygulamalar açısından önem arz etmişlerdir.

Geleneksel dönemde, sosyo-ekonomik dayanışma ve bütünleşmenin sağlayıcısı olarak vakıfların farklı alanlarda

ki işlevlerini yerine getirmesinde; dini alanda (cami, mescit, tekke namazgâh...), iktisadi alanda (bedesten, çarşı, han, dükkân...), eğitim ve öğretim alanında (mektep, medrese, kütüphane), sağlık ve sosyal hizmetler alanında (darü'ş-şifa, darü'l-aceze, imaret, hamam, mezarlık, kervansaray, yollar, köprüler...), spor alanında (ok meydanları, pehlivan tekkele-ri...) ve askeri alanda (tophane, kışla, kale, saray...) oluşturulan yapılar önemli rol oynamışlardır.

Sosyal güvenliğin önemli unsurlarından biri olan vakıflar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla gelenekselden, modern ve kurumsal bir yapıya doğru evrilmeye başlamıştır. Temelini geçmişten devralınan birikimlerin oluşturduğu günümüz Türkiye'sinin vakıflarının sivil toplum kuruluşu olma özelliğinin belirginleştiği söylenebilir. Çünkü Osmanlı dönemi vakıflarının eğitim, sağlık, din, bayındırlık gibi farklı alanlarda yerine getirdiği işlevler, sosyal devlet anlayışından kaynaklı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde kamu eliyle yerine getirilmeye başlanmıştır. Günümüzde sosyal güvenlik ve vakıflarla ilgili düzenlemeler ve uygulamalar, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından daha kurumsallaşmış bir yapı içinde yerine getirilmektedir. Bununla birlikte özellikle eğitim, sağlık ve sosyal koruma amacıyla kurulan vakıflar da bu alanlarda toplumsal dayanışmaya yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Eğitim ve sağlık alanında kurulan vakıfların yanı sıra kadın, çocuk ve hayvanlara yönelik şiddet ve istismarı önleyici ve oluşan zararı gidermeye yönelik destek sağlama amacıyla kurulan çeşitli vakıflar da mevcuttur.

Günümüzün küreselleşen dünyasında insanı ilgilendiren her alanda sorunlar hem artış hem de çeşitlilik göstermektedir. Sanayileşmenin doğa ve insan üzerinde yarattığı olumsuz etkileri önlemeye ya da gidermeye yönelik amaçları olan vakıflar oluşmaya başlamıştır. Doğa açısından çevre sorunları,

insanlar açısından sağlık, işsizlik, barınma, güvenlik gibi konuların yanı sıra modernite dönemindeki hem mesleki hem de sosyal ilişkiler açısından hissedilen güvensizlik duygusu gibi sorunlar insan için hayatı zorlaştırmaktadır. Bencillik, la-kaytlık, aç gözlülük, ikiyüzlülük, maddiyatçılık, empatiden yoksunluk, liyakatsizlik, kayırmacılık, dolandırıcılık, hırsızlık, yolsuzluk, cana kast etme gibi sayabileceğimiz pek çok olumsuzluk insanların güven duygusunu tahrip ettiği gibi mücadele edeceği alanı da genişletmiştir. Yani günümüz insanı ekonomik, sosyolojik, psikolojik pek çok sorunla mücadele içinde yaşamaya çalışmaktadır. İnsani, ahlaki ve etik değerler açısından olumsuzluklar yaratan böyle bir ortamın mevcudiyeti, insanların dayanışma ve yardımlaşma duygularını da sarsmaktadır. Nitekim, yapılan yardım ve bağışların doğru yere aktarılmaması gibi durumlarla bile karşılaşmaktadır. Bunun da geleneksel dönemlerin Ahilik ve vakıf kültürünün miras alındığı bir toplumda, sosyo-ekonomik açıdan toplumu güçlendiren sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya sekte vurduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Akgündüz, A. (2002). Osmanlı hukukunda vakıflar, hükümleri ve çeşitleri, Türkler X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Akkaya, Y. (2000). Sosyal Güvenlik Tarihi Üzerine Notlar. *Toplum ve Hekim*, 15(2), 82-91.
- Aslanboğa, K. (2018). Osmanlı Devleti'nde Vakıf Yönetiminde Tevliyet: İstanbul Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16, (32), 551-558.
- Aykanat, M. (2015). Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar. Selçuk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Konya.
- Bayartan, M. (2008). Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları X-1*, 157-175.
- Bozkuş, A.A. (2009). Genel Esaslarıyla Türk Hukuku'nda Vakıf Müessesesi ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları.

- T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Çiftçi, A.N. (2017). Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Yapısal Dönüşümler ve Bireysel Emeklilik Sistemi. Trakya Üniversitesi SBE Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Dilik, S. (1988). Sosyal güvenliğin tarihsel gelişimi. *Ankara Üniv. SBF Dergisi*, 43(01), 41-80.
- Doğan, A. (2012). 19. Yüzyılda Teke Sancağı Antalya Merkez Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı. Marmara Üniversitesi SBE İktisat ABD Doktora Tezi, İstanbul.
- Doğan, A. (2017). Mersin limanı ve Mersin kenti tarihi üzerine genel bir inceleme. *Journal of Strategic Research in Social Science (JoSReSS)*, 3(4), 171-196.
- Doğan, M.S. (2006). Vakıf Medeniyetimize Sosyal Siyaset ve Sosyoloji Açısından Bir Yaklaşım. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 34, 9-27.
- Eren, F. (1988). Osmanlı dönemi vakıfları", V. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- Ergin, O.N. (1987). Türk belediyeçilik ve şehircilik tarihi üstüne seçmeler. Haz: Selahattin Yıldırım, T.C. Marmara ve Boğazları Belediyeler Birliği, İstanbul.
- Erol, S. I. (2019). Türk sosyal güvenlik sisteminde sosyal hizmetler. (Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Tarafından Gerçekleştirilen Sosyal Hizmet Uygulamaları Kapsamında), İKSAD Publishing House.
- Ersoy, A.F ve Dikici, E. (2018). Osmanlı döneminde sosyal hizmet faaliyetleri yapan bazı kuruluşlar. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53(2), 576-594.
- Gökbayrak, Ş. (2010). Türkiye'de sosyal güvenliğin dönüşümü. *Çalışma ve Toplum*, 2(25), 141-162.
- Gülhan, C. (2007). Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi. Kocaeli Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.
- Günay, H.M. (2012). Vakıf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt-42, 475-476.

- Güvercin, C.H. (2004). Sosyal güvenlik kavramı ve Türkiye’de sosyal güvenliğin tarihçesi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57(2), 89-95.
- Helvacı, H. (2014). Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Yeniden Yapılanma ve Finansman Krizine Etkileri. Ankara Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- İnalçık, H. (2020). Seçme eserler-II devlet-i aliyye Osmanlı imparatorluğu üzerine araştırmalar-I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, H. (2020). Seçme eserler-II devlet-i aliyye Osmanlı imparatorluğu üzerine araştırmalar-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kala, E. S. (1994). Osmanlılarda Sosyal Güvenlik Sistemi (1865-1923). İstanbul Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Karadoğan, M. (2015). Türkiye’de Sosyal Devlet ve Sosyal Güvenlik Hizmetlerinde Değişim (Avrupa Birliği Süreci Açısından Bir Değerlendirme). Uludağ Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Kaya, E. (2009). Yoksullukla Mücadelede Avrupa’nın ve Türkiye’nin Sosyal Yardım Modeli. T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Kunter, H.B. (1939). Türk vakıfları ve vakfiyeleri üzerine mücmel bir etüt, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.
- Mahiroğulları, A. (2008). Selçuklu/Osmanlı döneminde kurumsal bir yapı: Ahilik/Gedik teşkilatı ve sosyo-ekonomik işlevleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 139-154.
- Özdemir, G. (2021). Osmanlı memurlarında şuur bozukluğuna (muhtell-i şuur) ve demansa (ateh) bağlı malulen emeklilik. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9(28), 374-394.
- Öztürk, N. (1995). Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt-11, 521-524.
- Öztürk, N. (2002). Osmanlı döneminde vakıflar, Türkler X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Pamuk, Ş. (2015). Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihinin 1500-1914, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Şen, M. (2002). Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenlik: Ahi birlikleri, loncalar, vakıflar. *Çimento İşveren Dergisi*,16(6), 18-40.
- Şenocak, H. (2009). Sosyal güvenlik sistemini oluşturan bileşenlerin tarihi süreç ışığında değerlendirilmesi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (56), 409-468.
- Tabakoğlu, A. (2015). Türkiye iktisat tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tepekule, U. (2008). Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sisteminin Yeniden Yapılandırılması Çerçevesinde Reform Sürecinin Değerlendirilmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Yediyıldız, B. (1982). Müessese-Toplum münasebetleri çerçevesinde XVIII. Asır Türk toplumu ve vakıf müessesesi. *Vakıflar Dergisi*, XV, 23-53.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt-42, 479-486.
- Yenihan, B. (2017). Bir sosyal politika aracı olarak sosyal güvenlik: Dünya'da ve Türkiye'de gelişimi üzerine bir inceleme, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 177-196.

GELİŞME SÜRECİNDE EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER ve DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR: TÜRKİYE İÇİN BİR DEĞERLENDİRME

Hatice AZTİMUR*

Giriş

Özgürlük ve ekonomik performans ilişkisi akademik tartışmalarda yerini korumaktadır. Devlet ve piyasa ikilemi üzerinden yürütülen bu tartışmada müdahale kavramı önemli bir yere sahiptir. Devletin ekonomik işleyişe ne ölçüde ve ne sıfatla dahil olduğu, yerleşik kurallar ve kurumların varlığı ve işleyişi ekonomik özgürlük meselesinin tartışıldığı başlıkları oluşturmaktadır. Devlet, ekonomik sistemin içinde aktif bir aktör olarak mı yer alacaktır yoksa kurumların varlığını temin eden ve kuralların işlemlerini sağlayan bir mekanizma mı olacaktır. Bu sorunun cevabı ekonomik özgürlükler meselesine de bir karşılık bulmayı kolaylaştıracaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş kapitalist ülkelerde keynesyen ekonomi politikası paralelinde refah devleti uygulamaları etkili olmuştur. Bu dönemde devlet bir iktisadi aktör olarak ekonomik süreçlerde aktif rol üstlenmiştir. Sermaye birikimi yetersiz olan gelişmekte olan ülkelerde ise içe dönük kalkınma programları uygulanmış ve özellikle planlar eliyle devlet öncü/yol gösterici bir iktisadi aktör

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, osetian100@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-2039-5065

olarak ekonomide etkili olmuştur. Devletin ekonomik özgürlükleri genişletmesi tartışmaları 1980'lerden sonra neo-liberal politikalar çerçevesinde daha fazla tartışılır olmuştur. 1980'lerde yaşanan neo-liberal dönüşüm ile devlet ve piyasa ikileminde piyasa ağırlık kazanmıştır. 1990'lı yıllarda küreselleşme politikalarının ivme kazanmasıyla birlikte doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) gelişme sürecinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Özellikle, sınırlı kaynak ve düşük verimlilik sorunu yaşayan gelişmekte olan ülkeler için doğrudan yabancı yatırımlar gelişme sürecinin önemli bir bileşeni olmuştur (Sofuoğlu vd., 2019: 342). Küreselleşme sürecinde ülke ekonomilerinin uluslararası rekabette söz sahibi olması, teknoloji transferi ile verimliliğini arttırması ülkeye çekilecek doğrudan yabancı yatırımların büyüklüğü ve içeriği ile doğrudan ilişkilidir. Ancak DYY'nin yöneliminde gideceği ülkedeki yatırım ortamı, demokratik teamüller, özgürlükler alanı belirleyicidir. Mülkiyet haklarının teminat altına alınması, rekabet özgürlüğü ve tercihlerin özgürce gerçekleşmesi ekonomik özgürlüğü ifade etmekte kullanılan temel göstergeler arasında sayılmaktadır (Gwartney ve Lawson, 2003: 406).

Türkiye, 1980 yılında almış olduğu kararlarla liberal politikalara geçiş yapmış ve devletin ekonomideki ağırlığını azaltarak piyasayı öncelikle yönünde bir tercih ortaya koymuştur. Bu süreçte önemli yapısal dönüşümler gerçekleştirmiş ve özellikle 2000'li yıllarda DYY çekecek politikalara ağırlık vermiştir. Önceki dönemlerde kamu iktisadi teşebbüsü olarak faaliyet gösteren pek çok işletme bu dönemde özelleştirmeye konu edilerek devlet bütün bu alanlardaki varlığını piyasaya terk etmiştir. Özelleştirme politikaları aracılığıyla doğrudan yabancı yatırımlar ülkeye çekilmeye çalışılmıştır. Ancak, Türkiye'ye yönelen doğrudan yabancı yatırımlara bakıldığında istenilen performansa ulaşamadığı ve ülkenin dünya sıralamasında gerilerde olduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de ekonomik özgürlükler ile DYY arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla Heritage Foundation tarafından tutulan ekonomik özgürlük endeksi ve Dünya Bankası tarafından tutulan doğrudan yabancı yatırım verileri kullanılarak bir değerlendirme yapılmıştır. Ekonomiyi görece özgür kılacak yatırım iklimi oluştuğunda doğrudan yabancı yatırımların arttığı buna karşın demokrasi ve özgürlüklerin baskılandığı dönemlerde ise yatırımların ivme kaybettiği gözlenmiştir. Çalışmanın sonraki bölümünde ekonomik gelişme sürecinde özgürlük ve doğrudan yabancı yatırım ilişkisi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Türkiye’ye ilişkin veriler aktararak yorumlanmıştır. Sonuç ve tartışma başlığı çalışmanın son bölümünü oluşturmaktadır.

Gelişme Sürecinde Özgürlük ve DYY

Ekonomik gelişme, ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal refah düzeylerinin iyileştiği süreçleri ifade eder. Ülkelerin insan sermayesi ve bu sermayenin yarattığı yenilikler gelişmenin temel dinamiğini oluşturur. Ülkelerin insan sermayesinin gelişiminde, eğitim, sağlık, çalışma koşullarındaki iyileşme ve yaşam kalitesini arttıracak diğer bütün düzenlemeler önemli bileşenlerdir. Gelişme sürecinde ülke nüfusu, refah düzeyi, gayrisafi milli hasılası ve kişi başı gelir düzeyindeki artışlar, rekabet gücü ve özgürlüklerin olumlu yönde değişmesi önem arz eder. Bu göstergelerin iyileşmesi, ülkedeki yatırımların ve özgürlüklerin artmasına bağlıdır. Ancak sermaye birikimi yetersiz olan ekonomilerde yatırımları gerçekleştirmenin koşulu sermaye eksikliğini tamamlayacak politikalar geliştirmektir. DYY sermaye eksikliğini kapatmanın önemli araçlarından birisidir. Ülkedeki yatırım iklimi ülkeye gelecek doğrudan yatırımları ve dolayısıyla gelişme sürecini belirleyecektir. Bu bağlamda özgürlük, ekonomik gelişme süreci ile doğrudan ilintilidir.

Özgürlükler, sosyal ve ekonomik düzenlemeler, siyasi ve medeni haklar gibi pek çok belirleyici unsura bağlıdır. Sanayileşme, teknolojik gelişme veya sosyal modernleşme insan özgürlüğünün gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlar. Özgürlüğün ihlali doğrudan otoriter rejimler tarafından siyasi ve sivil özgürlüklerin reddedilmesinden ve toplumun sosyal, politik ve ekonomik yaşama katılma özgürlüğüne getirilen kısıtlamalardan kaynaklanır. Sen'e (2000: 115) göre, özgürlük, ekonomik gelişmenin sadece amacını teşkil etmez aynı zamanda bu sürecin aracıdır da. Acemoğlu ve Robinson (2020: 16) ise, özgürlüğün toplumsal bir güç dengesi olduğunu ifade etmektedirler. Şiddeti engelleyecek, yasaları uygulayacak ve insanların kendi tercihlerini yapıp hayata geçirmeleri için hayati öneme sahip kamu hizmetlerini sunacak güçlü bir devlet kadar bu devleti denetleyecek ve sınırlandıracak güçlü bir toplum, özgürlüğün olmazsa olmazlarıdır. Devlet ve toplum sadece rekabet etmez iş birliği de yapar. Burada işaret edilen iş birliği, devletin, toplumun ihtiyaç duyduğu hizmetleri gerçekleştirme kapasitesini artırır. Acemoğlu ve Robinson'a (2020: 25) göre, özgürlükle ilgili kritik nokta, özgürlüğün eylemlerin seçiminde serbest olduğu soyut fikrine dayanmasının yanında onu kullanma yeterliliğini de içermesidir.

Ekonomik Özgürlük Tartışmaları

Ekonomik özgürlük, bireylerin devlet müdahalesi olmadan ekonomik faaliyetlerini sürdürebildiği her bir bireyin çıkarının bir diğerinin haklarına zarar vermeden korunabildiği bir durumu tarif eder. Bireylerin özgürlüğünün varlığı devletin bu alanlarda aldığı pozisyon ile doğrudan ilişkilidir. Devlet kurum ve kuralları özgürlükleri genişletecek biçimde uyguladığında bireyler ekonomik tercihlerini seçmek ve yeteneklerini nasıl kullanacaklarına karar vermek konusunda

daha geniş haklara sahip olacaklardır. Ancak devlet mekanizması kaynakların kullanımında, vergilendirme tercihlerinde ve siyasi kararlarında kurumları boşa düşürecek uygulamalara giriştiğinde ekonomik özgürlükler alanı daralacaktır. Kamu harcamalarının çok yüksek gerçekleşmesi, sınırlı kaynakların kamu tarafından tüketilmesi sonucunu yaratacak ve bireysel ekonomik tercihlerin gerçekleştirilmesini engelleyecektir. Benzer şekilde devletin icracı kanadı olan hükümetlerin kurum ve kuralları yok sayarak siyasi kararlar alıp uygulaması özgürlükler alanını daraltacak sonuçlar üretecektir. Ekonomik özgürlükler konusunda yıllık raporlar hazırlayan Gwartney& Lawson (2005: 5)'e göre;

- Bireysel tercihlerin öncelenmesi,
- Siyasi karar mekanizmasından ziyade piyasalar tarafından koordine edilen gönüllü mübadele,
- Piyasalara giriş ve rekabet özgürlüğü,
- Bireyin ve mülkiyet haklarının diğerlerinin baskısından korunması, ekonomik özgürlüklerin temel bileşenleridir.

Ekonomik özgürlük hem bir sonuç olarak değerlidir hem de insanın saygınlığı, özerkliği ve kişisel gelişimi için hayati bir bileşendir. Bununla birlikte ekonomik ilerleme ve başarı için ekonomik özgürlük kanıtlanmış bir formül içerir. Ekonomik özgürlük bireysel otonomi ile doğrudan alakalıdır. Ekonomik mal ve kaynakları kullanma hakkına sahip olan bireyin aynı zamanda seçim hakkını kullanmasıyla doğrudan ilişkilidir (Kim vd., 2023: 11).

DYY ve Ekonomik Gelişme

Doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararası yatırımcıların yatırılabilir kaynaklarını başka bir ülkeye taşımasıyla gerçekleşir. Portföy yatırımları dışında kalan doğrudan yabancı yatırımlar uluslararası yatırımcının yatırımın tamamını kontrol ettiği veya ev sahibi ülkedeki firmalarla ortaklık kurması

biçiminde gerçekleşebilir. Gelişmekte olan ülkelerde tasarrufların düşük gerçekleşmesi ve dolayısıyla sermaye birikiminin yetersiz olması doğrudan yabancı yatırımları kritik bir yere taşır. Doğrudan yatırımlar edinme yatırımı ve yeşil alan yatırımı biçiminde gerçekleşebilir. Edinme yatırımında sermaye ev sahibi ülkedeki işletmeleri devralır ki bu durumda ev sahibi ülkenin üretim kapasitesi ve istihdamında bir artış söz konusu olmaz. Yeşil alan yatırımlarında ise ev sahibi ülkeye yeni yatırımların gerçekleştirilmesi söz konusudur (Kaynak, 2014: 438). Ülkenin sermaye eksikliğinin karşılanması ve işsizliğin önlenmesi için tercih edilen yatırımlar yeşil alan yatırımlarıdır.

Sermaye kıtlığı çeken gelişmekte olan ülkeler bir taraftan yatırım kapasitesini genişletmek, üretimi, dolayısıyla istihdamı arttırmak ve yeni teknolojileri üretim sürecine dahil etmek için doğrudan yabancı yatırımları ülkelerine çekmeye çalışırlar. Bu aynı zamanda ülkenin uluslararası rekabetteki gücünü de arttıracaktır. Gelişmiş ülkeler ise hem uluslararası rekabetteki üstünlüklerini korumak hem de büyüme potansiyelinden sapmamak için yatırım çekme yarışındaki yerlerini korumaya çalışırlar (Aztimur ve Kaya, 2022: 1267)

DYY'nin iktisadi büyüme üzerinde pozitif etkileri olduğunu ortaya koyan çalışmalar (Balasubramanyam vd., 1996) yanında teknoloji transferi, rekabet etkisi ve üretim bilgisinden kaynaklanan dışsallık etkisi sağladığı konusunda ortak bir kanaat mevcuttur (De Mello, 1999; Belloumi, 2014). DYY konusunda yürütülen kuramsal tartışmalarda teknolojiyi içsel bir değişken olarak kabul eden içsel büyüme kuramcıları (Lucas, 1990; Grossman ve Helpman, 1991; Romer, 1990) doğrudan yabancı yatırımların Ar-Ge ve beşeri sermaye aracılığı ile ekonomik gelişmeyi olumlu etkilediğini ileri sürmüşlerdir. Doğrudan yatırımlar teknik bilginin aktarılması, işgücünün eğitilmesi gibi olanaklar yaratarak beşeri sermayenin verimliliğini arttırmak suretiyle de gelişme sürecine katkı sağlayacaktır.

Küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla doğrudan yabancı yatırımlar da artış trendine girmiştir. Özellikle çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yatırımlarda öncelikli hedef daha yüksek kar elde etmektir. Çok uluslu şirketler ait oldukları ülkede üretim maliyetlerinin artması nedeniyle ve daha geniş pazar olanaklarına ulaşmak gibi nedenlerle yatırımlarını yeni coğrafyalara yöneltmişlerdir. Ancak yatırım yapan sermayenin kar hedefi kadar gözettiği bir başka şey yatırım yapılacak ülkenin yatırım ortamı ve alınacak risklerdir. Ev sahibi ülkenin pazar büyüklüğü, lojistik imkanları, işgücü maliyetleri, siyasi istikrar, kurumsal işleyiş ve özgürlükler alanı gibi pek çok faktör çok uluslu şirketlerin doğrudan yatırım kararlarında belirleyici olmaktadır. Ekonomik özgürlük ve DYY arasındaki ilişki farklı ülke ve ülke grupları için yürütülen ampirik çalışmalarla da kanıtlanmıştır. Bu çalışmalarda DYY ve ekonomik özgürlükler arasında pozitif bir ilişki tespit edilirken her iki değişken arasında nedensellik ilişkileri de tespit edilmiştir (Badri & Sheshgellanib, 2017; Muslija, 2018; Zghidi vd., 2016;)

Ekonomik Özgürlüklerin Ölçülmesi

1990'ların ortasından itibaren ülkelerin ekonomik özgürlük düzeyleri çeşitli kriterler baz alınarak ölçülmekte ve yayınlanan indekslerle ülke sıralamaları oluşturulmaktadır. Ekonomik özgürlük indeksi, ülkelerin kurumları ve politikalarının ekonomik özgürlüğü ne ölçüde desteklediğinin ölçülmesini ifade eder. Ekonomik özgürlükleri indeksleyen Fraser Enstitü, Freedom House ve Heritage Foundation çok sayıda ampirik çalışmaya kaynak teşkil etmiştir. Bu araştırma kuruluşlarından Heritage Foundation'ın çalışma esasları ve ölçme kriterleri aşağıdaki başlıkta ele alınmıştır.

Heritage Foundation

Merkezi Washington'da bulunan Heritage Foundation 1995 yılından itibaren her yıl ekonomik özgürlük endeksini raporlamaktadır. 2023 yılı raporunda 184 ülke için dört başlıkta topladığı 12 faktörü dikkate alarak 0 ile 100 arasında değişen skorlarla ölçmüştür. Skor 100'e yaklaştıkça devletin piyasaya müdahalesi azalmakta ve ülkenin ilgili faktör konusunda daha özgür olduğuna dair sonuç elde edilmektedir. Ortalama skor ise ülkenin bütün bu faktörlerin tamamındaki ekonomik özgürlük düzeyini vermektedir. 2023 raporunda dört başlıkta yer alan 12 faktörün açıklamaları aşağıda yer almıştır.

-Hukukun üstünlüğü

-Mülkiyet hakları

-Yargısal etkinlik

-Hükümet bütünlüğü

-Hükümet büyüklüğü

-Vergi yükü

-Kamu harcamaları

-Mali istikrar

-Düzenleyici verimlilik

-İş özgürlüğü

-İşgücü (emek) özgürlüğü

-Parasal özgürlük

-Açık piyasa

-Ticari özgürlük

-Yatırım özgürlüğü

-Finansal özgürlük

Hukukun üstünlüğü başlığında yer alan mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve hukukun üstünlüğü ilkesinin işlenmesi ülkedeki bütün vatandaşların güvenicinde

hissetmesini gelecek planlarını ve yatırım kararlarını doğrudan etkilemektedir. Mülkiyet haklarının varlığı üretim ve yatırım için sermaye birikiminin oluşmasında birincil öneme haizdir. Yargının etkin ve adil bir şekilde işletilmesi de hukukun üstünlüğünün sağlanmasında mühim bileşenlerden birisidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yargının etkin ve adil işleme ekonomik büyümenin temellerinin atılmasında en önemli ekonomik özgürlük alanını temsil etmektedir. Hukukun üstünlüğü başlığında yer alan üçüncü faktör hükümet bütünlüğü uygulamalardaki yozlaşmayla ilişkilidir. Rüşvet, nepotizm, patronaj, yolsuzluk ve adam kayırma gibi uygulamalar hükümet kurumlarının sistemik yozlaşmasını ifade eder. Bu tür uygulamalar bireyin ekonomik özgürlüğünü kısıtlarken hükümetin bütünlüğünü de aşındırır. Bu uygulamalar bazı bireylerin ve özel çıkarların, diğerleri pahasına devletten çıkar elde etmelerine yol açarak ekonomik olarak özgür bir toplumda sağlanması gereken adil ve eşit muamele ilkesiyle büyük ölçüde bağdaşmaz. Devletin ekonomik faaliyete müdahalesinin boyutu ile yolsuzluğun yaygınlığı arasında doğrudan bir ilişki vardır (Kim vd., 2023: 13).

Hükümet büyüklüğü başlığında yer alan vergi yükü faktörü bireyin ekonomik özgürlüğü üzerinde doğrudan bir kısıtlama yaratır. Daha yüksek vergi oranları, birey ve firmaların piyasadaki hedeflerini takip etme yeteneklerini azaltarak özel sektör faaliyetlerinin genel seviyesini düşürür. Ekonomik özgürlük endeksinde gelir, satış, tüketim ve katma değer vergileri dahil bütün vergilerden kaynaklanan vergi yükünü GSYH'nın yüzdesi olarak ölçmektedir. Kamu harcamalarının bir kısmı, alt yapı, beşeri sermaye için yapılan harcamalar yatırım olarak değerlendirilebilir. Ancak kamunun yaptığı bütün harcamalar bireyler üzerindeki vergi yükünün arttırılması veya borçlanma ile karşılanacağı için düşük üretkenliğe, verimsizliğe ve gelecek nesillere daha da büyük bir yük oluşmasına neden olacak ve bireylerin ekonomik özgür-

lüğünü kısıtlayacaktır. Bütçe bir hükümetin mali yapısının sağlamlığı konusunda önemli fikir verir. Genişleyen bütçe açıkları ve artan borç yükü ülkelerin genel mali sağlığını aşındırır. Mali istikrarın bozulması ise makroekonomik istikrarı bozar ve ekonomik belirsizliğe yol açarak ekonomik özgürlüğü sınırlar (Kim vd., 2023:14).

Düzenleyici verimlilik başlığında yer alan iş özgürlüğü faktörü, bireyin, devletin gereksiz müdahaleleri olmaksızın bir işletme kurup yönetebilmesini ifade eder. Devlet müdahaleleri üretim maliyetlerini arttırarak girişimcilerin piyasadaki başarılarını engeller. Özellikle yeni iş kurma sürecinde bürokratik düzenlemelerin çokluğu ve sürecin uzunluğu iş kurma fikrini engeller. İşgücü özgürlüğü bireylerin istihdam fırsatları bulma ve çalışma yeteneğini temsil eder ve ekonomik özgürlüğün önemli bileşenlerinden birisini temsil eder. Devletin işgücü piyasalarına doğrudan müdahaleleri diğer piyasalara müdahalesinde olduğu gibi ekonomik özgürlükleri kısıtlar. Bu başlıkta yer alan üçüncü faktör parasal özgürlüktür. Parasal özgürlük, fiyatların ve para biriminin istikrarlı olması ile sağlanabilir. Bireyler bir mübadele ve birikim aracı olarak istikrarlı bir para birimine ihtiyaç duyarlar. Parasal özgürlüğün olmaması uzun vadeli değer yaratma veya sermaye biriktirme yeteneğini ciddi biçimde kısıtlar. Hükümetlerin uygulayacakları para politikası bu özgürlük alanının oluşmasına ya da kısıtlanmasına neden olacaktır. Enflasyonu önlemeye, fiyat istikrarını korumaya yönelik bir para politikası bireylerin daha güvenli bir şekilde yatırım ve tasarruf planları yapmasına olanak sağlarken enflasyonist bir politika görünmez bir vergi gibi servete el koyar, fiyatları çarpıtır, kaynakları yanlış tahsis eder ve iş yapma maliyetini yükseltir (Kim vd., 2023: 15).

Ticari özgürlük faktörü açık piyasa başlığının önemli belirleyenlerinden birisidir. Ancak hükümetlerin tarifeler, ihracat kotaları, doğrudan ticaret yasakları ve lisanslama,

standart belirleme gibi araçlarla dış ticaret engelleme derecesi bireylerin ekonomik hedeflerini takip etme ve üretkenliklerini ve refahlarını üst düzeye çıkarma becerilerini doğrudan etkilemektedir. Bu durum ekonomik verimliliği ve büyümeyi engellediği gibi üretken gelişimi de sınırlar. Yatırım özgürlüğü, özgür ve açık bir yatırım ortamı içerir ve ekonomik faaliyetlerin genişlemesine, daha üretken işleyişe, fırsat eşitliğine ve girişimcilik fırsatlarına olanak sağlar. Yerel ve uluslararası sermayeye getirilen hareket kısıtlamaları, kaynakların etkin dağılımını baltalar ve üretkenliği azaltarak ekonomik karar alma sürecini bozar. Sınır ötesi yatırım üzerindeki kısıtlamalar ise sermayenin giriş ve çıkışını sınırlayarak pazarı daraltır ve büyüme fırsatlarını azaltır. Bir ülke yatırıma ne kadar fazla müdahale ederse girişimcilik faaliyeti o kadar düşük olacaktır. Finansal özgürlük, bireylere ve işletmelere çeşitlendirilmiş tasarruf, kredi, ödeme ve yatırım hizmetleri sunan erişilebilir ve verimli işleyen resmi bir finansal sistem sağlar. Mali piyasalarda dürüstlük ve şeffaflık sağlamanın ötesine geçen devlet bankacılığı ve mali düzenleme verimsizliği teşvik edebilir, girişimci maliyetlerini artırabilir ve rekabeti sınırlayarak finansal özgürlüğü kısıtlayabilir (Kim vd., 2023: 16).

Türkiye'nin Ekonomik Özgürlük Karnesi ve DYY

Türkiye 1980 yılına ekonominin liberalleşmesi, özgürleşmesi hedefi ile başlamıştır. Yılın ilk ayında alınan 24 Ocak kararları ekonomide köklü bir dönüşümü işaret ediyordu. Ancak ironik olan, aynı yılın sonlarına doğru askeri bir darbeyle bütün özgürlüklerin teslim alınmasıdır. Aslında yılın başında alınmış olan ekonomik kararlar da ancak yılın sonunda gerçekleşen darbe sonrasında hayata geçirilebilmiştir. 1960-1980 yılları arasında kalkınma planları eliyle yürütülen ekonomi politikası ithal ikameci bir tercihi ortaya koymuş ve devleti ekonominin aktif bir aktörü haline getirmişti.

1980'deki dönüşümle birlikte devlet piyasa ikileminde bir yeniden yapılanma süreci başlatılmış ve piyasayı daha etkin kılabilecek uygulamalar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. 24 Ocak kararları çerçevesinde cari açığı küçültmek amacıyla %33 oranında devalüasyon yapıldı, sabit kur uygulaması hafifletilerek günlük kur ilan edilmeye başlandı, devletin ekonomideki payının küçültülmesi çerçevesinde tarım ürünleri desteği düşürüldü, ithalat serbestleştirilirken ihracatın artırılması için teşvikler verilmeye başlandı, döviz girişini arttırmak için yabancı sermaye yatırımlarına yeni teşvikler düzenlendi, döviz kazancını arttıracak faaliyetlerden yurtdışı müteahhitlik hizmetleri desteklendi ve ithal ikameci sanayi terk edilerek ihracata dayalı sanayileşmeye geçildi (Eğilmez, 2020: 229). Bu sürecin yürütülmesinde uluslararası kuruluşlar da belirleyici olmuştur. IMF ile 1980-1985 yılları arasında 5 yıl kesintisiz yürütülen stand-by anlaşmaları ve Dünya Bankası ile 1981, 1982, 1983, 1984 ve 1986 yıllarında imzalanan yapısal uyum anlaşmaları (SAL) ile süreç ilerletilmiştir. Dünya Bankası ile üzerinde anlaşmaya varılan 5 SAL;

- İhracatın desteklenmesi ve ithalatın serbestleştirilmesi
- Kamu sektörü reformu
- Mali sektörün güçlendirilmesi ve sermaye piyasası reformu

Sektörler bazında ise, tarım ve enerji sektöründe yeniden yapılanmaları içeriyordu (Ekzen, 2009: 99-100). 1980-85 dönemi IMF ile stand-by anlaşmaları çerçevesinde yürütülürken 1985-1989 orta vadeli program hedefleri 5. SAL ile yürütülmüş böylece 1980-90 yılları arasındaki 10 yıllık süreç dış destekli uyum süreci olarak tamamlanmıştır (Ekzen, 2009: 101).

Ekonominin özgürleştirilmesi sürecinde 1989 yılında Türk Lira'sına konvertibilite kazandıran 32 sayılı karar önemli bir eşiği işaret etmektedir. Kararla sermaye kaçışlarını önlemeye dönük kambiyo kontrolleri kaldırılmıştır (Boratav, 2018: 197). Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucu ül-

keye hızlı para girişi kamu açıklarını finanse etmiş ve kamu açıklarının artmasına yol açmıştır (Orhangazi, 2020: 94). Bu yıllarda kamu açıklarını besleyen gelişmelerden bir diğeri siyasi popülizmdir. Siyasi popülizm kamu açıklarının hızla tırmanmasına vesile olmuş ve kamu kesimi borçlanma gereksinimi artmıştır. 1990'lı yıllar ardı ardına (1994, 1998-1999, 2001) yaşanan ekonomik krizlerle geçmiştir. 1980'lerde etkinlik amacıyla özelleştirme söylemleri öne çıkarken 1990'lı yıllarda kamu açıklarını kapatma amacıyla özelleştirme hedefi öne çıkmıştır (Boratav, 2018: 195). 1994 krizinin ardından IMF ile yeni bir stand-by anlaşması yapılmış ve 5 Nisan istikrar paketi açıklanmıştır. Ancak ekonomideki olumsuz gidiş devam etmiş ve 1998'de IMF ile yeniden masaya oturulmuştur. Özetle 1990'lı yıllar ekonomik özgürlükler anlamında bir geriye gidişi ifade eder.

2001 yılının başlarında finansal kaynaklı bir krize giren Türkiye 1998'de IMF ile başlatılan istikrar sürecini "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" (GEGP) ile yeniden düzenlemiş ve neoliberal dönüşümün tamamlandığı bir aşamaya gelmiştir. 24 Ocak kararlarıyla başlayan ekonominin liberalleştirilmesi süreci 1989'da 32 sayılı kararla sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle bir eşiği geçmiş 2001 krizi sonrası hayata geçirilen GEGP ile de eksikler tamamlanmıştır. Programın ana başlıklarını;

- Mali sektörün yeniden yapılanması
- Devlette şeffaflığın artırılması
- Görev zararı uygulamasının düzenlenmesi
- Kamu ihalelerinin düzene bağlanması
- Bütçe dışı fonlar
- Kur rejimi
- Ekonomide rekabetin artırılması oluşturmuştur.

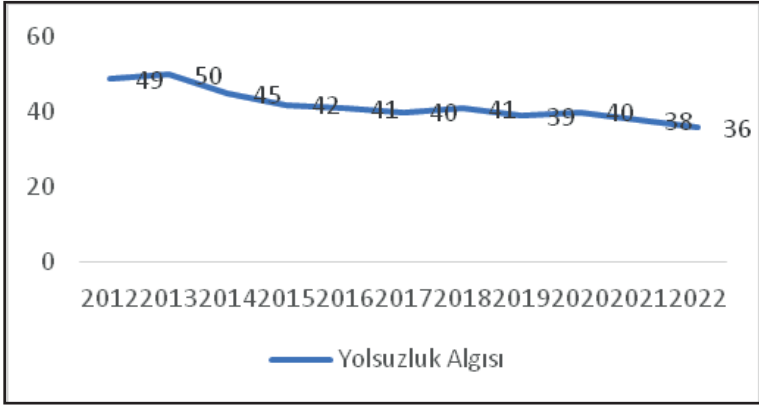
Bu başlıkların hayata geçirilmesinde; bankaların sermaye yapılarının güçlendirilmesi, Bankacılık Düzenleme

ve Denetleme Kurulu'nun (BDDK) oluşturulması, Merkez Bankasından borçlanmanın kaldırılması, kamu borçlanma yasasının çıkarılması ve borç yönetim raporu düzenlenmesi, rekabetçi ve şeffaf bir yapının oluşturulması, dalgalı kur rejiminin sürdürülmesi, özelleştirmelere ağırlık verilmesi yöntemlerine başvurulmuştur (Eğilmez, 2020: 233). Bu düzenlemelerin hemen hepsi hızla hayata geçirilmiş ve ekonomide güçlü bir görüntünün ortaya çıkması sağlanmıştır. Sıkı para ve maliye politikası ekonomik toparlanmaya katkı sağlamıştır. 2000'li yıllarda Avrupa Birliği ile yürütülen tam üyelik müzakereleri de sürece olumlu katkı yapmıştır. Bu dönemde ekonomik görünümün nispeten iyi olmasının dünyadaki parasal genişlemeyle de ilişkili olduğunu ifade etmek gerekir. 2000'lerin başında merkez kapitalist ülkelerde düşük faiz uygulamasından kaynaklanan parasal genişleme Türkiye'ye de sermaye girişlerini arttırmış bunun sonucunda Türk lirası değerlenmiş, kredi hacmi genişlemiştir. Ucuz döviz enflasyonun da düşük gerçekleşmesine vesile olmuştur. 1998 yılında IMF ile başlatılan süreç 2008 yılına kadar kesintisiz 10 yıl sürmüş bu tarihten itibaren Türkiye kendi programını uygulamaya başlamış ve ekonomide bozulmalar ortaya çıkmıştır.

2010'lu yıllarda GEGP'nin temel başlıklarından birisi olan mali disiplinden sapmalar ortaya çıkmış özellikle 10 yılın ikinci yarısında popülizm yeniden ekonomi politikalarını belirler hale gelmiştir. Aynı dönemde dünya konjonktüründe ortaya çıkan gelişmeler de kırılgan bir yapıya sahip olan ekonomi üzerinde yıpratıcı etkiler ortaya çıkarmıştır. 2013 yılında FED'in miktarsal genişlemeye son vereceğini açıklamasıyla TL hızla değer kaybetmeye başlamıştır. 2015 yılında FED'in faiz arttırma ve miktarsal kısıtlamaya gitmesi uluslararası yatırımların azalmasına neden olmuş, sermaye Türkiye gibi ülkelerdeki yatırımlarını çekmeye başlamıştır (Orhangazi, 2020: 103). Ancak doğrudan yatırım biçimindeki yabancı sermayenin Türkiye'den çıkışının tek sebebi kon-

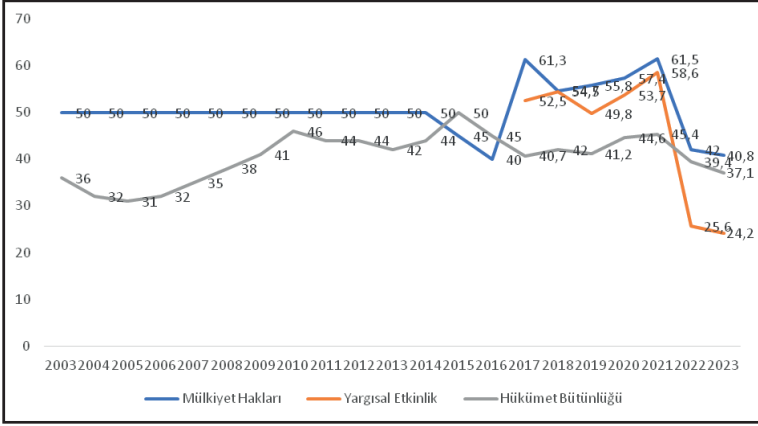
jonktürel gelişmeler değildir. TL'nin hızlı değer kaybı beraberinde enflasyon oranlarında da tırmanışı tetiklemiştir. 2018 yılının sonlarında görünür hale gelen enflasyon oranındaki hızlı yükseliş geri döndürülemez bir trende girmiş bu durum geleceğe dair beklentileri ve planları olumsuz etkilemiştir. Aynı süreçte hükümet bütünlüğünün bozulması, kurum ve kuralların işlevsiz hale getirilmesi, nepotizm, liyakatsiz atamalar, kayırmacılık gibi uygulamalar ile ekonomik özgürlük ortamı olumsuz etkilenmiştir. Son yıllarda bütçe açığı ve cari açığın sürekli artması, sermaye girişlerinin düşmesi, döviz kurunun stabil tutulabilmesi için Merkez Bankasının kurumsal işleyişine ve bağımsızlığına doğrudan müdahaleler bu etkiyi derinleştirmiştir. Ülkedeki yabancı sermayenin yatırımlarını başka ülkelere taşıması veya yatırım kararından vazgeçmesi bu gelişmelerin bir neticesi olarak yorumlanabilir.

Türkiye'nin 2000'li yıllarda ekonomik özgürlükler bağlamında nasıl bir seyir izlediği ulaşılan veriler ile aşağıdaki grafikler aracılığıyla açıklanmıştır. Hukukun üstünlüğü başlığında önemli bir kriteri temsil eden yolsuzluk algısı Transparency International'ın yolsuzluk algısı ülke sıralamasından faydalanarak oluşturulan Grafik 1.'de yer almaktadır. İndekse göre ülke puanları 0 ve 100 arasında aldıkları değerler üzerinden düşük veya yüksek yolsuzluk algısına sahiptirler. Puan 100'e ne kadar yaklaşırsa yolsuzluk algısı o kadar düşük gerçekleşmektedir. 2022 yılı ülkeler sıralamasında 36 puanla 101. sırada yer alan Türkiye'de yolsuzluk algısının önceki yıllara göre giderek arttığı görülmektedir.

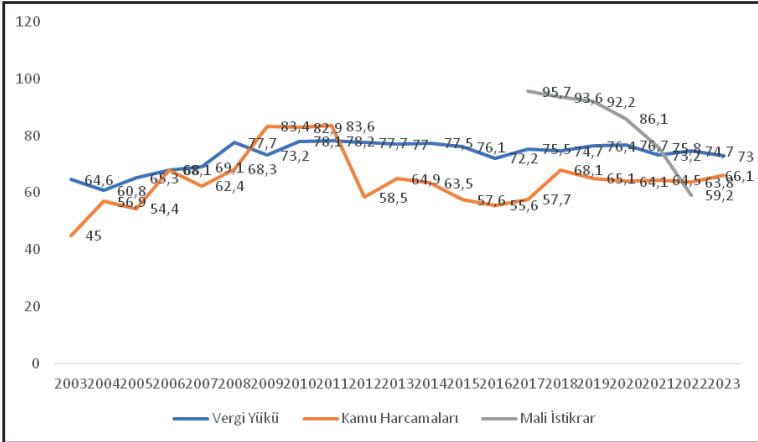
Grafik 1. 2012-2022 Dönemi Türkiye Yolsuzluk Algısı
Kaynak: <https://www.transparency.org/en/cpi/2022/index/tur>

Heritage Foundation'un ekonomik özgürlükler endeksinde Türkiye'nin hukukun üstünlüğü başlığında yer alan mülkiyet hakları, yargısal etkinlik ve hükümet bütünlüğü faktörlerine ait indeks değerleri Grafik 2.'de verilmiştir. İndeks verileri incelendiğinde her üç faktör için de 2010'ların ortalarından sonra özgürlük alanlarının kısıtlandığı görülmektedir. Adil ve eşit yargı ilkesinin ölçüldüğü. Yargısal etkinlik faktörü 2020 sonrasında ciddi bir düşüş yaşamıştır. Bu durum ülkede adalete olan inancın zedelendiğini göstermesi açısından önemlidir. Grafik 1.'de verilen yolsuzluk algı endeksi ile örtüşen sonuç, hükümet bütünlüğü faktöründe ortaya çıkmıştır. Bu faktör kamudaki yozlaşmayı ifade etmesi anlamında önemlidir. Kurumların çözülüp kuralların işletilmediği ve bu durumun bireylerin özgürlük alanını daralttığı sonucuna dayanak teşkil eder.

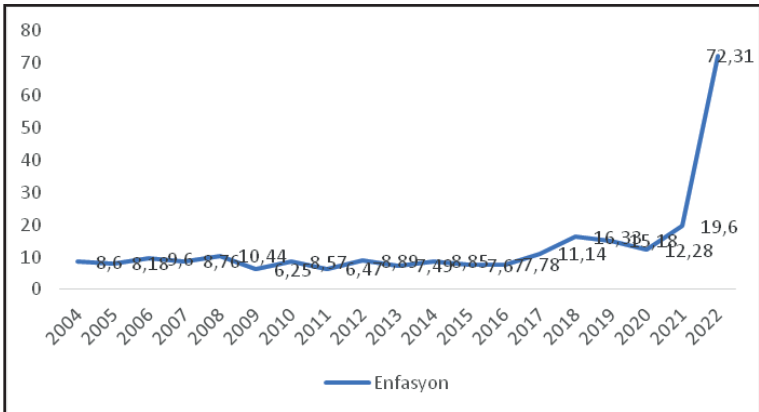
Grafik 2. 2003-2023 Yılları Hukukun Üstünlüğü Faktörleri Görünümü
Kaynak: <https://www.heritage.org/index/visualize>

Özgürlük indeksinde ikinci başlığın bileşenleri olan vergi yükü, kamu harcamaları ve mali istikrar. Faktörlerine ilişkin indeks değerleri Grafik 3.'te yer almaktadır. Grafikteki verilere bakıldığında vergi yükü ve kamu harcamaları faktörleri dünya ortalamalarının üzerinde gerçekleşmiştir. İndekste 2017 sonrası değerleri yer alan mali istikrar faktörü ise bir düşüş trendi içindedir. Son yıllarda bütçe dengesindeki bozulmalar bu faktöre ilişkin olumsuz bir tabloyu ortaya çıkarmıştır.

Grafik 3. 2003-2023 Yılları Hükümet Büyüklüğü Faktörleri Görünümü
Kaynak: <https://www.heritage.org/index/visualize>

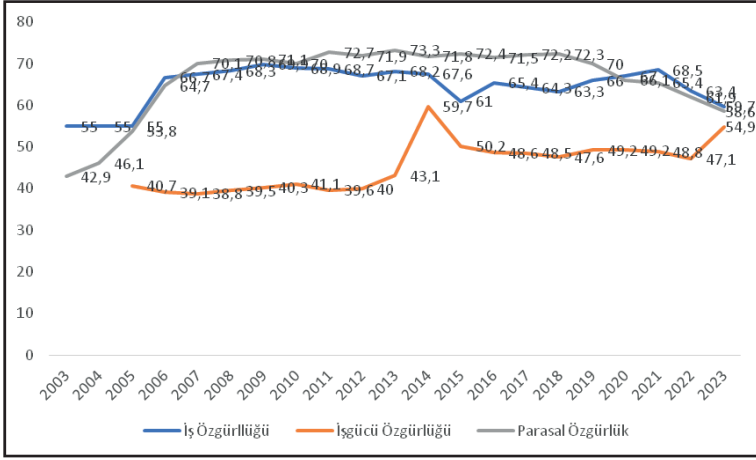
Türkiye yüksek bir enflasyonla girdiği 2001 krizinden uygulamaya koyduğu Güçlü Ekonomiye Geçiş Programıyla çıkmaya çalışmış ve mali disiplini ve sıkı para politikalarını birlikte yürütmüştür. 1998’de IMF ile başlatılan süreç 2001 krizi sonrası yeni program kapsamında sürdürülmüştür. Ancak 2008 yılında IMF ile varılan anlaşmanın sonuna gelinmiş ve bu tarihten sonra Türkiye kendi programını uygulayacağına beyan etmiştir. Ancak zaman içinde Türkiye’ye sermaye girişinde azalmanın ortaya çıkması döviz kurunda yukarı yönlü bir hareketlenmeyi tetiklemiştir. Ara malları, yatırım malları ve enerjide dışa bağımlı bir ekonomi olan Türkiye’de döviz kurunda yukarı yönlü bir hareket enflasyonu arttırıcı etki yapmıştır. Ancak döviz kurları ve enflasyonda yukarı yönlü eğilimin ortaya çıkması sadece sermaye hareketleri ile açıklanamaz. Bu dönemde uygulanan iktisat politikası tercihleri bu sonucun ortaya çıkmasında sermaye hareketlerinden daha fazla belirleyici olmuştur. Grafik 4.’te görüldüğü gibi 2010’ların sonundan itibaren yükselişini sürdüren enflasyon belirsizlik ortamını arttırırken bireylerin tercihlerini kararsız hale getirmekte ve ekonomik özgürlükleri kısıtlayıcı etki yapmaktadır.

Grafik 4. 2004-2022 Yılları 12 Aylık Ortalamalara göre % Değişim (Aralık)

Kaynak: TÜİK

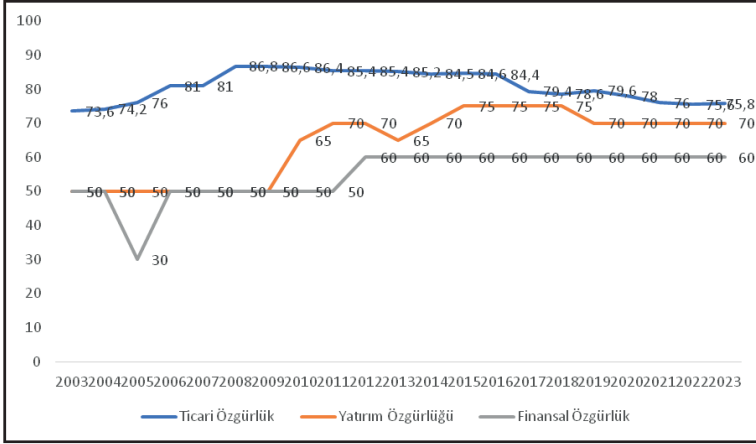
Özgürlük indeksinde üçüncü başlığı oluşturan düzenleyici verimlilik faktörlerine ait indeks değerleri Grafik 5.'te aktarılmıştır. İndeks verilerine göre 2010'ların sonlarından itibaren işgücü özgürlüğü ve parasal özgürlük faktörlerinde özgürlük puanları düşüş göstermiştir. Grafik 4.'teki enflasyon verileri parasal özgürlüklerin düşme eğilimini açıklayan bileşenlerden birisidir. İşgücü özgürlüğü faktörü ortalama civarında seyretmektedir.

Grafik 5. 2003-2023 Yılları Düzenleyici Verimlilik Faktörleri Görünümü

Kaynak: <https://www.heritage.org/index/visualize>

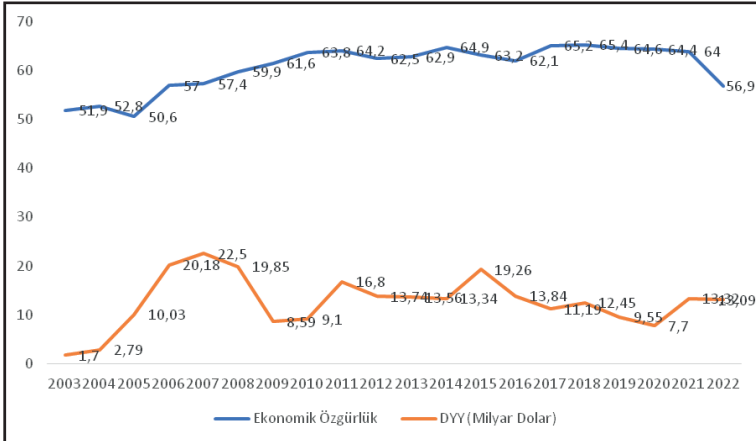
İndekste yer alan son başlık olan açık piyasanın faktörlerini oluşturan ticaret, yatırım ve finans özgürlüğü verileri Grafik 6. 'da düzenlenmiştir. Bu başlık uluslararası sistemle ilişkileri içermesi anlamında önemlidir. Son yıllarda ticaret özgürlüğü indeks değerlerinde bir düşüş görülmekle birlikte her üç faktör açısından da ortalamanın üstünde özgürlük kapasitesi gözlenmektedir.

Grafik 6. 2003-2023 Yılları Açık Piyasa Faktörleri Görünümü

Kaynak: <https://www.heritage.org/index/visualize>

Heritage Foundation'ın ortalama puanlaması ve Dünya Bankası yıllık DYY giriş verilerinin yer aldığı Grafik 6.'da bu iki veri birlikte ele alınmıştır. Ekonomik özgürlük ülkeler sıralamasında ortalama yıl puanına göre çoğunlukla özgür olmayan ülkeler kategorisinde 104. Sırada yer alan Türkiye'nin puanı 2022 yılında önceki yıla göre 7,1 puan azalmıştır.

Grafik 7. 2003-2023. Yıllarında Türkiye'de Ekonomik Özgürlük Görünümü ve DYY

Kaynak: <https://www.heritage.org/index/visualize>, <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=TR&view=chart>

Ülkeye gelen doğrudan yatırımlar 2003-2008 yılları arasında artış eğiliminde iken 2008 krizinden sonra hızlı bir düşüş göstermiştir. Bu dönemdeki sermaye girişlerinin temel nedenlerinden birisi de büyük ölçekli kamu iktisadi teşebbüslerinin hızlı bir şekilde özelleştirilmesidir. 2010'lu yıllarda ise düşüş eğilimi devam etmiştir. 2008 yılında ülkenin IMF ile anlaşması bitmiş ve bağımsız para ve maliye politikaları uygulanmaya başlamıştır. Özellikle 2010'ların ikinci yarısında uygulanan popülist politikalar belirsizlikleri arttırdığı ölçüde sermayenin risk algısını pekiştirmiştir bu durum sermayenin yatırım kararını olumsuz etkilemiştir.

Sonuç

Türkiye 1980 yılında ekonomi politikasında köklü bir dönüşüm yapmış ve içe dönük/ithal ikameci kalkınma modelinden ihracatta dayalı büyüme modeline geçmiştir. Bu dönüşüm uzunca bir sürece yayılmış ve nihai aşaması 2001 krizi sonrasında uygulanmaya başlayan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'yla tamamlanmıştır. 2000'li yıllar bu anlamda ekonomik liberalleşme süreci tamamlandıktan sonraki dönem ifade eder. Bu çerçeveden bakıldığında 2000'li yıllarda ekonomik özgürlüklerin genişlemesi ve ülkenin özgürlük sıralamasında daha üst kategorilere sıçraması beklentisi oluşmaktadır. Ancak Türkiye Heritage Foundation'ın 1995 yılından beri yayınladığı ekonomik özgürlük indeksinde 2023 yılı değerlendirmesinde çoğunlukla özgür olmayan ülkeler kategorisinde yer almaktadır. Ekonomik özgürlüklerin yeterince genişletilmemiş olması ülke potansiyelinin yeterince kullanılamaması ve dolayısıyla ekonomik gelişmenin istenilen düzeye ulaştırılamaması sonucunu ortaya çıkaracaktır. Ekonomik gelişme, yeterli sermaye birikimi ve doğru yatırım ikliminin inşa edilmesiyle gerçekleşecektir. Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan Türkiye sermaye birikimi eksikliğini DYY

ile tamamlama çabasıdır. Doğrudan yabancı yatırımlar yatırım eksikliğini gidermenin yanında teknoloji transferi sağlama, bilginin yayılmasına aracılık etmesi, beşeri sermayenin eğitilmesi gibi katkıları nedeniyle de gelişme sürecinin önemli bileşenlerinden birisidir. Ancak dışa dönük /ihracata dayalı kalkınma modelini 1980'lerden beri uygulayan ve dış ticarete uyguladığı kota ve tarifeleri önemli ölçüde azaltan Türkiye beklenen düzeyde yatırım çekememiştir. 2000'lerin ilk yılında ülkeye nispeten daha fazla doğrudan yabancı yatırım girmesi bu dönemde özelleştirme programının aksatılmadan uygulanmasıyla ve dünyadaki parasal genişleme ile ilişkilendirilebilir. Ancak yatırımların sürekliliğinin sağlanması ve gelişmenin sürdürülebilmesi için istikrarlı bir yatırım ortamının varlığına ihtiyaç vardır. Türkiye özgürlük alanlarını daralttığı ölçüde belirsizlik algısını çoğaltmakta ve böylece yatırımlar için güvenilmez hale gelmektedir. Bu durum gelişmeyi akamete uğrattırırken refahı düşürmekte ve gelecekle ilgili olumsuz beklentileri arttırmaktadır.

Kaynakça

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2020). *Dar koridor*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Aztimur, H. ve Kaya, L. (2022). Relationship between foreign direct investment and export: An empirical study for Turkey. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(9), 1265- 1278.
- Badri, A., ve Sheshgellanib, A. (2017). Economic Freedom and FDI in Selected Developing Countries. *International Journal of Economics and Financial Research*, 2(5), 82-87.
- Balasubramanyam, V. N., Salisu, M. & Sapsford, D. (1996). Foreign direct investment and growth in EP and is countries. *The Economic Journal*, 106(434), 92-105.
- Belloumi, M. (2014). The relationship between trade, FDI and economic growth in Tunisia: An application of the autoregressive distributed lag model. *Economic System*, 38(2), 269-287.

- Boratav, K. (2018). *Türkiye iktisat tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Corruption Perception Index (2023). <https://www.transparency.org/en/cpi/2022/index/tur> Erişim tarihi: 20.06.2023.
- De Mello, L. (1999). Foreign direct investment led growth: evidence from time series and panel data. *Oxford Economic Paper*, 51(1), 133-151.
- Eğilmez, M. (2020). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ekzen, N. (2009). *Türkiye kısa iktisat tarihi*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Grossman, G. M. & Helpman, E. (1991). Endogenous innovation in the theory of growth. *The Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 23-44.
- Gwartney, J., ve Lawson, R. A. (2003). The concept and measurement of economic freedom. *European Journal of Political Economy*, 19, 405-430.
- Gwartney, J, R. Lawson, R. A. ve E. Gartzke (2005); Economic freedom of the world 2005 annual report.
- Heritage Foundation (2023) <https://www.heritage.org/index/visualize> Erişim Tarihi: 20.06.2023.
- Muslija, A. (2018). Foreign direct investments and economic freedom in OECD countries. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 51-59.
- Kaynak, M. (2014). *Kalkınma iktisadı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kim, A. B., Tyrrell, P. Ve Roberts, K. D. (2023). 2023 index of economic freedom. Washington, DC
- Lucas, R. E. (1990). Why doesn't capital flow from rich to poor countries? *The American Economic Review*, 80 (2), 92-96.
- Orhangazi, Ö. (2020). *Türkiye ekonomisinin yapısı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98, 71-102.
- Sen, A. (2000). *Development as freedom*. New York: Anchor Books.
- Sofuoğlu, E., Kizilkaya, O., ve Uysal, D. (2019). Ekonomik özgürlükler ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki: Panel eşbütünlük analizi. *Business and Economics Research Journal*, 10 (2), 341-356.

- TUIK (2023). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Haziran-2023-49658> Erişim Tarihi: 05.07.2023.
- World Bank (2023). <https://data.worldbank.org/indicator/BN.KLT.DINV.CD?locations=TR&view=chart> Erişim Tarihi: 27.06.2023.
- Zghidi, N., Sghaier, I. M. ve Abida, Z. (2016). Does economic freedom enhance the impact of foreign direct investment on economic growth in North African countries? A panel data analysis. *African development Review*, 28 (1), 64-74.

KURUMSAL SANAYİ POLİTİKASININ ETKİLERİ

Zehra DOĞAN ÇALIŞKAN*

Kurumsal iktisat bir ekonomide alınan tüm kararların kurumsal bir yapı sonucu ortaya çıktığını savunan, geçmiş 19. Yüzyılın hemen başlarında tarihçi ekol ve evrimci iktisat kuramlarına kadar uzanan önemli bir iktisadi ekoldür. İktisadi, klasik ve neoklasik iktisadın ötesinde, toplumun evrimi ile birlikte ele alan ve düşünce, davranış ve alışkanlıkların ekonominin kurallarını belirleyen kurumları oluşturduğunu vurgulayan kurumsal iktisat bu bakış açısı ile sanayi politikasına da şekil vermektedir. Tarım devrimi gibi sanayi devrimi de insanlığın yaşama biçimini tümüyle değiştirmiş ve yeni sosyoekonomik koşullar ortaya çıkarmıştır. Ülkelerin tümünün aynı anda ve aynı seviyede sanayi devrimini gerçekleştirememesi ise öteki başka etkenlerle birlikte bazı ülkelerin geride kalmasına sebep olmuştur. Sanayi devrimini, üretim sürecinin içsel değişimleri ile gerçekleştiremeyen ülkeler ise sanayi devrimini gerçekleştirebilmek için çeşitli devlet politikaları yürütmüşlerdir. Devlet eli ile yürütülen sanayi politikası, üretimde düşük maliyet ile rekabet gücü kazanmak ve uluslararası ticarete üstünlük elde etmek için yöneticilerin almış oldukları bir dizi kararlar olarak tanımlanabilir. Uygun sanayi politikalarını açığa çıkaran kurumsal yapı, ekonomik

* Doç. Dr. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerde Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, zehradogan@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7853-1966

başarıyı da birlikte getirmektedir. Bu bağlamda devletin hem uygun sanayi politikasını ortaya koyması hem de özel sektör için yol haritası çizmesi önem arz etmektedir. Özellikle sanayileşme sürecine sonradan katılan Asya ülkelerinde ortaya çıkan kalkınmacı devlet anlayışı tam da bu noktada aldığı ekonomik kararlar ile kurumsal yapıyı ve sanayileşmeyi şekillendirmektedir. Bu bakış açısından hareketle çalışmada kurumsal yapı değişikliği sonucunda olabilecek ekonomik iyileşmeler belirtilecek, kalkınmacı devletin, sanayi politikasını ve kurumsal yapıyı nasıl etkileyebileceği tartışılacaktır.

Giriş

Sanayileşme, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üretim sistemini, sosyo-ekonomik hayatı ve devletin etki alanını değiştiren, yeniden tanımlayan ve sonraki dönemin yaşayış biçimini belirleyen önemli bir devrimdir. Sanayileşmeyi ortaya çıkaran unsurları Yeldan (2010: 24)'te şu şekilde tanımlamaktadır:

- Rönesans ve reform hareketleri ile ortaya çıkan rasyonel akıl; bilimsel yöntem ve akılcı düşünceye uygun hareket etmek, bilimsel araştırmayı kılavuz almak,
- Serbest girişim sistemi ile bu sistemi destekleyen aristokrasi ile sınırlı devlet müdahalesi,
- Sanayi üretimi yapacak girişimciler için yüksek kâr oranları ve yeni pazarlar ile bu pazarları koruyacak güçte ulus devletlerin varlığı,
- Serbest girişimciler için makine ya da icatlarını koruyabilecekleri patent sistemlerinin varlığı,
- Parasal sistemde meydana gelen gelişmeler ve para arzının artması,
- Yeni mallara ilişkin (giyim-kuşam, mobilya, yeme-içme) talebin artması,

- 15. ve 16. Yüzyıldaki coğrafi keşifler ile muazzam sermaye birikimlerinin yapılması ve koloniyal pazarların varlığı.

Ekonomik ve sosyal hayatta meydana gelen bu değişikliklerin kümülatif birikimi sonucu 1765’de üretimin yapısını tümüyle değiştiren su gücünü (buhar gücünü) kinetik enerjiye çevirecek buhar motoru icat edilmiş ve sanayi devriminin resmi başlangıcı kabul edilmiştir. Braudel (1985: 35-43)’e göre yukarıda da ifade edilen sanayi toplumunun tüm gerekleri 18. yüzyılın sonlarında İngiltere’de sağlanmıştır. Yeldan (2010: 24)’e göre bu gereklilikler, kapitalist şartlar altında özel girişimlere yüksek kârlar vaat eden bir ekonomik düzen ile bu kapitalist sınıfın çıkarlarını sadece ülke içinde değil küresel olarak da koruyan güçlü devlet şeklindedir.

Sanayi devriminin başlaması ile üretim, ticaret, ekonomik ve sosyal düzen geri dönülmez biçimde değişmiştir. Tarımda makinalaşmanın ortaya çıkışı ile insan gücüne olan ihtiyaç azalmış, köyde atıl kalan bu kişiler şehirlere göç ederek şehir nüfusunu artırmıştır. Şehir nüfusunun artması, şehrin yönetimi üzerinde altyapı, yol, barınma, sağlık, ulaşım gibi alanlarda yeni uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sanayi devrimi sonucu şehre gelen ve fabrikalarda çalışan, emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan yeni bir sosyal sınıf ortaya çıkmıştır. İşçi sınıfı denilen bu yeni sosyal sınıfın haklarını koruyacak sendika, dernek gibi yeni toplumsal kuruluşlar ile işçi sözleşmeleri, maaş ve ücret hesaplamaları, sosyal haklar ve izin ile emeklilik gibi yeni kavramlar konuşulmaya başlanmıştır. Sanayi devrimi ve sanayileşme hareketleri toplumsal düzeni ve ekonomiyi geri dönülmez biçimde değiştirmiştir (Doğan Çalışkan, 2020: 112).

Bilgi ve yenilik doğası gereği bir kez ortaya çıktığında geri döndürülemez özelliğe sahiptir. Bilgi ve yeniliği üretim sürecine uygulamak ile ifade edilen sanayileşme süreci de bir

kez başladığında sürekli yenilikler ile yeni üretim alanlarını ortaya çıkarması beklenmektedir. Aynı bakış açısında olan Gouverneur (1997: 17)'de kapitalist ekonominin temelinin üretim olduğunu vurgulamaktadır. Sanayileşmeyi ilk gerçekleştiren ülkelerin ilk 100 yıllık süreçte dünya üretiminin ve ihracatının büyük kısmını karşıladıkları, bunun yanında ekonomik gücün siyasi gücü de beslediği, sanayileşmenin yeni bir sosyal düzene yol açtığını söylemek mümkündür. Sonrasında tıpkı Acemoğlu vd. (2004)'te sorduğu gibi neden bazı ülkeler zengin ve bazıları yoksul? Yoksul ülkelerin yoksulluk çemberini kırmak için neler yapması gerekir? gibi tartışmalar ortaya çıkmıştır. Verilen cevap genel çerçevesiyle; *sanayileşmeyi başlatan, anlayan ve geliştiren toplumların* ekonomik olarak öne geçtiği şeklinde olmuştur. Başka bir ifade ile sanayileşme için gerekli altyapı ve teknik şartları sağlayan, düşük maliyet ile yaptığı üretimi iç ve dış pazarlarda satabilen ülkeler zenginleşirken, bunu gerçekleştiremeyen ülkeler yoksul olarak kalacaklardır. Bu ifade basit gibi görünse de içerisinde firma-işletme alanından, ekonomi politik yazınına, siyasi değişimlerden, kurumsal yapıya kadar birçok değişkeni barındırmaktadır. Sanayileşmenin eşitsiz dağılımı / gelişimi nedeni ile bazı toplumlarda özellikli politikalar uygulanması gerekmektedir. Sanayi ürünlerinin iç ve dış pazarda rekabet gücü elde edebilmesi buna bağlıdır. Rekabet gücü, üretilen mal ve hizmetlerin fiyat, kalite, tasarım, güvenilirlik ve tam vaktinde teslim gibi unsurlarla yarışabilir düzeye sahip olmasıdır. Rekabet gücü kazanmak özellikle sanayileşmeye geç başlayan ülkelerde firmanın ve devletin birlikte hareketini gerektiren bütüncül bir süreçtir. Sanayileşme süreci, kurumsal yapıyı da şekillendiren devletin sanayi politikaları tarafından belirlenmektedir. Bu bağlamda çalışma sanayi politikalarına yön veren kalkınmacı devlet kuramı ile kurumsal yapı ilişkisi ve bu ilişkinin, üretim sanayi ve büyüme sürecine etkileri üzerinde durmaktadır.

Kalkınmacı Devletin Sanayileşmeye Etkileri

Kalkınmacı devlet esasında birinci sanayi devrimini kendi içsel, tarihsel şartları ile gerçekleştirememiş ülkelerde devlet eliyle / aracılığıyla sanayileşme, rekabet gücü kazanma, verimlilik artışı ile büyümeyi gerçekleştirme ve sürdürme ideallerini başarma modelidir (Doğan Çalışkan, 2020: 113).

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde özellikle sanayi devrimini tarihsel, sosyal ve siyasal koşullar nedeni ile gerçekleştiremeyen ve dünya savaşları ile daha da derin krizlerle baş başa kalan ülkeler az gelişmişlik sorunu ile mücadele etmekteydiler. Öniş (1991)'e göre yapısalcı kalkınma teorisi olarak adlandırılan kalkınma teorisi, 1950'lerde ve 1960'ların başlarında kalkınma yazınına öncülük etmektedir. Teorinin ana fikri; piyasa başarısızlığının, az gelişmiş ekonomilerin yaygın bir özelliği olması ve bunun sonucu olarak devletin bunu düzeltmede önemli bir rolünün bulunması üzerinedir. 1970'lerde neo-klasik yükseliş bu bakış açısına üç ana sebep ile karşı durmaktadır: İlki ithal ikameci sanayileşmenin kalıcı sübvansiyon gerektiren verimsiz sanayiler ortaya çıkarması, ikincisi kapsamlı devlet müdahalelerinin firma ve üreticilerin dikkatlerini verimli faaliyetlerden devletin koruma ve sübvansiyonlarının daha fazla olduğu alanlara yöneltmesi ve bir çeşit lobicilik / rant arama davranışının ortaya çıkması, üçüncüsü ve en önemlisi Doğu Asya ülkelerindeki devlet eliyle kalkınmanın başarılı örneklerinin piyasa teşvikleri ve güçlü bir özel sektör tarafından yönlendirilen dışa dönük bir model olarak uygulanması şeklindedir (Öniş, 1991:110). Başka bir ifade ile neoklasik iktisada göre yapısalcı devlet müdahaleleri bağımlı ve verimsiz sanayiler oluşturmakta, rant arama davranışını açığa çıkarmaktadır. Yapısalcı devlet müdahalelerinin başarısını gösterdiği savunulan, Doğu Asya ekonomileri başarısı ise yine piyasa aracılığı ile gerçekleşmektedir. Oysa Öniş (1991)'e göre, 1980'li yıllardan itibaren Doğu Asya ekonomilerinin elde ettiği büyük ekonomik başarı, neoklasik ik-

tisada eleştirel yaklaşan kurumsal iktisat tarafından geç gelişme olgusunun devletin yerel ve uluslararası piyasa güçlerini ehlileştirmede önemli ve ulusal amaçlar için bunları dizginlemede stratejik bir rol oynaması ile mümkün olmuştur (Öniş: 1991:111). Başka bir deyişle Doğu Asya ekonomileri piyasa ekonomisini devlet eli ile şekillendirerek ekonomik başarıyı sağlamışlardır.

Kalkınmacı devlet kavramı Japonya'da meydana gelen yapısal ve ekonomik değişiklikleri inceleyen Johnson (1982) tarafından ortaya atılmış ve sonrasında yeni bir anlayış ve yönetim biçimi olarak kullanılmıştır. Johnson (1982)'ye göre Japonya'nın ekonomik büyüme başarısının ardında stratejik hedeflenmiş ve devletin desteğini alan sanayi politikaları bulunmaktadır. Sanayileşmeye geç katılan bu ülkelerde devlet kalkınmacı bir rol üstlenerek özel sektör ortaklıkları, özel sektör yönlendirmeleri ve desteklemeleri ile ekonomiye müdahil olmuştur (Johnson, 1982:73-74). Haggard (2018), devletin aktif düzenleyici olarak dahil olduğu bu sistemin ekonomik büyüme maratonuna (çabuk büyüme ve gelişmeye) kesinlikle katkısı olacağını vurgulamaktadır. Bu ise temelde kurumsal politikaların varlığı ve etkin uygulanması ile mümkündür (Haggard, 2018:5).

Kalkınmacı devlete ekonomi politik üzerinden yaklaşan Deyo (1987) ana akım iktisadın ekonomik krizleri aşmada yetersiz kaldığı 1970'lerden itibaren Asya ekonomilerinin kendilerine özgü biçimde büyüme ve kalkınma sorunlarını çözmüş olmasını bu ülkelerdeki yönetimin siyasi ve sosyal bağlarının güçlü olmasına bağlamaktadır. Başka bir deyişle bu ülkelerde toplum ve sanayinin devlet tarafından karakterize edilen teknik uzmanlarca kontrolü (teknokratik rasyonellik) sayesinde ekonomik kalkınma başarıya ulaşmıştır. Aynı bakış açısı Wade (2018)'de şu şekilde ifade edilmektedir: 1980'lerden sonra, gelişmiş ülkelere yetişmek isteyen az gelişmiş ülkeler için önerilen iktisadi reçete, *"devlete piyasayı yönetmede öncü*

bir rol'' verilmesi üzerineydi. Ancak bu rol, sadece kalkınma reçetelerinin çerçevesini çizmek; üretim, tüketim ve bölüşüm konularına dahil olmamak şeklindeydi. Doğu Asya ekonomilerinde ise durum devletin üretim, tüketim ve bölüşüm sorunlarına müdahil olarak çözüme ulaştırmada etkin olması üzerineydi. Doğu Asya ekonomileri *''kalkınma devleti''* olarak ifade edilen düzenleyici ve denetleyici devlet ile kalkınma başarıları elde etti. Batı ekonomileri kalkınma başarılarını ana akım iktisadi reçeteye uymaya, Doğu Asya ekonomileri ise kalkınmacı devlet anlayışına bağladılar. Ancak ana akım iktisadın refah ve zenginlik sorunlarını çözmede uyguladıkları yöntemi deneyen Latin Amerika gibi ülkeler krizlerle yüzleşmek zorunda kaldı. Doğu Asya ekonomileri ise krizleri nispeten daha az zararla atlattılar (Wade 2018'den akt Doğan Çalışkan, 2020:116). Bu bağlamda kalkınmacı devlet esasen tek tip büyüme ve kalkınma reçetelerinden ziyade ülkeye / yöreye / bölgeye özgü yapısal ekonomik sorunları çözmeye ve politika uygulamaları almaya yönelik kurumsal bir anlayışa sahiptir.

Kalkınmacı devlet ve sanayileşmeye etkilerini özellikle Doğu Asya ekonomileri üzerinden inceleyen Amsden (1989), geç sanayileşen ülkelerde hem sanayinin yapısına hem de devletin sanayi yapısına ilişkin uyguladığı planlara ilişkin bir değerlendirme yapmaktadır. Buna göre geç sanayileşen Güney Kore, Tayvan, Brezilya, Türkiye, Hindistan ve Meksika gibi ülkeler sanayi yapıları bakımından heterojen bir görünüm sergilemelerine rağmen bazı noktalarda benzer adımlar atmaktadırlar. Bu benzerlik daha önce sanayileşen ulusların ayırt edici özelliği olan yeni ürün ve teknolojik gelişmeden ziyade teknoloji transferi ile sanayileşme şeklindedir. Ve devlet tüm bu geç sanayileşen ülkelerde kurumsal özellikleri ve piyasa yapısına bağlı olarak yönlendirici bir yol çizmektedir. Wade (1990)'a göre ise devlet eli ile yönlendirilmiş piyasa, neoklasik iktisattaki serbest piyasa fikrinin yerine geliştiril-

miştir. Devlet eli ile yönlendirilmiş piyasa iç ve dış pazarda korunmuş üreticiler demektir ve bu ekonomik yatırımların ülkede seçici yöntemler ile üretim alanlarında ya da stratejik alanlarda (örneğin teknoloji ve yeni fikir açığa çıkaran alanlarda) artması demektir. Doğrudan böyle bir müdahale Batı kapitalist toplumlarda işe yaramazken, geç sanayileşen ülkelerde mükemmel işlemektedir (Wade, 1990:196).

Kalkınmacı devlet, Keynesyen refah devletinin genişlediği 1945-1970 döneminde, üretim ve sanayi politikalarına yön vererek sanayinin üretim aşamasını tamamlamayı hedeflemiştir. Ancak 1970'lerden itibaren ortaya çıkan ekonomik kriz eğilimleri, Latin Amerika borç krizi, neo liberal ataklar ve kalkınmacı devlet yaklaşımının neo liberalizmle örtüşmemesi, 1997 Doğu Asya Krizi ile kalkınmacı devlet yaklaşımının kalelerinin düşmesi ile kalkınmacı devlet yaklaşımı bir süreliğine ihmal edilmiştir (Caldentey, 2008:28). Kalkınmacı devlet bakış açısı 90'lı yıllar ile birlikte sanayi politikasını teknoloji, verimlilik ve büyüme ekseninde yeni politikalar gütmek üzere değiştirmiştir. Esasında kalkınmacı devletin, sanayi politikalarında dönemin en verimli üretim tekniklerinin teknolojik, katma değeri yüksek ürüne dönüştürme çabası / ya da bu ürünü üretebiliyor olma çabası mevcuttur. Bu nedenle kalkınmacı devlet kuramı genel olarak sanayi politikalarında büyüme, verimlilik, ulusal üretim stratejisi gibi kavramları benimsemektedir.

Sanayi Politikalarına Kalkınmacı-Kurumsal Yaklaşım

Sanayi politikalarında kalkınmacı devletin bakış açısının ne olacağı üzerine tek bir ortak görüş olmamakla birlikte sanayi politikalarını uygulamada her ülkenin kendi içsel şartlarına uygun politikaların üretilmesi şeklinde ifade etmek mümkündür. Başka bir deyişle kalkınmacı devletin sa-

nayi politikası uygulamada edindiği ve geliştirdiği kurumsal yapı ve politik ortam her ülke için kendine özgü olmak durumundadır.

Kurumsal iktisat sanayi politikasının hem zemininin sağlam hem de zaman içinde öngörü oluşturarak başarılı olmasını sağlar. Başka bir deyişle kurumsal iktisadın bakış açısı ile ortaya konmuş sanayi politikaları, ülke koşullarına ve yapısına uygun, üretim hakkında öngörü sahibi ve politikada esneklik sağlamaktadır. Bu bakımdan kurumsal yapı, sanayi politikasının başarısını belirlemektedir. Bu nedenle yaklaşım ulusal ve bölgesel ihtiyaçların belirlenerek istikrarlı bir politikanın hedeflenmesi olmalıdır. Sanayinin yapısal ve kurumsal koşulları bilinmeden sanayi politikasının başarıya ulaşması mümkün değildir (Doğan Çalışkan, 2021:202).

Çin’de 1970’lerin ikinci yarısından itibaren devlet sanayi üretim politikası olarak ilkin hafif teknoloji içeren sanayileri destekleyip büyümesine uygun destekleme tedbirleri vermiştir. Özellikle 1990’ların ikinci yarısından itibaren ise otomotiv, çelik, kimya gibi ağır sanayi kolları desteklenmiştir. Güney Kore’de 1970’lerden itibaren sanayi politikası kalkınma planları ile belirlenmiştir. Güney Kore bu planların ilk adımı olarak beşerî sermayeyi sanayi üretim süreçlerini bilecek nitelikte ara eleman olarak yetiştirme amacı gütmüştür. Ayrıca dönemin başında ülke hammaddesi ile üretilecek ve uluslararası ticarete konu edilecek piyasalar belirlenerek desteklenmiştir. Sanayi üretim tesislerinin bir bölümü araştırma geliştirme faaliyetlerine ayrılmıştır. 1990lı yılların başında alınan kararlarda ise öncelikli alanlar, yüksek teknoloji içeren ürünler üreten sektörler, bilişim-yazılım ve otomotiv olarak belirlenmiştir. Tayvan sanayi politikası uygulamalarına öncelikle ithal ikameci olarak başlamış, ihracata yönelik sanayileşme ile devam etmiştir. 1990 ve sonrasında ise devlet stratejik sanayi alanları tercih ederek yüksek teknoloji içeren endüstrileri desteklemiştir (Maroufkhani, 2015). Özellikle Batı Asya

ve Çin için sanayi politikaları 1990'ların ikinci yarısından itibaren yüksek teknoloji içeren, verimliliği yüksek sektörleri destekler niteliğe bürünmüştür.

Latin Amerika'da genel olarak 1990'lı yıllarda siyasi çekişmelerin azalması ile gayri safi milli hasılayı artırıcı ithal ikameci uygulamalar görülmüştür. Bunun yanında sanayi üretimini teşvik eden devlet destek ve uygulamaları ile seçili sektörlerin (sağlık, kimya ve eğitim) önü açılmaya çalışılmıştır. Ancak genel olarak Latin Amerika ülkelerindeki sağlanamayan makroekonomik denge sebebiyle sanayi politikalarının da beklenen etkinlik sağlanamamıştır (Caldentey, 2008).

Afrika kıtasında ise devletin sanayi politikaları üzerinde sıkı denetimler, teşvikler ve düzenleyici uygulamalar ile etkin bir rolü bulunmaktadır. Bunun yanında Afrika ülkelerinin kurumsal yapısının kısıtladığı birtakım olumsuzluklar da bulunmaktadır. Başka bir deyişle kurumsal yapıdaki eksiklikler devletin sanayi politikasını tam olarak denetlemesi ve öteye taşımada engel olmaktadır. Buna rağmen özellikle enerji üretim alanlarında gelişmeler mevcuttur. Afrika kalkınmacı sanayileşme politikalarına geç başlamış olsa da (2000'lerin başı) gelecek yıllar için umut vaat etmektedir (Andrews and Nwapi, 2018:49).

Sanayi devriminin son 300 yıldaki evrimi dengeli olarak gerçekleşmemiştir. Başa bir ifade ile tüm ülkeler aynı anda aynı düzeyde sanayileşmeyi sağlayamamıştır. Bu hem tarihsel, ekonomik ve kültürel olarak birçok öğeyi içermekle birlikte gelişmenin eşit dağılımı da beklenmemektedir. Bu bakımdan sanayi politikasının üzerinde mutabık kalınan tek bir tanımlı söz konusu değildir. Bunun yerine kurumsal iktisat farklılaşan kurumsal yapıyı tanımlamakta ve buna uygun politikalar üretmeyi önermektedir. Yukarıda genel hatları ile ifade edilen kurumsal yapı değişimleri ve stratejileri ile mümkün olan sanayileşme ve gelişme süreçleri buna

örnektir. Alanyazında kurumsal iktisadın sanayi politikasını nasıl şekillendirdiğine ilişkin görüşler ise şöyle ifade edilebilir: Ambroziak (2017)'e göre, devlet ekonomik faaliyetler için idari ve yasal bir çerçeve çizebilir, siyasi ortamı iyileştirerek hedefleri destekleyebilir ve seçili alanlarda mali yardım ile araçlar sunabilir. Dolfsma ve Mamica, (2020)'ye göre genel yatırım ortamını iyileştirecek ve sanayi yatırımlarını artıracak formal ve informal kurumlar sanayi politikasını değiştirmek ve açıklamak için önemli bir değişkendir. Üretim yeri seçimleri, üretim kapasitesi, yeniliklerin özendirilmesi ve işgücünün temini gibi hususlar farklı sanayi politikası uygulamaları ile gerçekleşir. Ayrıca daha dolaylı yollarla firmaların üretim yatırım kararları ile tüketicinin korunması gibi konularda da sanayi politikaları etkilidir. Sanayi politikası başarısız oluyor ise bu politikanın elverişli ortam ve koşullarda uygulanmamasından kaynaklanır. Başka bir ifadeyle sanayi politikasının başarısız olma sebeplerinden en önemlisi o politikaya uygun olmayan (yönetim, üretim, işgücü ve teknolojik kapasite bakımından) firma faaliyetlerini hedeflemiş olmasıdır. Ricks ve Doner (2021)'e göre devlet öncelikle tüm devlet kademelerinde uygulanabilir politikaları ortaya koymalı, kurullar oluşturmalı, yatırımcılar için riskleri azaltıcı tedbirler almalıdır. Güven ortamı olarak da adlandırılan bu yapıda hiçbir üretici ve yatırımcı olumsuz koşullardan etkilenmeyecek ya da en az şekilde etkilenecek, olumlu koşullardan ise sonuna kadar yararlanacaktır. Kurumsal yapıyı baştan inşa etmek yerine var olanı düzeltmek ve küçük iyileştirmeler ile sonuçlar almak da mümkündür. Özellikle sanayi politikası gibi üretimin ve büyümenin devamlılığını sağlayacak bir alanda küçük iyileştirmeler olumlu sonuçlar ortaya çıkarabilir. Sanayi politikasının kurumsal yapısının sosyal aktörler aracılığı ile gerçekleşebileceğini vurgulayan Grumiller ve Raza (2019), toplumun her kesiminin içerildiği, kapsayıcı, bürokratik engelleri azaltmış, seçici ekonomi politikaları uygulamanın daha kolay olacağını

ifade etmektedirler. Aiginger ve Rodrik (2020)'e göre sanayi politikası yapısal dönüşüm politikaları, üretkenlik politikaları, yenilik politikaları olarak değerlendirilmektedir. Sanayi politikalarının içeriğinin yeniden tanımlanıyor olması, sanayi politikalarını ortaya çıkaran kurumsal yapıyı da değiştirmekte ve şekillendirmektedir. Sanayi politikasının geleceği Japonya, Güney Kore, Tayvan ve bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi yeni bir terminoloji kullanmak üzerine şekillenmektedir. Aiginger, (2015)'e göre, yeni sanayi politikası algısında ekonominin itici ve çekici güçlerinde değişiklik olması muhtemeldir. Çekici güçler kişi başına düşen gelirin ötesinde refahın tanımlanması ya da yeni büyüme yolları, sağlık, iklim ve sosyal bütünleşme alanlarında iyileşme beklentileri ve özellikle teknolojilerde (enerji gibi) mükemmelleşme şeklinde tanımlanmaktadır. İtici güçler ise rekabetçilik, şeffaflık ve küreselleşme, deneyimli ve deneyimsiz işgücünün aktif olarak kullanılması, politikalarla desteklenen rekabetçi avantajlar ile iklim değişiklikleri şeklinde tanımlanmaktadır. Bu itici ve çekici güçler ise başta sanayi politikası olmak üzere yenilik politikası, ticaret politikası, bölgesel politikalar ve iç pazar uygulamaları ile rekabet politikalarını baştan şekillendirecektir.

Değerlendirme

21. yüzyılın sanayi üretimi açısından geride kalmış (late developers) kalkınmacı devletleri uygun sanayi politikası belirlemek için 1990'lı yıllardan beri önemli adımlar atmaktadırlar. Sanayi politikasını belirlerken ilk kullandıkları tanımlamalar, öğrenme ve yenilik üzerine şekillenmektedir. Öğrenme ve yenilik yaratma faaliyetlerini araştırma-geliştirme faaliyetleri ile birleştirebilen ülkeler ise verimli, çevre dostu, maliyetleri azaltıcı üretim biçimlerini ortaya çıkarabilmektedir. Bu bakımdan yeni kalkınmacı devlet anlayışının sanayi politikaları öğrenme, yenilik, araştırma-geliştirme ve bir dizi

mühendislik uygulamaları ile şekillenmektedir. Bu değişim ve yeni sermaye birikim sürecine Oğuz (2013) çalışmasında kurumsal yaklaşım üzerinden kalkınmacı devlet kuramının “yalnız sermayeyi değil, bir bütün olarak toplumsal üretim ilişkilerini geri getirmek” üzerinden tartışılması gerekliliğinin altını çizmektedir. Bu yaklaşım oldukça kalkınmacı yaklaşımın kurumsal yapısını da yeniden tanımlamak gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Başka bir ifade ile devlet kendi eli ile sermaye yaratım sürecine dahil mi olacaktır yoksa toplumsal üretim ilişkilerini yeniden mi tanımlayacaktır buna açıklık getirmek gerekir. Bu açıklama ise toplumsal üretim ilişkilerini yeniden değerlendirmek ve kurgulamak üzerinedir. Kalkınmacı devlet yaklaşımının 21. Yüzyılda kalkınmacı devletin ortaya çıkma koşullarında sorunlu yanların olduğunu vurgulayan çalışmasında Karaoğuz (2022) bugünkü kurumsal yapının kalkınmacı devlet yaklaşımının, bu yüzyıl için kapsayıcı olmayacağını ifade etmektedir. Kurumsal iktisat ise sanayi politikasının hem zemininin sağlam hem de zaman içinde öngörü oluşturarak başarılı olmasını sağlamayı amaçlar. Başka bir deyişle kurumsal iktisadın bakış açısı ile ortaya konmuş sanayi politikaları, ülke koşullarına ve yapısına uygun, üretim hakkında öngörü sahibi ve politikada esneklik sağlamaktadır. Bu bakımdan kurumsal yapı, sanayi politikasının başarısını belirlemektedir. Bu nedenle yaklaşım ulusal ve bölgesel ihtiyaçların belirlenerek istikrarlı bir politikanın hedeflenmesi olmalıdır. Sanayinin yapısal ve kurumsal koşulları bilinmeden sanayi politikasının başarıya ulaşması mümkün değildir. Soyak (1998) çalışmasında tek tip bir sanayileşme politikası modelinin gelişmekte olan ülkelerde uygulanamayacağı, kalkınmacı devlet modelinin bölgeye yöreye özgü şekilde değişmesine ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Başka bir ifade ile değişen ekonomik, toplumsal, sosyal ve kültürel altyapı ile değişen bir kalkınmacı devlet modeli anlayışı geliştirilmelidir. Özellikle pandemi sonrası süreçte devletin faaliyet

alanının tartışmaya açılmış olması¹, neo klasik uygulamaların sanayi, üretim ve işgücü piyasalarını kontrol edemeyişi ve sorunları çözemeyişi sorunları mevcut kurumsal yapının yeniden şekillenmesine yol açacaktır / açmıştır. Yeni süreçte devletin sanayide, üretimde ve bölüşümde daha aktif politikalar izleyeceğini söylemek mümkündür. Bu da sanayi ve üretim politikalarının devlet eli ile daha aktif yönlendirileceği anlamına gelmektedir. Bu bağlamda sanayi politikalarının kurumsal var oluş süreci yeniden tanımlanmaktadır. Bu tanımlama ise yeni kalkınmacı devlet anlayışı ile mümkün olacaktır.

Kaynaklar

- Acemoglu, Daron & Johnson, Simon & Robinson, James (2004). Institutions As The Fundamental Cause Of Long-Run Growth, *NBER Working Paper* 10481.
- Aiginger, K. (2015). Industrial Policy for A Sustainable Growth Path, in Bailey, D., Cowling, K., Tomlinson, P., *New Perspectives on Industrial Policy*, Oxford University Press, pp. 365–394.
- Aiginger, K. Ve Rodrik, D. (2020). Rebirth of Industrial Policy and an Agenda for the Twenty-First Century, *Journal of Industry, Competition and Trade*, 20:189–207.
- Ambroziak, A.A. (2017). Review of the Literature on the Theory of Industrial Policy, *The New Industrial Policy of the European Union içinde*, p.3-36, Springer.
- Amsden, A.H. (1989). *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*, New York, Oxford University Press.
- Andrews, N. and Nwapi, C. (2018). Bringing The State Back İn Again? The Emerging Developmental State in Africa's Energy Sector, *Energy Research & Social Science* 41(1), p.48-58.
- Braudel, F. (1985). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Say Yayınları, Çeviri: İsmail Yerguz.

¹ Ayrıntılı okuma için bknz. Doğan Çalışkan, Z(2021). Koronavirüsün Getirdikleri: Kurumsal Yapının Yeniden İnşası, İktisat ve Toplum Dergisi, 124(1), 37-40.

- Caldentey, E.P. (2008). The Concept and Evolution of the Developmental State, *International Journal of Political Economy*, 37(3), pp. 27–53.
- Doğan Çalışkan, Z.(2021). Koronavirüsün Getirdikleri: Kurumsal Yapının Yeniden İnşası, *İktisat ve Toplum Dergisi*, 124(1), 37-40.
- Doğan Çalışkan, Z. (2020). Kalkınmacı Devlet Yaklaşımı Bakış Açısından Sanayi Politikası, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 15(2), 111-116.
- Doğan Çalışkan, Z. (2021). Kurumsal İktisadın Bakış Açısından Türkiye’de Sanayi Politikasının Geleceği, Dünya Ekonomisini Anlamak içinde, Editörler: Aziz Konukman ve Orhan Şimşek, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Dolfsma, W ve Mamica, L. (2020). Industrial Policy An Institutional Economic Framework for Assessment, *Journal of Economic Issues*, 54(2): 349-355.
- Gouverneur, F. (1997). Kapitalist Ekonominin Temelleri, İmge Kitabevi, Çeviri: Fikret Başkaya.
- Grumiller, J. ve Raza, W.G. (2019). Towards an Institutional Setup For Industrial Policy in Late Industrialization in the 21st Century, *ÖFSE Working Paper*, No. 61, Austrian Foundation for Development Research (ÖFSE), Vienna.
- Haggard, S.(2018) *Developmental States, Elements in the Politics of Development* edited by Melani Cammett and Ben Ross Schneider, Cambridge Press.
- Johnson, C. (1982), *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975*, Stanford University Press, Chicago.
- Karaoğuz, H.E. (2022). The Developmental State in the 21st Century: A Critical Analysis and a Suggested Way Forward, *Panoeconomicus*, 2022, Vol. 69, Issue 1, pp. 55-72
- Maroufkhani, P. (2015). The Developmental State: Theoretical Understanding of the State and Economic Development in East Asia, Department of Administrative & Political Studies, Faculty of Economics and Administration, Malaysia.
- Oğuz, Ş. (2013). Kurumsalcı Bir Kurgu Olarak Kalkınmacı Devlet: Tarihsel ve Kuramsal Bir Eleştiri, *Amme İdaresi Dergisi*, 46(4), s.107-128.

- Öniş, Z. (1991). The Logic of the Developmental State, *Comparative Politics*, 24(1), 109-126
- Ricks, J.I. ve Doner, R.F. (2021). Getting Institutions Right: Matching Institutional Capacities to Developmental Tasks, *World Development*, 139 (2021) 105334.
- Soyak, A. (1998). Doğu Asya'da Teknolojik Yetenek Ve Sınai Derinleşme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Sanayi Politikası Sonuçları, *M.Ü. İ.İ.B.F Dergisi (Prof. Dr. Halil Nadaroğlu'na Armağan Sayı)*, Sayı.1, Cilt. XIV, 1998, ss. 355-376.
- Wade,R. (1990). Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization, Princeton University Press.
- Yeldan, E. (2010). İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri, Efil Yayınevi, Ankara.

AĞIZDAN AĞIZA PAZARLAMA ve GÜVEN

Oya ERU*

Giriş

Tüketicilerin satın alma karar süreci son derece karmaşık bileşenleri olan bir süreçtir. İhtiyaçların ortaya çıkması, bu ihtiyaçların nerelerden temin edilebileceği ile ilgili alternatiflerin belirlenmesi, bu alternatiflerin araştırılması, satın alma kararının verilmesi ve satın alma sonrası yaşananlar, satın alma karar sürecinin aşamaları olarak tanımlanmaktadır. Özellikle pahalı bir ürün satın alma söz konusu ise bu sürecin tüm aşamalarında tüketiciler, daha detaylı bir bilgi edinme ihtiyacı hissetmektedir.

Tüketiciler satın alma karar sürecinde elde etmek istedikleri bilgileri çeşitli kaynaklardan elde edebilir. İşletmelerin tutundurma faaliyetleri, referans gruplar, arama motorları bilgi kaynakları açısından örnek verilebilir. Kişilerin satın alacakları ürün/marka ile ilgili birilerinden tavsiye alması, kişilerin birbirleri ile ticari bir amaç olmadan ürünler/markalar hakkında konuşması, literatürde ağızdan ağıza pazarlama olarak isimlendirilmektedir. Özellikle internetin ticari faaliyetlerde kullanılmaya başlamasından sonra, tüketicilerin bilgi edinme kaynakları çeşitlenmiştir. İnternetin içerik üretme, üretilen içerikleri paylaşma ve başkalarının paylaştığı içerikler ile et-

* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Pazarlama Bölümü, oyaeru@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6678-0156

kileşime geçebilir şekilde evrimleşmesinden sonra, tüketiciler satın aldıkları ürünler ile ilgili içerik üretmeye başlamıştır. Bu içerikler, ürünler/markalar ile ilgili deneyimler, tavsiyeler, şikayetler, yorumlar vb. şekilde olabilir. Kişilerin bu şekilde çevrimiçi içerikler ile etkileşime geçip iletişim kurmaları ise elektronik ağızdan ağıza pazarlama olarak tanımlanmaktadır. Tüm bu iletişim süreçleri, satın alma sürecinde tüketicilerin algıladıkları riski azaltıp satın alma niyetini artırması açısından önemli bir kavram ile birleşmektedir. Bu kavram, güven kavramıdır. Bu bölüm, ağızdan ağıza pazarlama kavramı, güven, çevrimiçi güven ve güven kavramının ağızdan ağıza pazarlama ile ilişkisini ele almaktadır.

Ağızdan Ağıza Pazarlama

Pazarlama faaliyetleri açısından düşünüldüğünde iletişim kavramı son derece önemli bir olgu olarak değerlendirilebilir. Buradaki iletişim, hem işletmelerin tüketiciler ile olan iletişimini hem de tüketicilerin kendi arasındaki iletişimini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Tüketicilerin satın alma yolculuğunda karar verme süreçlerinde bilgi ya da danışma ihtiyacı duyduklarında veya ürün ile ilgili algıladıkları risk fazla olduğunda birileri ile iletişim kurma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. İhtiyaç duyulan bilgi, tüketici davranışlarını etkileyen faktörler arasında da sayılan referans grupları, aile ya da arkadaşlardan toplanabilir. Bu kişiler arasındaki karşılıklı iletişim pazarlama literatüründe “*ağızdan ağıza pazarlama (word of mouth marketing)*” olarak isimlendirilmektedir. Ağızdan ağıza pazarlama kavramı kimi kaynaklarda kulaktan kulağa pazarlama olarak anılmakta olsa da bu çalışmada ağızdan ağıza pazarlama kavramı kullanılarak devam edilecektir.

Ağızdan ağıza pazarlama, “*kişilerin ticari bir amaç taşımadan ürün ya da marka ile ilgili daha önce o ürün ya da markayı sa-*

tın almış başka kişiler ile gerçekleştirdiği karşılıklı iletişim” olarak tanımlanabilir (Arndt, 1967:291).

Ağızdan ağıza pazarlama ile ilgili literatürde mevcut başka tanımlar da bulunmaktadır. Bu tanımlara da bakıldığında, ağızdan ağıza pazarlama ile ilgili ortak özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu özelliklerde en çok vurgulanan *“karşılıklı iletişim”, “ticari amaç dışı olma” ve “gerçekleşen iletişimin ürün ya da markanın fonksiyonları, faydası ya da özellikleri gibi konularda gerçekleşmesi”*dir. Ağızdan ağıza iletişim, bir yerde deneyimli tüketicilerin daha deneyimsiz olan tüketiciler ile deneyimlerini paylaşmaları anlamına da gelmektedir (Westbrook, 1987; Buttle, 1998:247; Liu, 2006; Silverman, 2011; Yakın, 2011:4).

Ağızdan ağıza pazarlamanın önemli bir diğer özelliği ise, tüketiciler arasında gerçekleşen iletişimin işletmeler/markalar tarafından kontrol edilememesidir. Tüketiciler ihtiyaçları olan bilgiyi ücretsiz ve ürünü/markayı gerçekten daha önce deneyimlemiş tüketicilerden elde ettikleri için bu bilgiyi daha güvenilir, daha faydalı ve daha gerçekçi bulmaktadır.

Dolayısıyla, bilgiyi alan tüketicilerin satın alma kararları etkilenmektedir. Tüketiciler danıştıkları kişilerin deneyimlerinden yararlandıklarında, ürünleri/markaları daha kaliteli algılamaktadır (Derbaix ve Vanhamme, 2003:99).

Kişiler, ağızdan ağıza pazarlama iletişimi sonucu bir satın alma kararı verdiklerinde kendileri de başka insanlara satın alma deneyimini aktarmakta böylece bilgi/deneyim aktarımı ya da tavsiye paylaşımı yayılarak devam etmektedir (Lam ve Mizerski, 2005; East vd., 2007:182; Lee ve Cranage, 2014; Türker, 2014:151).

Ürünlerin çeşitlerine, kullanım sıklığına, algılanan risk derecesine, tüketicilerin kişisel özellikleri ya da kültürel özelliklerine göre ağızdan ağıza pazarlama iletişiminin sıklığı değişebilir. Ağızdan ağıza iletişim tüketicilerin satın alma son-

rası beklentilerinin karşılanıp karşılanmamasına göre olumlu ağızdan ağıza pazarlama ve olumsuz ağızdan ağıza pazarlama olarak gerçekleştirilmektedir. Eğer tavsiye verecek taraf satın aldığı üründen/markadan memnun kalmışsa, çevresinde bilgi ihtiyacı olan kişilere de ürünün/markanın olumlu özelliklerinden bahsedecektir eğer satın alma sonrası memnun kalmamışsa tam tersi bir durum yaşanacaktır (Buttle, 1998:248; Gildin, 2003:97).

Olumlu ağızdan ağıza pazarlama söz konusu olduğunda işletmeler/markalar açısından da olumlu bir durum gelişmektedir. Olumlu ağızdan ağıza pazarlama, tüketicilerin satın alma sürecindeki soru işaretlerini ortadan kaldırdığı için satın alma kararlarını kolaylaştırmakta, ve ürünü/markayı satın alacak olan tüketicilerin işletmeleri/markaları daha kaliteli bulmalarını sağlamaktadır. Daha fazla insan işletme/marka ile ilgili olumlu içerikler üretmeye başladığında işletmenin/markanın imajı da bu durumdan pozitif etkilenmektedir (Liu, 2006; Kutluk ve Avcıkurt, 2014:615).

Eğer tüketiciler satın aldığı bir üründen memnun kalmamışsa bu durumu çevreleri ile olumsuz hisler ile birlikte paylaşmaktadır. Bu durum, “*olumsuz ağızdan ağıza pazarlama*” olarak tanımlanmaktadır.

Kendi deneyimleri sonucu satın aldıkları üründen/markadan memnun kalmayan bir tüketici diğer tüketicilere ürün/marka ile ilgili hayal kırıklıklarını, şikayetlerini, pişmanlıklarını ya da öfkelerini aktarmaktadır. Dolayısıyla, satın alma sürecinde bilgi ihtiyacı olan tüketicilerin satın alma kararları da duyduklarından sonra negatif yönde etkilenir. Kişiler, olumsuz deneyimlerini olumlu deneyimlerine göre daha fazla paylaştıkları için olumsuz yorumların yayılması, işletmeleri daha fazla etkilemektedir (Luo, 2009:150).

Tüketiciler, ürün ya da marka ile ilgili olumsuz bir bilgi edindiğinde kendileri de o ürün ya da markaya karşı olumsuz

bir tutum geliştirecektir. Bu durum da olumsuz ağızdan ağıza pazarlamanın olumlu versiyonuna göre daha etkili olmasını açıklamaktadır (Arndt, 1967:294; Lee ve Cranage, 2014:337).

Ağızdan Ağıza Pazarlamanın Özellikleri

Nihai tüketiciler arasında gerçekleşen bir iletişim şekli olması, ağızdan ağıza pazarlamayı güçlü bir argüman haline getirmektedir. Tüketiciler, reklamverenler tarafından belirli zaman dilimleri satın alınarak ve belirli vaatlerde bulunan reklamlara güvenmektense, ürünleri/markaları gerçekten satın alan, kullanan ya da deneyimleyen diğer tüketicilerin görüşlerini ve tavsiyelerini daha güçlü bulmakta ve bu görüşlere daha fazla güvenmektedirler. Ağızdan ağıza pazarlama, tarafsız ve bağımsız bir iletişimi içerdiği için taraflar açısından daha güvenilir bulunmaktadır. Gerçekleşen iletişimin karşılıklı güvene dayalı olması, ürün/marka ile ilgili gerçek deneyimlerin paylaşımından ileri gelmektedir. Dolayısıyla ağızdan ağıza pazarlamanın bir diğer özelliği deneyimlerin aktarılması olarak ifade edilebilir (Gildin, 2003; Silverman, 2011).

Ağızdan ağıza pazarlama iletişimi kişilerin karşılıklı gerçekleştirdiği bir iletişim türü olduğu için tüketiciler tarafından büyük ilgi görmektedir. Karşılıklı bilgi paylaşımında bulunan tarafların bu iletişimi ne kadar sürdüreceği taraflara bağlıdır. Aynı şekilde elde edilen bilgiden istifade edip etmemek de tüketicinin kendi inisiyatifindedir. İşletmeler tüketicilerin ilgisini kendilerine çekebilmek için tüketicilerin kendi ürünleri/markaları hakkında çeşitli mecralarda konuşmalarını sağlayacak pazarlama faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Bu faaliyetler "*ağızdan ağıza pazarlama*" olarak tanımlanmaktadır (Ceyhan vd., 2018:2469).

Ağızdan ağıza pazarlama, tüketicilerin satın alma karar sürecinde algıladıkları riski azalttığı, ürün/marka hakkında

ihtiyaca yönelik bilgi sağladığı ve satın alma kararını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla tüketicilere kolaylık ve hız kazandırmaktadır. Kimi zaman ise tüketicilerin elde ettiği bilgiler satın alma kararından vazgeçmelerini sağladığı için tasarruflarına da etki etmektedir (Silverman, 2011).

Ağızdan Ağıza Pazarlama Uygulama Türleri

İnternetin pazarlama faaliyetlerine dahil olmasından önce kişiler arasında yüzyüze iletişim şeklinde gerçekleşen ağızdan ağıza iletişim faaliyetleri, internetin pazarlama faaliyetlerine dahil olması ile birlikte, çoğunlukla kişilerin çevrimiçi platformlarda içerik üretmeleri şeklinde gerçekleşmeye başlamıştır. Dolayısıyla, işletmeler geleneksel ve çevrimiçi pazarlama kampanyaları oluşturarak tüketiciler arasındaki ağızdan ağıza pazarlama faaliyetini tetiklemek istemektedir. Farklı ağızdan ağıza pazarlama türleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

Viral Pazarlama

İnternetin günlük hayata kullanılmaya başlaması, iletişim teknolojilerinde gerçekleşen gelişmeler ve internetin içerik üretme ve bu içerikleri paylaşabilme imkanı tanıyan bir yapıya kavuşması ile birlikte, kişiler çevrimiçi platformlarda çok çeşitli mecralarda çok çeşitli içerikler üretip paylaşabilme olanağına kavuşmuştur. Bu ortam, aynı zamanda kişilerin başkalarının paylaştığı içerikler ile de etkileşim kurabilmesi sürecini de kapsamaktadır. Web 2.0 olarak adlandırılan ve internetin interaktif bir mecra haline dönüşmesini sağlayan evrimi, çevrimiçi platformlarda bir çok yeni oluşuma da kapılarını açmıştır. Farklı içerikler üretmeye yarayan bu oluşumlar genel bir başlık altında toplanmak istenirse “sosyal medya” olarak tanımlanabilir.

İnternetin ticari faaliyetlerde kullanılmaya başlaması ile birlikte tüketiciler internet üzerinden de alışveriş yapmaya

başlamıştır. Dolayısıyla internet üzerinden alışveriş yapan tüketiciler satın alma süreci ile akıllarına takılan soru işaretlerini çevrimiçi platformlarda da birbirlerine danışmaya başlamıştır.

Oluşturulan içeriklerin sosyal medya platformlarında yayılmaya başlaması yeni bir ağızdan ağıza pazarlama türünü ortaya çıkarmıştır. Yayılma özelliği ile ön plana çıkan bu pazarlama türü, “viral pazarlama” olarak adlandırılmıştır. İçeriklerin sosyal medya platformları aracılığı ile çok hızlı bir biçimde yayılması, virüslerin yayılmasına benzetildiği için viral pazarlama olarak adlandırılan pazarlama faaliyetleri, tüketicilerin satın aldıkları ürün/marka hakkındaki deneyimlerini, bilgilerini ya da tavsiyelerini çevrimiçi platformlarda oluşturdukları içerikler ile paylaşarak yayılmasını sağlamaları olarak ifade edilebilir (Deal ve Abel, 2001; Leskovec vd., 2008).

Satın aldığı bir ürün/marka ile ilgili üretilen içeriğin sosyal medya platformları ve internet aracılığı ile yayılması ve potansiyel tüketicilerin bu içeriklere ulaşması, viral pazarlamanın temelini oluşturmaktadır (Argan ve Argan, 2006:234).

Buzz Marketing (Fısıltı Pazarlaması)

Fısıltı pazarlaması, ürünler ya da markalar hakkında ilgi çekici mesajların çok kısa bir sürede ilgili hedef kitleye ulaşmasını sağlayacak pazarlama faaliyetleri olarak tanımlanabilir.

Çeşitli iletişim mecraları aracılığı ile hedeflenen tüketicilere ürün/marka ile ilgili mesaj iletmek şeklinde gerçekleştirilirken, iletilecek mesajın ilgi çekmesi için oluşturulan mesaj içeriği çok ilginç, eğlenceli ya da dikkat çekici olacak şekilde hazırlanabilir. Bu şekilde ilgi çekici bir mesaj öncelikle gönderilmek istenen hedef kitledeki trendleri belirleyen kişilere ulaştırılarak bu kişilerin ilgili mesajı hedef kitledeki diğer tüketicilere ulaştırması amaçlanır (Mohr, 2007). Fısıltı pazar-

laması genellikle, ünlü kişiler ile işbirliği yapılması şeklinde gerçekleşmektedir. Sosyal medya platformlarında büyük bir takipçi kitlesine sahip olan influencer (etkileyici) ile anlaşılan işletmeler/markalar bu influencerların ürettiği içerikler ile çok kısa bir süre içinde ürünleri/markaları ile ilgili bilgilerin ya da promosyonların çok büyük bir kitleye ulaşmasını sağlayabilirler.

Topluluk Pazarlaması

Çevrimiçi platformlarda belirli ortak özelliklere göre oluşturulan sanal topluluklara yönelik gerçekleştirilen bir pazarlama türüdür. Sanal topluluklar içinde o topluluğun ilgi alanına giren ürün/marka ile ilgili içeriklerin üretilmesi ve paylaşılması ile, işletmelerin/markaların bu topluluklara özel içerikler üretmesi şeklinde gerçekleşebilir. Sanal topluluk içindeki bireyler, benzer istek ve ihtiyaçlara sahip olduğu için, ortak ürün/markalar çevresinde birleşmektedirler (Goulding, vd., 2013:815).

Bloglar

İnternetin içerik üretmeye ve bu içerikleri paylaşmaya imkan vermesi ile birlikte ortaya çıkan sosyal medya platformlarından birisi de “*blog*”lardır. Çevrimiçi platformlarda daha çok bilgilendirici içerikler şeklinde oluşturulan bloglar, yapısı itibariyle ağızdan ağıza pazarlamaya oldukça uygun ürün bir ortam oluşturmaktadır. Özellikle markalar tarafından oluşturulan bloglar, marka hikayeleri, hedef kitlenin faydalanabileceği ürünler ya da ürünlerin yanısıra çeşitli bilgiler sunan içeriklerden oluşmaktadır.

Blogların ağızdan ağıza pazarlama açısından önemi, hedef kitle üzerinde satış baskısı kurmadan tüketicilerin çeşitli bilgi ihtiyaçlarını karşılamaları ve algıladıkları riski azaltmalarıdır. Bloglar sayesinde algıladıkları risk azalan ve akılla-

rındaki soru işaretleri giderilen tüketiciler dolaylı olarak satın alma faaliyetine yönelmektedir (Alıklıç ve Onat, 2007:904).

Çeşitli sosyal medya platformlarının ortaya çıkması ile blogların yanısıra, “vlog” denilen, blogların video içerikli versiyonları olarak adlandırılabilen versiyonları da ortaya çıkmıştır. Video temelli içeriklere dayanan vloglar özellikle markaların yeni ürünlerini tanıtmaları, ürünlerin nasıl kullanılacağını göstermeleri açısından faydalı hale gelmektedir. Markaların ürünler ile ilgili oluşturdukları içerikler, tüketiciler arasında paylaşılabilir, tüketiciler video içeriklere yorum yapabilir, markalara ürün hakkında soru sorabilir ya da diğer tüketiciler ile içerik üzerinden fikir alışverişi yapabilir. Bu durum, vlogların neden ağızdan ağıza pazarlamanın bir türü olarak görüldüğünü açıklamaktadır (İnanç ve Cesur, 2018:70).

Çevrimiçi (Elektronik) Ağızdan Ağıza Pazarlama

Gün içinde ortalama 7 saat internet ve ortalama 3 saat sosyal medya kullanım sürelerinin olduğu günümüzde sanal platformlarda sınırsız dijital içerik üretimi söz konusudur. Bu içerikler, çeşitli ilgi alanları olan tüm internet kullanıcıları için ihtiyaçları olan bilgilere ulaşma imkanı tanımaktadır (Kemp, 2023).

İnternetin ve iletişim teknolojilerinin yoğun kullanımı ile birlikte internette alışveriş yapmaya başlayan tüketiciler, yaptıkları alışveriş sonrası edindikleri deneyimler ile ilgili içerikleri sanal platformlarda paylaşmaya başlamıştır. Bu paylaşımlar, sanal platformlarda yayılmaya başladıkça, ağızdan ağıza pazarlamanın çevrimiçi şekli olarak kabul edilebilecek pazarlama faaliyetleri gelişmektedir. Tüketiciler, başka tüketicileri bilgilendirirken kendi deneyimlerini de değerlendirme fırsatı bulmaktadır. İşletmeler genellikle influencer yani etkileyicileri kullanarak ürünlerini/markalarını tanıtmakta ve influencerların başlattığı iletişim ve etkileşim

çevrimiçi platformlarda yayılmaktadır. Bu sayede işletmeler, ağızdan ağıza pazarlama sürecini başlamış olur. Bu başlangıç ile birlikte, tüketiciler ilgilerini çeken bir ürün/marka ile ilgili kendi aralarında iletişim kurmaya başlar.

Tüketicilerin ihtiyaçları olan bilgileri çevrimiçi platformlarda aratmalarını tetikleyen bir takım faktörler bulunmaktadır. Öncelikle tüketiciler çevrimiçi platformlardan elde ettikleri bilgileri daha az riskli bulmaktadır. Özellikle yüksek fiyatlı bir ürün söz konusu olduğunda potansiyel tüketiciler, gerçek kullanıcılar tarafından oluşturulmuş içerikleri daha az riskli bulmaktadır. Geleneksel iletişim mecraları ile kıyaslandığında çevrimiçi platformlar, tüketicilerin bilgiye ulaşma hızını artırmakta böylelikle tüketiciler, aradığı bilgiye daha kolay ve çabuk ulaşabilmektedir. Kimi zaman satın alacağı ürünün nasıl bir faydası olduğu ya da nasıl kullanılacağı ile ilgili kafa karışıklığı yaşayan tüketiciler, çevrimiçi platformlar sayesinde aradıkları soruların yanıtını bulabilmektedir.

Kimi zaman ise tüketiciler verdikleri satın alma kararında başkalarından da onay alma ihtiyacı hissetmektedir. Çevrimiçi platformlarda daha önce gerçekleşen satın alımlar ile ilgili deneyimlere ulaşan tüketiciler, bu onayı hissetmektedir. Benzer bir biçimde başka tüketicilerin de benzer ürünleri/markaları satın alan diğer tüketicileri gören potansiyel tüketiciler, aidiyet hissederek bir topluluğun parçası olduklarını düşünmektedir. Tüketiciler, çevrimiçi paylaşılan içerikleri takip ederek, yeni trendleri de takip edebilmektedir. Kimi zaman ise, tüketiciler çevrimiçi içerikler üreterek çeşitli promosyonlar kazanmakta bu durum da onları içerik üretmeye teşvik etmektedir. Literatürden yola çıkılarak bir tanım yapılacaktır, çevrimiçi ağızdan ağıza pazarlama, *“ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerinin çevrimiçi platformlar aracılığı ile gerçekleştirilmesi”* olarak tanımlanabilir. Tüketiciler, satın aldıkları ürünler/markalar hakkında satın alma yolculuklarında edindikleri deneyimlerden yola çıkarak olumlu veya

olumsuz içerikler paylaşarak ağızdan ağıza pazarlama faaliyetlerini çevrimiçi ortamda gerçekleştirmektedir (Hennig-Thurau vd., 2004:39).

Çevrimiçi platformlarda üretilen ve paylaşılan ağızdan ağıza pazarlama içerikleri, bilgiye ihtiyacı olan potansiyel tüketicilerin tek ve markalar tarafından oluşturulmuş vaatlere dayanan bilgiler yerine çok daha farklı ve fazla kanaldan sağlanan bilgiye ulaşmalarına imkan tanımaktadır (Chatterjee, 2001:129).

Gerçek tüketicilerin kendi deneyim ve tavsiyelerine dayanan içerikler, potansiyel tüketicilerin bu içeriklere inanmayı tercih etme olasılığını artırmaktadır. Çevrimiçi ağızdan ağıza pazarlamanın tüketiciler tarafından daha fazla tercih edilmesi nedenlerinin başında, çevrimiçi ağızdan ağıza pazarlamanın daha hızlı ve fazla yayılması gelmektedir. Tüketiciler, birebir iletişim kurma şanslarının olmadığı ortamlarda ya da ürünlerde çevrimiçi ağızdan ağıza pazarlama aracılığı ile birbirleri ile iletişim kurma şansına kavuşmaktadır. Dolayısıyla, çevrimiçi ağızdan ağıza pazarlama faaliyetleri daha kolay erişilebilir ve daha kalıcı olmaktadır. Çevrimiçi platformlar aracılığı ile oluşturulan içeriklerin ölçülmesi çok daha hızlı ve kolay olmaktadır dolayısıyla işletmeler üretilen çevrimiçi ağızdan ağıza pazarlama içeriklerini analiz ederek tüketicilerin kendileri hakkındaki olumlu ya da olumsuz fikirlerine ulaşabilir (King vd., 2014; Tsao ve Hsieh, 2015).

Geleneksel ağızdan ağıza pazarlamada olduğu gibi çevrimiçi ağızdan ağıza pazarlama içeriklerinde de olumlu ve olumsuz içerikler bulunmaktadır. Tüketiciler memnun kaldıkları ürün/marka hakkında paylaşmak istedikleri olumlu içerikleri sanal platformlarda paylaştıklarında olumlu çevrimiçi ağızdan ağıza pazarlama faaliyetleri gerçekleşmekte, memnun kalmadıkları ürün/marka hakkında ise olumsuz görüşlerini belirten çevrimiçi içerikleri paylaşmaktadır. Kimi

zaman ise ağızdan ağıza pazarlama içerikleri olumlu ya da olumsuz olmak yerine nötr de kalabilir. Literatürde yapılan çalışmalar, çevrimiçi ağızdan ağıza pazarlamanın satın alma kararını etkilediğini göstermektedir (Ye vd., 2009; Zhang vd., 2010).

Güven Kavramı

Tüketicilerin çevrimiçi ağızdan ağıza pazarlama içeriklerinden etkilenmelerinin bir nedeni de “güven” kavramı ile açıklanabilir.

Güven Tanımı

Literatüre bakıldığında güven kavramının pekçok bilim dalında (bilgi sistemleri, pazarlama, psikoloji, sosyoloji ve inovasyon gibi) ele alındığı görülmektedir. Dolayısıyla pek çok farklı tanımı yapılsa da Mayer’in(1995) tanımı yaygın kabul görmektedir.

Güven kavramı, *“ tarafların birbirini kontrol etme yeteneğinden bağımsız olarak, güvenen taraf için önemli olan bir eylemi gerçekleştireceğine olan inancı”* olarak tanımlanabilir. Güven, tüketicilerin çevrimiçi platformlarda algıladıkları riski azaltır ve güven derecesi ne kadar yüksek olursa, tüketicilerin satın alma niyeti o kadar artmaktadır (Mayer vd., 1995; Jarvenpaa ve Tractinsky, 1999; Mcknight ve Chervany, 2001; Ba ve Pavlou, 2002:235; Pavlou, 2003; Das ve Teng, 2004:112; Gefen ve Straub, 2004: 412; Salam vd., 2005; Füller vd., 2006:58; Li vd., 2008; Jin vd., 2009; Zhao ve Lavin, 2012; Hajli, 2013).

İnternet ticari faaliyetlere yeni bir boyut getirmektedir. Büyük küçük farklı ölçeklerde pek çok işletme internet üzerinden satış yapmaya başladığında yeni bir takım işletme-tüketici ilişkileri ortaya çıkmaktadır (Watson vd., 1998; www.economist.com, 1997). Quelch ve Klein (1996), *“Güvenin, özel-*

likle ticari gelişimin bu erken aşamasında, İnternet üzerinden satın alımları teşvik etmede kritik bir faktör olduğunu” belirtmektedir.

Keen (1997), tüketicilere yönelik internet pazarlamasının potansiyelini gerçekleştirmenin önündeki en önemli uzun vadeli engelin, hem işletmelerin dürüstlüğüne hem de internet siparişlerini karşılama yeterliliğine ilişkin tüketici güveninin eksikliği olacağını savunmaktadır.

Güven, “güvenenin (örneğin tüketici) güvenilenin (örneğin tüccar veya mağaza) eylemleri üzerinde doğrudan kontrole sahip olmadığı, kararın önemli olduğu ve ortamın belirsiz olduğu” her ilişkide kritik bir faktördür (Deutch, 1958; Mayer vd., 1995). Sosyal psikoloji ve endüstriyel pazarlama geleneğine dayanarak, güven “güvenenin, güvenilenin güdüleri ve davranışları hakkındaki beklentileri” olarak tanımlanabilir (Doney ve Cannon, 1997).

Güven ve Çevrimiçi Alışveriş İlişkisi

Web üzerindeki ticari faaliyetlerin başlangıcından bu yana güvenlik, bazıları tarafından internet üzerinde bir tüketici kitle pazarının ortaya çıkmasının önünde önemli bir engel olarak algılanmıştır (Kalakota ve Whinston, 1996). Ancak Peterson vd. (1997), işlem güvenliği konusunun kısa vadeli teknolojik bir sorun olduğunu savunmaktadır. Çevrimiçi alışverişte asıl sorun, tüketicilerin kime güveneceği konusunda kararsız kalmasıdır. Satın alınması planlanan ürünler gözle görülüp incelenemeyeceği için sanal platformlarda güven konusu daha da önemli hale gelmektedir (www.economist.com, 1997).

Güven, belirsizlik, kırılganlık ve bağımlılık ile karakterize edilen değişim ilişkilerinde bir yönetim mekanizmasıdır (Bradach ve Eccles, 1989:282). Gelişimsel olarak, daha önce hiçbir ilişkisi olmayan taraflar arasındaki ilişkinin aşamalı olarak ortaya çıkması ve başlangıçta güvene çok az güven-

meyi gerektiren küçük eylemlerle başlaması beklenir. Eğer eylemler karşılık bulursa, güven yukarı doğru spiral çizme eğilimi gösterir; karşılık bulmazsa, güven aşağı doğru iner (Sitkin ve Roth, 1993).

Güvenin, alıcının değiştirme maliyetlerinin düşük olduğu durumlarda bile tüketicilerin (Schurr ve Ozanne, 1985) yanı sıra endüstriyel alıcıların davranışlarını etkilediği bulunmuştur (Chow ve Holden, 1997:277). Pazarlama literatüründe güven, geleneksel olarak hem satış elemanına duyulan güven hem de satıcı kuruluşa duyulan güven açısından incelenmektedir (Morgan ve Hunt, 1994). İnternet mağazalarında olduğu gibi (Lohse ve Spiller, 1998), satış elemanı satış ve satın alma sürecinin dışında olduğunda, tüketicinin güveninin birincil hedefi satıcı kuruluşun kendisidir (Chow ve Holden, 1997:278). Tüketicilerin internet mağazasına güvenmesinde, elektronik ağızdan ağıza pazarlama önemli bir katkı sağlamaktadır.

Güven kavramı, tüketicilerin çevrimiçi alışveriş yapmalarında en önemli etkenlerden birisidir (Gefen, 2000:726). Burada kastedilen güven kavramı hem tüketiciler ile çevrimiçi satış yapan işletmeler arasındaki güven hem de çevrimiçi platformlardaki tüketicilerin birbirine olan güvenidir. Alışveriş yapacakları web sitesi ya da uygulamaların güvenli olduğuna inanan tüketicilerin satın alma eğilimi daha yüksek olacaktır. (Reichheld ve Scheffer, 2000). Güven, tüketiciler ile uzun soluklu ilişkiler kurulması açısından da son derece önemlidir (Mcknight ve Chervany, 2001; Balasubramanian vd., 2003:884; Gefen vd., 2003:54; Grabner-Krauter ve Kaluscha, 2003:2; Koufaris ve Hampton-Sosa, 2004) .

Güven kavramının çevrimiçi platformlarda yer alan hali, çevrimiçi güven olarak tanımlanabilir. Çevrimiçi güven, tüketicilerin çevrimiçi işlemlerde kendilerini daha güvenli hissetmelerine ve işletmelerin kendilerini aldatıcı işlemler yap-

mayacağına inanmalarına neden olmaktadır (Pavlou, 2003; Yousafzai vd., 2003; Gefen vd., 2003:62; Wu ve Cheng, 2005; Flavian ve Guinaliu, 2006:609).

Güven, literatürde dürüstlük, yardımseverlik, karşı tarafa nedensiz güvenebilme inancı/niyeti, karşı tarafın eylemlerine karşı savunmasız kalma, karşı tarafın tepkilerine karşı emniyet hissi gibi duygular ile açıklanmaktadır. Çevrimiçi güven ise, üç ana unsur etrafında şekillenmektedir. Bunlar, web sitesinin teknik özellikleri, teknolojisi ve sunumu; çevrimiçi platformlarda yapılan işlemlerin güvenliği ve yetkinlik temelli güven yani işletmenin itibarı ve yerine getireceği işlemlerdeki beklentilerin karşılanması şeklinde tanımlanabilir (Rempel vd., 1985; Mayer vd., 1995; Gefen vd., 2003:64; Yoon, 2002).

Çevrimiçi alışveriş ve e-ticaret işlemlerinde güven en önemli faktörler arasındadır. Tüketiciler güven duymadıkları takdirde yüksek risk algılamakta ve çevrimiçi platformlarda alışveriş yapmayı tercih etmemektedir (Gefen vd., 2003:60; Kim vd., 2005; Mutz, 2005; Jones ve Leonard, 2008; Morid ve Shajari, 2012).

Çevrimiçi platformlarda sadık tüketicilere ulaşabilmek için güven kavramı son derece önemlidir. Özellikle pazara yeni giren işletmelerin ya da yeni ürünleri arz eden işletmelerin tüketicilere ulaşabilmesi için tüketicilerin güveni gerekmektedir. Özellikle çevrimiçi platformlarda gerçekleşen alışverişlerde güvenin oluşmasında e-womm (electronic word of mouth marketing) yani elektronik ağızdan ağıza pazarlama faaliyetleri de son derece etkili olmaktadır (Cheung ve Thadani, 2012:462). Sosyal medya platformlarının gelişmesi ve bu platformlar aracılığı ile oluşturulan içeriklerin yaygınlaşması, elektronik ağızdan ağıza iletişim için uygun bir zemin oluşturmaktadır. Tüketicilerin bir ürün/marka hakkında gerçekleştirdikleri elektronik ağızdan ağıza iletişim hem işlet-

melere güvenmelerine hem de birbirlerinin tavsiye ve deneyimlerine güvenmelerine etki etmektedir. Sosyal medya platformlarında ortak istek ve ihtiyaçlar çerçevesinde toplanan üyeler, birbirlerini tanınmasalar bile sosyal medyanın yapısı gereği birbirlerine güvenmektedirler (Do-Hyung vd., 2007).

Buradan yola çıkıldığında, işletmelerin tüketicilerde güven oluşturmak için elektronik ağızdan ağıza pazarlama iletişimini tetikleyecek dijital pazarlama stratejileri oluşturmaları gerektiği söylenebilir. Geliştirilecek dijital pazarlama kampanyaları ile özellikle influencer gibi etkileyiciler kullanılarak tüketicilerin çevrimiçi platformlarda ürün/marka ile ilgili konuşmaya başlaması sağlanarak, güven seviyesi yükseltmeye çalışılır. Elektronik ağızdan ağıza pazarlama iletişimi için oluşturulan içerikler potansiyel tüketiciler tarafından okundukça, ürün/marka ile ilgili bilgiye ihtiyaç duyan tüketiciler, ürünlerin üretim aşamasından teslimat aşamasına kadar tüm süreç ile ilgili bilgi, deneyim ve tavsiyelere erişme imkanına kavuşmaktadır. Dolayısıyla bu süreçlere hakim olmak da güven duygularını etkileyecektir. Elektronik ağızdan ağıza iletişim açısından değerlendirildiğinde, tüketicilerin kendi arasında kurduğu iletişimin, işletmelere olan güveni de etkilediği ifade edilebilir (Lu vd., 2010; Amblee ve Bui, 2011:93).

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, çevrimiçi platformlarda kurulan iletişimin, algılanan güveni artırdığı ifade edilmektedir. Kurulan iletişimin büyük bir çoğunluğu ise elektronik ağızdan ağıza iletişim şeklinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, elektronik ağızdan ağıza pazarlama güven algısı açısından önemlidir. Elektronik ağızdan ağıza pazarlama, sanal topluluklar içinde yer alan üyeler ve bu topluluklara üye olmasa da üretilen içerikleri takip eden ziyaretçilerde bir aşinalık durumu yarattığı için de güven algısı etkilenmektedir (Ba ve Pavlou, 2002:244; Do-Hyung vd., 2007; Pan ve Chiou, 2011; Hajli, 2013).

Kişiler arası ve kişiler ile işletmeler arası ticari ilişkilerde güven kavramı en temel faktörler arasında yer almaktadır. Özellikle yüksek risk algılanan bir durum söz konusu ise ve bir ürün satın alma durumunda satın alınacak ürünün fiyatı yüksek ise, tüketiciler kendilerini güvende hissetmek isteyecektir. Çevrimiçi platformlar gibi ilişkilerin ve iletişimin yüzyüze gerçekleşmediği ortamlarda güven faktörü daha da önemli hale gelmektedir (Golembiewski ve McConkie, 1975; Morgan ve Hunt, 1994; Mayer vd., 1995; Mishra, 1996).

Güven kavramı ticari çevrimiçi işlemler açısından incelendiğinde farklı perspektiflerden ele alınabilir. İşletmenin web sitesi ile ilgili teknolojik altyapı, ürün özellikleri, kurum imajı, kurumun iletlediği bilgilerin güvenliği gibi konular, tüketicilerin güven algısını etkilemektedir.

Sayılan tüm bu unsurların güvenli olup olmadığı konusunda ise çevrimiçi elektronik pazarlama iletişiminin önemli katkısı bulunmaktadır. Güven tüm ilişkilerde en önemli başarı unsuru olarak değerlendirilebilir. Bir tüketici daha önce alışveriş yapmadığı bir e-ticaret sitesi ile ilgili oluşturulan içerikleri okuyarak satın alma yolculuğuna devam edip etmeme kararı verebilir. Dolayısıyla, üçüncü kişilerin yaptığı yorum ve verdiği tavsiyeler, işletmelerin güvenilirliğini de etkilemektedir (Goodwin, 1996; Canzaroli vd., 1999; Castelfranchi ve Falcone, 2000:821).

İnternetin ticari işlemlerde kullanılmaya başlaması ile ortaya çıkan yeni iş modelleri de dijital güvene dayalı olarak faaliyet göstermektedir. Özellikle paylaşım tabanlı yeni iş modelleri tarafların karşılıklı güvenine dayanmaktadır. Paylaşım platformundan herhangi bir hizmet satın almak isteyen taraf, satın alma, kiralama, kullanma ve teslim etme gibi süreçlerde diğer taraf ile karşılıklı bir güven ilişkisi kurmaktadır. Elektronik ağızdan ağza iletişimin bu süreçteki yeri, kullanılan ya da faydalanılan hizmetten sonra kullanıcının dene-

yimlerini diğer kullanıcılar ile paylaşması dolayısıyla sosyal bir geri bildirim döngüsü oluşturması ile ortaya çıkmaktadır. Paylaşım platformunu kullanacak diğer tüketiciler, oluşturulan içeriklerden yararlanarak karar vereceklerdir. Bu süreçte güven karar vermede önemli bir unsur haline gelmektedir. Özellikle konaklama, seyahat gibi hizmet temelli paylaşım tabanlı iş modellerinde, standart ürünler söz konusu olmadığı için güven daha da önemli hale gelmektedir. Dolayısıyla, tüketicilerin algıladıkları riski düşürmeleri açısından diğer tüketicilerin paylaştığı içerikler potansiyel tüketicileri yönlendirici olmaktadır. Örneğin, tatil yapmak için paylaşım tabanlı iş modellerinden bir oda rezervasyon etmeyi planlayan birisi, daha önce o odada kalmış tüketicilerin tavsiyelerine özellikle önem verecektir (Bardhi ve Eckhardt 2012:886; Fraiberger ve Sundararajan, 2015:8, Lusch ve Nambisan 2015; Horton ve Zeckhauser 2016).

Çevrimiçi platformlarda paylaşılan yorumlar, puanlamalar, kategorizelendirmeler, listeler ve derecelendirmeler algılanan güveni artırmaktadır (Son vd. 2006; Benbasat vd. 2010:368; Bolton vd. 2012:4).

Dijital güven söz konusu olduğunda, güven iki boyutlu değerlendirilebilir. Bu boyutlar, tüketicilerin kendi aralarında söz konusu olan güven ile işletmeler arasındaki güvendir. Paylaşım tabanlı işbirliğine dayanan modeller, bu güven ilişkilerini belirginleştirmektedir (Bhattacharjee, 2002:214; Pavlou ve Gefen 2004; Parker ve Van Alstyne 2005; Chai ve Kim 2010:410; Chai vd. 2011-2012:311; Hagiü ve Spulber 2013:29; Hawlitschek, vd. 2016).

Zucker'a göre (1986), güvenin iki ana bileşeni söz konusudur. Bunlardan ilki, bir topluluğun tüm üyeleri tarafından paylaşılması beklenen arka plan beklentileri, ortak anlayışlar ve günlük yaşamın genel tutumlarıdır. İkinci bileşen ise durumsal bağlamlarda geçerli olan kurallara atıfta bulunan

kurucu beklentilerdir. Bunlar özneler arası anlam ve karşılıklı beklentilerden etkilenir. Pavlou ve Gefen (2004), çevrimiçi platformlarda eşler arasındaki güvene dayalı işlemlerin istikrarlı kurumsal çerçevelerin varlığına dayandığını vurgulamaktadır. Kurum temelli güven, kullanıcının işlemleri kolaylaştırmak için üçüncü bir tarafça koşulların uygulanmasına ilişkin algısıdır. Bu üçüncü taraf, sırasıyla platform sağlayıcısı, eşlerin birbirleriyle paylaşım faaliyetlerini yürüttükleri ortamı belirler. Dolayısıyla, paylaşım platformlarına duyulan güven ve eşler yani topluluk üyeleri arasındaki güven önemlidir.

Güven, Ağızdan Ağıza Pazarlama ve Sosyal Medya İlişkisi

Sosyal medya platformları geliştikçe, bireylerin birbirleri ile iletişim kurma derecesi de artmaktadır. Farklı amaçlar için oluşturulan farklı sosyal medya platformlarında paylaşılan yorumlar, tavsiyeler, öneriler, incelemeler ve derecelendirmeler diğer çevrimiçi kullanıcılar ile ağızdan ağıza iletişim kurmak için son derece elverişli ortamlardır. Bu platformlarda kişiler, çoğunlukla bilgi alışverişi yapmak ve sosyal destek almak için bir araya gelmektedir. Yorumlar ve tavsiyeler, dijital platformlarda satılan hemen hemen her ürün/marka için çok önemli kaynaklar haline gelmekte ve giderek yayılmaktadır. İşletmeler de özellikle çevrimiçi alışverişlerden sonra kendilerini değerlendirmek için ürünlerini satın alan tüketicilerin bir değerlendirme yapmasını istemektedir. Bu şekilde ürünlerini satın alan tüketicilerin memnuniyet ya da memnuniyetsizlik düzeylerini tespit ederek duruma göre bir strateji geliştirmektedir. Ürünler ile ilgili yapılan değerlendirmelerin diğer tüketicileri de etkilemesi, hem işletmelerin ağızdan ağıza pazarlama sürecini başlatmasına hem de ürünler ile ilgili içeriklerin yayılmasına ve potansiyel tüketicilerin algıladıkları riski azaltmaya dolayısıyla satın alma kararlarına yardımcı

olmaktadır. Ürünler/markalar hakkında çevrimiçi platformlarda edinilen bilgiler, elektronik ağızdan ağıza pazarlama ortamları olarak nitelendirilebilir.

Potansiyel tüketiciler, elektronik ağızdan ağıza pazarlama yoluyla elde ettikleri bilgi ve tavsiyelere geleneksel tutundurma araçlarından daha fazla güvenmektedir. Bu güven, çevrimiçi topluluk üyesi olmayan kullanıcıları kapsasada, topluluk üyelerinden gelen tavsiyeler daha da güvenilir bulunmaktadır (Nambisan 2002; Ridings ve Gefen 2004; DoHyung vd., 2007; Chris vd. 2008; Bronner ve de Hoog 2010:3; Chen vd., 2011:241; Pan ve Chiou 2011:67).

Çevrimiçi platformlarda elde edilen bilgi ve tavsiyelerin güvenilir bulunması sosyal destek ile açıklanabilir. “sosyal destek” sanal topluluk üyelerinin birbirlerine desteği, sevgisi ve ilgisi ile açıklanabilir. Bu destek hem bilgisel hem de duygusal bir desteği ifade etmektedir ve elektronik çevrimiçi pazarlama iletişimi ile artmakta, topluluk üyeleri birbirine destek olmaktadır. Topluluk üyelerinin etkileşim kurabilme imkanı, çevrimiçi platformlar aracılığı ile çok daha kolay ve hızlı hale gelmektedir. Bu şekilde topluluk üyelerinin birbirlerine olan sosyal desteği artmaktadır (Cobb, 1976:301; Ballantine ve Stephenson 2011:333; Liang vd., 2011; Gruzd vd., 2011:1299).

Çevrimiçi elektronik ağızdan ağıza pazarlama iletişimi, tüketicilerin çevrimiçi platformlarda algıladığı belirsizliği azaltmak için son derece faydalıdır. Algılanan güven, tüketicilerin güvenilirlik ve yardımseverlik duyguları ile ilişkilidir. Çevrimiçi satın alma faaliyeti gerçekleştirmek isteyen bir tüketici, güvenilirlik ile karşı tarafın güvenilir olduğuna inanmakta ve yardımseverlik ile de, satın alma sürecine işletmenin alım satım sürecindeki yardımseverliğini algılamaktadır. Dolayısıyla çevrimiçi topluluklarda yapılan işlemlerin güvenilirliği, çevrimiçi iletişim ile de ilgilidir (Ba ve Pavlou, 2002:247; Aljifri vd., 2003, 131; Li vd., 2008:2).

Kişilerin topluluk üyelerine bağlı olması ve dünyaya aynı pencereden bakmaları, birbirlerini tanınmasalar ve yüzyüze gelmeseler de birbirlerine güvenmelerini sağlamaktadır. Bu durum ise topluluk üyelerinin tutumlarını ve satın alma niyetlerini etkilemektedir (Jiyoung 2009; McCole vd., 2010; Lu vd. 2010; Shin 2010; Han ve Windsor, 2011).

Bla Bla Car ve New York Üniversitesi Stern İşletme Okulunun birlikte gerçekleştirdiği araştırma, çevrimiçi platformlarda kişilerin birbirlerine olan güven algısının değişimini göstermektedir. Kişiler, öncelikli olarak ailelerine, ailelerinden sonra ise çevrimiçi platformlarda profil bilgileri tam olan kişilere iş arkadaşlarından ya da komşularından daha fazla güvenmektedir. Bu güvenin nedeni, online platformların kişilere sağladığı iletişim ve etkileşim ile açıklanmaktadır. Etkileşime giren kişiler, sadece yapılan puanlama ve derecelendirmelerden yola çıkarak birbirlerine güvenmektedir. Araştırma, bir paylaşım tabanlı platformu kullanan kişilerin diğer paylaşım tabanlı iş modellerinde karşılaştıkları kişilere de güvenme eğiliminde olduklarını ifade etmektedir (www.halklailiskiler.com, 2016).

Çevrimiçi toplulukların üyesi olan kişiler, tıpkı gerçek dünyadaki topluluk üyeleri gibi birbirine bağlıdır. Dolayısıyla, birbirlerinin görüşlerine değer verir ve birbirlerinin niyet ve eylemlerine güvenir. Bir sosyal medya topluluğu, farklı özellikleri olsa da bir yerde ortak noktada buluşan insanlardan oluşmaktadır. Sosyal medya arkadaşlığı olarak tanımlanabilen bu arkadaşlık, kişilerin kendileri için ekonomik bir takım faydalar elde etmek istedikleri durumlarda birbirlerine verdikleri bilgi ve tavsiyeler açısından önemli hale gelmektedir (Sundararajan, 2016:8).

Kişiler arasındaki bağlar, kişilerin tutumlarını, niyetlerini ve davranışlarını etkilemektedir. Kişiler arasındaki bağlar zayıf ve güçlü bağlar şeklinde iki grupta tanımlanırken,

güçlü bağlar, sık sık etkileşimde ve iletişimde bulunan yakın arkadaşlar arasındaki bağları ifade etmektedir. Kişiler arasında gelişen bağların toplamı sosyal bir ağ oluşturmaktadır ve bu sosyal ağ, kişiler arasındaki güveni etkilemektedir (Granovetter 1973:1361).

Geleneksel anlamda kişilerin birbirlerine olan güveni söz konusu olduğunda, aynı etnik kökene sahip olan kişilerin, aynı coğrafyada yaşayan kişilerin ya da ortak bir tanıdıkları olan kişilerin birbirlerini hiç tanımayan kişilere göre birbirlerine daha fazla güvendikleri ifade edilebilir Burt, 1992:207; Buchan vd., 2006:377; Rosenblat ve Mobius, 2009; Leider vd., 2010; Etang vd., 2011:2).

Yukarıda ifade edilen güven ilişkisi, kişiler arasındaki sosyal mesafe arttıkça azalmakta iken çevrimiçi platformlarda topluluk üyeleri arasında sosyal mesafe olması, kişiler arasındaki güvenin azalmasına etkili olmamaktadır. Bu durumun nedeni, sanal topluluk üyelerinin çevrimdışı topluluk üyeleri ile benzer aidiyet duyguları taşımalarından ileri gelmektedir. Dolayısıyla çevrimiçi topluluk üyeleri birbirlerine güvenmektedir.

Çevrimiçi platformlarda faaliyet gösteren işletmelerin tüketiciler ile aralarında bir güven ilişkisi kurabilmeleri için bir takım faktörlere dikkat etmesi gerekmektedir. Web sitesi ya da uygulamanın ara yüzü, vaat ettiği bilgilerin doğruluk oranı, bilgilerin kalitesi, geri bildirim sistemleri, tüketici ile kurulan ilişkiler, tüketicilere yanıt hızı gibi faktörler son derece önemlidir. Elektronik ağızdan ağıza pazarlama iletişimi, işletmelerin tüketiciler ile kuracakları güveni oluşturabilmek için yukarıda sayılan işletme özelliklerini potansiyel tüketicilere iletebilmeleri için bir köprü görevi oluşturmaktadır.

Çevrimiçi platformlar, bilginin asimetric olarak yayıldığı ve dezenformasyonun da fazla olduğu ortamlar olarak

nitelendirilebilir. Dolayısıyla bu bilgi kirliliğinin olduğu ortamda güvenilir bilgiye ulaşmak son derece önemli hale gelmektedir. Kişiler, sanal topluluklardaki üyelerin oluşturduğu içeriklerden, influencerların paylaşımlarından, inceleme ve derecelendirme puanlarından yola çıkarak edindikleri bilgileri teyit etmekte ve ulaştıkları içeriklere güvenerek hareket etmektedir. Tüm bu iletişim ve etkileşim, elektronik ağızdan ağıza pazarlama ile açıklanabilir. Çevrimiçi alışveriş gerçekleştirecek olan tüketicilerin sanal bir ortamda alışveriş yapmaları, ürünlerin/markaların kalitelerini algılamalarını güçleştirmektedir. Elektronik ağızdan ağıza pazarlama faaliyetleri ile oluşturulan içerikler, tüketicilere bu konuda da yol göstermektedir. (Lee ve Turban, 2001; Ba, 2001:325).

Buradan yola çıkıldığında, çevrimiçi platformlarda ürünler/markalar ile ilgili oluşturulan içeriklerin güveni etkilediği sonucuna varılabilir. Güven ve bağlılık arttıkça, ağızdan ağıza iletişimin olumlu içerikler şeklinde gerçekleşme olasılığı artmaktadır (Morgan ve Hunt, 1994; Silverman, 2011:19).

Sonuç

Tüketicilerin satın alma sürecinde yaşadıkları kafa karışıklıkları, endişeler ya da algıladıkları riskler satın alma kararlarını derinden etkilemektedir. Tüm bu olumsuz duyguları gidermek için bilgi arayışında olan tüketiciler, aradıkları bilgiye çeşitli kaynaklardan ulaşabilir. Önemli olan ulaşılan bilgilerin güvenilirliğidir. Tüketicilerin elde ettiği bilgiye güvenip güvenmemeleri, satın alma kararlarını etkileyen önemli unsurdur.

Ağızdan ağıza pazarlama iletişimi, gerçek tüketicilerin birbirleri ile ürünler/markalar hakkında ticari bir kaygı olmadan gerçekleştirdikleri iletişim olduğu için, bilgiye ihtiyacı olan tüketiciler, bu iletişimi güvenilir bulmaktadır. Firmalar

da bu iletişimin etkisinden yola çıkarak ürünlerinin/markalarının çevrimiçi platformlarda konuşulmasını sağlayacak pazarlama kampanyaları düzenlemektedir.

Güven kavramı, hem işletme ile tüketici arasında hem de tüketiciler arasında gerçekleşen bir kavramdır. Tüketiciler arasında gerçekleşen ağızdan ağıza iletişim hem geleneksel hali ile hem de çevrimiçi hali olan elektronik ağızdan ağıza pazarlama hali ile tüketicilerin işletmeleri de güvenilir bulmasına katkı sağlamaktadır.

Son yıllarda giderek yaygınlaşan çevrimiçi alışveriş ile birlikte güven kavramı bir başka boyutu ile tartışılmaktadır. Geleneksel anlamda referans gruplara güvenen tüketiciler, çevrimiçi üretilen içerikler ile birlikte tanımadıkları insanların yorum, deneyim ve tavsiyelerine güvenmeye başlamıştır. Bu güvenin nedeni, kendileri ile benzer yollardan geçen tüketicilerin gerçek görüşlerini yansıtan içerikler paylaşmasıdır. Buradan yola çıkıldığında, çevrimiçi platformlarda faaliyet gösteren işletmelerin çevrimiçi güven kavramına önem vermesi gerektiği söylenebilir. Tüketicilerin birbirlerinin görüşlerine güvenerek satın alma tercihlerini belirlemeleri, işletmelerin dikkatle değerlendirmesi gereken bir konudur. Tüketicilerin ürün/marka hakkında yaptığı olumlu yorumlar, kendilerine güvenerek hareket eden potansiyel tüketicilerin ürün/marka hakkında olumlu tutumlar beslemesine neden olurken, olumsuz yorumlar ise, potansiyel tüketicilerin de olumsuz tutumlar beslemesine neden olmaktadır. Buradan yola çıkıldığında işletmelerin tüketiciler ile aralarında bir güven ilişkisi kurabilmeleri için ağızdan ağıza pazarlama içerikleri üretilmesini tetikleyecek pazarlama kampanyaları geliştirmesi gerektiği söylenebilir.

Kaynakça

- Aljifri, H.A., Pons, A. ve Collins, D. (2003). Global e-Commerce: a Framework For Understanding And Overcoming The Trust Barrier. *Information Management & Computer Security*, 11(3), 130.
- Alıklıç, Ö. ve Onat, F. (2007). Bir Halkla İlişkiler Aracı olarak kurumsal bloglar. *Journal of Yasar University*, 8(2) 899-927.
- Amblee, N. ve Bui, T. (2011). Harnessing the Influence of Social Proof in Online Shopping: The Effect of Electronic Word of Mouth on Sales of Digital Microproducts. *International Journal of Electronic Commerce*, 16(2), 91-114.
- Argan, M. ve Argan M.T. (2006). Viral pazarlama veya internet üzerinde ağızdan ağıza reklam: Kuramsal bir çerçeve. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/2.
- Arndt, J. (1967). Role of product-related conversations in the diffusion of a new product. *Journal of Marketing Research*, 4(3), 291- 295.
- Ba, S. (2001). Establishing online trust through a community responsibility system, *Decision Support Systems*, 31(3), 323-36.
- Ba, S. ve Pavlou, P. A. (2002). Evidence of the Effect of Trust Building Technology in Electronic Markets: Price Premiums and Buyer Behavior. *MIS Quarterly*, 26(3), 243-268.
- Balasubramanian, S., Konana, P. ve Menon, N.M. (2003). Customer satisfaction in virtual environments: A study of online investing, *Management Science*, 49(7), 871-889.
- Ballantine, R.W. ve Stephenson, R.J. (2011). Help me, I'm fat! Social support in online weight loss networks. *Journal of Consumer Behaviour*, 10(6), 332-337.
- Bardhi F. ve Eckhardt G.M., (2012). Access-based consumption: The case of car sharing. *Journal of Consumer Research*, 39(4):881-898.
- Benbasat, I., Gefen, D., Pavlou, D. (2010). Introduction to the special issue on novel perspectives on trust in information systems. *MIS Quart*, 34(2), 367-371.
- Bhattacharjee, A. (2002). Individual trust in online firms: Scale development and initial test. *Journal of Management Information Systems*, 19(1), 211-241.

- Bolton, G., Greiner, B., Ockenfels, A. (2012). Engineering trust-Reciprocity in the production of reputation information, http://ben.orsee.org/papers/engineering_trust.pdf.
- Bradach, J. L., ve Eccles, R. G. (1989). Markets versus hierarchies: From ideal types to plural forms. *Annual Review of Sociology*, 15(1), 97-118.
- Bronner, F. ve de Hoog, R. (2010). Consumer-generated versus marketer-generated websites in consumer decision making. *International Journal of Market Research*, 52(2), 231.
- Buchan, Nancy R., Eric J. Johnson, ve Rachel TA Croson. (2006). Let's get personal: An international examination of the influence of communication, culture and social distance on other regarding preferences. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 60(3), 373-398.
- Burt, Ron. S. (1992). *Structural Holes: The Social Structure of Competition*; Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Buttle, F.A. (1998). Word of mouth: understanding and managing referral marketing. *Journal of Strategic Marketing*, (6), 241-254.
- Canzaroli, A., Tan, Y.H. ve Thoen, W. (1999). The social and institutional context of trust in e-commerce, Proceedings of Autonomous Agents, 1999 Workshop on Deception, Fraud and Trust in Agent Societies, 65-6.
- Castelfranchi, C. and Falcone, R. (2000). Trust and control: a dialectic link. *Applied Artificial Intelligence*, 14(8), 799-823.
- Ceyhan, S., Uzuntarla, Y. ve Fırat, İ. (2018). Hekimlerin sağlık hizmeti tercihlerinde ağızdan ağıza pazarlamayı kullanım durumlarının incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2467-2480. doi: 10.17218/hititsosbil.395862.
- Chai, S., Das, S., Rao, H.R. (2011-2012). Factors affecting blogger's knowledge sharing: An investigation across gender. *Journal of Management Information Systems*, 28(3), 309-341.
- Chai, S., Kim, M. (2010). What makes bloggers share knowledge? An investigation on the role of trust. *International Journal of Information Management*, 30(5), 408-415.
- Chatterjee, P. (2001). Online reviews – do consumers use them?" ACR 2001 proceedings, eds. M. C. Gillyand J. Myers-Levy, Provo, UT: *Association for Consumer Research*, 129-134.

- Chen, J., Xu, H. Whinston, A.B. (2011). Moderated online communities and quality of user-generated content. *Journal of Management Information Systems*, 28(2), 237-268.
- Cheung, C.M.K. ve Thadani, D.R. (2012). The impact of electronic word-of-mouth communication: A literature analysis and integrative model. *Decision Support Systems*, 54(1), 461-470. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.dss.2012.06.00>.
- Chow, S. ve Holden, R. (1997). Toward an understanding of loyalty: the moderating role of trust. *Journal of managerial Issues*, 275-298.
- Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine*, 38(5), 300-314.
- Das, T.K, ve Teng, B. (2004). The risk-based view of trust: A conceptual framework. *Journal of Business and Psychology*, 19(1), 85-116.
- Deal, M. ve Abel, P. (2001). Grass roots: The exponential power of one. *Brand week*. February 26: 38.
- Derbaix, C. ve Vanhamme, J. (2003). Inducing word-of-mouth by eliciting surprise—a pilot investigation. *Journal of Economic Psychology*, 24 (2003) 99–116.
- Deutch, M. (1958). Trust and Suspicion, *Journal of Conflict Resolution*, 2, 265-279.
- Dijital çağda güven araştırması (2016), <http://www.halklailiskiler.com/dijital-cagda-guven-arastirmasi.html>.
- Do-Hyung, P., Jumin, L. ve Ingoo, H. (2007). The Effect of On-Line Consumer Reviews on Consumer Purchasing Intention: The Moderating Role of Involvement. *International Journal of Electronic Commerce*, 11(4), 125-148. doi: 10.2753/jec1086-4415110405.
- Doney, P. M., ve Cannon, J. P. (1997). An examination of the nature of trust in buyer–seller relationships. *Journal of marketing*, 61(2), 35-51.
- East, R., Hammond, K. ve Wright, M. (2007). The relative incidence of positive and negative word of mouth: A multi-category study. *International Journal of Research in Marketing*, 24 (2007) 175–184.
- Etang, A., Fielding, D. ve Knowles, S. (2011). Does trust extend beyond the village? Experimental trust and social distance in Cameroon. *Experimental Economics*, 14(1), 15-35.

- Flavian, C. ve Guinaliu, M. (2006). Consumer trust, perceived security and privacy policy: three basic elements of loyalty to a web site. *Industrial Management & Data Systems*, 106(5), 601-620
- Fraiberger S.P., Sundararajan, A. (2015). Peer-to-peer rental markets in the sharing economy. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2574337.
- Füller, J., Bartl, M., Ernst, H. ve Mühlbacher, H. (2006). Community based innovation: How to integrate members of virtual communities into new product development. *Electronic Commerce Research*, 6(1), 57-73. doi: 10.1007/s10660-006-5988-7.
- Gefen, D. (2000). E-commerce: the role of familiarity and trust. *International Journal of Management Science*, (28), 725-37.
- Gefen, D., Karahanna, E. ve Straub, D.W. (2003). Trust and TAM in online shopping: An integrated model. *MIS Quarterly*, 27(1), 51-90.
- Gefen, D. ve Straub, D.W. (2004). Consumer trust in B2C e-commerce and the importance of social presence: Experiments in e-products and e-services. *Omega*, (32), 407-24.
- Gildin, S. Z., (2003). Understanding the power of word-of-mouth. *RAM. Revista de Administração Mackenzie*, 4(1),92-106.
- Goulding C., Shankar, A. ve Canniford, R. (2013). Learning to be Tribal: Facilitating the Formation of Consumer Tribes. *European Journal of Marketing*, 47(5), 813-832.
- Golembiewski, R.T. ve McConkie, M. (1975). The centrality of interpersonal trust in group processes. In G.L. Cooper (ed.), *Theories of Group Processes*. London: John Wiley, pp. 131-185.
- Goodwin, N.R. (1996). *Economic Meanings of Trust and Responsibility*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, MI.
- Grabner-Krauter, S. ve Kaluscha, E.A. (2003). Empirical research in on-line trust: A review and critical assessment. *International Journal of Human-Computer Studies*, (58), 783-812.
- Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. *The American Journal of Sociology*, 78(6).
- Gruzd, A., Wellman, B. ve Takhteyev, Y. (2011). Imagining Twitter as an imagined community. *American Behavioral Scientist*, 55, 10, pp. 1294-1318.

- Hagiu A. ve Spulber, D. (2013). First-party content and coordination in two-sided markets. *Management Sciences*, 59(4), 933-949.
- Hajli, M. (2013). Social Commerce for Innovation. *International Journal of Innovation Management*, 17(05).
- Han, B.O. ve Windsor, J. (2011). Users' willingness to pay on social network sites. *Journal of Computer Information Systems*, 51(4), 31-40.
- Hawlicschek F, Teubner T, Weinhardt. C. (2016). Trust in the sharing economy. *Swiss Journal of Business Research and Practice*, 70(1), 26-44.
- Hennig-Thurau, T., Gwinner, K.P., Walsh, G. ve Gremler, D.D. (2004). Electronic word-of-mouth via consumer opinion platforms: What motivates consumers to articulate themselves on the internet?. *Journal of Interactive Marketing*, 18(1), 38-52.
- Horton J, Zeckhauser R.J. (2016). Owing, using and renting: Some simple economics of the "sharing economy", <http://john-joseph-horton.com>.
- İnanç, A.S. ve Cesur, D.K. (2018). Günümüz yeni marka elçileri olarak Vlogger'ların tüketici kanaatleri üzerindeki rolü: Tüketici/Takipçi yorumları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 68-77.
- Jarvenpaa, S.L. ve Tractinsky, N. (1999). Consumer trust in an internet store: A cross-cultural validation. *Journal of Computer Mediated Communication*, 5(2), 1-35.
- Jin, C., Cheng, Z. ve Yunjie, X. (2009). The Role of Mutual Trust in Building Members' Loyalty to a C2C Platform Provider. *International Journal of Electronic Commerce*, 14(1), 147-171. doi: 10.2753/JEC1086-4415140105.
- Jiyoung, C. (2009). Shopping on social networking web sites: attitudes toward real versus virtual items. *Journal of Interactive Advertising*, 10(1), 77-93.
- Jones, K. ve Leonard, N. K. (2008). Trust in consumer-to-consumer electronic commerce. *Information & Management*, 45(2), 88-95. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.im.2007.12.00>
- Kalakota, R., ve Whinston, A. B. (1996). *Frontiers of electronic commerce*. Addison Wesley Longman Publishing Co., Inc.

- Keen, P. G. (1997). Are you ready for "Trust" Economy. *Computer World*, 31(16), 80.
- Kemp, S. (2023). Digital 2023, <https://wearesocial.com/us/blog/2023/01/digital-2023/>
- Kim, D. J., Song, Y. I., Braynov, S. B., ve Rao, H. R. (2005). A multidimensional trust formation model in B-to-C e-commerce: a conceptual framework and content analyses of academia/practitioner perspectives. *Decision Support Systems*, 40(2), 143-165. doi:<http://dx.doi.org/10.1016/j.dss.2004.01.006>
- King, R.A., Racherla,P. ve Bush,V.D. (2014). What we know and don't know about online word-of-mouth: A Review and synthesis of the literature. *Journal of Interactive Marketing*, 28 (2014) 167-183.
- Koufaris, M. ve Hampton-Sosa, W. (2004). The development of initial trust in an online company by new customers. *Information & Management*, (41), 377-97.
- Kutluk, A. ve Avcıkurt, C. (2014). Ağzdan ağıza pazarlamanın müşterilerin satın alma karar süreçlerine etkisi ve bir uygulama: İstanbul seyahat acenteleri örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29).
- Lam, D. ve Mizerski, D. (2005). The effects of locus of control on word-of-mouth communication. *Journal of Marketing Communications*, 11(3), 215-228.
- Lee, C.H ve Cranage, D.A. (2014). Toward understanding consumer processing of negative online word-of-mouth communication: The roles of opinion consensus and organizational response strategies. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 38(3), 330-360.
- Lee, M.K.O. and Turban, E. (2001). A trust model for consumer internet shopping. *International Journal of Electronic Commerce*, 6(4), 75-91.
- Leskovec, J., Adamic, L. A., ve Huberman, B. A. (2007). The dynamics of viral marketing. *ACM Transactions on the Web*, 1(1).
- Leider, S., Mobius, M., Rosenblat, T., Do, Quoc-Ahn. (2010). What Do We Expect from Our Friends?. *Journal of the European Economic Association*, 8(1), 120-138.

- Li, F., Zhou, N., Kashyap, R. ve Yang, Z. (2008). Brand trust as a second-order factor: An alternative measurement model. *International Journal of Market Research*, 50(6), 817.
- Liang, T.-P., Ho, Y.-T., Li, Y.-W. Sc Turban, E. (2011). What drives social commerce: the role of social support and relationship quality. *International Journal of Electronic Commerce*, 16(2), 69-90.
- Liu, Y. (2006). Word of mouth for movies: Its dynamics and impact on box office revenue. American Marketing Association. *Journal of Marketing*, (70), 74-89.
- Lohse, G. L., ve Spiller, P. (1998). Electronic shopping. *Communications of the ACM*, 41(7), 81-87.
- Lu, Y., Zhao, L. ve Wang, B. (2010). From virtual community members to C2C e-commerce buyers: Trust in virtual communities and its effect on consumers' purchase intention. *Electronic Commerce Research & Applications*, 9(4), 346-360. doi:10.1016/j.elerap.2009.07.003
- Luo, X. (2009). Quantifying the long term impact of negative word of mouth on cash flows and stock prices. *Marketing Science*, 28(1).
- Lusch, RF., Nambisan, S. (2015). Service innovation, S-D logic, platforms, ecosystems, value cocreation, collaboration, resource integration, institutions, architecture. *MIS Quart*, 39(1), 155-175.
- Mayer, R. C., Davis, J. H., ve Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of management review*, 20(3), 709-734.
- McCole, E, Ramsey, E. ve Williams, J. (2010). Trust considerations on attitudes towards online purchasing: the moderating effect of privacy and security concerns. *Journal of Business Research*, 63(9-10), 1018-1024.
- McKnight, D.H. ve Chervany, N.L. (2001). What trust means in e-commerce customer relationships: An interdisciplinary conceptual typology. *International Journal of Electronic Commerce*, 6(2), 35-59.
- Mishra, A.K. (1996). Organizational responses to crisis: The centrality of trust. In R.M. Kramer and T.R. Tyler (eds.), *Trust in Organizations: Frontiers of Theory and Research*. Thousand Oaks, CA: Sage, 261-287.

- Mohr, I. (2007). Buzz marketing for movies. *Business Horizons*, (50), 395–403.
- Morgan, R. M., ve Hunt, S. D. (1994). The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal of marketing*, 58(3), 20-38.
- Morid, M.A., ve Shajari, M. (2012). An enhanced e-commerce trust model for community based centralized systems. *Electronic Commerce Research*, 1(19).
- Mutz, D. C. (2005). Social Trust and E-Commerce: Experimental Evidence for the Effects of Social Trust on Individuals' Economic Behavior. *Public Opinion Quarterly*, 69(3), 393-416. doi: 10.1093/poq/nfi029.
- Nambisan, S. (2002). Designing virtual customer environments for new product development: toward a theory. *Academy of Management Review*, 27(3), 392-413.
- Pan, L. ve Chiou, J. (2011). How Much Can You Trust Online Information? Cues for Perceived Trustworthiness of Consumer-generated Online Information. *Journal of Interactive Marketing*, 25(2), 67-74. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.intmar.2011.01.002>.
- Parker G, Van Alstyne, M. (2005). Two-sided network effects: A theory of information product design. *Management Science*, 51(10),1494–1504.
- Pavlou, P.A. (2003). Consumer acceptance of electronic commerce: Integrating trust and risk with the technology acceptance model. *International Journal of Electronic Commerce*, 7(3), 101-34.
- Pavlou P.A. ve Gefen, D. (2004). Building effective online marketplaces with institution-based trust. *Inform. Syst. Res.* 15(1), 37-59.
- Peterson, R.A. Balasubramanian, S. ve Bronnenberg, B.J. (1997). Exploring the implications of the Internet for consumer marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 25(4), 329–346.
- Reichheld, F.F. and Scheffer, P. (2000). E-loyalty: Your secret weapon on the web. *Harvard Business Review*, 8(4), 105-13.
- Rempel, J.K., Holmes, J.G. and Zanna, M.P. (1985). Trust in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(1), 95-112.
- Ridings, C.M. & Gefen, D. (2004). Virtual community attraction: why people hang out online. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 10(1), 1-10.

- Rosenblat, T. Mobius, M. (2009). Directed Altruism and Enforced Reciprocity in Social Networks. *Quarterly Journal of Economics*, 124(4), 1815-185.
- Quelch, J. A., ve Klein, L. R. (1996). The Internet and international marketing. *MIT Sloan Management Review*, 37(3), 60.
- Salam, AF, Iyer, L., Palvia, P., & Singh, R. (2005). Trust in e-commerce. *Communications of the ACM*, 48(2), 72-77.
- Schurr, P. H., ve Ozanne, J. L. (1985). Influences on exchange processes: Buyers' preconceptions of a seller's trustworthiness and bargaining toughness. *Journal of Consumer Research*, 11(4), 939-953.
- Shin, D.-H. (2010). The effects of trust, security and privacy in social networking: a security-based approach to understand the pattern of adoption. *Interacting with Computers*, 22(5), 428-138.
- Silverman, G. (2011). The secrets of word-of-mouth marketing. How to trigger exponential sales through runaway word of mouth. AMACOM.
- Sitkin, S. B., ve Roth, N. L. (1993). Explaining the limited effectiveness of legalistic "remedies" for trust/distrust. *Organization science*, 4(3), 367-392.
- Son JY, Tu L, Benbasat, I. (2006). A descriptive content analysis of trust-building measures in B2B electronic marketplaces. *Comm. AIS*. 18(6), 99-129.
- Sundararajan, A., (2016). *The Sharing Economy: The End of Employment and the Rise of Crowd-Based Capitalism*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Tsao, W. C. ve Hsieh, M. T. (2015). eWOM persuasiveness: do eWOM platforms and product type matter?. *Electronic Commerce Research*, 15(4), 509-541.
- Türker, G. Ö. (2014). Tüketici satın alma karar sürecinde ağızdan ağıza iletişimin rolü ve ağızdan ağıza iletişimin etkinlik düzeyini belirleyen faktörlerin incelenmesi. *Balikesir University The Journal of Social Sciences Institute*, 17(32).
- Watson, R. T., Akselsen, S., ve Pitt, L. F. (1998). Attractors: building mountains in the flat landscape of the World Wide Web. *California Management Review*, 40(2), 36-56.

- Westbrook, R.A. (1987). Product/consumption-based affective responses and post purchase processes. *Journal of Marketing Research*, 24(3), 258- 270.
- Wu, J.J. ve Cheng, Y.S. (2005). Towards understanding members' interactivity, trust, and flow in online travel community. *Industrial Management & Data Systems*, 105(7), 937-954.
- Yakın, V. (2011). İnternet perakendeciliği ve ağızdan ağıza pazarlama ilişkisi; Tuğla duvarlar yıkılabilir mi?. *Akademik Bakış Dergisi*, (27), 1-18.
- Ye,Q., Law, R. ve Gu, B. (2009). The impact of online user reviews on hotel room sales. *International Journal of Hospitality Management*, 28(1), 180-182.
- Yoon, S.J. (2002). The antecedents and consequences of trust in on-line-purchase decisions. *Journal of Interactive Marketing*, 16(2), 47-63.
- Yousafzai, S.Y., Pallister, J.G. and Foxall, G.R. (2003). A proposal model of e-trust for electronic banking. *Technovation*, (23), 847-60.
- Zhang, Z., Ye, Q. Law, R. ve Li, Y. (2010). The impact of e-word-of-mouth on the online popularity of restaurants: A comparison of consumer reviews and editor reviews. *International Journal of Hospitality Management*. 29 (2010), 694–700.
- Zhao, Y. ve Lavin, M. (2012). An emprical study of knowledge transfer in working relationships with suppliers in new product development. *International Journal of Innovation Management*, 16(02), 1250013. doi: doi:10.1142/S1363919612003782
- Zucker, L.G. (1986). Production of trust: Institutional sources of economic structure. *Research in Organizational Behavior*,8(1), 53-111.
- In search of the perfect market, (1997), <https://www.economist.com/special-report/1997/05/08/in-search-of-the-perfect-market>

ENDÜSTRİYEL PAZARLARDA SATINALMA ve TEDARİK YÖNETİMİ

Dursun YENER*

Giriş

Günümüzde işletmeler faaliyetlerini çeşitli başlıklar altında yürütmektedirler. İşletmelerin fonksiyonları olarak adlandırılan bu faaliyetlere örnek olarak pazarlama, muhasebe, üretim, insan kaynakları verilebilir. Birbirinden ayrı gibi görünen bu fonksiyonların her biri aslında birbirlerine bağımlı olarak çalışmaktadır. Fonksiyonlar arasındaki uyum ne kadar yüksek olursa işletmelerin verimliliği de o ölçüde artış gösterecektir.

Pazarlamanın bu fonksiyonlar içinde özel bir yeri bulunmaktadır. Diğer tüm fonksiyonlar işletme içi faaliyetleri yerine getirirken pazarlama fonksiyonu işletmelerin dışarıya açılan yüzünü oluşturmaktadır. Üretilen ürün veya hizmetlerin nihai tüketicilere ulaştırılması ve tüketicilerden gelen geri bildirimlerin işletme içinde uygun birimlere aktarılmasından öncelikli olarak pazarlama fonksiyonu sorumludur.

Fen ve doğa bilimlerinden farklı olarak sosyal bilimlere ait olan kavramların tanımlanması zaman içerisinde değişiklik göstermektedir (Ertuğrul Yener, 2022). Konusu, çalışma

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, dursun.yener@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4294-4056

alanı ve hedefi insanlar olan bir alanda yapılacak tanımların zaman içerisinde değişebileceği, güncellenmesi gerektiği anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü insanların beklentileri ve istekleri de zaman içerisinde sürekli olarak değişim göstermektedir. Pazarlama ile ilgili yapılan tanımlar incelendiğinde, Amerikan Pazarlama Birliği tarafından ilk olarak 1935 yılındaki tanım karşımıza çıkmaktadır (Sheth ve Sisodia, 2006). Bu tanıma göre pazarlama “ürün ve hizmetlerin üreticiden tüketiciye doğru akışını sağlayan işletme faaliyetleri” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımda akış kavramı üzerinde önemle durulmaktadır. Tanımın yapıldığı zamanın şartları da bu vurgunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

1985 yılında yapılmış olan tanımda pazarlama “kişisel ve örgütsel amaçlara ulaşmayı sağlayacak mübadeleleri gerçekleştirmek üzere, fikir, mal ve hizmetlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, tutundurulması ve dağıtılmasına ilişkin planlama ve uygulama süreci” (Mucuk, 2016) olarak ifade edilmiştir. Bu tanım bir önceki tanıma göre daha detaylıdır ve pazarlamanın sorumluluğunda olan birçok faaliyetten söz etmektedir. Ürün geliştirmek, fiyatlandırmak, dağıtmak ve tutundurmak günümüzde pazarlamanın en temel faaliyetleri olup kısaca 4P (product, price, place, promotion) olarak anlandırılmaktadır.

2004 yılına gelindiğinde pazarlama tekrar tanımlanmaya ihtiyaç duymuştur. Yapılan bu son tanımda müşteriler için değer yaratan ve kendilerine sunan ve işletmeye ve paydaşlarına yarar sağlayacak şekilde müşteri ilişkilerini yöneten örgütsel bir fonksiyon olarak ifade edilmiştir (www.ama.org). Bu tanımda öne çıkan kavram ise değerdir. Medyada yer alan reklamlara göz attığımızda değer kavramı ile karşılaşma sıklığımız, pazarlamanın tanımında neden böyle bir güncellemeye gidildiğini anlamamıza yetecektir.

Alım satım işlemlerine konu olan araçlar olarak ürün ve hizmetlerin özelliklerine geçmeden önce, yukarıda da adı ge-

çen bazı temel kavramların tanımlanması yerinde olacaktır. Birçoğumuzun günlük konuşma dilimizde de sıklıkla kullandığımız bazı kavramlar aslında farklı kavramlar yerine kullanılabilir. Bu kavramlar; ihtiyaç, istek ve taleptir.

İhtiyaç kişinin duyduğu yoksunluk, herhangi bir şeyin eksikliği hissidir (Koç, 2008). Dünya üzerinde yaşamış ve yaşayacak tüm insanların ihtiyaçları aynıdır ve hep aynı olacaktır. Yüzyıllar önce yaşayan bir insanın ihtiyacı ile bizim şu anki ihtiyacımız nasıl aynı olabilir diye düşünülebilir. Bu sorunun cevabı ihtiyacın tanımında gizlidir. Birçok akademisyen ihtiyaç konusu üzerinde çalışmış ve ihtiyaçları çeşitli şekillerde sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmaların en bilineni Abraham Maslow tarafından yapılmıştır. İhtiyaçlar hiyerarşisi olarak adlandırılan bu sınıflandırmaya ihtiyaçlar bir piramit olarak düşünülmüş, piramidin en alt basamağında fizyolojik ihtiyaçlar yer alırken üst basamaklara doğru çıktıkça ihtiyaçlar daha soyut gelmektedir. Bu sınıflandırmanın en önemli varsayımı bir kişinin piramidin alt basamağında yer alan bir ihtiyacı tatmin etmeden bir sonraki ihtiyacı karşılayamayacak olmasıdır.

İstek, kişilerin ihtiyaçlarını karşılama yöntemleridir. Örneğin açlık ve karnını doyurma bir ihtiyaçtır. Ancak ne yiyeceğimizi, karnımızı nasıl doyuracağımızı kendimiz belirleriz. Bu nedenle bir ihtiyacı karşılamanın onlarca farklı yöntemi olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Bir kişi örneğin cep telefonuna ihtiyacı olduğunu söylediğinde, aslında ihtiyaç cep telefonu değil, diğer insanlarla iletişim kurmaktır. Cep telefonu bu ihtiyacı giderecek seçeneklerden biri olarak ilgili kişinin isteğidir. Bu açıdan bakıldığında iletişim gelmiş geçmiş tüm insanların ihtiyacıdır ve bu ihtiyaç ortadan kalkmayacaktır. Ancak belki de yakın gelecekte hiç kimse cep telefonu kullanmayacaktır. Mektup ve telgraf gibi aynı ihtiyacı karşılayan seçenekler artık kimsenin aklına gelen alternatifler arasında değildir.

Talep kavramı ise isteğin satın alma gücü ile desteklenmiş halidir. Günlük konuşmalarda istek ve talep kavramları eş anlamlı gibi kullanılsa da, talep ancak isteğin bir sonraki adımını oluşturmaktadır. Bir ihtiyacı tatmin edecek alternatiflerden birçoğu isteklerimiz arasında bulunabilir. Ancak bu isteklerimizin tamamını gerçekleştirmek mümkün olmayacaktır. Bir öğrencinin okula giderken toplu taşıma araçlarını kullanmak yerine kendi otomobiliyle gitme isteği olabilir. Ancak maddi gücü yeterli değilse bu istek hiçbir zaman talep haline gelmeyecektir.

Hizmetler, insanlar ya da makineler tarafından insan çabasıyla üretilen ve tüketiciler için doğrudan fayda sağlayan, fiziksel olmayan ürünlerdir. Kotler ve Armstrong (2015) hizmeti temel olarak sahiplenilmeyen ancak alıcısına bir fayda üreten değişimler olarak tanımlamaktadır.

Ürün ve hizmetler alım satım işlemlerine konu olma-
yken birbirlerine göre önemli bazı farklılıklara sahiptirler. Bu farklılıkları sıralamak gerekirse;

- ✓ Ürünler somut, hizmetler soyuttur
- ✓ Ürünler homojen, hizmetler heterojendir
- ✓ Ürünler depolanabilir, hizmetler depolanamaz
- ✓ Hizmetler ayrılmazlık özelliğine sahiptir.

Bu farklılıklar hem tüketiciler hem de satıcılar için birtakım zorlukları beraberinde getirmektedir. Hizmetlerin soyut oluşu üretiminde standartlaşmayı zorlaştırmaktadır. Ürünler fabrikada standart bir biçimde üretilir ve üretilen her ürün birbirinin aynısı olur. Müşteri ilgili ürünü satın aldığı her seferinde neyle karşılaşacağını tam olarak öngörebilir. Fakat hizmetlerde aynı durum geçerli değildir. Her seferinde aynı hizmeti satın aldığımızda, aslında tam olarak aynı şeyi satın almamız mümkün değildir. Hizmet sektörünün hızla büyüdüğü gelişmiş ülkelerde bu sorunu ortadan kaldırmak veya en azından asgari seviyeye indirmek için çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Tüketici Pazarları ve Endüstriyel Pazarlar

Tüketiciler, ürünleri tüketmek amacıyla kendi kullanımları veya başkalarının kullanımı için satın alan kişilerdir. Bu amaçla satın alınan ürünler hep birlikte tüketici pazarlarını oluştururlar. Ancak her ürün sadece bu amaçla satın alınmamaktadır. Ticaret amaçlı olarak satın alınan ve sadece alım satıma konu olan ürünler ve bir üretim işleminde hammadde, yarı mamul veya yardımcı malzeme olarak kullanılmak üzere satın alınan ürünler de bulunmaktadır. Nihai olarak elde edilecek olan üründen faydalanacak tüketicilerin dışında kalan bu pazara ise endüstriyel pazarlar, bu pazara konu olan ürünlere ise endüstriyel ürünler adı verilmektedir. Endüstriyel ürün pazarı, tüketici pazarları ile kıyaslandığında hacim olarak çok daha büyüktür. Bunun en önemli sebebi olarak her ürünün alım satıma konu bir araç olabilmesi gelmektedir. Yani tüketici pazarına konu olan her ürün aynı zamanda endüstriyel bir üründe olabilmektedir. Bir ürünün tüketici veya endüstriyel ürün olup olmayacağına ancak o ürünü satın alan tüketici karar verecektir. Bu sınıflandırma temelde tüketicinin satın alma amacını esas almaktadır. Tüketici örneğin iki ekmek satın alırsa ve bu ekmeklerden birisini kendisi tüketir ve diğerini bir başkasına satarsa, iki ekmeğin ait oldukları ürün sınıfları birbirlerinden farklılık gösterecektir. Müşterinin kendi yediği ekmek bir tüketici ürünü olurken, başkasına sattığı ekmek ise bir endüstriyel ürün olmuştur. Endüstriyel pazarlar kendi içinde dört alt gruba ayrılmaktadır (İslamoğlu, 2013). Bunlar;

- ✓ Üretici pazarları
- ✓ Satıcı pazarları
- ✓ Hükümet pazarları
- ✓ Kâr amacı gütmeyen pazarlar

Satıcı pazarlarına üretilen her ürün dâhil olacağı için her ürün potansiyel olarak bir endüstriyel üründür. Ancak pek

çok ürün sadece endüstriyel ürün olurken, tüketici ürünü olamamaktadır. Bu ürünler yapıları gereği son kullanıcıların tüketimine uygun olmayan hammadde, üretim malzemesi gibi ürünleri kapsamaktadır.

Endüstriyel Satınalma

Endüstriyel (örgütsel) alıcı davranışını etkileyen üç farklı unsurdan bulunmaktadır. Birinci unsur, endüstriyel satın alma kararına dahil olan kişilerin psikolojik özellikleridir. İkincisi, bu kişiler arasında ortaklaşa kararları artıran şartlarla ilgilidir. Son olarak, karar vericiler arasında yaşanan çatışma ve türlü taktiklere başvurarak gerçekleşen ortak karar verme sürecidir (Sheth, 1973). Tüm örgütsel satın alma davranışı özünde bireysel bir davranıştır. Yalnızca bir birey veya bir grubun üyesi olarak birey, satın alma durumlarını tanımlayabilir ve analiz edebilir. Bu davranışta, birey kişisel ve örgütsel hedeflerin bir kombinasyonu tarafından motive edilmekte, işletmenin politikaları ile kısıtlanmakta ve satın alma merkezinin diğer üyelerinden etkilenmektedir (Webster ve Wind, 1972).

Ürünler kullanım amacına göre nasıl ki farklılık gösteriyorsa, bu ürünlerin satın alınma süreçlerinde de aynı şekilde farklılıklar bulunması son derece doğaldır. Bu farklılıkların en önemli sebebi ise endüstriyel pazarlarda satın alma işlemini gerçekleştiren kişilerin bu işlemi çoğunlukla kendileri adına ve kendi kullanımları için gerçekleştiriyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Her ürünün satın alınmasının altında bir ihtiyaç bulunmaktadır. İhtiyaca dayanmayan bir satın alma işlemi gerçekleşmemektedir. Birçok kişi kendisinin veya yakınlarının gereksiz yere, ihtiyacı olmayan ürünleri satın aldığını düşünebilir. Bu düşünce aslında doğru değildir. Yukarıda yaptığımız ihtiyaç kavramı ile ilgili açıklamalarda da belirtildiği

üzere insanların ihtiyaçları birçok araştırmacı tarafından sınıflandırılmış ve ihtiyaçların somut ihtiyaçlar ve soyut ihtiyaçlar olarak ayrıldığı noktasında hemen hepsi ortak görüş bildirmiştir. Somut olarak herhangi bir ihtiyacı karşılamadığı düşünülen herhangi bir ürünün satın alınması soyut bir ihtiyacı karşılayarak kendisinden beklenen faydayı farklı bir biçimde alıcısına sunabilmektedir.

Ancak endüstriyel pazarlarda yapılan satın alma işlemlerinde alıcıların daha rasyonel davranması gerekmektedir. Bu nedenle de soyut ihtiyaçlar daha geri planda olacaktır. Zaten ürünün satın alınmasından sorumlu olan kişi ürünün kullanıcısı olamayacağı için, ilgili ürünün alıcının soyut ihtiyaçlarını tatmin etmesi de söz konusu olmayacaktır. Peki, satın alınan herhangi bir ürünün kendisinden beklenen görevi tam olarak yerine getireceğinden veya beklenen bir memnuniyet seviyesini sağlayıp sağlamayacağından tam olarak nasıl emin olabiliriz? Eğer ki daha önceden satın alıp kalite ve performansını tecrübe ettiğimiz ürünler söz konusu ise satın alma işlemi alıcı üzerinde bir endişeye sebep olmayacaktır. Fakat hangi ürün olursa olsun, mutlaka o ürün hakkında bir bilgiye sahip olmadığımız bir ilk satın alma anı mevcuttur. İşte bu ilk satın alma anında dikkat edilmesi gereken oldukça önemli bir kavram bulunmaktadır; algılanan risk.

Algı kavramı anlam olarak insanları beş duyusu aracılığı ile çevresini yorumlaması ve değerlendirmesi anlamına gelmektedir (Koç, 2008). Algılar söz konusu olduğunda belirli bir durum için herkesçe kabul gören sabit, objektif bir durumdan söz etmek mümkün olmayacaktır. Algının en temel özelliği kişiden kişiye değişiklik göstermesidir. Örneğin bulunduğunuz odanın sıcaklığı 25 °C olsun. Odanın duvarında asılı duran bir termometre bu dereceyi herkes için değişmez bir şekilde gösterecektir. Ancak o odada yer alan insanlar bu sıcaklığa aynı şekilde tepki vermeyecektir. Bazıları sıcaklığı buharlı derecede yüksek bulurken, bazılarının da üstüne daha

kalın kıyafetler giymeyi tercih edeceğine şahit olabiliriz. Aynı şekilde insanların arkadaşlarıyla birlikte eğlenirken geçirdikleri zaman ile sıkıcı bir iş toplantısında geçirdikleri süreyi değerlendirmeleri de aynı olmayacaktır. Buldukları ortamın şartlarına göre bazı yerlerde zaman çok çabuk geçerken bazı yerlerde de zaman adeta geçmek bilmeyecektir. Oysaki akrep ve yelkovan her yerde aynı hızda hareket etmektedir. Bu farklılıklar kişinin algısından kaynaklanmaktadır. Elbette ki bu farklılığa sebep olan çok sayıda etken bulunmaktadır. Algılamayı etkileyen faktörler şu şekilde sıralanabilir (Koç, 2008);

1. Algılayan kişiye ilişkin etkenler;
 - ✓ Kültür ve değerler
 - ✓ Geçmiş deneyimler
 - ✓ Tutumlar
 - ✓ Algıda seçicilik ve algılamada savunma
 - ✓ Fizyolojik özellikler
2. Algılanan duruma ilişkin etkenler;
 - ✓ Ses
 - ✓ Fon ve pozisyon
 - ✓ Yenilik
 - ✓ Yakınlık
 - ✓ Büyüklük
 - ✓ Hareket

Algı ile ilgili karşılaşacağımız her durum sıcaklık ve zaman gibi ölçüm aletleri ile ölçülmesi mümkün durumlar olmayabilir. Toplumsal olaylar ve kişilerarası ilişkilerde algının etkisi oldukça yüksektir. Özetle içinde algı kavramı geçen bir ifade ile karşılaşıldığında, ortada birbirinden farklı çok sayıda değerlendirme ile karşı karşıya kalınabileceği akıldan çıkarılmamalıdır.

Risk kavramı ise anlam olarak belirsizlik durumunu ifade etse de, bu iki kavram birbirinden farklıdır (Taşçıoğlu ve Yener, 2019). Belirsizlik gerçekleştirilecek eylemin olası sonuçları hakkında hiçbir fikrimizin olmaması durumudur. Oysaki risk durumunda bir eylemin sonucu o eylem meydana gelmeden kesin olarak bilinemeyecek olmakla birlikte, karşılaşılabileceğimiz olası alternatifler önceden bilinmektedir (Yener, 2017). Örneğin bir piyango bileti almak risk durumuna örnektir. Ödül kazanıp kazanmadığımızı ancak çekiliş yapıldıktan sonra kesin olarak biliriz. Çekiliş yapılamadan önce ise karşılaşıcağımız olasılıklar bellidir. Ya kazanılır ya da kaybedilir. Hatta bu ihtimallerin yüzdesel olarak ihtimallerini bile kolaylıkla hesaplayabiliriz. Bu olasılık hesabının yapılabilmesi tam olarak risk durumudur. Borsada işlem gören bir şirkete ait hissenin değerinin yarın ne olacağını bilinmesi mümkün değildir. Hissenin değeri artabilir, azabilir veya sabit kalabilir. Ancak bunların ihtimallerini bilmek mümkün değildir. Değerinin artacağını tahmin ettiğimiz bir hissenin de aynı şekilde ne kadar artacağını bilmek mümkün değildir. Şirketin mali durumu, döviz kuru, ülke ekonomisi gibi birçok farklı kriteri göz önünde bulundurarak bir tahmin yapmak mümkündür, hatta sadece bu işi yapmak için kurulmuş birçok işletme bile mevcuttur. Elimizde ne kadar fazla veri olursa olsun sonuç tam bir belirsizliktir.

Algılanan risk dediğimizde ise aslında sadece yaptığımız işle ilgili durumlarda değil, hayatımızın hemen her alanında alacağımız kararları derinlemesine etkileyen çok önemli bir durumu belirtmiş oluyoruz. Belirli bir durumda özellikle de sonucu itibariyle zarara uğrama ihtimali bulunduğu herkesin tepkisi birbirinden farklı olacaktır. Zarar görme endişesi bazı insanlar için almaya değer bir risk iken, bazı insanlar için de hemen savunma durumuna geçmelerine neden olmaktadır. Üstelik risk alma davranışı insanın doğuştan geliştirdiği bir mekanizmadır. Üç yaşındaki bir çocuk belirli bir

davranışta bulunduğu anda ebeveynlerinin kendisine kızabileceğini düşünüp bu davranıştan vazgeçebilmektedir. Eylemin sonunda karşılaşabileceği ceza durumu da yine önemli bir caydırıcı etken görevi görmektedir. Belirttiğimiz bu durum sadece çocuklarda değil, tüm yetişkinlerde de geçerlidir.

Tüketicilerin davranışları da öngörülemeyen bir sonuç ile sonuçlanabileceği için çeşitli riskler içermektedir. Jacoby ve Kaplan (1972), tarafından ortaya konan ayrıca Stone ve Gronhaug (1993) tarafından da desteklenen altı algılanan risk türü bulunmaktadır. Bunlar;

- ✓ Finansal risk
- ✓ Fiziksel risk
- ✓ İşlevsel risk
- ✓ Psikolojik risk
- ✓ Sosyal risk
- ✓ Zaman riski

Finansal risk satın aldığımız ürünler için ödeyeceğimiz bedelin boşa gideceğinin, ürünün kendisi için ödenen bu bedele değmeyeceğinin düşünülmesiyle ortaya çıkmaktadır. Satın alınan ürünün fiyatı yükseldikçe algılanan finansal risk de artacaktır. *Fiziksel risk* satın alınacak üründen fiziksel zarar görme endişesidir. *Psikolojik risk* satın alınacak ürünün, satın alacak kişinin kişilik özellikleri ile çelişmesi endişesidir. *İşlevsel risk* ürünün beklendiği gibi çalışmamasına dair endişelerin bulunmasıdır. *Sosyal risk* satın alınacak ürünün, müşterinin ait olduğu sosyal çevrelerde kabul görmeme ihtimalidir. *Zaman riski* ürünü satın almak için harcanması gereken süre, olası arıza halinde beklenmesi gereken süreleri kapsar.

Endüstriyel pazarlar ise daha önce de belirtildiği üzere yapı olarak çok farklı özelliklere sahiptir. Satın alma işlemi çoğu zaman bir kişinin başından sonuna kadar tek başına karar vermesine elverişli değildir. Üstelik satın alma işlemine

dâhil olan grupların büyük kısmı satın alınacak ürünleri kullanacak kişiler de olmayacaktır. İşbu halde satın alma esnasında algılanan risklerde de farklılıklar bulunacaktır.

Newall (1977), endüstriyel satın alımlarda algılanan riskle ilgili yaptığı çalışmada alıcı riski ve şirket riskini tanımlamıştır. Newall'ın öne sürdüğü alıcı riski, performans riski ve psikolojik riskten oluşmaktadır. Performans riski, satın alımın performans yönleriyle algılanan alıcının belirsizliğini tanımlarken, endüstriyel ortamda psikososyal risk, alıcının memnuniyetsizliğe yol açabilecek bir karar için sorumlu tutulma korkusu ile ilgilidir (Greatorex vd., 1992).

Valla (1982), riski tanımlamak için beş kategori belirlemiştir. Bunlar: teknik risk, finansal risk, teslimat riski, hizmet riski ve tedarikçi/müşterilerle uzun vadeli ilişkiler sonucu ortaya çıkan risk. İlk dört kategori belli bir seferlik bir işlemle ilgilidir, beşincisi bir süre boyunca bir dizi işlemle ilgilidir. Hakansson ve Wootz (1979) ise üç belirsizlik boyutuna sahip bir modele değinmektedir; (1) belirsizliğe ihtiyaç; (2) işlem belirsizliği, ve (3) pazar belirsizliği.

Algılanan risk her tüketici için her alışverişte mevcuttur. Bir alışverişte birden fazla risk türünün yaşanması da mümkündür. Bu risklerin ortak özelliği satın alma anından önce yaşanmasıdır (Yener, 2022). Ürün satın alındıktan sonra tüm riskler sona ermektedir. Ürün denenmiş, beklentilerle karşılaştırılmış ve sonucunda da tatmin veya tatminsizliğe yol açmıştır. Pazarlamacıların en önemli görevleri arasında tüketicilerin algıladıkları bu riskleri olabildiğince azaltmak yer almaktadır. Kahneman ve Tversky'nin (1979) beklenti teorisi isimli araştırmalarında insanların kazanmaktan ziyade kaybetmemeye daha çok önem verdikleri ortaya çıkmıştır. Çok fazla kazanmak için büyük riskler almak yerine pek çok tüketici elindekini kaybetmemeyi tercih etmektedir. Bu nedenle de yaptıkları alışverişlerde daha önceden tecrübe ettikleri ve

güvendikleri markalara yöneldikleri, hatta çoğu zaman da bu markalar için diğer alternatiflere göre daha fazla ödeme yapmaya razı oldukları görülmektedir.

İnternetin hızla yaygınlaşmasına paralel olarak gelişen ve artık birçok kişinin yaptığı satın alma işlemlerinde önemli bir yer tutan e-ticaret siteleri ile birlikte tüketiciler yeni endişe kaynaklarına sahip olmuşlardır (Yener, 2020). İnternette ödeme yapabilmek için paylaşılan kişisel ve finansal verilerin güvenliği bu risklerin başında yer almaktadır. Birçok sitede yüksek düzeyde güvenlik önlemleri bulunduğu dair bilgilendirmeler bulunmasına ve ödeme işlemlerinin de sanal kart gibi tek kullanımlık araçlarla gerçekleştirilebilir olmasına karşın, birçok müşteride algılanan güvenlik riski hala önemli bir yere sahiptir.

Riskleri azaltılmasında en sık başvurulan yöntem, ek bilgi elde ederek belirsizliği azaltmaktır. Bilgiler, resmî ve gayri resmî kaynaklardan gelebilir (Hawes ve Barnhouse, 1987). Broşürler ve dergiler (Patti, 1977), sergiler (Baker ve Parkinson, 1977), reklamlar ve satış elemanları önemli bilgi kaynakları arasında yer almaktadır (Ertuğrul ve Eren, 2020). Riskin azaltılmasının bir başka yolu da, tanınmış üreticileri tercih etmektir. Puto vd. (1985), teklifin bir parçası olarak performans garantileri sunmanın, yeni bir tedarikçinin müşterisi kazanması için en iyi yol olduğunu belirtmektedir. Endüstriyel alıcıların mevcut tedarikçilere sadık kaldıkları ve uzun süreli ilişkiler kurdukları bilinmektedir (Hakansson, 1983).

Örgütsel satın alma davranışı, bir seferlik bir eylem olmaktan ziyade karmaşık bir süreçtir ve birçok kişiyi, birden fazla hedefi ve potansiyel olarak çelişen karar kriterlerini içerir (Ertuğrul, 2022). Genellikle uzun bir süre içerisinde gerçekleşir, birçok kaynaktan bilgi gerektirir ve kuruluşlar arası ilişkileri kapsamaktadır. Örgütsel satın alma süreci bir

problem çözme işlemidir. Satın alma merkezi, işletmenin bu sürece dâhil olan tüm üyelerini içermektedir. Söz konusu roller; kullanıcı, etkileyici, karar verici, alıcı ve denetim görevlisidir (satın alma merkezine bilgi akışını kontrol eden kişi) (Webster ve Wind, 1972).

Endüstriyel pazarlarda satın alma kararları bir süreç olarak görülmektedir. Dewey (1910) problem çözmede beş aşama tanımlamıştır;

1. Problem tanımlama
2. Araştırma
3. Seçeneklerin değerlendirilmesi
4. Satın alma kararı
5. Satış sonrası değerlendirme

Daha sonraki yıllarda Robinson, Faris ve Wind'in (1967) karar süreci veya satın alma safhaları modeli de yaygın şekilde kabul görmüştür. Aşamalar şunları içermektedir;

1. Bir sorunun öngörülmesi veya tanınması ve genel bir çözüm
2. İhtiyaç duyulan ürünün nitelik ve niceliğinin belirlenmesi
3. Özelliklerin tanımı ve gerekli kalemin miktarı
4. Potansiyel kaynakların aranması ve niteliği
5. Tekliflerin edinilmesi ve analizi
6. Tekliflerin değerlendirilmesi ve tedarikçi seçimi
7. Sipariş rutininin seçimi
8. Performans geribildirim ve değerlendirmesi

Genel olarak, seçim kararı sınırlı rasyonaliteden, geri bildirim süreçleriyle dinamik, uyarlanabilir bir süreç olarak karakterize edilebilir (Woodside ve Vyas, 1987). Özet olarak endüstriyel pazarlarda satın alma sürecinin adımları şu şekilde özetlenebilir;

1. Problemi tanımlama
2. İhtiyacın belirlenmesi
3. Ürün özelliklerinin belirlenmesi
4. Tedarikçi araştırma
5. Teklif alma
6. Tedarikçi seçimi
7. Sipariş özelliklerini belirleme
8. Performans değerlendirme

Örgütsel satın almaların genel olarak fiyat, kalite, teslimat ve hizmet temelinde yapıldığı düşünülmektedir (Hutt ve Speh, 1992; Wilson ve Woodside, 1994). Ancak bir dizi faktöre bağlı olarak bu kriterlerin önemi değişmektedir. Maddi olmayan unsurlar da satın alma üzerinde önemli etkilere sahiptir. İtibar ve imaj gibi psikolojik veya duygusal niteliklerin, bazı durumlarda fiziksel ürün özelliklerine göre eşit veya daha büyük olduğu görülmüştür (Mudambi, 1998).

Algılanan risk alıcı davranışını etkilemektedir. Son 30 yılda örgütsel satın alma davranış modelleri, özellikle satıcı seçimi ile ilgili riskleri dâhil etmiştir. Risk genellikle bir ürünün satın alınmasının belirsizlik ve olumsuz sonuçlarının algılanışı ile tanımlanmaktadır (Dowling ve Staelin, 1994). Algılanan risk stratejilerinin seçimi satın alma kararlarında önemli unsurlardır (Puto vd., 1985). Risk üç unsur içermektedir; kaybetme veya zarar görme ihtimalinin farkına varılması, bu kayıpların önemi, belirsizliğin türleri ve derecesi veya bu kayıpların gerçekleşme olasılığı. Risk yönetimi stratejileri, algılanan riskin bu yönlerine yanıt olarak ortaya çıkmaktadır (Mudambi, 1998).

Hiçbir işletme, “mükemmel” karar vermek için gerekli bilgiye sahip değildir. Alıcılar ve tedarikçiler arasındaki kusurlu ve asimetrik bilgiler, algılanan risk ve belirsizliğin temel sebebidir. Ayrıca satın alanlar, tüm kararların salt objektif ve

ölçülebilir önlemlere dayandırılmadığını kabul etmektedir (Özsaçmacı vd., 2019). Bazı durumlarda doğru tedarikçiyi seçmek sezgilere atfedilmektedir. Çok fazla öznellik kararın risk düzeyini artırmaktadır (Mudambi, 1998).

Buygrid Modeli

Robinson, Faris ve Wind'in (RFW) (1967) "buygrid" modelinin bir parçası olarak önerilen buyclass teorisi örgütsel satın alma davranışıyla ilgilenen hem akademisyenlere hem de uygulayıcılara yönelik en yararlı analitik araçlardan biri olarak tanımlanmıştır (Moriarty, 1983). Bu teori, üç temel satın alma kategorisine ait bir taksonomi önermektedir: *yeni görev, değiştirilmiş yeniden satınalma ve yeniden satınalma*. Satın alma işlemi sırasındaki davranışın, önceki durumlarda kuruluşun ne kadar tecrübeye sahip olduğuna (sorunun yeniliğine), bir karar vermek için ne kadar bilgiye ihtiyaç duyulduğuna (bilgi gereksinimleri) ve alternatif ürün tekliflerinin ne dereceye kadar (yeni alternatiflerin dikkate alınması) değerlendirildiğini ele almıştır (Anderson vd., 1987). Modelde yer alan 3 kategori kendi içinde üç seviye olarak (yüksek, orta ve düşük) ele alındığında 27 farklı durum (3x3x3) söz konusudur. Model, ürün türüne dair hiçbir ifadeye sahip değildir (Johnston, 1981).

Yeni görev işletmenin ilk kez bir satın alma durumuyla karşı karşıya kalmasını ifade etmektedir. Tedarikçilerin deneyimi az olduğu için risk fazladır. Bu nedenle alınacak karara çok sayıda katılımcı dahil olmaktadır. Satın alınacak ürünün önemi düşükse, bu risk ihmal edilebilir (Fill ve McKee, 2011).

Değiştirilmiş yeniden satınalma durumunda bir ürün satın aldıktan sonra, belirsizlik azaltılır ancak ortadan kaldırılmaz. Bu nedenle işletmeler, alıcıları aracılığıyla gelecekteki satın alımlarda bazı değişiklikler yapılmasını isteyebilir. Ürünün özelliklerinde yapılan değişiklikler, fiyat seviyeleri hakkında daha fazla müzakere veya alternatif teslimat biçimleri düzenlemesi bu değişikliklere örnek olarak gösterilebilir. Karar

sürecine yeni görev durumuna kıyasla daha az kişi katılmaktadır. Karar verme aşamaları açısından sınırlı problem çözme olarak adlandırılmaktadır (Fill ve McKee, 2011).

Yeniden satınalma durumunda satınalma departmanı, çoğu zaman onaylanmış bir tedarikçi listesinden düzenli bir şekilde yeniden sipariş vermektedir. Satın alınan ürünler bir kuruluşun çalışmaya devam etmesi için tükettiği ürünler (örneğin ofis kırtasiyesi) olabilir veya kuruluşun operasyonel, katma değerli parçası (örneğin imalat süreçleri) içinde kullanılan düşük değerli malzemeler olabilir. Yeniden satınalma durumu rutin problem çözme olarak adlandırılır. Belirsizlik düşüktür ve satın alma kriterleri belirlendiğinden iyileştirilmiş mallar ve/veya tedarikçiler bulmak için çok az neden vardır. Yeniden satın alma ile maliyetler düşürülebilir, yönetsel zaman diğer projelere yönlendirilebilir ve alıcı ile satıcı arasındaki ilişki daha güçlü bir hale gelebilmektedir (Fill ve McKee, 2011).

Endüstriyel Satınalmayı Etkileyen Faktörler

Webster ve Wind (1972) örgütsel satın alımın dört ana faktör grubundan etkilendiğini belirtmiştir; bireysel, sosyal, örgütsel ve çevresel faktörler.

Kullanılan tüm alıcı davranış modelleri arasında, Sheth (1973) tarafından önerilmiş olan alıcı davranışı en popüler olanıdır. Model, örgütsel satın alma davranışının dört farklı açıdan etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bunlar; ilgili kişilerle ilgili psikolojik değişkenler, ortak karar vermeyi sağlayan koşullar, ortak karar verme süreci ve belirli durumsal faktörler.

Anderson ve Chambers (1985) ise endüstriyel satın alma davranış modelinde yeni bir belirleyiciyi olarak motivasyonun önemine değinmiştir. Modelde ödül ve ölçüm sistemlerinin satın alma süreci katılımcılarının davranışı üzerinde büyük etkileri olduğu iddia edilmektedir (Şamlı vd., 1988).

Bireysel Faktörler

Endüstriyel satın alma üzerinde etkili olan ilk bireysel faktör kişilerin *kültürleridir*. Bu durum, tamamen farklı kültürlerden gelen bireylerin yaklaşım ve yaşam tarzlarındaki farklılıkları anlamada en önemli noktadır (Plummer, 1977). İkincisi, kültür ve altyapı ile yakından ilgili *kendini algılamadır*. Algıdaki farklılıklar kararlarda farklılıklara yol açmakta ve bu da benzer durumlarda farklı tepkilere sebep olmaktadır. Bir bireyin algıladığı şeyler, kişinin geçmiş deneyimlerine, kültürüne ve bireysel düşüncelerine bağlıdır (Lee, 1966). *Liderlik ve kişilerarası beceriler*, diğer grup üyeleriyle iletişimi ve etkileşimi sağladığı için önemli bir etkiye sahiptir. Çok sayıda grup üyesi ile iletişim kuran bir kişi genellikle grupta daha üst sıralara yerleştirilir ve eğer liderlik becerileri ile birleştirilirse kişi satın alma kararında avantajlı olma eğilimindedir.

Eğitim düzeyi bireyin verebileceği kararın kalitesini etkilemektedir. Eğitim düzeyi arttıkça kişinin bir karara varırken daha mantıklı davranması beklenmektedir (Şamlı vd., 1988). *Dil* uluslararası iletişimde büyük bir engel oluşturmaktadır. İleti anlayışındaki farklılıklar istenmeyen sonuçlara neden olabilmektedir. Satın alma biriminin üyeleri farklı ülkelerdeyse, yerel gelenekler önemli farklılıklara yol açmaktadır (Hall, 1973). Son olarak, *geçmiş deneyimler* de uluslararası satın alma süreci üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Geçmiş tecrübeler uluslararası pazarlamada devredilemez olsa da, yine de bireyleri basmakalıp kararlar almaya zorlamaktadırlar (Şamlı vd., 1988).

Örgütsel Faktörler

Webster ve Wind'e (1972) göre, *endüstriyel satın alma* davranışı, örgütün amaçları doğrultusunda motive edilmekte ve yönlendirilmektedir. *Kararın müşterek veya otonom olacağı* büyük oranda bir organizasyonda merkezleşmenin seviyesine

bağlıdır. Merkezileşme düzeyi ülkelere ve kuruluşlara göre değişmektedir. Çoğu şirket *ulus ekonomisinden* veya bir endüstrinin performansından etkilenmektedir (Şamlı vd., 1988).

Eğer bir şirket diğer şirketlere kıyasla *rekabet avantajına* sahipse, şirketin şartlarına uyulması gerekebilmektedir. Bir tekel söz konusu olduğunda, şirketin satın alma davranışı diğer piyasa koşullarının rekabet gücünden farklı olmaktadır. Bir şirketin *faaliyet şekli* satın alma davranışını etkiler. Örneğin imalat şirketleri, maliyet etkinliği ve teknik açıdan sağlam içerikli ürünler ararken, hizmet şirketleri kullanıcı memnuniyetine odaklanmaktadır. Son olarak, her organizasyonun, kendi kimliği ve *kurum kültürü* vardır. Sağlıklı bir örgütsel çevre, grup çabalarını harekete geçirir, grup anlaşmazlıklarını azaltır ve böylece daha iyi satın alma kararları verilir (Şamlı vd., 1988).

Çevresel Faktörler

Çevresel faktörlerin satın alma kararı üzerinde belirgin bir etkisi vardır. Çevresel faktörler satın alma kararını dört yoldan etkilemektedir (Şamlı vd., 1988).

Birincisi, bir patlama döneminde olup olmamaları ya da durgunluk yaşayıp yaşamadığı veya enflasyonun yüksek veya düşük seviyede olup olmaması gibi ülkelerin *ekonomik koşullarını* belirlemektedir. Bu ekonomik koşullar satın alma kararını büyük ölçüde etkilemektedir. İkincisi, girdi ve çıktıların *arz ve talepleridir*. Gerekli kaynakların temini ve ürüne olan talep tüm sanayi için önemli bir koşuldur (Şamlı vd., 1988). Üçüncü olarak, alıcının ve satıcının bulunduğu *pazar türü* alım kararını etkilemektedir. Tam rekabet, tekel veya oligopolistik piyasalarda olup olmadıkları satın alım kararını ve biçimini değiştirecektir. Son olarak, çevre *bilgi edinilebilirliğini* etkiler. Bilgi akışı uluslararası alıcılar için önemlidir. Verilerin toplanması, analiz edilmesi ve satın alım kararlarına dâhil edilmesi için iyi bir iletişim sistemi geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır (Şamlı vd., 1988).

Sosyo-Kültürel Faktörler

Kültürel farklılıkları anlamamak uluslararası pazarlarda başarısızlığa yol açmaktadır. Uluslararası endüstriyel alıcı davranışı da bu durumdan etkilenmektedir. Ulusların farklı inanç ve değerleri vardır. Bu farklılıklar bireylerin hayata karşı tutumlarına yansımaktadır. Aile modelleri satın alma davranışında önemli bir etkiye sahiptir (Kirpalani, 1985).

Hükümet ve Düzenlemeler

Uluslararası piyasalarda hükümetler ve yönetmelikleri önemli rol oynamaktadır. Hükümet ve yönetmeliklerde bir takım değişkenler bulunmaktadır. Birincisi, ülkenin *ideoloji ve politikaları* satın alma birimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu etki hükümetin kapitalist, sosyalist, komünist, karışık ekonomi ya da diktatörlük olup olmadığına bağlıdır. Örneğin, ABD’de hükümet nadiren özel sektörün faaliyetlerine müdahale ederken, komünist ya da sosyalist ülkelerde tüm önemli politikalar hükümet tarafından belirlenmektedir. İkinci olarak, *yasal kısıtlamalar* alıcıları belirli uluslardan satın alma yapmaktan men edebilmektedir. Üçüncüsü, *tarifeler ve engellerle* ticaret kısıtlamaları satın alma sürecini etkilemektedir. Örneğin birçok ülke yerli sanayilerini korumak için ithalat vergileri getirmektedir (Şamlı vd., 1988).

Dördüncüsü, *sübvansiyonlar ve vergi teşvikleri* bazı satıcıları daha çekici kılmaktadır. Beşinci olarak, ülkenin *bürokrasi seviyesi* son derece önemlidir. Bürokrasi sebebiyle daha pahalı bir satın alma işlemi yapılabilir ve teslimatlar ertelenebilir. Bu durum alıcılar tarafından çok istenmeyen bir durum olarak kabul edilmektedir. Altıncı, *ekonomik kalkınma seviyesi*, ulusun ne kadar ilerlemiş olursa, ekonomik kalkınma seviyesinin de o kadar büyük olacağına dair bir değerlendirmedir. Bu durum daha iyi bir teknoloji, altyapı ve yaşam kalitesi olduğunu göstermektedir. Yedinci olarak, uluslararası alımlarda *dövizin*

varlığı önemli bir husustur. Döviz olmazsa alıcı, uluslararası alıcıları kolaylaştırmak için ikili ve çok taraflı anlaşmalara girmelidir. Son olarak *hükümetin istikrarı*, ayaklanma potansiyeline sahip yerler olarak önemli bir değişkendir. Devrimler ve şiddet yatırım için ideal yerler değildir (Şamlı vd., 1988).

Satınalma ve Tedarik

Bir tedarik zincirinde her işletme, tedarikçilerden gelen malzemeleri alır, katma değer sağlar ve onları müşterilerine satar. Tüm bu hareketleri başlatan ise tetikleyici bir satın alma işlemidir (Cavinato, 2021). Satın alma birimi bir organizasyonun ihtiyaç duyduğu tüm malzemeleri edinmekle sorumludur. Bu işlemlerin birçoğu standart satın alımlar değildir, kiralama, finansal kiralama, değişim, borçlanma vb. içerir. Genellikle satın alma, gerçek satın alım anlamına gelirken, tedarik kavramı daha geniş bir anlam taşımaktadır. Tedarikçileri seçmek, müzakere etmek, tedarikçinin performansını izlemek, malzeme taşıma, nakliye, depolama ve tedarikçilerin mallarını almak gibi çeşitli faaliyetleri içermektedir (Baily vd., 2005).

Tedarikçinin Önemi

Tedarik, tedarik zincirindeki işletmeler arasında önemli bir bağlantı oluştururken, müşteriler ile tedarikçiler arasındaki malzeme akışını koordine etmek için bir mekanizma sağlamaktadır. Müşterilerin ne istediğini tanımlamak ve tedarikçi sayısını belirlemek için çalışılır. Daha sonra teslimat şartları ve koşulları müzakere edilir (Waters, 2003).

Tedarikçinin Amacı

Satın almanın genel amacı, bir kuruluşun güvenilir bir malzeme tedarikçisine sahip olmasını sağlamaktır (Gudehus ve Kotzab, 2012). Bu amaçla, tedarikten beklenen amaçlardan bazıları aşağıda belirtilmiştir;

- ✓ Kuruluşa güvenilir ve kesintisiz bir malzeme akışı düzenlemek
- ✓ İyi tedarikçiler bulma, onlarla yakından çalışma ve faydalı ilişkiler geliştirmek
- ✓ İyi fiyat ve koşullar için müzakere etmek
- ✓ Stok politikaları, yatırımlar, standart ve hazır malzemeleri dikkate alarak stokları düşük tutmak
- ✓ Malzemeleri tedarik zinciri boyunca hızla hareket ettirmek
- ✓ Beklenen fiyat artışları, kıtlıklar, yeni ürünler ve benzeri koşulları takip etmek.

Tedarikçilerin Organizasyonu

Satın almanın örgütlenme biçimi işletmelerin türüne ve boyutuna bağlı olarak değişmektedir. Küçük bir işletmede, tüm satın alma faaliyetlerinin sorumlusu tek bir çalışan olabilir. Orta ölçekli bir kuruluşta alıcılar, depo sahipleri ve memurlar bulunan bir departman olabilir. Büyük bir işletme, çok daha fazla sayıda insanın büyük miktarlarda satın almaları koordine etmesini gerektirebilmektedir. Genellikle satın alma merkezi satın almanın avantajlarından faydalanmak için tek bir departman şeklinde düzenlenmektedir (Lambert vd., 1997). Bu avantajlar şunları içermektedir;

- ✓ Aynı ve benzer malzemelerin miktar indirimleri için tüm siparişlerin konsolide etmek
- ✓ Ulaştırma, stoklama ve idari masrafları azaltmak için ilgili faaliyetleri koordine etmek
- ✓ Tedarikçiler için tek bir irtibat noktasına sahip olmak ve bunlara tutarlı bilgi ve hizmet sunmak
- ✓ Uzmanlaşmış becerileri geliştirmek ve tedarik operasyonlarını iyileştirmek

Tedarikçi Seçimi

Tedariğin en önemli parçası doğru tedarikçiyi bulmaktır. Tedarikçi bunu başaramıyorsa, iyi tasarlanmış bir ürüne sahip olmanın hiçbir anlamı olmayacaktır. Bir proje üzerinde çalıştığınızı ve bazı önemli malzemeleri satın almak istediğinizi düşünün. Bu durumda iki önemli faktör söz konusu olacaktır. İlk olarak ihtiyaçların karşılandığı bir ürün tasarımı, İkincisi ise ürünü tasarlandığı gibi teslim etmeyi garanti edebilen bir tedarikçi. Başka bir deyişle, tedarikçinin işi yapabilmesi, yüksek kalite sunması, zamanlamaya göre çalışması, kabul edilebilir maliyetleri vb. olması gerekir (Frazelle, 2002). Genel olarak, kuruluşlar şu özelliklere sahip tedarikçiler aramaktadırlar;

- ✓ Mali açıdan uzun vadede iyi durumda olmak
- ✓ Gerekli malzemeleri tedarik etme kabiliyetine ve kapasitesine sahip olmak
- ✓ İstenen malzemeleri doğru bir şekilde teslim etmek
- ✓ Kısa teslim süreleri ile zamanında, güvenilir şekilde teslimat
- ✓ Müşterilerin ihtiyaç ve değişikliklerine karşı esnek olmak
- ✓ Tecrübeli ve ürünlerinde uzmanlık sahibi olmak
- ✓ İyi bir üne sahip olmak
- ✓ Uygun ve kolay tedarik sistemlerini kullanabilmek
- ✓ Uzun vadeli ilişkiler geliştirebilmek

Çoğu işletme, geçmişte iyi hizmet vermiş veya güvenilir olduğu bilinen onaylı tedarikçiler listesine sahiptir. Dosyada kabul edilebilir bir tedarikçi yoksa kuruluş bir tedarikçi araması yapmak zorundadır. Düşük değerli ürünler için tedarikçiler büyük ihtimalle ticaret dergilerinde, kataloglarda veya ticari irtibatlarda bulunabilir. Daha pahalı ürünler ise ayrıntılı bir araştırmaya ihtiyaç duyar ve bu işlem zaman alıcı olabilir (Rushton vd., 2010). Tedarikçi seçimi zaman alıcı bir

işlemdir, ancak kötü bir tedarikçinin uygun olmayan malzemelerinin daha fazla soruna neden olabileceği unutulmamalıdır (Waters, 2003).

Tedarikçi Sayısı

Bazı işletmeler tek kaynaktan yararlanmaları halinde, onları tek bir şirketin performansına karşı savunmasız bırakması ve ters giden bir durum söz konusu olduğunda ciddi sorunlarla karşılaşabilmesi mümkündür. Hayati bir bileşenin tek tedarikçisi maddi sıkıntılara girerse, bir işletme kendinden kaynaklı bir hata bulunmasa dahi üretimini durdurmak zorunda kalabilir. Bunu önlemek için, bazı işletmeler aynı malzemeleri birden fazla tedarikçiden satın alma politikasına sahiptir (Cavinato, 2021). Tedarikçi sayısının belirlenmesinde tek tedarikçi ve çok tedarikçi ile çalışmanın bazı avantajları aşağıda listelenmiştir;

Tek tedarikçinin avantajları;

- ✓ Müşteriler ve tedarikçiler arasında çoğunlukla ittifaklar veya ortaklıklar olarak resmileştirilen daha güçlü bir ilişki kurulur
- ✓ Bütün tarafların ilişkinin başarısına bağlılığı yüksektir
- ✓ Büyük ölçekli ekonomiler ve daha büyük siparişlerle fiyat indirimleri sağlanır
- ✓ Daha kolay iletişim, azalan yönetim ve düzenli emirler için daha basit prosedürler oluşturulur
- ✓ Malzemelerde ve bunların tedarikinde daha az çeşitlilik mevcuttur
- ✓ Gereksinimleri, koşulları ve benzeri şeyleri gizli tutmak daha kolaydır

Çok tedarikçinin avantajları;

- ✓ Tedarikçiler arasındaki rekabet fiyatları düşürür
- ✓ Tedarikçiler arasında geçiş yapılmasıyla sorunların önüne geçilebileceği için kesinti olasılığı daha düşüktür

- ✓ Farklı taleplerle daha kolay mücadele edilir
- ✓ Daha fazla işletmenin katılımı, daha geniş bilgi ve bilgiye erişim sağlayabilir
- ✓ Yenilik ve gelişmeyi teşvik etme olasılığı daha yüksektir
- ✓ Kuruluşlar potansiyel problemlerden kaçınmak istediklerinde daha fazla tedarikçi kullanmaktadır.

Tedarikçi Performansı

Çoğu işletme, tedarikçilerinin performansını tatmin edici hizmet vermeye devam etmesini sağlamak için izlemektedir. Buna tedarikçi derecelendirmesi adı verilmektedir. Genellikle öznel olmayan bir inceleme ile resmi olmayan bir biçimde yapılmaktadır. Değerlendirme kriterleri arasında aşağıdaki kriterler yer almaktadır;

- ✓ Tedarikçinin maddi olarak sağlam olması
- ✓ Zamanında teslimat yapması
- ✓ Malzeme kalitesinin yeterli olması
- ✓ Teknik destek sağlaması
- ✓ Fiyatın rekabetçi olması

Tedarikçi herhangi bir kritere uymazsa, müşteri iyileştirmeleri tartışmak veya yeni kaynaklar aramak zorunda kalacaktır. Amaç mevcut tedarikçileri değiştirmek değil, performansı izlemek, iyileştirilmesi gereken alanları belirlemek ve bu iyileştirmelere ulaşmanın en iyi yolunu bulmaktır. Sadece son bir çare olarak kuruluş yeni tedarikçiler aramaya başlarlar (Baily vd, 2005).

Sonuç

Pazarlama işletme fonksiyonları içinde ayrı bir öneme sahiptir. Dinamik bir yapıya sahip olması, sürekli olarak kendisini geliştirerek güncellemesini gerektirmektedir. Bu sayede

tüketicilerin ve toplumun istek ve beklentilerini her zaman en doğru biçimde anlamak ve buna uygun çözümler sunmak mümkün olacaktır. Ancak pazarda yer alan tüketicilerin hepsi aynı ortak özellikleri paylaşmamaktadırlar. Birbirinden farklı bu gruplar en temel olarak tüketici pazarları ve endüstriyel pazarlar olarak iki büyük gruba ayrılmaktadır. Bu ayrımın en temel sebebi, müşteri olarak satın alınan ürün ve hizmetlerden beklenen faydaların birbirinden farklı olmasıdır. Her iki pazarda yer alan tüketicilerin amacı da ihtiyaçlarını karşılamaktır. Ancak ihtiyaçların ne olduğu konusunda bir farklılaşma söz konusudur.

Tüketici pazarlarında yer alan tüketiciler ürünleri kendi tüketimleri için satın alırken, endüstriyel pazarlarda satın alma işleminin amacı müşterilerin kendi tüketimleri değildir. Endüstriyel müşteriler satın aldıkları ürünleri bir üretim malzemesi, hammadde, yarı mamul veya diğer destekleyici ürünler olarak satın almaktadırlar. Üstelik çoğu durumda endüstriyel ürünleri satın alan müşteriler, ürettikleri nihai ürünlerin tüketicileri de olmamaktadır. Bir tüketicinin kendisinin veya ailesinin tüketeceği ürünleri satın alırken yaşayacağı karar alma süreci de doğal olarak endüstriyel müşterinin satın alma sürecinden farklı olmaktadır. Satın alma karar süreci üzerinde etkili olan en önemli faktörlerin başında algılanan risk kavramı gelmektedir. Algılanan risk, satın alma öncesinde tüketicilerin yaşadıkları endişeler olarak tanımlanmaktadır. Her tüketici her satın alma işlemi öncesinde risk algılamaktadır. Algılanan riskin türü ve derecesi kişiden kişiye değişiklik gösterebileceği gibi, aynı kişinin farklı zamanlarda veya farklı ürünleri satın alırken de değişiklik gösterebilmektedir. Pazarlamacıların ürünlerini satabilmek konusunda başarmaları gereken en önemli görevlerden biri de tüketicilerin ürünleri ile algıladıkları bu risk seviyesini ortadan kaldırmak veya en azından makul bir düzeye çekmektir. Tüketici pazarları ve endüstriyel pazarların yapısının farklı olması, algılanan risk

konusunda da kendini göstermektedir. Endüstriyel ürünler nihayetinde başkalarının tüketeceği ürünlerdir. Bu yüzden de endüstriyel müşterilerin algıladıkları riskler de farklı olacaktır. Örneğin yanlış bir satın alma gerçekleştirme halinde, çalıştığı şirketi zarara uğratma ve işini kaybetme ihtimali, satınalma sorumlularının zihninin bir köşesinde her zaman yer almaktadır. Bu durum endüstriyel satın alma faaliyetinin önemi daha da artırmaktadır.

Pazarlama literatüründe satın alma faaliyetinin endüstriyel pazarlarda nasıl ele alınması gerektiği ile ilgili olarak birçok model geliştirilmiştir. Bu modellerden en bilineni buygrid modelidir. Bu model temel olarak satın alma faaliyetinin üç genel kategoriye ayırmaktadır. Bir diğer çalışma konusunu ise endüstriyel satın alıcıların, karar vermesinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi oluşturmaktadır. Bu çalışmada endüstriyel pazarların özellikleri, algılanan risk kavramı ve buygrid modeli ele alınmıştır. Ayrıca tedarik süreci ele alınarak, tedarikçilerin işletmeler için önemi, ideal tedarikçi sayısı ve tedarikçi performansının değerlendirilmesi gibi başlıklar açıklanmıştır.

Kaynakça

- Anderson, P. F., and Chambers, T. M. (1985). A reward/measurement model of organizational buying behavior. *Journal of Marketing*, 49(2), 7-23.
- Anderson, E., Chu, W., and Weitz, B. (1987). Industrial purchasing: an empirical exploration of the buyclass framework. *Journal of Marketing*, 51(3), 71-86.
- Baily, P., Farmer D., Jessop D., and Jones D. (2005). *Purchasing Principles and Management*, Ninth Edition, Prentice Hall.
- Baker, M., and Parkinson, S. (1977). Information source preference in industrial adoption decisions. *Contemporary Marketing Thought*, 258-261.

- Cavinato, J. (2021). *The Purchasing Handbook: A Guide for the Purchasing and Supply Professional*. 6th Ed. McGraw-Hill Education.
- Dewey, J. (1910). *How We Think*, Boston: D.C. Heath.
- Dowling, G. R., and Staelin, R. (1994). A model of perceived risk and intended risk-handling activity. *Journal of Consumer Research*, 21(1), 119-134.
- Ertuğrul, A. N., and Eren, B. A. (2020). Satış promosyonlarının UFRS 15 müşteri sözleşmelerinden hâsılat standardına göre muhasebeleştirilmesi: BİST perakende firmaları ve örneklerle açıklama. *Erzurum Teknik Üniversitesi SBE Dergisi*, (12), 39-61.
- Ertuğrul, A. N. (2022). Perception of meaningful work and job satisfaction of accounting faculty members. *Amazonia Investiga*, 11(50), 232-244.
- Ertuğrul Yener, A. N. (2022). İç Kontrol ve Kurum Kültürü, İksad Publishing House, Ankara.
- Fill, C., and McKee, S. (2011). *Business Marketing Face to Face*. Goodfellow Publishers Ltd.
- Frazelle, E. (2002). *Supply Chain Strategy: The Logistics of Supply Chain Management*. McGraw-Hill Education.
- Greatorex, M., Mitchell, V. W., and Cunliffe, R. (1992). A risk analysis of industrial buyers: the case of mid-range computers. *Journal of Marketing Management*, 8(4), 315-333.
- Gudehus, T., and Kotzab, H. (2012). *Comprehensive Logistics*. Springer Science & Business Media.
- Håkansson, H., and Wootz, B. (1979). A framework of industrial buying and selling. *Industrial Marketing Management*, 8(1), 28-39.
- Håkansson, H. (1983). *International Marketing and Purchasing of Industrial Goods: An Interaction Approach*, Chichester, Wiley.
- Hall, E. T. (1973). *The Silent Language*, Garden City, New York: Double Day and Co, Inc.
- Hawes, J. M., and Barnhouse, S. H. (1987). How purchasing agents handle personal risk. *Industrial Marketing Management*, 16(4), 287-293.

- Hutt, M. D., and Speh, T. W. (1992). *Business Marketing Management: A Strategic View of Industrial and Organizational Markets*. Dryden Press.
- İslamoğlu, H. (2013). *Pazarlama Yönetimi Stratejik Yaklaşım*, 6. Baskı, Beta Basın Yayım.
- Jacoby, J., and Kaplan L. (1972). The components of perceived risk, in Venkatesan, M. (Ed.), *Proceedings of the 3rd Annual Conference, Association for Consumer Research, Chicago, IL*, 382-393.
- Johnston, W. J. (1981). Industrial buying behavior: A state of the art review. *Review of Marketing*, 2, 75-89.
- Kahneman, D., and Tversky A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk, *Econometrica*, 47(2), 363-391.
- Kirpalani, V. H. (1985). *International Marketing*, New York: Random Huse Business Division.
- Koç, E. (2008). *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri Global ve Yerel Yaklaşım*, 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık.
- Kotler, P., and Armstrong, G. (2015). *Principles of Marketing*, 16th Ed, Pearson.
- Lambert, D. M., Stock, J. R., and Ellram, L. M. (1997). *Fundamentals of Logistics Management*. McGraw-Hill/Irwin.
- Lee, J. A. (1966). Cultural Analysis in Overseas Operations, *Harvard Business Review*, 44, 106-114.
- Moriarty, R. T. (1983). *Industrial Buying Behavior: Concepts, Issues, and Applications*, Lexington, MA: Lexington Books.
- Mucuk, İ. (2016). *Pazarlama İlkeleri*, 20. Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Mudambi, R., and Helper, S. (1998). The 'close but adversarial' model of supplier relations in the US auto industry. *Strategic Management Journal*, 19(8), 775-792.
- Newall, J. (1977). Industrial buyer behaviour a model of the implications of risk handling behaviour for communication policies in industrial marketing. *European Journal of Marketing*, 11(3), 166-211.

- Özsaçmacı, B., Yener, D., ve Dursun, T. (2019). Hedonizm, hedonik tüketim ve tüketimde materyalist eğilimler üzerine bir araştırma. *Third Sector Social Economic Review*, 54(1), 71-88.
- Patti, C. H. (1977). Buyer information sources in the capital equipment industry. *Industrial Marketing Management*, 6(4), 259-264.
- Plummer, J. T. (1977). Consumer focus in cross-national research. *Journal of Advertising*, 6(2), 5-15.
- Puto, C. P., Patton III, W. E., and King, R. H. (1985). Risk handling strategies in industrial vendor selection decisions. *Journal of Marketing*, 49(1), 89-98.
- Robinson, P. J., Faris, C. W., and Wind, Y. (1967), *Industrial Buying and Creative Marketing*, Boston: Allyn & Bacon.
- Rusthton, A., Croucher, P., and Baker, P. (2010). *The Handbook of Logistics & Distribution Management*. 4th Ed., Kogan Page.
- Sheth, J. N. (1973). A Model of Industrial Buyer Behavior. *Journal of Marketing*, 37(4), 50-56.
- Sheth, J. N., and Sisodia, R. S. (2006). *Does Marketing Need Reform?: Fresh Perspectives on the Future*. ME Sharpe.
- Stone, R. N., and Grønhaug, K. (1993). Perceived risk: Further considerations for the marketing discipline. *European Journal of Marketing*, 27(3), 39-50.
- Şamlı, A. C., Grewal, D., and Mathur, S. K. (1988). International industrial buyer behavior: An exploration and a proposed model. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16, 19-29.
- Taşcıoğlu, M., and Yener, D. (2019). Materialism domains and perceived risk effects on consumer boycott effectiveness. *OPUS International Journal of Society Researches*, 10(17), 355-369.
- Valla, J. P. (1982). The concept of risk in industrial buying behaviour. In *Workshop on Organizational Buying Behavior*, European Institute for Advance Studies in Management, Brussels. 9-10.
- Waters, D. (2021). *Logistics An Introduction to Supply Chain Management*. Palgrave Macmillan.
- Webster Jr, F. E., and Wind, Y. (1972). A general model for understanding organizational buying behavior. *Journal of Marketing*, 36(2), 12-19.

- Wilson, E. J., and Woodside, A. G. (1994). The relative importance of choice criteria in organizational buying: implications for adaptive selling. *Journal of Business-to-Business Marketing*, 2(1), 33-58.
- Woodside, A. G., and Vyas, N. (1987). *Industrial Purchasing Strategies: Recommendations for Purchasing and Marketing Managers*. Lexington Books.
- www.ama.org/AboutAMA/Pages/Definition-of-Marketing.aspx
- Yener, D. (2017). Social impact in consumer behaviour-consumer boycotts as a consumerism activity. In *Socio-economic perspectives on consumer engagement and buying behavior* (pp. 22-35). IGI Global.
- Yener, D. (2020). Tüketici Özgüveni ve Harcama Özdenetimi İlişkisinde Hiperopinin Rolü. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(5), 3911-3935.
- Yener, D. (2022). The Effects of Halal Certification and Product Features on Consumer Behavior: A Scenario-Based Experiment. *International Journal of Management Studies*, 29(2), 101-136.

ÇOK ULUSLU İŞLETMELERDE ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK AÇISINDAN YEŞİL LOJİSTİĞİN ROLÜ

Mehmet ÇAKMAK*

Giriş

Döngüsel Ekonomi (Circular Economy-CE), çevreyi koruma temelinde atık minimizasyonu ve doğal kaynakların iyileştirilmesi, etkin kaynak kullanımı üzerine yeşil büyümeyi hedeflemektedir. Döngüsel ekonominin 9 temel prensibi özetle ikame ürün/girdi kullanımı, ürünün/girdinin kullanım amacını gözden geçirme, doğal kaynakların verimli kullanımı, üretim sonucu oluşan atıkların yeniden kullanımı, ürün/girdinin onarılarak yeniden kullanımı, eskiyen ya da yıpranan ürün/girdiyi yenileme, kullanım ömrü bitmiş ürünün parçalarını yeniden kullanma, kullanım ömrü bitmiş ürünün veya parçalarının geri dönüşümü ve geri kazanma şeklindedir (Ersoy vd., 2022:1876-1879). Dolayısıyla yerel veya küresel çapta taleplerde meydana gelen artış ve farklılaşma göz önüne alındığında ekonomik olarak maliyetlerin minimize edilmesi ve kalitenin artırılması bağlamında Döngüsel Ekonomi gereğince ürün ve girdilerin geri dönüşümü başta olmak üzere kaynak kullanımının da minimizasyonu söz konusu olabilmektedir. Bu noktada tedarik zincirlerinin temel unsurlarının da benzer bir şekilde üretilen değer kapsamında buna benzer bir felsefe ile hareket etmesi gerekmektedir.

* Arş. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerede Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü mehmet.cakmak@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6128-5607.

Tedarik zincirinin unsurlarından olan lojistik, temel olarak bir ürüne dair girdilerin sağlanması ve söz konusu ürünün satış ya da tüketim noktalarına ulaştırılması sürecindeki taşıma, depolama, elleçleme faaliyetlerini ifade etmektedir (McKinnon, 2015:3). Ancak lojistikte enerji tüketiminin ekonomik olarak getirileri olduğu gibi bu durumun çevresel açıdan sera gazı emisyonlarını artırıcı bir etkisi söz konusudur (Wehner vd., 2022:1). Lojistik operasyonlar teknik olarak taşıma boyutuyla kullanılan yakıtın cinsine göre sera gazına sebep olduğu gibi depolama boyutunda da benzer etkilere yol açabilmektedir. Diğer yandan lojistik açıdan üretilen değer maliyetlerinin de iyileştirilmesi için kullanılan enerji kaynaklarının ve hizmet üretim destekleyici girdilerin ucuz ve çevre dostu olması beklenmektedir. Çünkü Yeşil Lojistik teknik olarak lojistik operasyonları çevre dostu formata evirirken tedarik zincirlerinin “Yeşil” imaja kavuşmasına katkı sağlamaktadır. Günümüzde hem yerel hem de küresel anlamda lojistik operasyonlardan kaynaklı sera gazı emisyonu etkileri, asit yağmur etkileri, gürültü ve çevre kirliliği, küresel ısınma etkileri, canlıların yaşamlarına etkileri, insanların fiziksel ve psikolojik açıdan sağlığına etkileri söz konusu olduğundan çevresel açıdan dost lojistik hizmet üretiminin devamlı olması beklenmektedir.

Bu bölümde ilk etapta Yeşil Lojistik kavramına, Yeşil Lojistiğin itici nedenleri, Yeşil Lojistik uygulamaları, çevresel anlamda sürdürülebilirlikte Yeşil Lojistiğin rolü ele alınmış; daha sonra da çok uluslu işletmeler açısından temel anlamda çevresel sürdürülebilirliğin önemi ve etkileri, bu kapsamda çok uluslu işletmeler açısından çevresel sürdürülebilirlikte Yeşil Lojistik uygulamalarının etkileri ve türlerine dair kavramsal bir çalışmaya yer verilmiştir.

Yeşil Lojistik

Yeşil Lojistik Kavramı ve Önemi

Yeşil Tedarik Zinciri, ürün tasarımından malzeme tedariki, üretim süreci, ürünlerin teslimi ve teslim sonrası kullanım ömrünün bitişine kadarki tüm süreci çevresel duyarlılıkla yürütmek üzere sürdürülebilir bir tedarik zinciri yönetim konseptidir (Prause, 2014:60). Yeşil Tedarik Zinciri Yönetiminde temel amaç satın alma, üretim, dağıtım ve geri dönüşüm süreçlerinde rekabet avantajı sağlamak üzere sürdürülebilir somut ve soyut faydaları gözetleyecek biçimde çevreyi koruma yoluyla sosyal sorumluluk ve yaklaşımlara sahip olunmasıdır (Achillas vd., 2019:2). Yeşil Tedarik Zinciri, ürün farklılaştırması ve konumlandırması bağlamında kilit alanlara “Yeşil” iyileştirmeler ekleyerek Yeşil Satın Alma, Yeşil Tasarım, Yeşil Üretim, Yeşil Dağıtım ve Yeşil Atık Yönetimi gibi trendlerden oluşmaktadır (Hume vd., 2013:163).

Tedarik zinciri yönetiminin en önemli destekleyicilerinden olan “lojistik sektörü” diğer sektörlerle karşılaştırıldığında küresel ısınma, hava kirliliği ve gürültü kirliliği, kaynakların tükenmesi, karbon emisyonu gibi çevresel etkilerde bulunmaktadır (Gupta ve Singh, 2020:1309). Bu noktada lojistik süreçlerin bazı çevresel etkileri aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Piecyk vd., 2015:32-45; Sarkis ve Dou, 2018:96-97; Thompson, 2015:119; Miyoshi ve Merkert, 2015:176; Fahimnia vd., 2015:196):

➤ **Atmosferik Emisyonlar:** Taşımacılık faaliyetinden kaynaklı atmosferik emisyonlar özellikle dizel ve benzin yakıtı ile çalışan motorların etkisiyle daha fazla olmaktadır. Dolayısıyla söz konusu yakıtların tüketimi sonucunda hidrokarbonlar, karbon monoksit, ozon, kükürt dioksitler ve nitrojen oksitler gibi kirletici sera gazı emisyonları ve partiküller (parçacıklar) oluşmaktadır. Diğer yandan depolama faaliyeti kapsamında kullanılan araçların benzin ya da dizel yakıt kullanması da bu olumsuzluğa katkıda bulunabilmektedir.

➤ **Asit Yağmurları ve Kimyasal Sis:** Yukarıdaki maddede ifade edilen fosil yakıt kaynaklı gaz salınımları sonucunda oluşan asit özlü yağmurlar ve özellikle durgun hava koşullarında kentsel bölgeye yayılabilecek şekilde sera gazı içerikli sis oluşumu söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle hayvanların ve hayvansal ürünlerin, bitkilerin ve meyvelerin gelişimi veya hastalık barındırmasının yanı sıra cilt hastalıkları ve astım gibi solunumsal hastalıklara yol açabilmektedir.

➤ **Gürültü Kirliliği:** Taşımacılık faaliyetinden kaynaklı trafik sıkışıklıkları sonucunda emisyon etkilerinin yanında gürültü kirliliği de söz konusu olabilmektedir. Bu durum insanlarda hipertansiyon, kalp ve damar hastalıkları, işitme kaybı gibi fiziksel rahatsızlıkların yanı sıra ruh sağlığı açısından çeşitli psikolojik sorunlara yol açabilmektedir. Ayrıca bu nedenle hayvanların da fiziksel ve ruhsal açıdan yaşamını olumsuz etkilenebilir. Örneğin hava trafiği ve buna dair gürültü kirliliği kuşların ve diğer hayvanların göç modellerini de etkileyebilmektedir.

➤ **Titreşim Kaynaklı Etkiler:** Taşımacılık faaliyeti nedeniyle oluşan devamlı titreşimler yol kenarındaki binalar açısından zamanla sıvaların çatlaması (veya dökülmesi) ve diğer kırılman malzemelerin çatlaması ve çökme risklerine yol açabilir. Bu noktada ilgili araçların yüklerle birlikte yüklediği ağırlığın yanında trafik sıkışıklığı da eklendiğinde bu zarar daha da artabilir.

➤ **Biyolojik Çeşitliliğe Etkileri:** Taşıma sürecinde ilgili araç tarafından kullanılan ulaşım altyapıları niteliklerine göre bitki kayıplarına veya türlerin yok olmasına ve ekosistemin orijinal biyolojik çeşitliliği üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Kullanılan taşıma moduna (deniz, hava, kara ve demiryolu) göre bu etki değişebilmektedir.

➤ **Diğer Etkiler:** Taşıma operasyonları yerine getirilirken buna dair oluşan trafik kazaları sonucunda insan ölüm-

leri arttığı gibi çevresel açıdan da trafikte durma nedeniyle emisyon, gürültü kirliliği, biyolojik zararlar artacaktır. Ayrıca araçlardan kaynaklı atık yağlar, araçlardan kaynaklı hurdalar, kullanılmış lastiklere dair atıklar ve diğer atıklar da çevreyi olumsuz etkileyebilmektedir.

Küresel ölçekte bakıldığında enerji üretiminin %80'e yakını fosil yakıtlara bağımlıdır. Dünya genelinde enerji talebindeki artış da göz önüne alındığında bu durum, yukarıda da değinildiği üzere atmosferik açıdan asitleşme (asit yağmuru vb.), küresel ısınma, hava kirliliği, karasal açıdan arazinin bozulması (buna bağlı olarak ekolojik zararlar) gibi sorunlara yol açacaktır. Bu nedenle enerjide sürdürülebilirlik için çevre dostu enerji kaynaklarından yararlanma, bu süreçte verimli sonuçların elde edilmesine katkıda bulunmaktadır (Ghobakhloo ve Fathi, 2021:1).

Yukarıda ifade edilen çevresel etkiler göz önüne alındığında tedarik zincirlerinde çevresel açıdan sürdürülebilirliğe dönük odaklanmaları nedeniyle Lojistik Hizmet Sağlayıcıların da çevre dostu hizmet üretimi gerçekleştirmesi kaçınılmazdır. Diğer bir ifadeyle yerel ya da uluslararası işletmeler için çevreyi korumaya dönük artan paydaş talepleri nedeniyle yeşil lojistik operasyonlar ve buna bağlı olarak çevresel ve ekonomik anlamda optimal performans sergilemek ve böylelikle "Yeşil" bir imaj oluşturmak rekabet avantajı için öncelikli hale gelmiştir (Vienažindienė vd., 2021:2; Lun vd., 2016:128).

Bu noktada "Yeşil Lojistik" lojistik sektörü açısından hizmet üretim operasyonlarının gerçekleştirilmesinde çevresel faydaların yanısıra ekonomik faydaları da hedefleyen stratejik uygulamalar bütünüdür (Yao vd., 2022:728). Diğer bir ifadeyle Yeşil Lojistik, geleneksel anlamda tedarik, üretim süreci, nihai ürünlerin satış noktalarına veya tüketicilere teslimi, satış sonrası hizmetler, ürünün iadesi, ürünün geri

dönüşümü gibi tedarik zinciri aşamalarını çevre dostu felsefe ile destekleyen ve böylece geleneksel lojistik operasyonların çevresel sorumluluğunu üstlenen ve yöneten uygulamalar karmasıdır (Sarkis ve Dou, 2018:91).

Yeşil Lojistiğe Dönük Uygulamalar

Karayolu ile taşımada Yeşil Lojistiğe dönük uygulamaların başında geleneksel yakıtların yerine alternatif yakıtların kullanımı gelmektedir. Karayolu ile taşımada fosil yakıtlardan olan dizel ve benzin destekli araç kullanımının yerine mümkün olduğunca doğalgazlı (Natural Gas-NG) diğer bir ifadeyle Sıvılaştırılmış Petrol Gazı (Liquefied Petroleum Gas-LPG) ve Sıkıştırılmış Doğalgaz (Compressed Natural Gas-CNG) destekli araçların kullanılarak sera emisyonlarını azaltıcı yönde Yeşil Lojistik uygulamalara gidilmektedir. Söz konusu doğalgaz tipleri fosil yakıtı bağımlı olarak üretildiğinden dolayı sera emisyonu gibi çevresel etkiler devam edecektir. Bu noktada doğalgaza da alternatif olarak organik ve bitkisel yağlardan elde edilen Biyodizel, Biyoetanol, Biyometan gibi Biyoyakıtlar, yapısı itibariyle daha fazla çevre dostu enerji üretimine ve enerji tüketimine yol açacaktır. Ayrıca hidrojen gazı da tamamen geri dönüştürülebilir olması ve egzoz borusunda su buharı şeklinde salınması yönüyle bu açıdan alternatif yakıt olarak kullanılabilir. Diğer yandan tamamen elektrifikasyona dayalı araçların kullanımı da özellikle aracın bataryasının frenleme sistemi ile kendini şarj edebilecek şekilde enerji üretmesi yönüyle çevresel açıdan olumlu etkiler söz konusu olabilmektedir. Burada kritik noktalardan birisi söz konusu elektriğin yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilmiş olmasıdır. Elektriğin üretildiği kaynağın çevre dostu olmaması durumu elektrikli araç kullanımının getirdiği çevresel faydaların yanında çevresel zararlara yol açacaktır (Leonardi vd., 2015:278-283).

Bunların yanısıra söz konusu araçların motor verimliliğinin artırılması, araç gövdesinin ve buna dair aksam ya da parçaların ve aktarma aparatlarının hafifletilmesi, araç lastiklerinin yuvarlanma direncinin azaltılması, araçlardaki aerodinamik sürtünmenin azaltılması, araçların çeşitli kaza ve olaylara duyarlı sensörlerle donatılması, araçların anlık olarak kablosuz ağlara kolaylıkla bağlantılanması, araçların otonom bir şekilde çalışabilmesi, araçların yapay zeka desteğine ve makine öğrenme algoritmalarına sahip olmasına dönük yatırım ya da uygulamalar da karayolu ile taşıma açısından Yeşil Lojistik uygulaması kapsamına girebilmektedir (Thompson, 2015:121; Gibbs vd., 2012:426; Borroni-Bird ve Verbrugge, 2012:462).

Denizyolu ile taşımada ise enerji kaynağı olarak özellikle kömür kullanımı sonucu oluşan kükürt salınımını azaltmak yerine sıvılaştırılmış gaz kullanımına gidilerek çevresel etkiler azaltılabilir. Diğer yandan denizyolu ile taşımada sera gazı emisyonunu azaltabilmek ve yakıt kullanımından da tasarruf edebilmek amacıyla güneş enerjisi ve rüzgâr enerjisinden yararlanılarak Yeşil Lojistik uygulamaları geliştirilebilmektedir. Buna ek olarak gemilerde Küresel Konumlandırma Sistemi (Global Positioning Systems-GPS) kullanımı ile destekli rota güncellemeleri yapılarak denizyolu ile taşımada enerji tüketimi daha da azaltılabilir. Ayrıca gemi gövdelerinin ve dışsal parçalarının korozyona, kırılmaya, titreşime, gerilime, hasara, çeşitli biyolojik saldırılara, yangınlara karşı koruyucu ve dayanıklı malzemelerden üretilmesi de çevresel açıdan Yeşil Lojistik uygulamalar için önem taşıyacaktır (Ginley, 2012:456-460). Buna ek olarak gemilerin motor verimliliğinin artırılmasına dönük yatırımlar da çevresel açıdan daha az enerji tüketimi yönüyle olumlu katkılar sağlayacaktır. Son olarak limanların çevresel anlamda karbon ayak izini azaltmak üzere çeşitli hibrit feribotlar, hibrit vinçler gibi araç-gereçlerin kullanımı ve bu araç-gereçlerde özellikle elektrifikas-

yonun artırılması da Yeşil Lojistiğe dönük uygulamalardan sayılabilmektedir (Davarzani vd., 2015:150).

Demiryolu ile taşımada elektrifikasyona dönük yatırımlar ve uygulamalarla çevresel açıdan olumsuz etkiler azaltılabilir. Bu noktada daha önce de ifade edildiği üzere elektriğin fosil olmayan kaynaklardan ya da yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilmesi önem taşıyacaktır. Böylelikle demiryolu ile taşımada fosil yakıtlar veya kökürt üreten yakıtlar yerine daha fazla çevre dostu bir lojistik hizmet sağlanmış olunacaktır. Ayrıca demiryolu ile taşımada daha yüksek çekiş sağlayabilecek lokomotif ve buna entegre vagonların kullanımı, enerji verimliliği yüksek motorların kullanımı, gürültü kirliliği ve titreşim sorunlarına duyarlı bir şekilde sessiz çalışabilen motor teknolojisinin kullanımı ve paletlerin buna uygun şekilde sürekli yağlanması, yeni fren sistemlerinin kullanımı gibi uygulamalar da çevresel yönleriyle Yeşil Lojistiğin kapsamına girebilmektedir (McKinnon vd., 2015:177-178)

Havayolu ile taşımada ise temel yakıtlar ham petrol, doğalgaz sıvı kondensatları, şist yağı ve petrol kumları gibi geleneksel kaynaklardan elde edilen rafine hidrokarbonlardan oluşur. Bu noktada uçak motorlarının yakıt verimliliğini artırmak üzere daha hafif ve yüksek sıcaklık oluşturu malzemelerin kullanımı ile motorun ağırlığı azaltılarak yüksek performans ve yakıt tasarrufu sağlanabilir. Diğer yandan uçağın teknik olarak çalışma sistemini yeni nesil teknolojilerle bütünleştirmek ve yakıt açısından mümkün olduğunca yenilebilir enerji kullanımı da Yeşil Lojistik açısından daha çevre dostu bir hizmet üretimi sağlayacaktır. Ayrıca geri dönüşüme dönük malzemelerden üretilmiş uçakların kullanımı ile çevresel faydası yüksek lojistik hizmet üretimleri sağlanabilir (Bennett vd., 2012:446-450). Son olarak uçak gövdesinin ve aksam ya da parçalarının dayanıklı olması, yüksek kapasiteli olması ve mümkün olduğunca hafif malzemeler kullanılarak aerodinamik açıdan verimli bir şekilde performans sergileyecek bir

şekilde oluşturulması ile Yeşil Lojistik temelinde çevre dostu bir lojistik hizmet sağlanabilir (McKinnon vd., 2015:181).

Depolama faaliyeti açısından bakıldığında ise depo tesislerinde çevre dostu aydınlatma sistemi, havalandırma sistemi ve ısıl dengeyi koruma sistemi için ihtiyaç duyulan enerjinin tüketimi için yenilenebilir kaynaktan elde edilen elektriğin kullanımı Yeşil Lojistik uygulamalarından sayılabilmektedir. Diğer yandan depolama faaliyeti kapsamında verimli bir çalışma düzenini destekleyici bir şekilde tesis yerleşim düzeninin tasarlanması ve uygulanması ile çevresel açıdan verimliliği yüksek ve az enerji tüketen lojistik hizmet üretimi sağlanabilir. Özellikle stok yönetiminde ambalajlama, elleçleme ve paketlemede çevre dostu malzemelerin kullanımı da bu kapsamda değerlendirilebilir (Baker ve Marchant, 2015:221; Sarkis ve Dou, 2018:98).

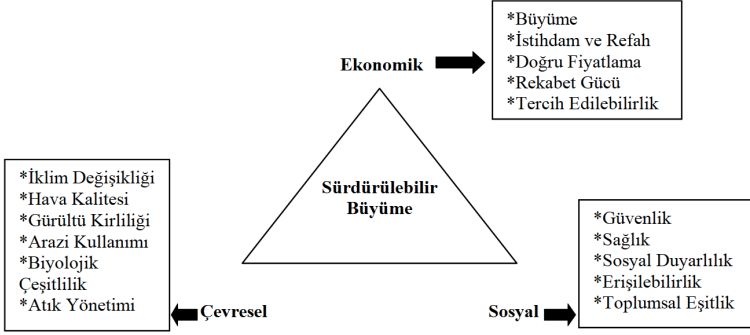
Bunların dışında özellikle kentsel alanlarda birçok noktada ve çeşitli geçiş bölgelerinde sevkiyat birleştirme merkezlerinin çevre dostu araç-gereç kullanımı ile desteklenmesi, özellikle mesai ve okul saatleri dışında teslimatların gerçekleştirilerek trafığın daha az yoğun olduğu saatlerde taşımanın yapılması, mümkün olduğunca çevresel açıdan demiryolu ve denizyolu taşıma sistemlerinin birbiriyle entegre edilmesi ve bu iki taşıma modunun entegrasyonuna karayolu ile taşımanın da mümkün olduğunca küçük araçların kullanımı ile eklenmesi de Yeşil Lojistiğe dönük uygulamalardan sayılabilir (Thompson, 2015:123-125). Dolayısıyla Yeşil Lojistik kapsamında çevre dostu enerji tüketimi, araç-gereçlerin çevre dostu malzemelerle desteklenmesi ve diğer uygulamalar ile taşıma, depolama ve tersine lojistik ile atık yönetimi operasyonlarının hareketli (mobilize) olması, bu operasyonların tedarik zincirinin tüm paydaşları tarafından erişilebilir olması ve söz konusu sürecin sürdürülebilir olması hedeflenmektedir (Poletan Jugoviæ ve Vukiæ, 2016:122).

Çevresel Sürdürülebilirlik Açısından Yeşil Lojistiğe Dönük Uygulamaların Rolü

Çevresel Sürdürülebilirlik Kavramı ve Önemi

Paydaş Teorisi, yerel ya da uluslararası bir işletmenin hissedarlarının yanı sıra tedarikçileri, müşterileri ve toplum dâhil olmak üzere geniş bir paydaş kitlesinin çıkarlarına duyarlı bir profile sahip olmasını vurgular (Jones ve Comfort, 2020:52). Bu noktada Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS), daha çok uzun vadede çeşitli ekonomik, sosyal ve çevresel faydalar elde etmek üzere işletme paydaşlarının belirlenmesi ve bu paydaşlar açısından ortak değerlerin üretilmesinde ve çevresel açıdan performans ölçümlenmeleri ve stratejilerinin belirlenmesinde rehberlik edicidir (Zen, 2020:48). Bu bağlamda KSS'ye dönük strateji ve politikaların geliştirilmesi bir işletme açısından sürdürülebilir büyüme için önemli etkiler yaratacaktır. Sürdürülebilirlik, kuruluşların ekonomik performanslarını, sosyal açıdan insan ve toplumsal açıdan performansının etkilerini ve değer üretiminin çevresel etkilerini yönetmek için bütünsel ve entegre bir yaklaşım benimsemelerini gerektirir. Sürdürülebilirlik temelde ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla işletmenin sorumluluk sahibi olarak paydaşlarının faydalarını maksimize ederken aynı zamanda ekonomik açıdan uzun vadeli faydalar edinmesini sağlayacaktır (Piecnyk ve Björklund, 2015:108).

Dolayısıyla sürdürülebilirlik konsepti işletmelerin değer üretimlerini çevresel ve sosyaekonomik açıdan değerlendirirken temelde Üçlü Alt Çizgi (Triple Bottom Line-TBL) modeli çerçevesinde birbiriyle bağlantılı sosyal, çevresel ve ekonomik boyutlar arasında bir denge kuracak şekilde işletmenin değer üretimlerini gerçekleştirmesi ve buna uygun performans sergilemesini ve performans ölçüm kriterlerinin geliştirilerek bunu sürdürülebilir stratejilere dönüştürmesini gerektirmektedir (Ciliberto vd., 2021:3256). Söz konusu model şu şekilde ifade edilebilir:

Şekil 1. Sürdürülebilir Büyüme Konsepti veya Modeli

Kaynak: Piecyk ve Björklund, 2015:108

Şekil 1'e bakıldığında işletmelerin temelde ekonomik açıdan kârlılığını maksimize etme hedefine paralel olarak ekonomik açıdan hem kendisi hem de ülke ekonomisi adına büyüme, istihdam yaratma ve refaha katkıda bulunma, üretilen değeri doğru fiyatlama, rekabet gücü elde etme, rakiplerine göre tercih edilebilir olma alt boyutlarında; sosyal açıdan insan temelli bakış açısıyla topluma dair güvenlik, sağlık, sosyal duyarlılık, şeffaflık çerçevesinde erişilebilirlik, toplumsal açıdan eşitlik gibi alt boyutlarında; çevresel açıdan doğaya dair iklim değişikliğine, hava kalitesine ve gürültü kirliliğine duyarlılık, arazi kullanımını iyileştirme, biyolojik çeşitliliği koruma ve atık yönetimi gibi alt boyutlarda paydaşların faydasını maksimize edecek bir tedarik zinciri ilişkilerine, kaynak ve yeteneklere sahip olması gerektiği söylenebilir. Dolayısıyla yerel ya da uluslararası bir işletmenin ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan çeşitli alt boyutlarda performans ve paydaş faydalarına duyarlılık göstererek denge kurması hem ana boyutlarda hem de alt boyutlarda bir bütün olarak kurumsal sorumluluk sahibi olmasını ve böylece sürdürülebilir büyümeyi hedeflemesi gerektiği söylenebilir.

Bu noktada Çevresel Sürdürülebilirlik, işletmelerin temelde ekolojik sistemi koruma amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanması, geri kazanılabilir nitelikte olan gir-

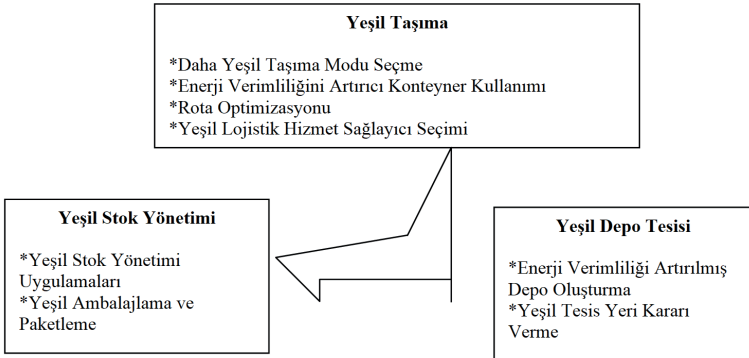
dilerle çevre dostu üretimler yapması, doğal kaynakları verimli kullanması, sera emisyon oranını azaltıcı uygulamalara gitmesi gibi yöntem ve politikaları benimsenmesini gerektirmektedir (Vezzoli ve Manzini, 2008:105; Stock vd., 2018:258). Bu bakımdan işletmelerde Çevresel Sürdürülebilirlik bilincinin oluşmasında İklim Değişikliği'ne dönük bilimsel yayınların artması ve sonuçlarına dair farkındalıkların artması (Ozon Tabakası ve diğer konularda), iletişim ağlarının gelişmesi ile çevresel duyarlılığa dair paydaşların taleplerini hızlı bir şekilde işletmeye 7/24 iletmesi ve baskılaması, işletmelerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk açısından rakiplerine göre üstün imaj oluşturma çabaları, değerün üretilmesine dair her alanda yaşanan teknolojik gelişmeler ile verimli ve çevre dostu araç-gereç ya da üretim sistemlerinin geliştirilmesi, işletmeler için ekonomik açıdan çevresel etkilerin maliyetlerinin artması (çeşitli yasal yaptırımlar, davalar sonucu oluşan tazminat veya para cezaları) gibi etkenler sıralanabilir (Sarkis ve Dou, 2018:2).

Dolayısıyla yerel ya da uluslararası işletmeler Çevresel Sürdürülebilirlik temelinde geliştirdikleri ya da benimsedikleri uygulamalarını dâhil olduğu tedarik zincirlerinin tüm aşamalarına yaymak durumundadır. Çünkü değer üretimi tedarik zinciri paydaşlarının bir bütün olarak katılımı ile söz konusu olduğundan işletmeler, "Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi" çerçevesinde çevresel açıdan sürdürülebilir Yeşil Lojistik uygulamalara gitmektedir (Reche vd., 2020:784).

Yeşil Lojistiğe Dönük Uygulamaların Çevresel Sürdürülebilirlikteki Rolü

İşletmeler açısından Yeşil Tedarik Zinciri uygulamalarının temel nedenleri çevresel açıdan sera gazı emisyonlarında, doğal kaynakların kullanımında, girdilerin kullanımında, enerji tüketiminde, çevresel açıdan kazalarda ve atıklarda

çeşitli boyutlarda minimizasyonların sağlanması ve böylece işletmenin ekonomik açıdan çeşitli yaptırımlardan kaynaklanan parasal veya diğer nitelikteki cezalardan kaçınma ve bunların yarattığı maliyetlerden tasarruf sağlanması arzusu şeklinde sıralanabilir (Balasubramanian vd., 2020:1382). Bu noktada Yeşil Lojistik uygulamaları, işletmelerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk çatısı altında yeşil imaj oluşturmaları ve yerel ya da küresel bazda rekabet gücü elde etmeleri bakımından bir dizi ekolojik ilke, strateji ve uygulamadan oluşmaktadır. Bu noktada pazar odaklı işletmeler çevresel açıdan müşterilerinin ve diğer paydaşlarının hassasiyetlerine ve taleplerine duyarlı olma eğiliminde hareket etmektedir (Afum vd., 2022:716-717). Dolayısıyla lojistik sektörünün de tedarik zincirlerine paralel olarak ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan sürdürülebilirlik performanslarını iyileştirmeleri gerekmektedir. İşletmeler lojistik operasyonlarını kendi kaynaklarının yanı sıra dış kaynaklardan yararlanma yoluyla lojistik sektörünün katkılarıyla yerine getirdiği için lojistik açıdan da çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarının tedarik zinciri operasyonlarına dâhil edilmesi gereklidir (Kumar ve Anbanandam, 2020:88). Çevresel Sürdürülebilirliğe dönük bazı Yeşil Lojistik uygulamalar bir şekil yardımıyla şöyle ifade edilebilir:

Şekil 2. Çevresel Sürdürülebilirliğe Dönük Yeşil Lojistik Uygulamaları

Kaynak: Sarkis ve Dou, 2018:99

Şekil 2'ye bakıldığında temel anlamda Çevresel Sürdürülebilirliği sağlamada Yeşil Lojistik uygulamaları veya yaklaşımları daha çevreci ya da yeşil taşıma modunun seçimi, enerji verimliliğini artıran konteynerlerin ya da dor-selerin kullanımı, rota optimizasyonu, daha çevreci Lojistik Hizmet Sağlayıcı seçimi gibi uygulamalar yeşil taşımaya dönük örneklerden sayılabilir. Diğer yandan çevre dostu malzeme-lerin kullanımı ile yeşil paketleme (ambalajlama, elleçleme), aydınlatma, ısı dengenin korunması, atıl stokların mini-mizasyonuna dönük stok yönetim tekniklerinin uygulanması bağlamında yeşil stok yönetimi yeşil depolamaya dönük ör-neklerden sayılabilir. Diğer yandan depo ve dağıtım merkez-lerinin tesis ve bina yapılarının enerji verimliliğini yükseltici malzemelerle desteklenmesi, özellikle kentsel alanlar, canlı-ların ve bitkilerin yaşam alanını ve sera gazı emisyonlarını dikkate alacak şekilde tesis yeri kararı verilmesi gibi uygula-malar da yeşil depolamaya dönük örneklerden sayılabilir. Bu noktada yerel ya da uluslararası işletmelerin lojistik hizmetle-rini kendi kaynaklarıyla üretmesi ya da dış kaynaklardan ya-rarlanma modeli ile Lojistik Hizmet Sağlayıcılara devretmesi veya onlardan satın alması gibi strateji ve uygulamalara gidi-lirken çevresel açıdan sürdürülebilirlik beklentilerini karşıla-mada Yeşil Lojistiğin çok boyutlu bir katkı sağlayarak önemli bir role sahip olacağı söylenebilir. Dolayısıyla tekil anlamda işletmelerin taşımaya dönük yeşil uygulamalara gidilmesi yerine depolama ve stok yönetiminin de yeşil uygulamalar-la desteklenerek lojistik operasyonlarının tüm boyutlarında çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması gerekmektedir.

Şekil 2'deki çevresel sürdürülebilirliği destekleyici yeşil lojistik uygulamalara ek olarak literatürde bazı yazarlar ta-rafından örnekler de ele alınmıştır. Bu çerçevede Çevresel Sürdürülebilirlik açısından bazı Yeşil Lojistik uygulamaları-nın rolü aşağıdaki alt başlıklarda şu şekilde detaylandırılabil-ir (Sarkis ve Dou, 2018:101-109; McKinnon vd., 2015:170-187;

Agyabeng-Mensah vd., 2020:552-554; Evans, 2016:458; Eglise ve Black, 2015:229; Andersson ve Forslund, 2018:1; Ocicka, 2019:18; Perotti vd., 2022:1683; Baker ve Marchant, 2015:222; Kumar vd., 2021:3):

➤ **Daha Çevreci Taşıma Modunun Seçilmesi:** Karayolu taşımacılığı halihazırda birçok ülkede baskın bir taşıma modu olduğundan karayolu ile taşımaya dair fosil yakıt yerine tamamen elektrik enerjisinin kullanımı ve hibrit açıdan biyodizel yakıtların elektrik enerjisi ile birlikte kullanımının yanında küçültülmüş ve turbo şarjları gelişmiş bir motor sisteminin kullanılması, ayrıca emisyonu azaltıcı nitelikte Egzoz Gazı Resirkülasyonu (Exhaust Gas Recirculation-EGR), Seçici Katalitik Azaltma (Selective Catalytic Reduction-SCR), partikül filtresi kullanımı gibi Yeşil Lojistiğe dönük yatırımlar çevresel sürdürülebilirlikte önemli avantajlar sağlayabilmektedir. Demiryolu taşımacılığında ise çevre dostu şekilde elektrifikasyonlu lokomotiflerin ve motorların kullanımı, yeni nesil partikül filtrelerinin takılması, daha yeşil raylardan oluşan bir ulaşım ağı sistemi, lokomotifte ve vagonlarda gürültü azaltıcı malzeme kullanımı ile Yeşil Lojistik açıdan çevresel anlamda sürdürülebilir uygulamalara gidilebilir. Demiryolu ile taşıma kapasitesi olarak karayoluna ve havayoluna göre daha geniş seviyede olmasına karşın yük miktarının getirdiği özgül ağırlıklar çevresel sürdürülebilirlik konusunda ek Yeşil Lojistik uygulamalar gerektireceğinden ve buna dair yatırımların da devletler tarafından da desteklenmesi gerekeceğinden diğer çevreci taşıma modlarının seçimi söz konusu olacaktır. Havayolu ile taşımada Yeşil Lojistik uygulamaları içerisinde özellikle yakıt verimliliği bağlamında uçağın gövdesinin ve buna dair malzemelerin hafifletilmesi, motor teknolojisinin enerji verimliliğini maksimize edici şekilde geliştirilmesi ve hava trafik yönetim sisteminin daha etkin bir şekilde çalışması şeklinde ifade edilebilir. Bu noktada elektrikle enerji ihtiyacının karşılanması zor olduğundan havayolu ile taşıma-

da yeni motor teknolojilerinin devreye sokulması gerekecektir. Buna dair fosil yakıtların daha az kullanımı bakımından yüklere dair artan talebi karşılayıcı şekilde yolcu uçaklarının kapasite açısından genişletilmesine dönük olarak üretilmesi göz önüne alındığında söz konusu uçakların tamamen kargo uçaklarına dönüşümü ile daha çok taşıma daha az enerji tüketimi ve haliyle daha az çevresel etkiyle sürdürülebilirlik söz konusu olabilir. Denizyolu ile taşımacılık yük kapasitesi olarak birim başına daha az enerji tükettiği için daha çevre dostu taşıma modu olarak düşünülse de özellikle gemilerde kükürt ve partikül salınımı yapan yakıt kullanımı nedeniyle sera gazı emisyon oranı diğer modlara göre yüksek olabilmektedir. Bu noktada denizyolu ile taşımada çevresel sürdürülebilirlik açısından kükürt oranı azaltılmış yakıtlar kullanılabilir. Dolayısıyla söz konusu taşıma modlarının seçiminde bireysel açıdan yük kapasiteleri, hızlılığı ve zamanlılığı gibi ekonomik etkenlerin yanında o taşıma modunun çevresel açıdan duyarlılığa ve sürdürülebilirliğe dönük avantajları ve dezavantajlarının dikkate alınması gereklidir. Böylelikle paydaşların çevresel açıdan sürdürülebilirlik beklentilerini de karşılayıcı yatırımlara paralel olarak optimal seçimle Yeşil Lojistik uygulamalar gerçekleştirilebilir.

➤ **Rota Optimizasyonu:** Lojistik optimizasyon, temel anlamda bir işletmenin lojistik faaliyetlerinin çevresel anlamda etkisini önemli ölçüde kontrol altına almak üzere paydaşlarla işbirliği, çevre dostu yakıt kullanımı ve tersine lojistik gibi “Yeşil” lojistik uygulamalarla kârlılığını maksimize etmek üzere yapılan çalışmaların bütünüdür. Bu noktada rota optimizasyonu özellikle taşıma operasyonlarında filo planlama, yükün cinsine, miktarına ve teslimat adresine göre uygun araçları atama, taleplere göre araçları yönlendirme, toplamda taşıma sürecinin maliyet ve zaman faydasını gözetme gibi temel hedefleri içeren çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli avantajlar sağlayabilen teknik bir uygulama

madır. Dolayısıyla taşıma sürecinde maliyetleri de azaltıcı bir şekilde optimal mesafelerde teslimatların yapılması ile ekonomik faydanın yanısıra sera gazı emisyon etkisi de azaltılacaktır. İşletmelerin rota optimizasyonunu sağlaması için her teslimata özgü taşıma operasyonları için Araç Rotalama ve Çizelgeleme Problemi (Vehicle Routing and Scheduling Problem-VRSP) çerçevesinde konuyu ele alarak alternatifler arasında en uygun rotayı tercih etmeleri çevresel sürdürülebilirliği olumlu yönde etkileyebilmektedir. Diğer yandan bu optimizasyon çalışmasını yürütürken teslimat süresini de trafiğin sıkışık olmadığı zaman dilimlerine göre planlayarak araçların hareket düzenini ayarlamak gibi uygulamalar da çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunmaktadır. Bu noktada işletmeler rota optimizasyonunu çevre dostu yakıt ile desteklediğinde bir bütün olarak Yeşil Lojistik bakış açısıyla çevresel sürdürülebilirliği daha da artırabilecektir. Birçok işletme bu uygulamalarıyla karbon ayak izlerini iyileştirme ve yeşil kimlik bilgilerini iyileştirme konusunda rota optimizasyonuna dikkat etmektedir.

➤ **Teknolojik Desteklerden Yararlanma ve Emisyon Denetimi:** Lojistik operasyonlarda çevresel açıdan sürdürülebilirliğin iyileştirilmesinde Sürdürülebilir Lojistik İnovasyon (Sustainability Logistics Innovation-SLI) önemli rol oynamaktadır. Bu noktada teslimat sürecinde yakıt tüketiminin optimizasyonu, rotanın optimize edilmesi, depoların çevre dostu bir şekilde enerji tüketmesi gibi uygulamalar için lojistik inovasyonun sürekli olması gereklidir. Lojistik inovasyon kapsamında taşıma ve depolama operasyonlarının çevresel etkilerinin ölçülmesi ve bu etkilerin geniş veri desteği ile izlenmesine dönük teknolojik yatırımlar Yeşil Lojistik açısından önemli rol oynayacaktır. Örneğin çevresel performansın iyileştirilmesi için sera gazı emisyonunun sürekli olarak kontrol edilmesi çevresel sürdürülebilirliğin başarı durumunu değerlendirme adına gereklidir. Her bir teslimatta salınan sera

gazının ve diğer çevresel kirliliğe yol açan etkilerin miktar açısından hesaplanabilmesi için güzergâha uygun bir şekilde olması gereken hız sınır verilerini, güzergâha dair anlık verileri, yük ölçü ve ağırlık verilerini, anlık araç verilerini (araçların performans verilerini), egzoz verilerini sağlayıcı teknolojiler ve bu verilerin çekilmesinde kablosuz ağ yapılarının kurulumu ve bilgi sistemlerinin geliştirilmesi ile çevresel açıdan inovatif lojistik sürdürülebilirlik sağlanabilir.

➤ **Yeşil Depolama ve Yeşil Stok Yönetiminin Benimsenmesi:** Lojistik depo tesisleri için ısıyı geri kazandırıcı ve ısı dengeyi koruyucu yalıtım malzemelerinin kullanımı, güneş enerjisi ve rüzgâr enerjisi gibi kaynakların kullanımı, kullanılan forklift gibi araçların bataryalarının uzun ömürlü olması gibi uygulama ve yatırımlar sera gazı emisyonu etkisini azaltıcı Yeşil Depolama için oldukça önemlidir. Bu şekilde daha az enerji tüketimi yoluyla maliyetlerin minimize edilmesi sağlanarak kârlılığa paralel olarak çevresel açıdan da faydaların maksimizasyonuna katkı olacaktır. Buna ek olarak depolarda çevre dostu yeşil teknolojilerin kullanımı, sıfır atık kontrolü, sera gazı emisyon kontrollerine dönük teknoloji ve yatırımlar da Yeşil Depolama kapsamında çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlayacaktır. Diğer yandan stoklara dair kullanılan ambalaj, paket ve kapların geri dönüştürülebilir ve çevre dostu malzemelerden oluşturulması da çevresel sürdürülebilirliği artıracaktır. Stok yönetimi açısından ekonomik miktarda stok tutulması da buna uygun bir şekilde daha az enerji tüketimi ile çevre dostu bir uygulama olacaktır. Bu noktada stok yönetim sistemi optimize edilirken sera gazı emisyonlarının da kısıt olarak ele alınması düşünülebilir. Dolayısıyla Yeşil Stok Yönetimi için optimal düzeyde stok tutmanın yanında enerji tüketimi ve sera gazı emisyonunun optimizasyonda kısıt olarak dikkate alınması gereklidir. Son olarak depo ve dağıtım merkezleri (sevkiyat birleştirme merkezleri) için optimal bir sayıda tesislerin kurulması ve opti-

mal tesis yeri seçilmesi ile hem ekonomik faydalar (özellikle teslimat maliyeti açısından) hem de çevresel açıdan Yeşil Depolamaya uygun bir tesis inşa edilmesine ek olarak önemli bir oranda çevresel sürdürülebilirlik katkısı sağlanacaktır.

➤ **Tersine Yeşil Lojistik Operasyonların Benimsenmesi:** İşletmeler, çevre dostu ürünleri çevre dostu enerji tüketimi ve çevre dostu ambalajlar ile üretirken bunlara dair atıkları da minimize etmektedir. Bu noktada tersine lojistik yaşam döngüsü bitmiş ürünlerin ve bu ürünlere dair parçaların geri alınması, işlenmesi ve geri kazanılması sürecine dair lojistik operasyonları içermektedir. Bir işletme için tersine lojistik ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlikte kaynak döngüsellığı açısından da önemli bir role sahiptir. Bu noktada ileri lojistikteki yeşil uygulamaların tersine lojistikte de benzer bir şekilde benimsenmesi çevresel sürdürülebilirlik için gereklidir. Böylelikle işletmeler, ürünlerin tesliminin ötesinde ürünlerin kullanımı sonrasında da çevresel sürdürülebilirliğe uygun olması sonucu oluşacak ekonomik ve çevresel faydaları dikkate alarak yeşil sürdürülebilir yeşil lojistiğin avantajlarından yararlanacaktır

Yukarıda sıralanan Yeşil Lojistik uygulamalarına ek olarak işletmelerin lojistik operasyonlarını müşterilerinin ve diğer paydaşlarının bakış açısını dikkate alarak optimize etmesi gerektiğinden verimsiz olan ve bu nedenle enerji tüketiminden kaynaklı sera gazı emisyonu etkisi yapan uygulamaları da azaltılmalıdır. Bu noktada Yalın Lojistik ile üretime veya tüketime dönük stoklarda atılığın azaltılması, uygun coğrafi konumlarda depolama, teslimatlara dönük mesafelerin optimal şekilde kısaltılması ve tasarlanması, teslimat sürecindeki gecikmeleri azaltıcı taşıma modlarının seçimi gibi uygulamalarla verimsizlik ve israf azaltılmaktadır. Bu durum enerji tüketimine bağlı olarak sera gazı emisyonunu azaltacak ve Yeşil Lojistik bağlamında çevresel anlamda olumsuz etkileri de minimize ederek hem ekonomik hem de çevresel sürdürülebi-

lirlik sağlanacaktır (Sanchez Rodrigues ve Kumar, 2019:371). Daha önce de ifade edildiği gibi çevresel sürdürülebilirlik açısından Yeşil Lojistik uygulamaları yerel işletmelerde olduğu gibi çok uluslu işletmelerde de benimsenmesi gereklidir.

Çok Uluslu İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Yeşil Lojistik Çok Uluslu İşletmeler Açısından Çevresel Sürdürülebilirliğin Yeri ve Önemi

Yerel düzeydeki işletmelerden farklı olarak çok uluslu işletmeler için içsel ve dışsal çevresel faktörler ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Yerel bir işletme için uluslararasılaşmaya gidilirken ülkeden ülkeye farklılaşan algıların etkin bir şekilde yönetilmesi bu noktada önemli bir stratejik geliştirilmesi gerekmektedir. (Nachum ve Schmid, 2016:189). Yerel işletmelere göre çok uluslu işletmeler açısından çevresel sürdürülebilirlik uygulamalarının ihlali karşısında tedarikçiler başta olmak üzere paydaşlarla yapılan sözleşmelerden kaynaklı yaptırım baskıları, sivil toplum kuruluşlarının baskıları (Örneğin, protesto veya boykot çağrıları yapmaları), müşterilerin ve diğer paydaşlarının çevresel sürdürülebilirliğe dönük uygulama talepleri, rakiplerin stratejik açıdan rekabette üstünlük sağlayıcı çevresel sürdürülebilirlik uygulamaları, çok uluslu işletme açısından çevresel taahhütlerde bulunma gönüllülüğü, çevresel sürdürülebilirlik uygulamaları ile sağlanabilen maliyet tasarrufları ve kurumsal açıdan oluşturulan imajın ve itibarın getirdiği ticari faydalar çevresel sürdürülebilirlik konusunda etkileyen faktörlerden bazılarıdır (Balasubramanian vd., 2020:1379-1381).

Çok uluslu işletmelerin girdikleri ülkelerdeki birçok sivil toplum kuruluşu arasındaki ağlar (bunların bir kısmı birbirine bağlı) ve birçok web sitesi ile işletme açısından olumsuz bir kampanya yürütülmesinin getireceği zorluklar sosyal faydaların yanısıra çevresel açıdan koruyuculuk bakımın-

dan olumlu çıktılar elde etme konusunda baskılamaktadır (Gonzalez-Perez, 2013:12). Dolayısıyla çok uluslu işletmeler kendi iş hedefleri ile paydaşlarının çevresel fayda beklentileri arasındaki dengeleme konusunda dair daha fazla baskılarla karşılaştığından buna dair sorumluluklarını yerine getirirken devletlerin yasal düzenlemelerinin yanısıra yerel ve küresel toplulukların da norm veya standartlarına uyum konusuna dikkat etmek zorundadır (Nachum ve Schmid, 2016: 193).

Birleşmiş Milletler 2015 yılında ülkelerin 2030'a kadar gerçekleştirmeleri için yoksulluk, sağlık, eğitim, eşitlik, doğal kaynaklar, altyapı, enerji, iklim ve çevre gibi alanlarda birbirleriyle bağlantılı 17 adet Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SKH) belirlemiştir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında ekonomik büyüme, sosyal eşitlik ve çevrenin korunmasını sağlamak için çerçeve hedefler de bulunmaktadır. Daha önce de değinildiği üzere sürdürülebilirlik konusu özellikle çok uluslu işletmelerin uluslararası açıdan ticaretinde önemli bir konu haline gelmiştir. Dolayısıyla çok uluslu işletmeler ana ülkenin ötesinde ev sahibi ülkeler açısından Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini dikkate alarak bu hedefleri sürdürülebilirlik çabalarının bir parçası olarak kurumsal stratejilerine eklemeye başlamıştır. Böylece çok uluslu işletmelerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini kendi amaçlarına entegre ederek kısa vadeli değerden ziyade uzun vadeli değer üretiminin sürdürülebilirliğini sağlayacaktır. Bu bağlamda çok uluslu işletmeler ev sahibi ülkelerin ekonomik ve teknolojik açıdan bu hedeflere ulaşmasında rol oynayabilecektir. Bu noktada çok uluslu işletmeler ev sahibi ülkelerde rakiplerine göre rekabette avantaj elde etmek için daha fazla tedarik zinciri profesyoneliyle işbirliği ve ortaklık yapma stratejisinin yanısıra Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmalarına da girişmelidir (Montiel vd., 2021:1000-1003; Rygh vd., 2022:457; Richnák ve Fidlerová, 2022:1).

Çevresel sürdürülebilirlik bağlamında çok uluslu işletmeler ev sahibi ülkelerdeki doğal kaynakların aşırı tüketimine dair olumsuzluklarla mücadele eden kuruluşlara desteklerin yanısıra suya ve enerjiye erişimi iyileştirmek ve buna dair altyapı yatırımlarını destekleyebilir. Ayrıca çok uluslu işletmeler yenilenebilir enerjiye dönük girişimciler için eğitim programları hazırlayabilir. Diğer yandan çok uluslu işletmeler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi-6 “Temiz Su ve Sanitasyon”, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi-7 “Erişilebilir ve Temiz Enerji”, sera gazı emisyonlarına dair Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi-13 “İklim Eylemi” ve toprağın temizlenmesi bağlamında Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi-15 “Karasal Yaşam” gibi hedeflere erişimi destekleyerek lojistiğın de içinde olduğu çevresel sürdürülebilirlik çabalarını farklı boyutlara ve daha üstün bir kurumsal imaja dönüştürebilir. Ayrıca doğal kaynakların aşırı tüketimi ile ilgili yerel topluluklar için sürdürülebilirlik bağlamında bilgi platformu görevi de üstlenilebilir (Montiel vd., 2021:1012). Çok uluslu işletmelerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşması için yüksek tutarlarda yatırımlara gitmesi ve buna bağlı olarak yeterli seviyelerde ekonomik gücünün de olması gereklidir. Dolayısıyla çok uluslu işletmeler açısından bu ekonomik gücüne paralel olarak Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini de izlemesi sorumluluğu doğmaktadır (Celine vd., 2022:489).

Bu nedenle çok uluslu işletmelerin hem ev sahibi ülke hem de ana ülkelerindeki faaliyetlerini yürütürken düzenli uluslararasılaşma stratejileri ile sosyal, ekonomik ve çevresel Kurumsal Sosyal Sorumluluk gerekleri arasında bir denge kurmak zorundadır. Diğer bir ifadeyle çok uluslu işletmeler kendi tedarik zinciri operasyonlarında olduğu gibi diğer işletmeler ve paydaşlarıyla olan ilişkilerinde bu dengeyi bir bütün olarak ele almalıdır. Çünkü çok uluslu işletmelerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk faaliyetleri, sürdürülebilir büyüme

ve rekabet avantajı bakımından giderek daha da stratejik bir hale gelmektedir. Çok uluslu işletmeler uluslararası açıdan Kurumsal Sosyal Sorumluluk faaliyetleri ve sürdürülebilir büyüme arasındaki dengeyi sağlamada mevcut uluslararası çalışma şekillerinin başarılı olup olmadığının test edilmesi ve buna bağlı olarak çeşitli paydaşlarla etkileşim dinamiklerine göre duyarlılığına dair yeni içgörüler elde edilebilir (Kolk ve Tulder, 2010:120).

Çok uluslu işletmeler, Kurumsal Sosyal Sorumluluk çabalarını ev sahibi ülkelerdeki tüm paydaşları ve uluslararası kuruluşların tamamının faydalarını gözeterek şekilde sürdürülebilir hale getirmelidir. Bu noktada fayda sağlayıcı bireysel çabalardan ziyade tüm paydaşların birbirini tamamlayıcı ve bağlantılı çabalarının toplamı sürdürülebilirlikte etkili olacaktır (Wood vd., 2021:1). Çok uluslu işletmelerin ekonomik ve çevresel açıdan sürdürülebilir uygulamaları benimsemiş küresel tedarik zincirleri ile çalışması ev sahibi ülkelerdeki yaşanabilecek işbirliği konusundaki yabancılığı da olumlu etkileyecektir (Joardar ve Sarkis, 2021:635-637).

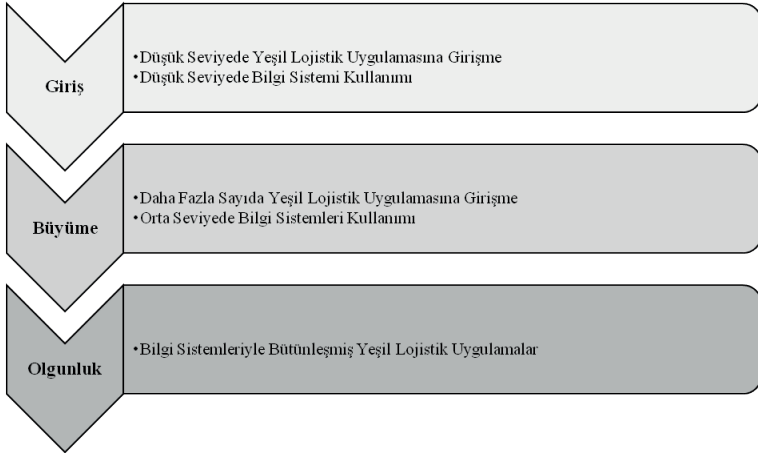
Daha önce de ifade edildiği üzere çevresel sürdürülebilirlik yerelden öte küresel açıdan da üretimin dışında tedarik zincirinin tüm aşamalarını ve buna bağlı olarak lojistik operasyonları da etkilemektedir. Dolayısıyla uluslararasılaşma boyutu arttıkça lojistik operasyonlardaki mesafe, zaman ve depolama bağlamında birçok değişim olmaktadır. Özellikle dış kaynaklardan yararlanma; uzmanlık ve kaynak paylaşımı, bilgi alışverişi, daha iyi planlama, ortak problem çözümü konusunda katkı sağlayabilmektedir. Bu noktada lojistik açıdan iş hacminin büyümesine paralel olarak içsel kaynaklar ya da dışsal kaynakların katkılarıyla çevresel açıdan sürdürülebilir bir çalışma sistemi gereklidir (Cichosz vd., 2020:710-711).

Çok Uluslu İşletmeler İçin Bazı Sürdürülebilir Yeşil Lojistik Uygulamalar

Çok uluslu işletmeler de yerelde olduğu gibi benzer bir şekilde biyodizel ve elektrik gibi çevre dostu enerji veya yakıt tüketimi, partikülü azaltıcı egzoz sistemi, çevresel kirliliği ve emisyonu azaltıcı taşıma araçlarının kullanımı, çevresel etkiyi azaltıcı şekilde karayolu, denizyolu (özellikle Avrupa Birliği açısından daha çok tercih edilen taşıma modu), demiryolu ve havayolu modlarını optimal bir şekilde birleştirme, teslimat bilgilerine ve çevresel duyarlılığa sahip bir şekilde rota optimizasyonu, depoların ısıl dengesi açısından yenilenebilir enerji kullanımı, depoların aydınlatılması bağlamında güneş ışığından yararlanma, merkezi noktalarda depo ve dağıtım merkezlerinin kurulması ile teslimatların hızlı ve daha az çevresel etki ile ulaştırılması, çeşitli bilişim teknolojileri ile donatılmış araçlar ve depoların kullanımı, araçların parça ya da gövdelerinin hafif ve geri dönüştürülebilir malzemelerden oluşturulması, geri dönüştürülebilir ambalaj ve paketlerin kullanımı, araçların optimal yük miktarı ile çalıştırılması, tersine lojistiğin çevresel duyarlılıkla uygulanması, eko-sürüş eğitimlerinin aldırılması ve müşterilerin yanısıra sürdürülebilir yeşil tedarik zinciri uygulamalarını benimsemiş tedarik zinciri unsurları ile işbirliği içinde olma şeklinde çevresel anlamda sürdürülebilir Yeşil Lojistik uygulamalarına gitmelidir (Achillas vd., 2019:77-83; Collins, 2015:15-17; Colicchia vd., 2013:200-202).

Bu noktada tedarik zincirlerin döngüsel ekonominin gerektirdiği değişimlere ve taleplere duyarlı bir şekilde uyarlanması ve esnek olması da önem taşıyacaktır. Esneklik döngüsel ekonominin gerektirdiği çevresel sürdürülebilirliğe dair kesintileri ya da aksaklıkları da minimize edecektir (Chari vd., 2022:2502). Teknoloji, etkili bir çevresel sürdürülebilirlik programı oluşturmada yeşil uygulamaların içeriğini ve beklentilere ulaşma konusunda destekleyici potansiyel

içermektedir. Dolayısıyla yerelde olduğu gibi çok uluslu işletmeler açısından teknoloji, yeşil uygulamaların veya girişimlerin çekirdeği olmasa da onu önemli derecede destekleyen bir unsurdur (Centobelli vd., 2020:1564). Bu bağlamda çok uluslu işletmeler için ilk aşamada doğal çevrenin korunması için yasal prosedürleri uygulama, ikinci aşamada modern teknolojilerin uygulanmasına devam etme, üçüncü aşamada dışsal açıdan işbirliklerine gitme, son aşamada ise yeşil lojistik temelinde etkin yönetim ve örgütsel politikalar geliştirme şeklinde bir yol izlenebilir (Zowada, 2021:56). Bu bağlamda şöyle bir yol da izlenebilir:

Şekil 3. Lojistikte Çevresel Sürdürülebilirliği Benimseme Süreci
Kaynak: Centobelli vd., 2020:1569

Şekil 3'e bakıldığında çevresel sürdürülebilirlik temelinde yeşil lojistik uygulamalarının başarılı olmasında ilk etapta çevresel sürdürülebilirliğin işletmenin tüm katmanları tarafından benimsenmesi gerektiği söylenebilir. Buna dair işletmenin Yeşil Lojistik uygulamalarına girişmesi ve ileri aşamada olmasa da bilgi sistemlerinin kullanılması gerekecektir. Bu aşamada yaşanan başarılarla bağlı olarak Yeşil Lojistiğe dönük uygulamaların genişletilmesi ve bilgi sistemlerine dönük yatırımların artırılması ile büyüme söz konusu olacaktır.

Ayrıca bu iki uygulamanın başarılı sonuçlar vermesi ile çevresel sürdürülebilirlik temelinde kurumsal imaj ve itibar konusunda önemli avantajlar sağlanacaktır. Lojistik operasyonların tüm aşamalarında Yeşil uygulamalara tamamen geçiş ve bu operasyonların bilgi sistemleri ile tamamen desteklenmesi ile olgunlaşma söz konusu olacaktır. Bu aşamada işletmenin paydaşlarıyla işbirliğine giderek bu bütünleşmeyi sağlaması gereklidir.

Avrupa Birliği'nin 2019 yılında başlattığı "Yeşil Yeni Mutabakat" ile 2050 yılına kadar Avrupa'da çevresel ve sosyal açıdan rekabet edebilirliğini destekleyici ve karbon bakımından nötr kıta olunması hedeflenmektedir. Bu bağlamda Yeşil Yeni Mutabakat çerçevesinde Endüstri 4.0'a geçişin ve entegrasyonun da sağlanması planlanmaktadır (Ciliberto vd., 2021:3260). Endüstri 4.0 ile tedarik zincirlerinin dijitalleştirilmesi ve entegrasyonların yanısıra enerji sürdürülebilirliği bakımından önemli fırsatlar sunması beklenmektedir (Ghobakhloo ve Fathi, 2021:1). Bu nedenle çevresel sürdürülebilirlik açısından Endüstri 4.0 uygulamalarının da olumlu etkiler yaratması beklenmektedir.

Çok Uluslu İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Yeşil Lojistikte Endüstri 4.0'ın Rolü

Endüstri 4.0 Nesnelerin İnterneti (Internet of Things-IoT) ve buna entegre sensörler, Siber-Fiziksel Sistemler (Cyber-Physical Systems-CPS), Bulut Bilişim (Cloud Computing-CC) ve diğer teknolojilerden yararlanılarak bireysel taleplere dönük özelleştirilmiş ürünlerin üretimi bağlamında esnek ve entegre üretim sistemlerini içermektedir (Kumar vd., 2021:2). Bu bağlamda Nesnelerin İnterneti, her bir cihaz ya da makinenin benzersiz bir kimlikle birbirlerine bağlantılandığı ve birbirleriyle iletişim kurduğu kablosuz ağ yapısını ifade etmektedir (Sharma vd., 2023:3). Siber-Fiziksel Sistemler, ma-

kine ve cihaz gibi nesnelere, sensörler, aktüatörler ve gömülü yazılımlar aracılığıyla oluşturulan fiziksel ortam ile bu nesnelere arasındaki ağ tabanlı bağlantılı merkezi işlem birimi (siber veya dijital ortam) arasındaki entegrasyonu ifade etmektedir. Bulut Bilişim ise gerçek zamanlı verilerin çekilmesi, filtrelenmesi, depolanması ve ihtiyaca göre anlık olarak çekilmesine dönük geniş destek sağlayan bir teknolojidir (Stock vd., 2018:255-256).

Endüstri 4.0, işletmeler açısından birbirlerine ileri derecede bağlantılanmış teknolojiler ve ileri algoritmalar ile sürdürülebilirliği etkileyen bir dönüşümdür. Bu bakımdan Endüstri 4.0, sürdürülebilirliğe dönük değerli çözümler sunan ve verimliliğin sağlanması yardımcı olmayı amaçlamaktadır (Oláh vd., 2023:26). Endüstri 4.0 ürün tasarımından teslim sonrasına kadarki tüm süreçte müşteriler ve diğer paydaşların 7/24 anlık katılımı ile otonom ve uzaktan çalışan bir sistemi getirdiğinden küresel anlamda çevresel sürdürülebilirlik çalışmalarının veya buna dönük taleplerin iletimi böylece daha çok önem kazanacaktır. Bu noktada yerel ve çok uluslu işletmelerin öngörülemez teknolojik ilerlemelere uyum ve buna özgü örgütsel yapılanma gerekecektir. Müşteriler başta olmak üzere toplumsal tüm paydaşların sisteme anlık olarak akıllı teknolojilerle dâhil olması çevresel sürdürülebilirlik beklentilerini de artıracaktır (Nasir vd., 2022:4-7).

Endüstri 4.0 teknolojileri iş süreçlerini ve iş modellerini önemli ölçüde etkileyeceğinden Endüstri 4.0 ile yeşil tedarik zincirleri bir araya getirildiğinde sürdürülebilir bir kültür oluşacaktır. Dolayısıyla Endüstri 4.0 ile veri alışverişlerinde iyileşmeler (hız ve miktar açısından) sağlayıcı sensörler ve donanımlar ile buna entegre akıllı nesnelere oluşan küresel bir siber-fiziksel ağ geliştirilebilir. Bu durum esnek ve akıllı bir değer zinciri oluşturulmasına yol açarak ürün yaşam döngüsü ve tedarik zinciri yönetiminde de iyileşmelere yol açacaktır (Luthra ve Mangla, 2018:169). Küresel açıdan rekabet

edebilirlikte ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında yeni nesil ve yeşil teknolojilerin kullanılması gerektiğinden Endüstri 4.0, küresel rekabet gücü bağlamında avantajların yanısıra çevresel açıdan üretim ve lojistik operasyonlar açısından süreçlerin performans değerlendirmeleri ile kaynak ve enerji tüketimini minimize edebilir (Saha vd., 2022:501).

Endüstri 4.0 teknolojileriyle kaynakların verimli kullanılması ve atıkların geri kazanılması üzerine kentlerdeki atık ayırma tesis ya da noktaları ile entegre akıllı bir atık yönetim sistemi kurulabilir (Bai vd., 2022:177). Bu bağlamda çok uluslu işletmeler, yerel yönetimler ve yerel sivil toplum kuruluşları ve gayri resmi atık toplayanlar dâhil yerel paydaşlarıyla birlikte işbirliğine giderek atık toplama ve geri dönüştürme sistemi için finansal eğitsel ve teknik destek sağlayabilir. Bu şekilde birçok gelişmekte olan ülkenin tam olarak kurmakta zorlandığı verimli bir atık yönetim sisteminin uygulanmasında önemli rol oynayarak tersine lojistikte de çevresel sürdürülebilirlikte farklı bir avantaj elde edebilir (Montiel vd., 2021:1016).

Diğer bir ifadeyle Endüstri 4.0 ile özellikle Azalt (Reduce), Yeniden Kullan (Reuse) ve Geri Dönüştür (Recycle) gibi Döngüsel Ekonominin bu 3R kuralına uygun bir şekilde lojistik dâhil olmak üzere tedarik zincirinin tüm aşamalarında kaynak kullanımının optimize edilmesi kolaylaşabilir. Böylece Endüstri 4.0 döngüsel ekonomi ile Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşabilme, enerji kullanımını izleme ve düşük emisyonla çalışmada önemli avantaj sağlayabilir (Bai vd., 2022:180-181; Beltrami vd., 2021:1). Ayrıca Endüstri 4.0 ile üretim sürecine, enerji tüketimine, girdilerin akışına, kaynakların optimal kullanımına, siparişlere ve tedarikçilere dair gerçek zamanlı verilerle destekli etkin izleme ve kontrol sağlanacaktır. Bu noktada taleplerin karşılanması üzerine üretim ve lojistik sistem ekipmanları arasında organize bağlantılar kolaylaşacak ve çeşitli sürdürülebilir avantajlar elde

edilecektir. (Luthra ve Mangla, 2018:170). Bu bağlamda yerel ve çok uluslu işletmelerde de Endüstri 4.0 ile Yeşil Lojistik açıdan enerji tüketiminin minimize edilmesi, sera gazı emisyonlarının minimize edilmesi, çevresel açıdan kirliliğin azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynak kullanımı, kaynak optimizasyonu gibi uygulamalar konusunda önemli avantajlar sağlanabilir.

Çeşitli işlemci ve yapay zekâ destekli, kablosuz ağlara (Nesnelerin İnterneti) entegre eklentiler ile donatılmış araçlar ve gereçlerin lojistik sistemde kullanılması bağlamında özellikle taşıma sürecinde işlem akışı ve performans iyileştirmeleri bağlamında çevresel sürdürülebilirliğe katkıda sağlanacaktır. Bu noktada yerelde olduğu gibi çok uluslu işletmeler açısından Endüstri 4.0 çerçevesinde trafik akışına ve sıklığına dair operatörler ve diğer bilgi kaynaklarından gelen anlık gelişmeleri göz önüne alacak Trafik Kontrol Sistemine dönük Trafik Mesaj Kanalı (Traffic Message Canal-TMC), Karayolu Hava Durumu Bilgi Sistemleri, karbon emisyonuna dair sensörler ile hız limitlerinin anlık olarak düzenlenmesi ve bu limitlerin aşılmasının önlenmesi (merkezi veya aracın kendisinin müdahalesiyle) çevresel açıdan sürdürülebilir Yeşil Lojistiğe katkı sağlayacaktır. Ayrıca anlık olarak izlenebilen, anlık hız ve yük dengesi için Akıllı Taşıma Sistemi (Intelligent Transport System-ITS), eko-sürüş destekli yazılımlarla desteklenmiş ve yenilenebilir enerji ile ayrıca desteklenmiş Yeşil Kamyonlar bu bağlamda önemli derecede sera gazı emisyonlarını azaltıcı ve çevresel açıdan doğa dostu bir lojistik hizmet üretimi ile yerel işletmelerde olduğu gibi çok uluslu işletmeler için Yeşil Lojistik bakımından önemli bir çevresel sürdürülebilirlik sağlayıcı etkiler yaratacaktır (Geiger, 2016:230).

Diğer yandan yerelde olduğu gibi çok uluslu işletmelerde depolarda yenilenebilir enerji kaynaklarının yanısıra depolamada verimliliğin artırılması ve depolama operasyonlarına dair veritabanını beslemek ve sürecin izlenmesi ve kont-

rolü bağlamında Nesnelerin interneti ve sensör gibi bileşenler ile karbon emisyonu kontrolü ve ambalajların veya paketlerin çevre dostu olup olmadığının kontrolü kolaylaşacağından çevresel sürdürülebilirlik artacaktır (Liu ve Ma, 2022:9). Ancak Endüstri 4.0 ile enerji tüketimi, çevresel kirlilik ve atık durumu kontrol altında tutulabilecek potansiyel sağlanmasına karşın bunu destekleyen teknolojilerin enerji tüketimleri çevreyi olumsuz etkileyebilir (Satyro vd., 2022:2).

Sonuç

Günümüzde yerel ya da uluslararası birçok işletme ekonomik açıdan kârlılığa paralel olarak birçok ticari fayda üretme de müşteriler başta olmak üzere paydaşların sosyal (toplumsal) ve çevresel açıdan da faydalar talepleri söz konusudur. Bu noktada işletmelerden temel beklenti ekonomik açıdan sürdürülebilir büyümesine paralel olarak sosyal ve çevresel açıdan üretilen faydaların sürdürülebilir olması şeklinde ifade edilebilir. Bu nedenle işletmeler yerel ya da uluslararası boyutlarda değer üretimine giderken bu sürecin çevresel açıdan etkilerini göz önüne alması hem ticari fayda hem de paydaş baskıları nedeniyle zorunlu hale gelmektedir. Bu noktada değer zincirinin önemli unsurlarından birisi olan lojistik sürecin de Kurumsal Sosyal Sorumluluk çatısı altında çevresel açıdan duyarlı bir şekilde yürütülmesi beklenmektedir.

Lojistik, taşıma ve depolama faaliyeti başta olmak üzere yerel ya da çok uluslu bir tedarik zincirinin önemli unsurlarından sayılmaktadır. Taşıma faaliyeti başta olmak üzere lojistik hizmetin üretiminin sera gazı emisyonlarını artırması, doğal kaynakların aşırı ve verimsiz tüketimi, gürültü kirliliğine bağlı fiziksel ve ruhsal sorunlara yol açması, çeşitli kaza veya hasarlar sonucu çevre kirliliğine yol açması, altyapıların yıpranması sonucu doğaya zarar verilmesi, asit yağmurları, biyoçeşitliliğe dönük zararlar oluşturması gibi birçok boyut-

ta çevreye zarar vermesi söz konusudur. Dolayısıyla çevresel duyarlılığın sağlanması ve bunun sürdürülebilir olması için Yeşil Lojistik uygulamalara girişilmesi ve bunların benimsenmesi Kurumsal Sosyal Sorumluluk bakımından önem taşıyacaktır.

Çok uluslu işletmeler yerel işletmelere göre ana ülke ve ev sahibi ülkelerin çevresel yaptırımlarının ötesinde uluslararası kuruluşların da norm ve kurallarına uygun bir şekilde çevresel açıdan sürdürülebilir değer üretimine gitmek zorundadır. Günümüzde Birleşmiş Milletler'in yayınladığı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri bir yerde çok uluslu işletmeler için ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik temelinde uygulamaları da zorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle çok uluslu işletmelerin çevresel sürdürülebilirlik duyarlılığı ve baskıları yerel işletmelere göre daha geniş olmaktadır.

Yerelde olduğu gibi çok uluslu işletmelerde de Yeşil Lojistik ile ilgili uygulamalardan bazıları taşıma modları açısından karayolu ile taşıma için biyoyakıtların kullanımı, tamamen rüzgâr ya da güneş enerjisinden elde edilen elektrikli ve motor verimliliği yüksek araç kullanımı, egzoz gazının sera etkisini azaltıcı eklentilerin ve filtrelerin takılması; havayolu ile taşımada motor verimliliğini ve performansı artırıcı teknolojilerin kullanımı, uçak gövdesinin hafifletilmiş malzemelerden oluşturulması; denizyolu ile taşımada rüzgâr enerjisinden daha fazla yararlanma, kükürt salınımı azaltılmış yakıtların tercih edilmesi, gemi gövdesinin zararsız malzemelerden yapılması ve limanların elektrifikasyonu; demiryolu ile taşımada ise elektrikli tren kullanımı, hız ve gürültüye duyarlı raylı sistem için işbirliği sayılabilir. Bunlara ek olarak taşıma sürecinde teknolojik destek ve rota optimizasyonu ile zaman ve hız bakımından da çevresel sürdürülebilirlik sağlanabilir. Depolama açısından güneş ve rüzgâr enerjisi ile ısı denge ve aydınlatma, elektrikli ve bataryası güçlü araçların kullanımı da önemli çevresel sürdürülebilirlik faydası sağlamaktadır.

Diğer yandan Avrupa Birliği'nin karbon bakımından nötr olmak üzere geliştirdiği "Yeşil Yeni Mutabakat" da çevresel sürdürülebilirlikte yukarıdaki uygulamaları da destekleyen ve daha ileriye taşıyacak Endüstri 4.0'a dönük girişimlerin olmasını hedeflemektedir. Endüstri 4.0 tedarik zincirlerin tüm fiziksel katmanlarında akıllı teknolojiler ve nesnelerin ağlarla bağlantılı çalışması ve dijital katmanda da uzaktan 7/24 erişilebilir ve müdahaleye açık bir yapıyı hedeflemektedir. Dolayısıyla Endüstri 4.0, Yeşil Lojistik kapsamında Nesnelerin İnterneti tabanlı Akıllı Kamyonlar başta olmak üzere Akıllı Taşıma Sistemi ve Akıllı Depolama Sistemi ile çevresel açıdan yenilenebilir enerjinin optimum seviyede tüketilmesi, performansın geniş veri desteği ile hem ekonomik hem de çevresel açıdan iyileştirmesi etkilerde bulunması hedeflemektedir.

- Çok uluslu işletmeler için yerel ve küresel bazda rekabet ortamı, ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan sürdürülebilirliğe dönük paydaş baskıları, ulusal ve uluslararası çevresel sürdürülebilirliğe dönük yaptırımlar göz önüne alındığında sürdürülebilir Yeşil Lojistik kapsamında şunlar önerilebilir:
- Çok uluslu işletmelerin örgütsel olarak çağdaş yönetim ve dönüşümcü liderlik temelinde yapılanması, mevcut ve olası tüm paydaşlarını tanımlaması gerekmektedir. İşbirliğine gidecekleri tedarik zinciri paydaşlarının ve çevresel sürdürülebilirlik bakımından işbirliğine gideceği diğer paydaşlarının kapasitesi, deneyimi ve başarı düzeyleri göz önüne alınmalıdır. Tüm paydaşların 7/24 erişebildiği ve sürece müdahale edebildiği bir iş formatı sunulmalıdır.
- Geleneksel Yeşil Lojistik uygulamalarının geniş veri desteği ile geniş bir çalışma grubunun işbirliği ile tasarlanması ve hayata geçirilmesi gereklidir. Bu çalışma grubunun içinde ekonomik, hukuki, pazar payı ve rekabet

konularında uzmanlaşmış analistlerin yanısıra çevresel açıdan beklentileri olan paydaşların da yer alması olumlu sonuçlar verebilir.

- Çok uluslu işletmelerin ev sahibi ülkelerin yerel yönetimleri dışında sivil toplum kuruluşları, eğitim kurumları, uluslararası kuruluşlar ve çeşitli profesyonellerle Yeşil Lojistik açısından çevresel anlamda sürdürülebilir projelere ve uygulamalara gidilmesi olumlu sonuçlar verebilir.
- Çok uluslu işletmelerin çevresel sürdürülebilirlik bağlamında Yeşil Lojistik uygulamalara girişmiş ve bu konuda deneyimleri olan lojistik profesyoneller ve Lojistik Hizmet Sağlayıcılardan oluşan geniş bir iş birliği portföyü geliştirmesi olumlu sonuçlar verebilir.
- Lojistik operasyonların tüm katmanlarında Endüstri 4.0 kapsamında akıllı teknolojiler ve kendi enerjisini kendisi üreten bir çok uluslu işletme formatı için yatırımlara girişilmesi uzun vadede çevresel sürdürülebilirlikte hem kurumsal itibar veya imaj hem de rekabet avantajı elde edilmesi bakımından önemli faydalar sağlayabilir.

Kaynakça

- Achillas, C., Bochtis, D. D., Aidonis, D. and Folinas, D. (2019). *Green supply chain management* (First Edition). New York, USA: Routledge.
- Afum, E., Agyabeng-Mensah, Y., Baah, C., Asamoah, G. and Kusi, L. Y. (2022). Eco-market orientation in the logistics industry: a conveyor belt for achieving organizational outcomes via green logistics practices. *The International Journal of Logistics Management*, 33(2), 712-734.
- Agyabeng-Mensah, Y., Ahenkorah, E., Afum, E., Dacosta, E. and Tian, Z. (2020). Green warehousing, logistics optimization, social values and ethics and economic performance: the role of supply chain sustainability. *The International Journal of Logistics Management*, 31(3), 549-574.

- Andersson, P. and Forslund, H. (2018). Developing an indicator framework for measuring sustainable logistics innovation in retail. *Measuring Business Excellence*, 22(1), 1-13.
- Bai, C., Orzes, G. and Sarkis, J. (2022). Exploring the impact of industry 4.0 technologies on social sustainability through a circular economy approach. *Industrial Marketing Management*, 101, 176-190.
- Baker, P. and Marchant, C. (2015). Reducing the environmental impact of warehousing. A. McKinnon, M. Browne, M. Piecyk and A. Whiteing (Eds.) *Green logistics* içinde (ss. 194-226). London, United Kingdom: Kogan Page Limited.
- Balasubramanian, S., Shukla, V. and Chanchaichujit, J. (2020). Firm size implications for environmental sustainability of supply chains: evidence from the UAE. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 31(5), 1375-1406.
- Beltrami, M., Orzes, G., Sarkis, J. and Sartor, M. (2021). Industry 4.0 and sustainability: towards conceptualization and theory. *Journal of Cleaner Production*, 312, 1-21.
- Bennett, R. G., Stancin, L. A., Carberry, W. L., Rahmes, T. F., Thompson, P. M. and Yu, J. C. (2012). Transportation: aviation. D. S. Ginley and D. Cahen (Eds.) *Fundamentals of materials for energy and environmental sustainability* içinde (ss. 446-452). New York, USA: Cambridge University Press.
- Borroni-Bird, C. E. and Verbrugge, M. W. (2012). Transportation: fully autonomous vehicles. D. S. Ginley and D. Cahen (Eds.) *Fundamentals of materials for energy and environmental sustainability* içinde (ss. 462-471). New York, USA: Cambridge University Press.
- Celone, A., Cammarano, A., Caputo, M. and Michelino, F. (2022). Is it possible to improve the international business action towards the sustainable development goals? *Critical Perspectives on International Business*, 18(4), 488-517.
- Centobelli, P., Cerchione, R., Esposito, E. and Shashi, K. (2020). Evaluating environmental sustainability strategies in freight transport and logistics industry. *Business Strategy and the Environment*, 29(3), 1563-1574.

- Chari, A., Niedenzu, D., Despeisse, M., Machado, C. G., Azevedo, J. D., Boavida-Dias, R. and Johansson, B. (2022). Dynamic capabilities for circular manufacturing supply chains—exploring the role of industry 4.0 and resilience. *Business Strategy and the Environment*, 31(5), 2500-2517.
- Cichosz, M., Nowicka, K. and Ocicka, B. (2020). Collaborative outsourcing for sustainable transport management. W. L. Filho, P. R. Brito and F. Frankenberger (Eds.) *International business, trade and institutional sustainability* içinde (ss. 709-724). Berlin, Germany: Springer Nature.
- Ciliberto, C., Szopik-Deczyńska, K., Tarczyńska-Luniewska, M., Ruggieri, A. and Ioppolo, G. (2021). Enabling the circular economy transition: a sustainable lean manufacturing recipe for industry 4.0. *Business Strategy and the Environment*, 30(7), 3255-3272.
- Colicchia, C., Marchet, G., Melacini, M. and Perotti, S. (2013). Building environmental sustainability: Empirical evidence from logistics service providers. *Journal of Cleaner Production*, 59, 197-209.
- Collins, A. T. (2015). Behavioural influences on the environmental impact of collection/delivery points. B. Fahimnia, M. G. Bell, D. A. Hensher and J. Sarkis (Eds.) *Green logistics and transportation* içinde (ss. 15-34). New York, USA: Springer International Publishing.
- Davarzani, H., Fahimnia, B., Bell, M. G. and Sarkis, J. (2015). A review of the literature of green ports and maritime logistics. B. Fahimnia, M. G. Bell, D. A. Hensher and J. Sarkis (Eds.) *Green logistics and transportation* içinde (ss. 149-158). New York, USA: Springer International Publishing.
- Eglese, R. and Black, D. (2015). Optimizing the routing of vehicles. A. McKinnon, M. Browne, M. Piecyk and A. Whiteing (Eds.) *Green logistics* içinde (ss. 229-242). London, United Kingdom: Kogan Page Limited.
- Ersoy, P., Börühan, G., Kumar Mangla, S., Hormazabal, J. H., Kazancoglu, Y. and Lafcı, Ç. (2022). Impact of information technology and knowledge sharing on circular food supp-

- ly chains for green business growth. *Business Strategy and the Environment*, 31(5), 1875-1904.
- Evans, A. (2016). Emissions and aviation: towards greener air transport. H. N. Psaraftis (Ed.) *Green transportation logistics* içinde (ss. 455-478). New York, USA: Springer International Publishing.
- Fahimnia, B., Bell, M. G., Hensher, D. A. and Sarkis, J. (2015). The future of green logistics and transportation. B. Fahimnia, M. G. Bell, D. A. Hensher and J. Sarkis (Eds.) *Green logistics and transportation* içinde (ss. 193-197). New York, USA: Springer International Publishing.
- Geiger, C. (2016). ICT in green freight logistics. H. N. Psaraftis (Ed.) *Green transportation logistics* içinde (ss. 205-241). New York, USA: Springer International Publishing.
- Ghobakhloo, M. and Fathi, M. (2021). Industry 4.0 and opportunities for energy sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 295, 1-16.
- Gibbs, J., Pesaran, A. A., Sklad, P. S. and Marlino, L. D. (2012). Transportation: motor vehicles. D. S. Ginley and D. Cahen (Eds.) *Fundamentals of materials for energy and environmental sustainability* içinde (ss. 426-445). New York, USA: Cambridge University Press.
- Ginley, D. S. (2012). Transportation: shipping. D. S. Ginley and D. Cahen (Eds.) *Fundamentals of materials for energy and environmental sustainability* içinde (ss. 453-461). New York, USA: Cambridge University Press.
- Gonzalez-Perez, M. A. (2013). Corporate social responsibility and international business: a conceptual overview. M. A. Gonzalez-Perez and L. Leonard (Eds.) *International business, sustainability and corporate social responsibility* içinde (ss. 1-35). Bingley, United Kingdom: Emerald Group Publishing Limited.
- Gupta, A. and Singh, R. K. (2020). Managing operations by a logistics company for sustainable service quality: Indian perspective. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 31(5), 1309-1327.
- Hume, M., Johnston, P., Argar, M. and Craig, H. (2013). Creating the global greenscape: developing a global market-entry fra-

- mework for the green and renewable technologies. M. A. Gonzalez-Perez and L. Leonard (Eds.) *International business, sustainability and corporate social responsibility* içinde (ss. 151-185). Bingley, United Kingdom: Emerald Group Publishing Limited.
- Joardar, A. and Sarkis, J. (2021). An examination of sustainable development of supply chain using foreignness perspective. *Business Strategy and the Environment*, 30(1), 630-642.
- Jones, P. and Comfort, D. (2020). Sustainability in retail supply chains. *International Journal of Sales, Retailing and Marketing*, 9(2), 51-60.
- Kolk, A. and Tulder, R. (2010). International business, corporate social responsibility and sustainable development. *International Business Review*, 19(2), 119-125.
- Kumar, A. and Anbanandam, R. (2020). Evaluation and prioritisation of green logistics and transportation practices used in the freight transport industry. H. Derbel, B. Jarboui and P. Siarry (Eds.) *Modeling and optimization in green logistics* içinde (ss. 87-104). Berlin, Germany: Springer Nature.
- Kumar, P., Singh, R. K. and Kumar, V. (2021). Managing supply chains for sustainable operations in the era of industry 4.0 and circular economy: analysis of barriers. *Resources, Conservation and Recycling*, 164, 1-12.
- Leonardi, J., Cullinane, S. and Edwards, J. (2015). Alternative fuels and freight vehicles status, costs and benefits, and growth. A. McKinnon, M. Browne, M. Piecyk and A. Whiteing (Eds.) *Green logistics* içinde (ss. 278-290). London, United Kingdom: Kogan Page Limited.
- Liu, C. and Ma, T. (2022). Green logistics management and supply chain system construction based on internet of things technology. *Sustainable Computing: Informatics and Systems*, 35, 1-10.
- Lun, Y. H., Lai, K.-h., Wong, C. W. and Cheng, T. C. (2016). *Green shipping management* (First Edition). New York, USA: Springer International Publishing.
- Luthra, S. and Mangla, S. K. (2018). Evaluating challenges to industry 4.0 initiatives for supply chain sustainability in emer-

- ging economies. *Process Safety and Environmental Protection*, 117, 168-179.
- McKinnon, A. (2015). Environmental sustainability a new priority for logistics managers. A. McKinnon, M. Browne, M. Piecyk and A. Whiteing (Eds.) *Green logistics* içinde (ss. 3-31). London, United Kingdom: Kogan Page Limited.
- McKinnon, A., Allen, J. and Woodburn, A. (2015). Development of greener vehicles, aircraft and ships. A. McKinnon, M. Browne, M. Piecyk and A. Whiteing (Eds.) *Green logistics* içinde (ss. 165-193). London, United Kingdom: Kogan Page Limited.
- Miyoshi, C. and Merkert, R. (2015). The economic and CO₂ emissions performance in aviation: an empirical analysis of major european airlines. B. Fahimnia, M. G. Bell, D. A. Hensher and J. Sarkis (Eds.) *Green logistics and transportation* içinde (ss. 175-190). New York, USA: Springer International Publishing.
- Montiel, I., Cuervo-Cazurra, A., Park, J., Antolín-López, R. and Husted, B. W. (2021). Implementing the united nations' sustainable development goals in international business. *Journal of International Business Studies*, 52(5), 999-1030.
- Nachum, L. and Schmid, M. (2016). Conflicting forces for internationalization of hydropower equipment producers: reconciling sustainability and CSR with MNEs' international strategies. M. A. Gonzalez-Perez and L. Leonard (Eds.) *International business, sustainability and corporate social responsibility* içinde (ss. 187-216). Bingley, United Kingdom: Emerald Group Publishing Limited.
- Nasir, A., Zakaria, N. and Zien Yusoff, R. (2022). The influence of transformational leadership on organizational sustainability in the context of industry 4.0: mediating role of innovative performance. *Cogent Business & Management*, 9(1), 1-30.
- Ocicka, B. (2019). The role of logistics service providers in enhancing corporate environmental responsibility in supply chains. *Journal of Positive Management*, 10(4), 17.
- Oláh, J., Novotná, A., Sarihasan, I., Erdei, E. and Popp, J. (2023). Examination of the relationship between sustainable industry 4.0 and business performance. *Journal of Competitiveness*, 14(4), 25-43.

- Perotti, S., Prataçiera, L. B. and Melacini, M. (2022). Assessing the environmental impact of logistics sites through CO₂ eq footprint computation. *Business Strategy and the Environment*, 31(4), 1679-1694.
- Piecyk, M. and Björklund, M. (2015). Green logistics, sustainable development and corporate social responsibility. A. McKinnon, M. Browne, M. Piecyk and A. Whiteing (Eds.) *Green logistics* içinde (ss. 107-122). London, United Kingdom: Kogan Page Limited.
- Piecyk, M., Cullinane, S. and Edwards, J. (2015). Assessing the external impacts of freight transport. A. McKinnon, M. Browne, M. Piecyk and A. Whiteing (Eds.) *Green logistics* içinde (ss. 32-54). London, United Kingdom: Kogan Page Limited.
- Poletan Jugović, T. and Vukić, L. (2016). Competencies of logistics operators for optimisation the external costs within freight logistics solution. *Pomorstvo*, 30(2), 120-127.
- Prause, G. (2014). Sustainable development of logistics clusters in green transport corridors. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 4(1), 59-68.
- Reche, A. Y., Canciglieri, O., Estorilio, C. C. and Rudek, M. (2020). Green supply chain management and the contribution to product development process. W. L. Filho, P. R. Brito and F. Frankenberger (Eds.) *International business, trade and institutional sustainability* içinde (ss. 781-793). Berlin, Germany: Springer Nature.
- Richnák, P. and Fidlerová, H. (2022). Impact and potential of sustainable development goals in dimension of the technological revolution industry 4.0 within the analysis of industrial enterprises. *Energies*, 15(10), 1-20.
- Rygh, A., Chiarapini, E. and Segovia, M. V. (2022). How can international business research contribute towards the sustainable development goals? *Critical Perspectives on International Business*, 18(4), 457-487.
- Saha, P., Talapatra, S., Belal, H. M. and Jackson, V. (2022). Unleashing the potential of the TQM and industry 4.0 to achieve sustainability performance in the context of a developing country. *Global Journal of Flexible Systems Management*, 23(4), 495-513.

- Sanchez Rodrigues, V. and Kumar, M. (2019). Synergies and misalignments in lean and green practices: a logistics industry perspective. *Production Planning & Control*, 30(5-6), 369-384.
- Sarkis, J. and Dou, Y. (2018). *Green supply chain management* (First Edition). New York, USA: Routledge.
- Satyro, W. C., Almeida, C. M. V. B., Pinto, M. J. A., Contador, J. C., Giannetti, B. F., Lima, A. F. and Fragomeni, M. A. (2022). Industry 4.0 implementation: the relevance of sustainability and the potential social impact in a developing country. *Journal of Cleaner Production*, 337, 1-9.
- Sharma, M., Luthra, S., Joshi, S., Kumar, A. and Jain, A. (2023). Green logistics driven circular practices adoption in industry 4.0 era: a moderating effect of institution pressure and supply chain flexibility. *Journal of Cleaner Production*, 383, 1-12.
- Stock, T., Obenaus, M., Kunz, S. and Kohl, H. (2018). Industry 4.0 as enabler for a sustainable development: a qualitative assessment of its ecological and social potential. *Process Safety and Environmental Protection*, 118, 254-267.
- Thompson, R. G. (2015). Vehicle orientated initiatives for improving the environmental performance of urban freight systems. B. Fahimnia, M. G. Bell, D. A. Hensher and J. Sarkis (Eds.) *Green logistics and transportation* içinde (ss. 119-129). New York, USA: Springer International Publishing.
- Vezzoli, C. and Manzini, E. (2008). *Design for environmental sustainability* (First Edition). London, United Kingdom: Springer-Verlag.
- Vienažindienė, M., Tamulienė, V. and Zaleckienė, J. (2021). Green logistics practices seeking development of sustainability: evidence from lithuanian transportation and logistics companies. *Energies*, 14(22), 1-18.
- Wehner, J., Taghavi Nejad Deilami, N., Altuntas Vural, C. and Halldórsson, Á. (2022). Logistics service providers' energy efficiency initiatives for environmental sustainability. *The International Journal of Logistics Management*, 33(5), 1-26.
- Wood, G., Pereira, V., Temouri, Y. and Wilkinson, A. (2021). Exploring and investigating sustainable international business practices by MNEs in emerging markets. *International Business Review*, 30(5), 1-7.

- Yao, X., Cheng, Y., Zhou, L. and Song, M. (2022). Green efficiency performance analysis of the logistics industry in china: based on a kind of machine learning methods. *Annals of Operations Research*, 308(1-2), 727-752.
- Zen, I. S. (2020). Plastic bag ban in the context of corporate social responsibility: consumption and trade vis-a-vis environmental sustainability concerns. W. L. Filho, P. R. Brito and F. Frankenberger (Eds.) *International business, trade and institutional sustainability* içinde (ss. 43-68). Berlin, Germany: Springer Nature.
- Zowada, K. (2021). Going green in logistics: the case of small and medium-sized enterprises in poland. *Journal of Economics & Management*, 43, 52-69.

TÜRKİYE'DE SİGORTA HUKUKU ve SİGORTA MUHASEBESİ MEVZUATI

Ayşe Nilgün ERTUĞRUL YENER*

Giriş

İnsanların yaşamları veya maddi varlıkları ile ilgili olarak hayatta karşılaşılabilecekleri birçok tehdit bulunmaktadır. Bu tehditlerin meydana gelme olasılığı risk olarak adlandırılır. Sigorta, riskten kaynaklanabilecek kötü durumlardan ve tehditlerden kaçınmanın bir yoludur (Daukantaite, 2004). Yani risklerin parasal olarak olumsuz etkisini azaltmak için sigorta kavramı ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de 2022 yılı Ocak ayı başı ve Şubat ayı sonu itibarıyla Türkiye Sigorta Birliği'ne üye sigorta şirketlerinin toplam prim üretimi 26.889.046.580 TL'dir (yaklaşık 1.41 milyar USD) (Türkiye Sigortalar Birliği, 2022). Bu rakamın ülke ekonomisi için ne kadar yüksek olduğu dikkat çekicidir. Sadece bu nedenle bile sigortanın ülkedeki yerini ve ilgili mevzuatı anlamak elzemdir.

Sigorta kişilerin sağlıklarının, yaşamlarının veya maddi varlıklarının kasıtları dışında kazara yok olma veya kaybolma riskine karşı, sözleşme ile belirlenen sürekli bir ödeme karşılığında kaybedilen değeri tazmin etme taahhüdü ve an-

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe-Finansman Anabilim Dalı, ayse.ertugrul@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7960-2789

laşmasıdır. Sigorta hasarın oluşmasını engelleyemez, ancak hasar meydana geldiğinde maddi tazminat sağlamaktadır.

Sigorta bir hizmet pazarlaması faaliyetidir. Pazarlama şirketlerin en kritik fonksiyonlarından biridir. Amerikan Pazarlama Derneği'ne göre pazarlama, "bireysel ve örgütsel amaçları tatmin edecek mübadele yaratmak için fikirlerin, malların ve hizmetlerin geliştirilmesini, fiyatlandırılmasını, tutundurulmasını ve dağıtılmasını planlama ve yürütme süreci" olarak tanımlanmaktadır (AMA, 1985). Temel pazarlama konuları, pazarlama karması (4P) olarak ifade edilir. Pazarlama karmasını oluşturan unsurlar ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurmadır (Yener, 2022). Hizmetler soyut ürünlerdir. Ürün ve hizmetler arasında bazı farklılıklar vardır. Bu farklılıklar soyutluk, heterojenlik, ayrılmazlık ve bozulabilirliktir. Hizmetlerin bu özelliklerinden dolayı pazarlama faaliyetlerinde ürünlere göre bazı zorluklar yaşanmaktadır (Yener, 2023). Bunlardan biri de belli bir kalite standardı sağlamanın zorluğudur. Hizmet üreten işletmelerin karşılaştığı birçok sorunun kaynağını bu durum oluşturmaktadır (Grönroos, 1997).

Çağdaş pazarlamanın amacı hedef kitlenin sorunlarının tespit edilip, bu sorunlara en uygun çözümü sunacak ürün veya hizmetlerin üretilmesidir (Yener, 2020). Sigorta pazarlamasının amacı, hedef kitlenin gelecekteki olası risk türlerini ve düzeylerini belirlemek ve uygun pazarlama programını geliştirmek olmalıdır (Karabulut, 1986). Sigortacılıkta pazarlama, "sigorta açısından tatmin edilmemiş müşteri istek ve ihtiyaçlarının belirlenmesi, bu istek ve ihtiyaçların ölçülmesi ve değerlendirilmesi, sigorta şirketi tarafından hangilerinin karşılanabileceğine karar verilmesi, hedef pazarların seçilmesi, hangi sigorta hizmetlerinin sunulacağına belirlenmesi" olarak tanımlanmaktadır" (Sarıkayalı, 2000). Sigorta hizmet kalitesini sağlamanın yolu, hizmeti görünür kılmaktan geçmektedir. Hizmette kullanılan tüm ekipman ve malzemeler,

üretim sürecinde olduğu gibi standartlaştırılabilir. Bu yaklaşım daha fazla verimliliğe ve hizmet değişkenliği üzerinde kontrole yol açacaktır (Randall, 1993).

Sigorta, müşterilere olası risk yönetimi hizmetlerini sağlayan bir tür risk ticaretidir (Tiryaki ve Gözüaçık, 2007). Ayrıca sigortacılık faaliyetleri, prim ve öz sermaye birikimlerinden oluşan fonları yatırımlara yönlendirerek ekonomik kalkınmaya yüksek oranda katkı sağlamaktadır. (Hayırs sever Baştırık vd., 2017). Sigortacılık faaliyetleri beş şekilde ele alınabilir. Bunlar teknik, operasyonel, pazarlama, finansal işlemler ve muhasebe, şirket içi faaliyetlerdir (Kırkbeşoğlu, 2015).

Ülke ekonomisi için de önemli fon kaynakları oluşturan sigorta şirketleri, hükümetlerin gelişmişlik düzeylerine katkı sağlayan finansal kuruluşlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle sigorta şirketlerinin finansal tablolarının paydaşlar tarafından erişilebilir, anlaşılır ve karşılaştırılabilir olması gerekmektedir.

Finansal açıdan sigortanın tanımı, beklenmedik kayıp risklerinin maliyetini yeniden dağıtan bir sistemdir. Hukuki açıdan sigorta, bir tarafın diğer tarafın kayıplarını tazmin etmeyi kabul ettiği bir sözleşmeye dayanmaktadır (Gupta, 2008). Türk Hukukuna göre sözleşme, her iki tarafın da hukuki bir sonuç doğuracağının bilinciyle, karşılıklı bir irade beyanıdır (Kayar, 2019).

Türkiye’de sigorta hukuku, ticaret hukukunun bir alt dalıdır. Böylece sigorta sözleşmeleri Türk Ticaret Kanunu’nun alt defterlerinden “Sigorta Hukuku” başlığı altında izlenmektedir. Sigorta Hukuku alt kitabı “Genel Hükümler” ve “Sigorta Türlerine İlişkin Özel Hükümler”den oluşmaktadır.

Türkiye’de Kamu Gözetim Kurumu, Uluslararası Finansal Raporlama/Uluslararası Muhasebe Uyumu için Uluslararası Muhasebe Standartları’nın (Türkiye Finansal Raporlama Standartları) tam çevirisini yayınlamaktadır. Sigorta şirketleri Türkiye Finansal Raporlama Standartlarını

uygulamakla yükümlüdür. Bu nedenle sigorta muhasebesi açıklanırken UFRS 17’den bahsedilecektir.

Benzer sonuçların doğrudan ve benzer risklere maruz kalan durumların gözlem ve deney yoluyla ölçülmesi sonucu ortaya çıkan risklerin standart bir olasılık oranının belirlenmesi ve dolayısıyla dağıtılması, sigortacılık faaliyetlerinin çalışma esasını oluşturmaktadır.

Türk Ticaret Kanunu’nun altıncı kitabında “sigorta hukuğu” yer almaktadır. Buna göre sigorta sözleşmesi, bir tehlike anında kişinin parasal bir menfaatine zarar verecek rizikoya karşılık belirli bir parayı sigortacıya bir prim karşılığında tazmin etmektir (TCK md. 1401).

Yukarıdaki hukuki tanıma rağmen gelişen ve değişen ekonomik, sosyal ve hukuki yapı gereği sigorta sözleşmesinin kesin ve net bir şekilde tanımlanması yanlıştır (Eriş, 2020). Sigorta sözleşmesi ile sigorta konusunun veya varlığın azalan parasal değerinin kısmen veya tamamen tazmin edilmesi mümkündür (Çipil, 2019). Sigorta ettiren ve sigortalı aynı kişi olabileceği gibi farklı kişiler de olabilir. Örneğin yolcu taşıma sigortalarında taşıyıcı garanti verirken yolcu sigortalıdır (Eriş, 2020).

Sigorta kavramının temel fikri oldukça eskidir ve ekonomik faaliyetler ve girişimlerle ilişkilidir. Sigortanın bilinen ilk kayıtları milattan önceki dönemlerde Çinli tüccarların (zamanın girişimcileri) kendilerini fırtınalardan, korsanlardan veya denizde ters gidebilecek herhangi bir şeyden korumak için geliştirdikleri bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır (Vaughan, 1997). Sigortanın kökeni, tüccarların yalnızca mallar güvenli bir şekilde ulaştıktan sonra geri ödenen krediler yoluyla nakliye risklerini üstlenmeye teşvik edildiği Babil’e kadar uzanmaktadır (Franklin, 2001; Buckham vd., 2010). Ancak eski zamanlarda sigorta sözleşmesi bulunmamataydı. Sigorta uygulamalarının İtalyan tüccarların denizcilik faaliyetlerine kadar uzandığı düşünülmektedir. Orta Çağ’da

İtalya'da, tümü ekonomik faaliyetleri kolaylaştırmaya yönelik çeşitli sigorta biçimleri gelişmiştir. Gerçek bir deniz sigortası işleminin tespit edilmiş ilk kaydı 1347 yılına aittir ve Cenova Kayıt Bürosunda tutulmaktadır. Erken sigorta poliçeleri Pisa'da 1384 ve Floransa'da 1397 tarihlerinde görülmektedir (Masci, 2011). Birleşik Krallık'ta bir sigorta sözleşmesine ilişkin en eski kaydın, 1545 yılındaki bir Donanma davasındaki görüş olduğu tahmin edilmektedir (Stempel vd., 2011). Daha sonra 1574 yılında İngiltere'de ilk sigorta ofisi açılmıştır. 1601 yılında İngiliz Hukuku sigortacılıkla ilgili düzenlemeler getirmiştir (Çipil, 2008).

Türkiye'de sigortacılık ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde İngiliz sigorta şirketlerinin 1872'de acentelik açmasıyla başlamıştır. 1893 yılında ilk yerli sigorta şirketi olan Osmanlı Umum Sigorta kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise 1925 yılında Türkiye İş Bankası tarafından Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi kurulmuştur. 1927 yılında Sigorta ve Sigorta Şirketlerinin Teftiş ve Denetimi kanunu yürürlüğe girmiştir. 1987 yılında 3379 sayılı "Sigorta Denetim Kanunu" çıkarılmıştır. 2007 yılında ise 5684 sayılı "Sigortacılık Kanunu" çıkarılmıştır.

Türkiye'deki sigortacılık mevzuatı çeşitli açılardan incelenmelidir. Bir tarafta sigorta hukuku, diğer tarafta sigorta muhasebesi kanunu ele alınmalıdır.

Sigorta Kavramı

Bu bölümde mevzuat bilgilerine geçmeden önce Türkiye'de sigortacılık kavramı ve yapısı ele alınacaktır.

Sigorta Unsurları

Sigorta şirketi, sigortanın ödediği primlerden gelir elde ederken, sigortalı kişi veya kurum olası risklere karşı kendisini finansal olarak sigortalamış olur. Buna göre sigortanın unsurları fayda, tehlike/risk, sigorta bedeli ve prim olarak ayrılabilir.

Fayda, sigortalının sigorta edilen şeye ilişkin menfaatiyle ilgilidir. Risk, hasarın kesin olarak tahmin edilememesi durumunda beklenen ekonomik kayıplardır (Güvel ve Öndaş Güvel, 2018). Sigortacılık açısından istenilen faydaya zarar verebilecek olaylara risk adı verilir (Özdamar ve Doğan, 2020). Sigorta tutarı, sigortalanacak mal hakkında sigortalı tarafından beyan edilen ve poliçede yazılı olan tutardır. Sigorta değeri, sigorta bedelinin bugünkü değeridir (Özbolat, 2020).

Prim, sigortalının sigortalı menfaatini korumak için sigortacıya ödediği ücrettir. Riskin gerçekleşmesi durumunda sigortacının ödeyeceği tutarın temelini oluşturur. Prim hesaplaması risklerin karşılığı olduğu için hesaplanması karmaşık teknik bir konudur (Özbolat, 2020). Sigorta primi belirleme yöntemleri serbest tarife yöntemi, tasdikli şartlı tarife yöntemi, zorunlu tarife yöntemi ve komiteler tarafından oluşturulan risk esaslı tarife yöntemidir.

Riskin Sigortalanması Koşulları

Risk, sigortalanan şey veya kişi için “mali zararın belirsizliği” olarak tanımlanmaktadır (Rubin, 2000). Bir rizikonun sigortalanabilmesi için, rasgele meydana gelmesi ve riske maruz kalan çok sayıda kişi veya nesnenin bulunması gerekir. Sigorta, belirli prim ödemelerini ve şartların yerine getirilmesi halinde sigortalıya geri ödemeyi içeren parasal hukuksal bir işlem olduğu için sözleşme ile düzenlenmesi gerekmektedir. Sözleşmenin varlığı sigortanın hukuki yönünü ortaya koymaktadır. Riskin sigortalanması için gerekli şartlar şu şekilde sayılabilir;

- ✓ Riskin gerçekleşmesi tesadüfen gelişen bir ihtimale bağlı olması
- ✓ Sigortalı varlığa ilişkin maddi veya manevi bir kaybın olması
- ✓ Risk yasalara uygun olması

- ✓ Riskin vereceği zarar tespit edilebilir olması
- ✓ Zararın tazmininin parasal değeri olması
- ✓ Riskin meydana geldiği çok sayıda örneğe sahip olması
- ✓ Kasıtlı olarak oluşmaması

Hayat sigortası riskleri ise şu şekilde ifade edilebilir (Karve, 2009);

- ✓ Doğal olmayan sakatlık riski
- ✓ Hastalık riski
- ✓ Ölüm riski

Bazı hayat sigortası poliçeleri, engelli olma veya hasta olma ve ölme risklerini karşılayabilir.

Sigorta Kuruluşları

Sigorta şirketleri ve sigortacılık mesleğinin zorunlu çalışanları ağırlıklı olarak sigorta şirketleri, sigorta aracıları (acente ve brokerler), sigorta aktüerleri ve uzmanlarından oluşmaktadır. Ayrıca sigorta hakemi ve sigorta raporörü anlaşmazlık halinde devreye girmektedir.

Sigorta şirketleri, sigortalı ile yaptığı sigorta sözleşmesine göre belirli bir prim karşılığında getiri sağlayan ve risk durumunda zararı karşılayacak kuruluşlardır. Türkiye’de faaliyet gösterecek sigorta şirketlerinin anonim şirket veya kooperatif şeklinde kurulması zorunludur (Sigorta Kanunu Md.3). Şirketin öncelikle Ticaret Bakanlığı’ndan izin alındıktan sonra 5.000.000 TL sermaye ile kurulması gerekmektedir. Sigortacılıkta faaliyet göstereceği alanı Hazine ve Maliye Bakanlığına bildirerek izin/ruhsat almak zorunludur.

Sigorta aracıları, acenteler ve komisyonculardan oluşmaktadır. Türkiye Sigorta Kanunu (md.2) sigorta acenteliğini şu şekilde tanımlamaktadır; “ticari mümessillik, ticari acentelik, satış görevlisi veya sözleşmeye dayalı işçi gibi bir alt unvan olmaksızın, belirli bir yer veya bölgede kendi adına,

sigorta şirketlerinin kalıcı olarak sigorta sözleşmelerine aracılık eden veya sigorta şirketleri adına yaptıran, sözleşmenin kurulmasından önceki hazırlık çalışmalarını yürüten, sözleşmenin uygulanmasına ve tazminatın ödenmesine yardımcı olan kişidir". Diğer bir deyişle acenteler, sigorta şirketi adına faaliyet gösteren kuruluşlardır. Şirket adına sigorta sözleşmesini imzalayan gerçek veya tüzel kişi olabilirler.

Brokerlar, sigorta sözleşmelerinde sigorta ettirenin yanında yer alan, sigorta yaptırmak isteyen kişi için sigorta şirketini tarafsız bir şekilde seçen ve iki tarafı buluşturan aracıdır. Brokerlerin acentelik yapma hakları yoktur. "Aracılık, müsteşarlıktan alınan aracılık lisansı ile yapılmaktadır. Müsteşarlık, lisansa ilişkin işlemleri inceleme ve onaya hazırlamak üzere ilgili sivil toplum kuruluşlarına ve meslek kuruluşlarına görev verebilir. Komisyoncuların görev ve yetkilerine ilişkin usul ve esaslar yönetmelikle belirlenir" (Sigorta Kanunu md. 21/2).

Sigorta aktüerleri, gelecekteki risklerin maliyetini ve ödenecek primleri belirleyen ve istatistikler aracılığıyla gelecekteki riskleri planlayan kişilerdir. "Sigorta şirketleri ve reasürans şirketleri yeterli sayıda aktüer ile çalışmak zorundadır. Aktüerlerin kayıtlı olduğu müsteşarlık tarafından aktüerler sicili tutulmaktadır. Sicile kaydedilmeden aktüeryal çalışma yapılamaz. Aktüer unvanının alınması ile aktüerlerin görev ve yetkilerine ilişkin usul ve esaslar yönetmelikle belirlenmektedir (Sigorta Kanunu md. 21/1).

Kanunda bilirkişi, sigorta risklerinin gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkan zarar ve ziyanların miktarını, sebeplerini ve niteliklerini tespit eden ve malvarlığı tespiti gibi işleri mutat meslek olarak icra eden tarafsız ve bağımsız kişi olarak tanımlanmaktadır. Kayıpların, hasarların nedenlerini ve sonuçlarını, önceden belirlenmiş sigorta kapsamındaki risklerin gerçekleşmesi durumunda sigorta kapsamına girip girmediğini uzmanlar tespit etmektedir.

Sigorta hakemi, sigortalı veya sigorta sözleşmesinden menfaat sağlayan kişiler ile rizikoyu üstlenen taraf arasındaki sigorta sözleşmesinden doğan ihtilafları çözüme kavuşturan kişidir (Sigorta Kanunu, md.2).

Sigorta raportörü, sigorta ettiren veya sigorta sözleşmesinden menfaat sağlayan kişiler ile riski üstlenen taraf arasındaki sigorta sözleşmesinden doğan ihtilafların çözümlenmesi amacıyla komisyona iletilen şikayetler hakkında ön inceleme yapan kişidir” (Sigorta Hukuku, md 2).

Sigortanın Temel İlkeleri

Sigortanın temel ilkeleri, sigorta edilebilir fayda ilkesi, azami iyi niyet ilkesi, tazminat ilkesi, miras ilkesi, zarara iştirak ilkesi ve yakın neden ilkesinden oluşmaktadır.

Sigorta edilebilir fayda, sigortalanan değer in sigorta yoluyla korunmasında yasal bir menfaat olması gerektiği anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile sigorta edilebilir fayda (menfaat), bir sigorta sözleşmesi kapsamında para ile ifade edilebilen ve zarar görmesi halinde sigortalının maddi/manevi zarar görmesine neden olabilecek menfaatlerdir (Çipil, 2019). TTK’da, “sigorta sözleşmesinin yapıldığı tarihte, sigorta konusu menfaat yoksa sigorta sözleşmesi geçersizdir. Sözleşme anındaki cari faiz, sözleşme süresi içinde ortadan kalkarsa, sözleşme o tarihte batıl olur” ifadesi yer almaktadır. Bir menfaat için bazı şartlar mevcuttur. Sigortalının rizikosunun maddi/manevi zarara yol açması gerekir. Hukuki ve manevi bir menfaat olmalıdır. Sigortalı mal sahibi olmasa dahi sigortadan faydalanmak zorundadır.

Sigorta sözleşmeleri azami iyi niyet ilkesini takip etmelidir. Sigorta şirketinin müşterinin tüm risklerini bilmesi gerekmektedir. Bu nedenle sigortacı, sigorta konusu ile ilgili tüm detaylarını şirkete bildirmelidir. Aynı şekilde firma tüm sigorta detaylarını müşteriye iletmelidir (Öztürk ve Güven,

2014). Yani her iki taraf da birbirinin güvenini sarsacak hileli davranışlara ve açıklamalara girişmemelidir. Sigortalı yanlış beyanda bulunursa yaptırımlarla karşılaşacaktır. Buna göre politikaların açıklamalarında “beyanname yükümlülüğü” yer almaktadır (Özbolet, 2020). Sözleşmede, sigortacı veya sigorta acentesi ayrıca sigortacıya hangi rizikoların hangi koşullarda teminat kapsamında olup olmadığını tam ve doğru bir şekilde açıklamak zorundadır (Akkurt vd., 2019).

Tazminat ilkesinde, poliçenin ön yüzünde belirtilen sigorta bedeli ile sigortalı malın adil sigorta bedelinin, sigortacının ödemesi gereken azami tutarı gösteren sigorta bedeline eşit olması gerekmektedir (Akın, 2018). TTK m.1461'e göre, “sigortacının sorumluluğu sigorta bedeli ile sınırlıdır. Sigorta bedeli, sigorta edilen menfaatin rizikonun gerçekleştiği andaki değerini aşsa bile, sigortacı uğradığı zarardan fazlasını ödemeyecektir.”

Tazminat ilkesinin devamı niteliğinde olan “miras ilkesi”-ne göre zarar başkasının kusuru sonucu oluşmuşsa, kişi şahsa başvurmak yerine sigorta şirketine başvurarak zararın tazminini talep edebilir. Böylece kişinin yeniden zararın tazminini talep etme hakkı kalmamaktadır (Çipil, 2019). TTK madde 1472'ye göre, “sigortacı, sigorta tazminatını ödediğinde kanunen sigortalının yerine geçer. Sigortalının meydana gelen zarardan dolayı sorumlulara karşı dava açma hakkı varsa, bu hakkı tazmin ettiği miktara kadar sigortacıya geçmektedir”.

Zarara iştirak ilkesi, aynı nitelikteki aynı şeyin aynı riskoya karşı sigortalı olması ve aynı hasarın meydana gelmesi nedeniyle, tazminatın sigortacılar arasında paylaştırılması durumudur (Akay, 2001).

Yakın neden ilkesine göre sigorta ettirenin sigortadan yararlanabilmesi için zararın sözleşmede belirtilen nedenden kaynaklanmış olması gerekir. Örneğin, sigortalı şeyin ancak sel nedeniyle hasar görmesi halinde teminat altına alınacağı-

na dair bir anlaşma yapılmışsa, böcek istilasından kaynaklanan hasar sigorta tarafından karşılanmadığı için teminat kapsamına alınmaz. Özellikle hayat sigortalarında prim, insan hayatına yönelik riskin karşılanması için alınan bedel olduğundan, söz konusu riskin maliyetini karşılamaya yeterli olmalıdır (Karve, 2009).

Sigorta Fonksiyonları

Sigorta fonksiyonları mikro ve makro olmak üzere 2 ana grup altında ele alınmaktadır. Sigortanın mikro işlevleri; girişimcileri desteklemesi, dayanışma sağlaması ve fiyatların gerçekçi düzeyde oluşmasını sağlamasıdır (Akın, 2018).

Sigortanın makro fonksiyonları ise, sosyo-ekonomik krizlerden kolay kurtulmayı sağlaması, tasarrufları artırması, vergi gelirlerini artırması, uluslararası ticareti geliştirmesi, toplumsal refahı artırması ve istihdamı artırmasıdır (Akın, 2018).

Sigortanın işlevleri ile ilgili bir diğer sınıflandırma ise şu şekildedir (Yaslıdağ, 2017);

- ✓ İnsanların primlere yatırım yaparak tasarruf etmelerini sağlar. Böylece ülke ekonomisinin gelişmesini sağlayacak sermaye ve üretim kaynakları yaratır.
- ✓ Sigorta sektörü yeni iş alanlarının ve istihdamın gelişmesine katkı sağlamaktadır.
- ✓ Riskler sigorta kapsamında olacağı için işletmeler risk maliyetlerini düşürür ve ürün maliyetine dahil etmek zorunda kalmazlar.
- ✓ Sigorta şirketlerinin vergi ödemelerinde önemli bir payı vardır. Bu da ülke ekonomisine katkı sağlar.
- ✓ Riskler gerçekleştiğinde zararı finansal olarak karşılar ve kayıpları en aza indirir.
- ✓ Reasürans sayesinde risk paylaşılabılır ve uluslararası genişleme sağlanır.

- ✓ Kişi ve kurumlar ekonomik sıkıntıları tek başlarına üstlenemezler ve sigorta şirketleri aracılığıyla çoğunluğa dağıtılırlar. Böylece toplumda sosyo-ekonomik güvenlik sağlanmış olur.
- ✓ Bağış toplama yoluyla sosyal refahı ve yaşam standartlarını yükseltir.

Kısacası sigorta faaliyetleri dünya ekonomisinde önemli bir rol oynamakta ve milyonlarca işlemin ve diğer ekonomik ve ekonomik olmayan faaliyetlerin devam etmesine yardımcı olmaktadır (Zevnik, 2004).

Sigorta Türleri

Sigorta türlerine göre farklı ayrımlar mevcuttur. Bunlar şu şekilde sıralanabilir; sosyal sigorta/özel sigorta, hayat sigortası/hayat dışı sigorta, hayat sigortası/emlak sigortası, sabit prim sigortası/değişken prim sigortası, aktif sigorta/pasif sigorta, hasar sigortası/tutar sigortası, katılım sigortası/konvansiyonel sigorta (Güçlü vd., 2021).

Sosyal sigorta/özel sigorta arasındaki farkları şu şekilde sıralanabilir; Sosyal sigorta kanunla kurulmuş kamu kurumları tarafından yapılır. Buna karşılık, özel sigorta şirketleri özel sigorta alanında yetkilidir. Çalışma şekline göre sosyal sigortalar zorunlu, özel sigortalar isteğe bağlıdır ve şirket seçimi serbesttir. Sosyal sigortalar kanundan, özel sigortalar ise sigorta sözleşmesinden doğar. Sosyal sigortanın kapsamı ilgili kanunlarla sınırlıdır; Özel sigortanın kapsamı sigortalıya göre değişmektedir. Sosyal sigortada risk yaş, emeklilik, maluliyet gibi nedenlerle ilişkilendirilirken, özel sigortada şans çeşitlidir (Yazıcıoğlu ve Şeker, 2019).

Sigortacılığın hayat sigortası ve hayat dışı sigorta olarak ikiye ayrılması toplumda bilinen bir durumdur (Sigorta Kolları Tebliği). Hayat sigortası, esasen sigortalının ölümü halinde belirli ödemeleri yapmak için yapılan bir sözleşmedir

(Dobbyn ve French, 2016). Başka bir ifadeyle hayat sigortası, kişinin hayatı boyunca karşılaşılabileceği risklerden doğabilecek kayıp, hasar veya zararlara karşı ihtiyati tedbirler sağlayan bir sigorta dalıdır. Bu sigorta türünde hizmet veren sigorta şirketleri, sigortalıları maddi olarak tehditlere karşı korumakta ve birikimlerini yatırıma dönüştürmektedir. Hayat sigortasında sigortalanan ürün "insan hayatı"dır. Bu nedenle riskin toplam maliyetinin doğru olarak belirlenmesi karmaşıktır (Karve, 2009).

Finansal olarak ölçülebilmesi kaydıyla hayat dışı sigortalar; kaza (meslek hastalıkları dahil) sigortaları, hastalık/sağlık, kara taşıtları, raylı taşıtlar, hava taşıtları, su taşıtları, ulaşım, yangın ve doğal afetler, genel zararlar (dolu, hırsızlık hasar tazminatı gibi), kredi, suistimal, mali kayıplar, yasal koruma, destek, sorumluluk sigortaları gibi sigorta türlerini içermektedir.

Emlak sigortası genellikle özel olarak listelenmiş bir mülkte (gayrimenkulde olduğu gibi) veya yere göre (bir evde, depoda veya başka bir binada bulunan kişisel mülkte olduğu gibi) yangın gibi belirli tehlikelerin neden olduğu kayıpları kapsamaktadır. Yangınların neden olduğu kayıplara ek olarak, emlak sigortası poliçeleri tipik olarak yıldırım, patlama, rüzgar, yağmur, düşen nesnelere ve ayaklanmalar gibi diğer tehlikelerin neden olduğu kayıpları kapsamaktadır" (Dobbyn ve French, 2016).

Hayat sigortası hayat, kaza, hastalık/sağlık sigortası alt başlıklarından oluşmaktadır. Hayat sigortasını diğer sigortalardan ayıran temel özellikler sigortalı menfaat, insan sağlığı, tutar sigortası, zararsızlık veya tazminat sigortası, fazla sigorta hükümlerinin uygulanmaması ve halefiyet ilkesinin geçerli olmamasıdır (Özdamar ve Doğan, 2020).

Mal sigortasının kanunda net bir tanımı bulunmamakla birlikte genel olarak sigortanın amacı altında ifade edilebilir.

Sigortalının bir malvarlığı üzerindeki menfaatinin sigortasıdır. Bu durumda zarar gören malın sigortalı kısmının maddi değeri karşılanmış olacaktır (Keskin, 2017). Sigortalı mal değil, sigortalının menfaatidir (Bozer, 1981). 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'na (1453/1. md.) göre, mal sigortası rizikonun gerçekleşmesinde menfaati olanları teminat altına alabilir. Buna göre ekonomik değeri olan maldan yararlanan herkes sigorta yaptırabilir (Keskin, 2017).

Literatür

Felix Mignolet (2017), UFRS 17'nin şirketlerin finansal durumlarında şeffaflık üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Finansal tabloların şeffaflığı çerçevesinde UFRS 17'nin getirdiği değişiklikler incelenerek Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu'nun (IASB) şeffaflık ve karşılaştırılabilirlik hedefine ne ölçüde ulaştığı araştırılmıştır.

Lieke Rosa Koetsier (2018), "Optimizing Choices Concerning Concerning the Risk Adjustment in IFRS 17" adlı tez çalışmasında UFRS 17'ye göre risk sırasının hesaplanmasında optimum hesaplama yöntemlerini incelemiştir. Widing ve Jansson (2018), "UFRS 17'nin Değerleme Uygulamaları" adlı çalışmalarında, standardın İsveç'te bilinen bir hayat sigortası poliçesi üzerindeki etkilerini farklı senaryolar üzerinden incelemiştir. Palmborg, Lindholm ve Lindskog (2021), UFRS 17 ile bir aktüeryal çalışma yürütmüşlerdir. Bir sigorta sözleşmesi portföyüne değer biçmek ve bu değeri alt portföylere dağıtmak için hesaplama açısından verimli, riske dayalı bir yöntem önermişlerdir. Kosi ve Reither (2014) yaptıkları çalışmada, Uluslararası Finansal Raporlama Standardı 4 (IFRS 4) Sigorta Sözleşmelerinin değiştirilmesinde finansal firmaların lobicilik davranışlarının belirleyicilerini incelemiştir. Joshi ve Said (2012), Bahreyn'de UFRS-4 uygulayan şirketlerin standart hükümleri ne ölçüde uyguladıklarını

anket yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma, sigorta şirketlerinin muhasebe gerekliliklerine uygunluk ve yararlılığına ilişkin görüşleri ile şirket yetkililerinin konu hakkındaki bilgilerine ilişkin görüşlerini içermektedir.

Türkiye’de sigorta muhasebesi mevzuatı ile ilgili bazı akademik çalışmalar şunlardır; Yıldırım, Eryılmaz ve Büyükarıkan (2020), finansal raporlamadaki uluslararası gelişmelerin Türkiye’deki sigorta şirketlerinde muhasebe işlemleri üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Aracı kurumlar tarafından yapılan muhasebe işlemlerine örnekler verilmiştir. Oğuz (2019) teorik çalışmasında Türkiye için bir önceki UFRS 4 ve UFRS 17’yi karşılaştırmıştır. Buna göre, UFRS 17’nin UFRS 4’ün karmaşıklığını ortadan kaldırdığı vurgulanmıştır. Öte yandan, Türkiye’deki sigorta şirketlerinin muhasebe sistemlerinde ve raporlama yapılarında değişikliğe yol açacağı belirtilmiştir. Şenyiğit (2010) çalışmasında UFRS 4’ün ülkemizdeki sigorta muhasebesine etkilerini incelemiştir. Çalışma, TMS’ye (UMS) ilk geçiş sırasında yapılan düzeltmeleri ve ilk yıllık finansal raporlama uygulamasını incelemektedir. Ay (2009), UFRS 4’ü incelemiş ve Türkiye’deki bir sigorta şirketinin finansal tabloları üzerine bir uygulama örneği vermiştir. Öztürk (2013), Türk, Avrupa ve Avustralya sigorta şirketlerini IAS 1, IAS 7, IAS 16, IAS 38 ve IAS 40 standartları kapsamında incelemiştir. Dursun (2018) “Sigorta Şirketlerinde Müdahale Tazminat İşlemleri ve Muhasebe” adlı çalışmasında konuyla ilgili örneklerle yer vermiş ve muhasebe-hukuk ilişkisini gösteren teorik bir yaklaşımı tartışmıştır.

Türkiye’de Sigorta Hukuku

Türkiye’de Sigorta Hukuku iki ana başlığa ayrılmaktadır. Sigorta sözleşmesi hukuku ve sigorta denetim hukuku. Sigorta sözleşmesi hukuku özel hukuk kapsamına girmektedir. Sigortalı ile sigortacı arasında akdedilen sigorta söz-

leşmesine ilişkin kavramları, unsurları ve yükümlülükleri düzenleyen hukuk kurallarıdır. Sigorta denetim hukuku ise kamu hukuku kapsamına girmektedir. İşletmenin yapısını, niteliğini, sigortacılık faaliyetlerini ele alacak işi düzenleyen kurallar bütünüdür (Eldeleklioğlu, 2021).

Sigorta işleminin bir tarafı sigorta şirketi, diğer tarafı ise sigortalıdır. Sigorta ettiren, medeni hakları kullanmaya yetkili gerçek veya tüzel kişi olmalıdır (Eriş, 2020). Sigorta ile ilgili yasal düzenlemeler her iki tarafı da korumaya yöneliktir.

“Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ve ilgili mevzuatın verdiği görevleri yapmak ve yetkileri kullanmak üzere kamu tüzel kişiliğine sahip, idari ve mali özerkliğe sahip Sigorta ve Bireysel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu kurulmuştur. Kurumun merkezi İstanbul’dadır. Kurumun Hazine ve Maliye Bakanlığı’na bağlıdır (47 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, RG 18/10/2019-30922). Böylece sigortacılıkla ilgili düzenlemeler tek bir kurum altında toplanmıştır.

Sigorta hukuku, sigortacılıkla ilgili kanunlar, yönetmelikler, sigorta genel şartları, mahkeme içtihatları ve doktrinlerden oluşur (Keskin, 2017). Türkiye’de sigorta hukukunun temelini oluşturan kurallar şunlardır;

- ✓ 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu’nun 6. Kitabı
- ✓ TTK’nın diğer hükümleri
- ✓ 5684 Sayılı Sigorta Kanunu
- ✓ Türk Borçlar Kanunu
- ✓ Kooperatifler Hukuku
- ✓ Karayolu Trafik Hukuku
- ✓ Karayolu Taşıma Hukuku
- ✓ Zorunlu Deprem Sigortası Hakkında Karar
- ✓ Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun

Hukuki açıdan sigortalar, hasar sigortaları, mal sigortası ve sorumluluk sigortası alt başlıklarından oluşmaktadır.

Sigorta Hukuku, TTK'da sistematik olarak iki başlık altında takip edilmektedir. Birinci bölüm genel hükümlerden oluşmakta olup, ikinci bölüm ise sigorta türlerine göre özel hükümlerden oluşmaktadır. TTK 1400-1452 arası hükümler branş ayrımı gözetmeksizin tüm sigorta türleri için uygulanan genel düzenlemelerdir. 1453 ile 1520 arasındaki maddeler özel kayıp ve hayat sigortasını içermektedir (Eldeliklioğlu, 2021).

Zarar sigortası ve hayat sigortasında ayrı maddelerde yer alan emredici hükümlerin aksine, sözleşmeler ve sözleşme hükümleri geçersizdir. Zorunlu maddeler sigortalı aleyhine değiştirilemez (Eldeliklioğlu, 2021).

Türkiye'de sigortacılığın gelişmesini sağlamak ve sigortacılık mevzuatının temelini güçlendirmek amacıyla 5864 sayılı Sigortacılık Kanunu çıkarılmıştır. Kanun, sigorta sözleşmesine dahil olan kişilerin hak ve menfaatlerini korumaya ve sigorta sektörünün güvenli ve istikrarlı bir ortamda etkin bir şekilde faaliyet göstermesini sağlamaya yönelik düzenlemeler içermektedir.

Türk Borçlar Kanunu (6098 sayılı Kanun), TTK'da sigortacılıkla ilgili gerekli hükümler olmaksızın uygulanabilecek kaynakların başında gelmektedir. TTK'ya göre sigorta sözleşmesinin temel kaynağı 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'dur, çünkü sigorta şirketlerinin kuruluş biçimlerinden biri de kooperatif olmaktır. 2918 Sayılı Karayolları Trafik Kanunu zorunlu mali sorumluluk sigortasına ilişkin başlıca kaynaklardan biridir. Sigorta taraflarından birinin tüketici olması nedeniyle 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun da sigorta sözleşmeleri hukukunun kaynaklarından biridir. Türkiye'de sigorta ile ilgili bazı düzenlemeler Karayolları Trafik Yönetmeliği, Sigorta Acenteleri Yönetmeliği, Sigorta Sözleşmelerinde Bilgilere İlişkin Yönetmelik, Hayat Grubu Sigortaları Yönetmeliği, Aktüerler Yönetmeliğidir.

Her sözleşmede akit taraflarından birinin koyduğu yeknesak düzenlemelere genel şartlar denmektedir (Özdamar ve Doğan, 2020). Sigorta türü ne olursa olsun bazı genel şartlara tabidir. Devlet bu şartları, yani ilgili bakanlık tarafından sigortalının hak ve menfaatlerini gözetmek üzere belirlemiştir (Kender, 2017). Türk Borçlar Kanunu'nda sözleşme özgürlüğünü kısmen kısıtlamakla birlikte, genel şartların yeknesaklığı sayesinde sigorta sözleşmesinin tarafları korunmaktadır (Özdamar ve Doğan, 2020).

Sigorta Muhasebesi

Sigorta muhasebesi mevzuatı, Türk Ticaret Kanunu, Vergi Usul Kanunu, Sigorta Kanunu, Maliye Bakanlığı Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği ve Türkiye Muhasebe Standartları'nı kapsamaktadır. Ayrıca 30 Aralık 2004 tarih ve 25686 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Sigorta Hesap Planı ve İzahnamesi (Sigorta Muhasebe Sistemi) (No:1) Hakkında Tebliğ" takip edilmektedir.

Sigortacılık Kanunu'nun 18. maddesinde "Hesap esasları, kayıt düzeni ve temel mali tablo ve mali yapı düzenlemeleri" başlığı altında muhasebe ve muhasebeleştirme esaslarına yer verilmiştir. Buna göre;

(1) *Müşterilerle belirlenecek esaslara ve modele göre düzenlemek, ilan etmek ve Müşterilerle göndermekle yükümlüdür .*

(2) *Sigorta şirketlerinin ve reasürans şirketlerinin bilançolarının, kar ve zarar tablolarının ve Müşterilerle uygun görülen diğer mali tablolarının bağımsız denetim kuruluşlarınca denetlenmesi ve ilan edilmesi zorunludur. Müşterilerle, sigorta şirketleri ve reasürans şirketlerinin bağımsız dış denetim kuruluşları tarafından denetlenmesini düzenlemeye yetkilidir.*

(3) *Sigorta şirketleri ve reasürans şirketleri tarafından açıklanan finansal tabloların gerçeğe uygun olmaması halinde Müşterilerle,*

genel kabul görmüş muhasebe kural ve ilkeleri dikkate alınarak söz konusu finansal tabloları düzeltilmiş olarak yeniden ilan ettirebilir.

(4) Müsteşarlık, sigorta şirketleri ve reasürans şirketlerinin diğer kanunlarda öngörülenler dışında özgün defterler tutmalarını, bu defterlerin tabi olacağı usul ve esasları ve belirlenecek yönetmelik ve örneklerle her türlü defter tutmalarını ister. Bilgi, tablo, rapor, hesap özetleri ile finansal tabloları istemeye, gerekli gördüğü takdirde finansal tabloları açıklamaya, sigortacılık sektörünün ekonomik yapısını güçlendirecek finansal oranları belirlemeye, şirketin hangi aktiflerde ve ne oranda olduğuna karar vermeye yetkilidir.

(5) Müsteşarlık gerekli gördüğü durumlarda sigorta şirketlerinden, reasürans şirketlerinden, aracıardan ve eksperlerden bilgi, belge ve rapor isteyebilir. Müsteşarlık, konsolide tabloların hazırlanmasında konsolide finansal raporlamaya ilişkin olarak ana şirketten, ana şirket de kuruluşlardan konsolide finansal raporlamaya ilişkin bilgi ve belge istemeye yetkilidir.

Türkiye’de sigorta muhasebesi branşlara göre farklılık göstermektedir. Bunlar ana branşlar (trafik sigortası, kasko, yangın sigortası) ve hasar işlemlerinin dahil olduğu hayat sigortası branşı (mala zarar) olarak sayılabilir.

Bir uzmanlık muhasebesi olarak “sigorta muhasebesi”, sigorta şirketlerinin faaliyetlerinin finansal muhasebe yöntemlerine göre hesap adlarıyla kayıt altına alınması işlemidir. Normal şirket faaliyetleri dışındaki sigortaya özgü faaliyetler için muhasebeleştirme işlemleri şunlardır; Sigortalıdan alınacak primlerin tahakkuk ve tahsilatlarının kayıt altına alınması, sigorta acentesi gibi araçlara verilen komisyonların muhasebeleştirilmesi, hasar kaydı ödenen ücret ve masraflar, reasürörlere tahsis edilen primler ve alınan komisyonlar vb (Toroslu, 2021).

Türkiye’de Sigorta Muhasebesinde Kullanılan Belge Ve Defterler

Türk Vergi Usul Kanunu’na göre “faturalar, perakende satış belgeleri, gider pusulaları, üretici makbuzları, serbest meslek makbuzları, bordro, sevk irsaliyesi, yolcu listesi, günlük müşteri listesi, iletişim belgeleri ve diğer belgeler” vergiye tabi evrak sayılmaktadır. Mükellefler tarafından kullanılır (VUK md. 229-242). Sigorta şirketleri ise “teklif, sigorta poliçesi, zeyilname, sigorta komisyon gider belgesi, yenileme” gibi ek belgeler kullanmaktadırlar.

Türk Ticaret Kanunu ve Türk Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre sigorta şirketlerinin tutması gereken muhasebe defterleri, yevmiye defteri, defter-i kebir ve demirbaş defteridir.

Yevmiye defterinde ilk kayıt bilanço tarihinin başında bilanço kalemlerinin devri ile başlar. Daha sonra günlük işlemler sırayla kaydedilir (VUK md. 215-219). Türk Ticaret Kanunu’nun 60. maddesi genel yevmiye raporunda düzenlenir. Hesapların finansal işlemleri sınıflandırdığı deftere defter-i kebir (büyük defter) adı verilir. Demirbaş defterleri, işletmelerin malvarlıklarının ve borçlarının her hesap dönemi sonunda kırılımlarının kaydedildiği defterlerdir. Diğer zorunlu defterler, pay defteri, yönetim kurulu karar defteri, genel kurul toplantı defteri ve müzakere defteridir.

Sigorta şirketlerine özgü defterler ise, karar defteri, hisse senedi defteri, banka ve sigorta işlem defteri, sicil defteri, tasfiye ve terkin defteridir.

Türkiye’de hesap adlarını ve sınıflarını tekdüzen hesap planı çerçevesi belirlemektedir. Hesap planı, kurum ve işletmelerde tutulan günlük defterler, defteri kebir ve yardımcı defterlerde yer alan ana ve yardımcı hesapları belirli bir sistem içinde tanımlayan ve benzer hesapların sürekli olarak aynı şekilde işlenmesini ve takip edilmesini sağlayan özel bir yönerge (Ataman, 2010). Türkiye’deki sigorta şirket-

leri de muhasebe defterlerine kayıt yaparken tekdüzen hesap planını kullanmaktadır. Tekdüzen hesap planı ilk olarak 1971 yılında oluşturulmuştur. Özel sektörde uygulaması ise Maliye Bakanlığı tarafından 26.12.1992 tarihinde yayınlanan “Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği”nin (MSUGT) yürürlüğe girmesi ile gündeme gelmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. 1994 yılında uygulanmaya başlanmıştır. MSUGT işletmelerde tek tip bir kayıt sistemi uygulamayı amaçlamıştır. Ancak MSUGT’nin belirli bazı işletmeler için yetersiz kaldığı anlaşılmıştır. Bankacılık, sigortacılık gibi alanlarda detaylandırılmış bir hesap planı oluşturmak gerekmiştir.

Sigortacılık sektöründe üç farklı bilanço vardır;

1. Hayat Dışı Sigorta Şirketleri Bilançosu
2. Hayat ve Emeklilik Sigortası Şirketleri Bilançosu
3. Konsolide Bilanço (Birleşik, Genel)

2004 yılında Hazine Müsteşarlığı, Sigorta Hesap Planı ve İzahnamesine İlişkin Tebliğ (Tebliğ No:1) ile sigorta şirketlerinin kullandığı hesap planlarına ilişkin olarak yayımlamıştır. Bu tebliğin amacı sigortacılık sektöründe yeknesak mali tabloların hazırlanmasını sağlamak, şirketlerin yükümlülüklerini yerine getirmelerini ve mali güçlerini izlemek, sigorta ve reasürans şirketleri ile emeklilik şirketlerinin muhasebe kayıtlarında ve raporlamalarında yeknesaklığın sağlanması, üretimin yapılmasını sağlayacak altyapının oluşturulması ve sağlıklı ve karşılaştırılabilir bilgi akışı sağlamaktır. Ayrıca sigorta ve reasürans şirketleri ile emeklilik şirketlerinin finansal durumunun ve gelişiminin en iyi şekilde izlenebilmesinin ve değerlendirilebilmesinin sağlanması da amaçlanmıştır yani. Tek Düzen Hesap ortaya çıkmıştır. Sigorta Muhasebe Sistemi Yönetmeliği 31/12/2004 tarihinde yayımlanmıştır ve sigorta hesap planı ve izahname yönetmeliğini tamamlayıcı niteliktedir. Bu düzenleme finansal tabloların amaçlarını, özelliklerini, unsurlarını ve özkaynaklarını açıklamaktadır.

Bazı işletmeler için UMS ve UFRS'nin uygulamaya konulması ile Tekdüzen Hesap Planı'nda yeni değişiklikler yapılması gerektiği netleşmiş ve çalışmalara başlanmıştır. Sigorta şirketleri UFRS'yi (Türkiye Finansal Raporlama Standartları'nın tam çevirisi) uygulamak zorunda olan işletmeler arasında yer almaktadır. Türkiye'de Hazine ve Maliye Bakanlığı, birleşme ve Cumhurbaşkanlığı Sistemine geçiş öncesinde Başbakanlığa bağlı Hazine Müsteşarlığı görevini yürütüyordu. Sigortacılıkla ilgili mevzuatın takibi Hazine Müsteşarlığının yetkileri arasında yer almıştır. Bu nedenle 01 Ocak 2005 tarihinden itibaren Uluslararası Finansal Raporlama Standartları ile uyumlu Sigortacılık Muhasebe Sistemine geçiş kararı alınmıştır. Bugün bu kurum, yayımlandığı tarihten itibaren sigorta muhasebesinin UFRS ile uyum çalışmalarını yürütmektedir. Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu UFRS'ye uyum çalışmalarını yürütmektedir.

Sigorta şirketlerinin UFRS'ye uyum nedeniyle tek düzen hesap planını uygulamada yaşadıkları zorluk bir yana, bu zorluğu destekleyen özgün işlemlerden oluşan bir dilleri vardır.

Önceki UFRS kapsamındaki sigorta, UFRS 4 Sigorta Sözleşmeleri Standardı, bir tarafın (sigortacı), gelecekte belirli belirsiz bir olayın (sigorta konusu olay) olumsuz olması durumunda sigortalıyı tazmin etmeyi kabul ederek diğer taraftan (sigortalı) önemli sigorta riskini kabul ettiği sözleşme sigortalıyı etkiler.

UFRS 4 yerine aynı isimle UFRS 17 yayınlandı. UFRS 4, sigorta sözleşmeleri için sınırlı özelliklere sahip ilk standarttır. UFRS 4 ara standart olarak dahil edilmiştir. Bu standardın hızlı oluşturulmasının nedeni, farklı sigorta muhasebesi uygulamalarına sahip ülkelerin sigorta sözleşmelerinin muhasebeleştirilmesinde ve raporlanmasında farklı politikalara

izin vermesidir (Oğuz, 2019). Diğer bir deyişle UFRS 4, çeşitli alanlarda muhasebe politikaları için bazı asgari gereklilikleri belirleyen ve finansal raporlama uygulamalarında önemli farklılıklara izin veren bir ara standarttır (Lindholm vd., 2020). IASB, sigorta şirketlerinin mali tablolarını daha değerli hale getirmek ve sigorta muhasebesi uygulamalarını ilgili farklı mevzuatlar arasında tutarlı hale getirmek için bir proje başlatmıştır. Bu proje UFRS 17 (Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu) ile tamamlanmıştır¹. KKG, standardın Türkçe çevirisini 17 Ağustos 2018 tarihinde Türkiye’de yayınladı.

Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları (Uluslararası Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları doğrultusunda), TFRS 17 Sigorta Sözleşmeleri başlığı altında sigorta şirketlerinin finansal tablolarını hazırlarken izleyecekleri ilke ve yöntemleri açıklamaktadır. Sigorta sözleşmelerinin değerlemesine ilişkin standartta (UFRS 17) üç temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar genel yaklaşım (blok yapı yaklaşımı), prim dağıtım yaklaşımı ve değişken ücretlendirme yaklaşımıdır.

Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu’na (IASB) (2017) göre, 13 trilyon ABD doları değerindeki varlıkları ile sigortacılar, UFRS Standartlarını kullanan borsaya kayıtlı şirketlerin toplam varlıklarının yüzde 12’sini oluşturmaktadır. Sektörün merkezi ekonomik rolü göz önüne alındığında, sigorta sözleşmelerinin uygun şekilde muhasebeleştirilmesi çok önemlidir². UFRS 17 (IFRS, 2017);

- ✓ Sigorta sözleşmelerinin yükümlülükleri, riskleri ve performansı hakkında güncel bilgiler sağlar

¹ https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/KARAR_GER-EKCESI_UFRS_17.pdf

² <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/project/insurance-contracts/ifrs-standard/ifrs-17-effects-analysis.pdf>

- ✓ Yatırımcılara ve analistlere sigorta sektörünü anlama konusunda daha fazla güven verecek şekilde, sigorta şirketleri tarafından raporlanan finansal bilgilerde şeffaflığı artırır
- ✓ Güncel bir ölçüm modeline dayalı olarak tüm sigorta sözleşmeleri için tutarlı muhasebeyi uygulamaya koyar

Sigorta İşlemlerinden Kaynaklanan Vergi ve Fonlar

Bu vergiler banka ve sigorta işlemleri vergisi ve yangın sigortası vergisi gibi belirli vergilerdir. Fonlar ise garanti fonu ve trafik hizmetleri geliştirme fonudur. Bunlara ek olarak Türkiye’deki tüm işletmeleri ilgilendiren vergi ve fonlar sigorta hizmetleri için de geçerlidir.

Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi

Bankalar ve sigorta şirketlerinin tüm işlemleri nedeniyle nakit olarak veya hesaplarına aldıkları paralar “Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi”ne tabidir (Toroslu, 2021).

Gider Vergisi Kanunu’nun 30. maddesine göre bu vergiden bankalar ve sigorta şirketleri sorumludur. Yani elde ettikleri gelirlerden yaptıkları vergi kesintilerini devlete ödemek zorundadırlar. Bu verginin doğabilmesi için sigorta şirketinin nakit alması veya hesabına para aktarması gerekir.

Harcama Vergileri Genel Tebliği’ne göre sigorta şirketleri bu vergiyi müşterilerine yansıtmaktadır (Seri 86). Yani para tahsil edilirken vergi, toplama dahil edilmektedir. Örneğin sigorta şirketi araca 11 Şubat 2022 tarihinde sigorta poliçesi düzenlemiştir. İşlemden mutabık kalınan prim tutarı 2.200 TL’dir. Buna göre vergi matrahı 2.200 TL (2022 BSMV, %5) olacaktır.

6802 Sayılı Gider Vergileri Kanunu’na (44, 47, 48 md.) göre BSMV, vergiyi doğuran olayın meydana geldiği vergi dairesi tarafından tarh olunur. Mükellef, vergiyi doğuran iş-

lemleri bir ay içinde ve beyannameyi takip eden ayın on beşine kadar vergi dairesine bildirmek zorundadır. Mükellefler beyannameye tahakkuk eden vergileri beyanname verme süresi içinde ödemek zorundadır.

Yangın Sigortası Vergisi

Yangın Sigortası Vergisinin Matrahı, yangın sigortası işlemleri için alınan prim sayısıdır. Söz konusu yangın sigortası primleri üzerinden alınacak Yangın Sigortası Vergisi oranı %10'dur. Bu verginin mükellefi sigorta şirketleridir. Örneğin sigorta şirketi toplam net primi 3000 TL olan bir yangın sigortası poliçesi düzenlemiştir. Buna göre yangın sigortası vergisi 300 TL, matrahın %10'u olacaktır. Toplam 3.300 TL üzerinden %5 BSMV kesintisi yapılacaktır. Buna göre kaldırılacak BSMV tutarı 165 TL olacak. Sigortanın brüt prim tutarı toplamda 3465 TL olacaktır.

Güvence Hesabı (Garanti Fonu)

5684 sayılı Sigortacılık Kanunu'nun 14. maddesinde Güvence Hesabı tanımlanmıştır. Bu maddeye istinaden Güvence Hesabı Yönetmeliği çıkarılmıştır. Güvence Hesabı, Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği tarafından oluşturulur. İlgili Kanun maddesine göre hesap;

a) *Sigortalının kimliğinin tespit edilememesi durumunda kişinin bedeni zarar görmesi,*

b) *Riskin gerçekleştiği tarihte geçerli olan teminat tutarları dahilinde sigortası olmayanların neden olduğu bedensel zararlar için,*

c) *Sigorta şirketinin mali yapısının zayıflığı nedeniyle tüm şubelerdeki ruhsatların kesin olarak iptal edilmesi veya iflas etmesi halinde ödemekle yükümlü olduğu maddi ve bedensel zararlar için,*

d) *Çalıntı veya gasp edilmiş bir aracın karıştığı kazada, işletenin Karayolları Trafik Kanunu'na göre sorumlu tutulmadığı hallerde, kişinin bedeni zarar görmesi,*

e) *Yeşil Kart Sigortası başvuruları için faaliyet gösteren Türkiye Motorlu Taşıtlar Bürosu'na ödemeler için başvuru yapılabilir.*

Trafik Hizmetleri Geliştirme Fonu

Trafik Hizmetlerini Geliştirme Fonu Yönetmeliği (RG: 23407, 19/07/1998) ile Trafik Hizmetlerini Geliştirme Fonu kurulmuştur. 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu'nun değişik 91. maddesi uyarınca tahsil edilen %5 Mali Mesuliyet Sigortası payı bu fona aktarılır.

Kurumlar Vergisi

Sigorta şirketleri, anonim şirket veya kooperatif kurmaları nedeniyle kurumlar vergisine tabidir. 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu'na göre sigorta ve kabul edilmeyecek harcamalara ilişkin indirim ve istisnalar açıklanmıştır (Bakınız: 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu).

Sigorta İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi

Sigorta şirketlerinde yapılan muhasebe kayıtlarının tasnifi şu şekildedir (Karacan, 2013:178);

- ✓ Üretilen primlerin muhasebeleştirilmesi
- ✓ Karşılıklar muhasebesi
- ✓ Sigorta şirketlerine özel diğer durumların muhasebeleştirilmesi

Üretilen Primlerin Muhasebeleştirilmesi

Sigorta şirketlerinin faaliyetleri ile ilgili prim tahsilatlarının kaydı, üretilen primlerin muhasebeleştirilmesi kapsamında takip edilmektedir. Vergi ve fonlar, poliçe iptali ve acente komisyon muhasebesi de buna dahildir.

Sigorta sektöründe, prim ödemeleri genellikle nakit olarak yapılır ve birkaç yıl teminat sağlayabilir veya teminat süresi başlamadan çok önce ödenebilir. İlişkili maliyetler genellikle yıllar sonrasına kadar tam olarak bilinmez. Bu nedenle prim muhasebesi diğer hizmet muhasebesinden farklıdır (Palmborg vd., 2021).

Sigorta şirketlerinin gelirleri sigortalılardan ve reasürans faaliyetlerinden elde edilir. Üretilen primler doğrudan veya aracı kuruluşlar aracılığıyla temin edilebilir. Bunlar kısa vadeli veya uzun vadeli olabilir. Prim giderleri, reasürans faaliyetlerinden kaynaklanan primlerin ödenmesinde ortaya çıkmaktadır. Prim gelirinin muhasebeleştirilmesi sigorta şirketi, acente veya reasürans şirketine göre değişmektedir.

Sigorta şirketlerinde prim türleri (Özkan, 1998:555) doğrudan prim, césion primi (reasürans şirketine devredilen prim), reasürans primi (diğer işletmelerden reasürans primi), geriye dönük prim (reasürans şirketi tarafından başka bir şirkete devredilen prim payı), koasürans primidir (standart sigorta primi).

Karşılıklar Muhasebesi

Karşılık hesapları sigorta şirketleri için büyük önem taşımaktadır. Bu şirketler riski önceden tahmin edebilmelerine rağmen sigortalıya ödeyecekleri tutarı belirleyememektedirler. Sigorta şirketleri tarafından kullanılan karşılık hesapları; kazanılmamış primler karşılığı, devam eden riskler karşılığı, matematik karşılıklar, dengeleme karşılıkları, muallak hasar karşılığı, prim alacak karşılığı, hasar gider karşılığıdır (Kırloğlu ve Demirci, 2016).

- ✓ Kazanılmamış primler karşılığı (cari riskler karşılığı): Dönem içinde kaydedilen primlerin geleceğe ilişkin kısmı bu hesaba yazılır. Toplanan primlerin belirli bir yüzdesi olarak hesaplanır. Yazılma sebebi sigorta poliçelerinin ağırlıklı olarak süreyi aşan sözleşmelere dayanmasıdır. Bu karşılığın hesaplanmasında kullanılan özel yöntemler, günlük sistem, sekiz sistem, yirmi dört sistem ve sabit oranlı sistemdir.
- ✓ Devam eden riskler karşılığı: Ayrılan karşılıktan daha fazla ek risk oluşması durumunda, sürekli risk için karşılık ayrılması gerekir.
- ✓ Matematiksel karşılıklar: Sigorta şirketlerinin toplam prim gelirlerinin bugünkü değeri ile poliçeden doğan yükümlülüklerinin bugünkü değeri arasındaki farktır.
- ✓ Dengeleme karşılığı: Ekonomik kriz gibi risklere karşı önlem olarak tutulan ihtiyati karşılıklardır. Deprem ve kredi primlerinin %12'si Türkiye'ye ayrılmıştır.
- ✓ Muallak hasar karşılığı: Sigortalanan rizikonun gerçekleşmesine rağmen gerekli tazminatın talep edilip edilmeyeceğinin bilinmemesi veya ekspertiz raporunun süresi içinde alınmaması durumunda dönem gideri olarak bu hesapta izlenir.
- ✓ Prim alacak karşılığı: Sigorta şirketleri, prim alacaklarını tahsil edemedikleri takdirde, Hazine ve Maliye Bakanlığının izni ile tüm prim alacaklarını rezerve etmek zorundadır. Bu hüküm Türk Vergi Usul Kanunu kanunca kabul edilmeyen bir giderdir. Vergi matrahından düşülemez.
- ✓ Hasar gider karşılığı: Hasardan kaynaklanan ekstra yükümlülüklerin karşılanması için ayrılır.

Reasürans, sigortacının sorumluluktan doğan riskinin sigortası olarak tanımlanabilir. Sigorta şirketleri, risklerinin ağır sonuçlarının birlikte ortaya çıkması durumunda reasür-

rans yaptırmaktadır. Tahsil edilen primlerin belirli bir yüzdesi reasürans şirketine aktarılır. Riskin devri olarak da ifade edilebilir. Prim gelir/giderleri ve tazminat kayıtları muhasebe reasürans işlemlerinde esastır (Pekiner, 1974). Sigorta şirketlerinin reasürans kapsamında tahsis etmek zorunda oldukları primler "Reasürör Hissesi Hesabı"na kaydedilir. Reasürör primlerinin, gelir tablosunda yer alan prim gelirleri ve tazminatlarının altında olması gerekmektedir.

Büyük riskli işletmelerin sigortalarının birden fazla şirket ile ortaklaşa yapılmasına koasürans (müşterek sigorta) sözleşmesi denir. Koasürans sigortası poliçesini düzenleyen işletmeye jeran ve katılan şirketlere ise koassürör adı verilmektedir.

Yukarıda belirtilen tebliğde yer alan hesap planına göre 1-5 arası maddeler bilanço hesap sınıflarını göstermektedir. Hesap sınıfları açısından Tek Düzen Hesap Planı'ndan bir farkı yoktur. Ancak hesap gruplarında farklılıklar vardır. Sigorta muhasebesinde hesap sınıfları şu şekildedir;

- 1 Dönen Varlıklar
- 2 Duran Varlık
- 3 Kısa Vadeli Yükümlülükler
- 4 Uzun Vadeli Yükümlülükler
- 5 Öz sermaye
- 6 Gelir Tablosu Hesabı
- 7 Hayat Dışı Branş Teknik Kısım Gelir Tablosu
- 9 Resmi Hesap

Sigorta şirketlerinde gelir tablosu kalemleri iki bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım teknik gelir ve giderlerden, ikinci kısım ise yatırım gelir ve giderlerinden oluşmaktadır. Sigorta hesap planına göre gelir tablosu kalemleri aşağıdaki gibidir;

60. Hayat dışı teknik gelirler
61. Hayat dışı teknik giderler

62. Hayat teknik gelirleri
63. Hayat teknik giderleri
66. Yatırım Geliri
67. Yatırım Giderleri
68. Diğer ve Olağanüstü Faaliyetlerden Gelir ve Karlar ile Gider ve Zararlar
69. Dönem Net Kârı veya Zararı

Sigortacılıkta İç Kontrol

İç kontrol, faaliyetlerin etkinliği ve verimliliği, finansal raporların güvenilirliği, yasa ve düzenlemelere uygunluk ve makul güvence dikkate alınarak tüm personel ve yönetim tarafından benimsenen bir yapıdır (COSO, 2013).

Şirketler, faaliyetlerinin kapsamı ve yapısı ile değişen koşullarda, tüm bölge müdürlükleri ve birimleri ile çıkarılan yönetmeliklerde belirtilen usul ve esaslar çerçevesinde, maruz kaldıkları riskleri izlemek ve kontrol etmek üzere yeterli ve etkin iç sistemler kurmak, işletmek ve geliştirmekle yükümlüdür. İç kontrolün tanımından hareketle, sigorta şirketleri için öngörülen iç sistemlerin iç kontrole işaret ettiği açıktır.

Aynı yönetmeliğin 4/2 sayılı maddesinde “iç sistemler şirket organizasyonu içinde yapılandırılmıştır. Yönetim Kurulu, kendisine bağlı icrai veya operasyonel birimleri bulunmayan ve sigortacılık veya finans sektörlerinde en az yedi yıl deneyime sahip üyelerinden bir veya birkaçını iç sistemlerden sorumlu üye olarak atayabilir” ifadesi yer almaktadır. Bu ifade, kuruluşun iç sistemlerin yapılanması ve yönetimi hakkında bilgi vermektedir.

Sonuç

Sigorta, iki tarafın sözleşmelerine dayanan bir risk güvence sistemidir. Burada sigorta edilen, sigorta edilen şeyin parasal karşılığı veya kişinin uğrayacağı zarardır. Beklenen risk niteliksel olsa bile, sonuç finansal olarak tazmin edilmelidir.

Sigorta sektörü, Türkiye’de ve dünyada yüksek rakamlara ulaşan finans sektörlerinden biridir. Bu nedenle yasal düzenlemelerin ve muhasebe biliminin önemli konularından biridir. Türkiye’de hukuki yapı itibariyle 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu’na bağlı sigortacılık faaliyetlerine ilişkin özel bir kanun da bulunmaktadır. Bu Kanun 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu’dur.

Muhasebe mevzuatı açısından sigortacılık için çeşitli bakış açıları gelişmiştir. Finansal raporlama konusunda sigorta sektörü, Uluslararası Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları’nın birebir çevirisi olan Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları’na uymak zorunda olan kuruluşlar arasında yer almaktadır. Öte yandan Türkiye’de vergi mevzuatına (5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, 213 sayılı Vergi Usul Kanunu) uyum zorunluluğu bulunmaktadır. Bu nedenle vergi ödemelerinde yerel mevzuat gereği düzenleme yapılması zorunludur. Öte yandan, sigorta şirketleri için yayımlanan hesap planının Türkiye Finansal Raporlama Standartları açısından yeterli olup olmadığı tartışmalıdır. Türk muhasebe mevzuatı ile UFRS’ler arasındaki kavramsal farklılıklar giderilmelidir.

Bu çalışmada kısaca ana başlıklardan ve Türkiye’nin sigorta hukuku ve muhasebe hukukundan bahsedilmektedir. Daha detaylı bilgi için referansı verilen kanunların incelenmesi tavsiye edilir.

Kaynakça

213 Sayılı Vergi Usul Kanunu (1961), 10703 Sayılı Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10703.pdf>

1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu, 31640 Sayılı Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/10/20211026-2.htm>

5864 Sayılı Sigortacılık Kanunu, 26552 Sayılı Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070614-2.htm>

- 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu, 27846 Sayılı Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110214-1-1.htm>
- 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, 27836 Sayılı Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110204-1.htm>
- Akay, H. (2001). Hayat Sigorta Şirketlerinde Hesap İşleri Düzeni. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Akın, F. (2018). Sigortacılığa Giriş, Ankara: Ekin Yayınevi.
- Akkurt, S. S., Erdoğan, K. ve Tokat, H. (2019), Borçlar Hukuku, Genel- Özel Hükümler, Ankara.
- AMA. (1985). <https://www.ama.org/search/?s=marketing+definition>
- Ataman, Ü. (2010). Genel Muhasebe, Cilt: 1. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Ay, F. (2009), TFRS 4: Sigorta Sözleşmeleri ve Uygulama Örneği, Unpublished Graduate Thesis, Marmara Üniversitesi: İstanbul.
- Bozer, A. (1981). Sigorta Hukuku, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.
- Buckham, D., Wahl, J. and Rose, S. (2010). Executive's Guide to Solvency II. Wiley & Sons Business.
- COSO (The Committee of Sponsoring Organisations of the Treadway Commission). (2013). <https://www.coso.org/documents/990025p-executive-summary-final-may20.pdf> (Access Date: 04.04.2022).
- Çipil, M. (2019). Sigortacılık ve Risk Yönetiminin Temelleri, Seçkin: Ankara.
- Daukantaite, D. (2004). Is a Family Relationship Alone Enough to Create an Insurable Interest in The Life of The Other. *International Journal of Baltic Law*, 1(2), 34-55.
- Dobbyn, J. F. and French, C. C. (2016). Insurance Law In A Nutshell, Fifth Edition, West Academic: USA.
- Dursun, G. D. (2018). Sigorta Şirketlerinde Rücuen Tazminat İşlemleri ve Muhasebeleştirilmesi. *Öneri Dergisi*, 13(50), 173-186.
- Eldeliklioğlu, İ. A. (2021). Şematik Sigorta Hukuku, Seçkin: Ankara.
- Eriş G. (2020). Sigorta Hukuku, Seçkin: Ankara.
- Franklin, J. (2001). The Science of Conjecture: Evidence and Probability Before Pascal, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Gider Vergileri Genel Tebliği, Seri 86, Resmi Gazete, Sayı: 26948, <https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=9&MevzuatNo=12286&MevzuatTertip=5>
- Grönroos, C. (1997). A Service-Orientated Approach to Marketing of Services. *European Journal of Marketing*, 12(8), 588-601.
- Gupta, P. K. (2008). *Fundamentals of Insurance*, Himalaya Publishing House: Mumbai.
- Güçlü H. M., Seleş, Ö. F. ve Kayhan İ. (2021). *Sigorta Hukuku, Adalet Yayınevi: Ankara.*
- Güvel E. A. ve Öndaş Güvel, A. (2018). *Sigortacılık*, 8. Baskı, Seçkin: Ankara.
- Hayırsever Baştürk, F., Çakmak D. ve Demirtaş B. (2017). *Sigortacılığa Giriş, Bankacılık Akademisi Yayınları: Ankara.*
- IFRS. (2017). <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/project/insurance-contracts/ifrs-standard/ifrs-17-project-summary.pdf>
- Joshi, P. L. and Said, K. (2012). Some aspects of the adoption of IFRS-4 (insurance contract) by insurance companies in Bahrain: an exploratory study. *International Journal of Managerial and Financial Accounting*, 4(2), 125-147.
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, www.kgk.gov.tr, (Erişim tarihi: 05.04.2022).
- Karabulut, M. (1986). *Sigorta Pazarlaması ve Pazarın Genişletilmesi, Türk Sigortacılığının Geliştirilmesi Semineri, İTO Yayınları, 5, 38.*
- Karacan, S. (2013). *Sigorta İşlemleri ve Muhasebe Sistemi. Aslanoğlu, Suphi (Editör). Banka ve Sigorta Muhasebesi. Ankara: Saray Matbaacılık, 170-195.*
- Karve, S. L. (2009). *Principles of Life Insurance. Himalaya Publishing House: Mumbai.*
- Kayar İ. (2019). *Borçlar Hukuku, 11. Baskı, Seçkin Yayıncılık: Ankara.*
- Kender, R. (2017). *Türkiye’de Hususi Sigorta Hukuku, 16. Baskı, XII Levha, İstanbul.*
- Keskin, F. T. (2017). *Uygulamada Sigorta Hukuku, Adalet Yayınevi: Ankara.*

- Kırkbeşoğlu, E. (2015). Risk Yönetimi ve Sigortacılık, 2. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kırlioğlu, H. ve Demirci, Ş. D. (2016). TMS ve TFRS'ler İle Tam Uyumlu Sigorta Şirketlerinde Muhasebe Uygulamaları. İstanbul: Nobel Bilimsel Eserler.
- Koetsier, L. R. (2018). Optimising Choices with Respect to The Risk Adjustment In IFRS 17, Unpublished Master Thesis, Management & Innovation Master Specialisation Faculty of Science, Radboud University Nijmegen.
- Kosi, U. and Reither, A. (2014). Determinants of corporate participation in the IFRS 4 (insurance contracts) replacement process. *Accounting in Europe*, 11(1), 89-112.
- Lindholm, M., Lindskog, F. and Palmborg, L. (2020). Financial position and performance in IFRS 17. Available at SSRN 3567745, 171-197.
- Masci, P. (2011). The history of insurance: risk, uncertainty and entrepreneurship. *Business and Public Administration Studies*, 6(1), 25-25.
- Mignolet, F. (2017). A Study on The Expected Impact of IFRS 17 on The Transparency of Financial Statements of Insurance Companies, Unpublished Master Thesis, University of Liege.
- Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (No.1), Resmi Gazete, S. 21447, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21447_1.pdf
- Oğuz M. (2019). Sigorta Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanmasına İlişkin Olarak UFRS/TFRS 4 ve UFRS 17 Standartlarının Karşılaştırılması. *İda Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi*, 2(1), 67-116.
- Özbolat M. (2020). Temel Sigortacılık, 8. Baskı, Seçkin: Ankara.
- Özdamar, M. ve Doğan B. (2020), Sigorta Hukuku, Seçkin: Ankara.
- Özkan, M. (1998). Sigorta İşlemleri ve Muhasebesi. Bilim Teknik Yayınevi.
- Öztürk A. ve Güven Ö. F. (2014). Bankacılık ve Sigortacılıkta Pazarlama, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Öztürk, C. (2013). Sigortacılık Sektöründen UFRS Bazlı Bazı Gözlemler: Muhasebe Politikası Seçimine Sektörel Bir Yaklaşım. *Journal of Insurance Research*, (10), 95-120.

- Palmborg, L., Lindholm, M. and Lindskog, F. (2021). Financial position and performance in IFRS 17. *Scandinavian Actuarial Journal*, (3), 171-197.
- Pekiner, K. (1974). Sigorta İşletmeciliği, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Randall, G. (1993). Principles of Marketing, Routledge, London.
- Rubin, H. W. (2000). Dictionary of Insurance Terms Barron's Business Guides, Fourth Edition, Barron's: USA.
- Sarıkayalı, C. (2000). Sigortacılıkta Pazarlama ve Satış Semineri, *Birlik'ten Dergisi*, 1(6), 22-25.
- Sigorta Branşlarına İlişkin Tebliğ (2007), 26579 Sayılı Resmi Gazete.
- Sigorta Hesap Planı ve İzahnamesine İlişkin Tebliğ (2004), 25686 Sayılı Resmi Gazete.
- Stempel, J. W., Swisher, P. N. and Knutsen, E. S. (2011). Principles of Insurance Law. LexisNexis.
- Şenyiğit, Y. B. (2010). Sigortacılık Sektöründe Finansal Raporlama ile İlgili Uluslararası Gelişmeler ve Ülkemizde Bir Araştırma. Unpublished Doctorate Thesis, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Tiryaki, T. ve Gözüaçık, G. (2007). Elementer Sigorta Şirketlerinde Risk Faktörleri, *Reasürör Dergisi*, 63, 16-37.
- Toroslu, M. V. (2021). Sigorta Muhasebesi, Seçkin: Ankara.
- Trafik Hizmetleri Geliştirme Fonu Yönetmeliği (1998), 23407 Sayılı Resmi Gazete
- Türkiye Sigortalar Birliği, <https://www.tsb.org.tr/tr/istatistikler> (Erişim: 04.04.2022).
- Vaughan, E. J. (1997). Risk Management, New York: Wiley.
- Widing, B. and Jansson, J. (2018). Valuation Practices of IFRS 17, Unpublished Graduate Thesis, KTH Royal Institute of Technology School of Engineering Sciences, Stockholm, Sweden.
- Yaslıdağ, B. (2017). Sigortacılık, 3rd Edition, Seçkin: Ankara.
- Yazıcıoğlu, E. ve Şeker, Ö. Z. (2019). Sigorta Hukuku, Güncellenmiş 2. Baskı, Filiz Kitabevi: İstanbul.

- Yener, D. (2020). Tüketicilerin Borca Karşı Tutumları ve Tutumluluk Eğilimleri Üzerinde Kişilik Özelliklerinin Etkisi. *Turkish Studies-Social Sciences*, 15(8), 3765-3780.
- Yener, D. (2022). Aktivist Tüketici Davranışları İnovasyon Direnci, Tüketici Yandaşlığı ve Tüketici Boykotları, İksad Publishing House, Ankara.
- Yener, D. (2023). Tüketici Aktivizmi içinde Tüketici Davranışlarında Güncel Yaklaşımlar, (Ed. Cemal Gümüş), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 1-16.
- Yıldırım, A., Eryılmaz, C. ve Büyükarıkan, U. (2020). Sigorta Sözleşmeleri Standardına Göre Sigorta Muhasebesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 534-548.
- Zevnik, R. W. (2004). The Complete Book of Insurance: Understand the Coverage You Really Need. Sphinx Legal: USA.

TOPLU YAPILARDA AVANS ÖDEME BORCU

Nurgül KUTLU DOĞAR*

Giriş

634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu (KMK [RG, 02.07.1965, S. 12038]) tek parsel tek ana yapı esasına göre hazırlanmıştır. Ancak zamanla artan konut talebi karşısında bir veya birden fazla parsel üzerinde birbirleriyle ortak yer veya hizmet gibi bağlantısı olan yapıların birlikte inşasına başlanmıştır. Böylece halk diline yerleşmiş tabirle siteler, Kat Mülkiyeti Kanunu'nun ifadesiyle toplu yapılar doğmuştur (Özmen ve Ernas, 2016:43 dn.1). Uygulamada mevcut olan bu tür yapılar 2007 yılında yasal düzenlemeye kavuşmuştur. 5711 sayılı Kanun (RG, 28.11.2007, S. 26714) ile toplu yapılara ilişkin hükümler Kat Mülkiyeti Kanunu'na eklenmiştir. KMK m. 66'da toplu yapıların bir veya birden fazla parsel üzerinde kurulabileceği düzenlenmiştir. Hükme göre:

“Toplu yapı, bir veya birden çok imar parseli üzerinde, belli bir onaylı yerleşim planına göre yapılmış veya yapılacak, alt yapı tesisleri, ortak kullanım yerleri, sosyal tesis ve hizmetler ile bunların yönetimi bakımından birbirleriyle bağlantılı birden çok yapıyı ifade eder.

Toplu yapı kapsamındaki imar parsellerinin bitişik veya komşu olmaları şarttır. Ancak bu parseller arasında kalan ve imar planına göre yol, meydan, yeşil alan, park, otopark gibi kamuya ayrılan yer-

* İstanbul Barosu, Av. Dr., nurgulkutlu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8444-1799.

ler için bu şart aranmaz. Toplu yapı kapsamındaki her imar parseli, kat irtifakının veya kat mülkiyetinin tesisinde ayrı ayrı dikkate alınır. Ancak, toplu yapı birden fazla imar parselini içeriyorsa, münferit parseller üzerinde toplu yapı hükümlerine tabi olacak şekilde kat mülkiyeti ilişkisi kurulamaz.

Yapılar tamamlandıça, tamamlanan yapılara ilişkin kat irtifakları kat mülkiyetine çevrilebilir”.

Kat Mülkiyeti Kanunu’ndaki tanıma göre toplu yapı, bir veya birbirine bitişik/komşu birden çok imar parseli üzerinde, belli bir onaylı yerleşim planına göre yapılmış veya yapılacak, alt yapı tesisleri, ortak kullanım yerleri, sosyal tesis ve hizmetler ile bunların yönetimi bakımından birbirleriyle bağlantılı birden çok yapıyı ifade eder (Özmen ve Kır, 2010:120; Şengül, 2011:50; Öktem Çevik, 2010:33). Bir parselde kurulanlar “tek parsel toplu yapılar”, birden fazla parselde kurulanlar “komşu parsel toplu yapılar” olarak adlandırılmaktadır (Özmen ve Kır, 2010:130; Şengül, 2011:46 vd.). Tek parsel toplu yapıda parsel zemininde dağılmış birden çok blok ve/veya münferit bağımsız bölüm vardır (Şengül, 2011:51). Komşu parsel toplu yapılarda ise bu nitelikte birden çok parsel bulunur.

Toplu yapılarda önemli olan parseller arasındaki bağlantıdır (Şengül, 2011:168; Özmen ve Kır, 2010:205; Özmen ve Vardar Hamamcıoğlu, 2017:252). Bu bağlantı ortak alt yapı tesislerinin veya ortaklaşa kullanılan yer ve/veya hizmetlerin bulunması şeklinde meydana gelir. Yapılar arasındaki bağlantıyı sağlayan bu yer ve/veya hizmetlerden kaynaklanan giderler oluşur. Bu giderleri kat malikleri ödemekle yükümlüdür. Toplu yapılardaki yapılaşma farklılığına göre hangi giderlerden hangi kat maliklerinin sorumlu olacağı ve bu giderlere katılma oranlarının tespit edilmesi gerekir. Toplu yapılara ilişkin hükümlerde bu konuda ayrıntılı bir düzenleme yer almamaktadır. KMK m. 74 hükmünde klasik kat mülkiyetine ilişkin hükümlerin toplu yapılarda da uygulanabilece-

ği hükme bağlanmıştır. Ancak klasik kat mülkiyetine ilişkin hükümler tek parsel esasına göre düzenlendiğinden özellikle komşu parsel toplu yapılarda bu hükümlerin uygulanması noktasında sorunlar yaşanmaktadır. Bunlardan biri de aksine anlaşma olmadıkça bazı giderlerin eşit bazı giderlerin ise arsa payına göre paylaştırılacağını düzenleyen KMK m. 20 hükmüdür. Aşağıdaki bölümlerde toplu yapılarda genel giderlere katılma borcu, bu giderlerin paylaştırılması ve Yargıtay uygulamasına değinilecektir.

Toplu Yapılarda Genel Giderlere Katılma Borcu

Kat Mülkiyeti Kanunu'nun toplu yapılara ilişkin hükümleri arasında genel giderlere katılma konusunda ayrıntılı bir düzenleme yoktur. Sadece yedek hukuk kuralı niteliğindeki KMK m. 72/f.I'de hangi giderlerden hangi yönetim birimlerinin sorumlu olacağı, ikinci fıkrasında blok kat malikleri kurulu, toplu yapı temsilciler kurulu ve geçici yönetim kurulu kararlarının İcra ve İflas Kanunu (İİK, [RG,19.06.1932, S. 2128]) m. 68/f.I'de sayılan belgelerden sayılacağı, üçüncü fıkrasında kat maliklerinin toplu yapı kapsamındaki ortak yapı, yer ve tesisler üzerindeki kullanma hakkından vazgeçmek veya bunların başka bir parselde veya kamuya ait alanlarda bulunduğunu veya bağımsız bölümlerinin veya kendilerinin durumu dolayısıyla bunlardan faydalanmaya lüzum ve ihtiyaç bulunmadığını ileri sürmek suretiyle toplu yapı ortak gider payını ve toplanacak avansı ödemekten kaçınamayacakları düzenlenmiştir.

Klasik kat mülkiyetinde, bağımsız bölüm ve eklentiler dışında kalan bütün yerler ortak yer niteliğindedir (Kutlu Doğar, 2022:150; Şengül, 2011:199 vd.). Buna karşılık toplu yapılarda durum farklıdır. Bir parsel üzerinde blok ve/veya blok niteliğinde olmayan yapılar (Öğretide blok niteliğinde olmayan yapılar için münferit bağımsız bölüm terimi de kul-

lanılmaktadır. Bu yönde bkz. Özmen ve Kır, 2010:122, 188; Özmen ve Vardar Hamamcıoğlu, 2017: 246; Şengül, 2011: 33) bulunabilir ve bazı yerler sadece bazı bloklara/blok niteliğinde olmayan yapılara tahsis edilmiş olabilir (Tahsis kavramı için bkz. Kutlu Doğar, 2022:157; Şengül, 2011: 225). Örneğin bir bloktaki asansörün doğal olarak o bloktaki kat maliklerinin kullanımına ve yararlanmasına özgülendiği açıktır. Buna karşılık dört bloktan oluşan tek veya komşu parsel toplu yapıdaki ortak yer niteliğindeki havuz aksine düzenleme olmadıkça bütün kat maliklerine özgülenmiştir. Bu halde örneğimizde asansör giderlerine sadece o bloktaki kat maliklerinin katlanması gerekirken havuzun giderlerine bütün kat maliklerinin katlanması gerekir. Yönetim planında aksine düzenlemeler yapılabilir. Örneğin havuzun sadece bloklardaki dubleks bağımsız bölümlere tahsis edildiği kararlaştırılabilir.

Kat Mülkiyeti Kanunu'nun 72. maddesinde toplu yapılardaki gider türleri ve bunların kat malikleri arasında nasıl paylaşılacağı düzenlenmemiştir. Bu nedenle Kat Mülkiyeti Kanunu'nun 74. maddesinin atfıyla klasik kat mülkiyetine ilişkin KMK m. 20 hükmü toplu yapılarda da uygulanır. Bu maddede genel gider ve avans borcunun miktarı tespit edilirken hangi kriterlerin esas alınacağıın yönetim planında düzenlenebileceği, yönetim planında bu yönde bir düzenleme yoksa bu maddedeki esasların uygulanacağı hükme bağlanmıştır (Özmen ve Kır, 2010:235, 237; Öktem Çevik, 2010:183; Şengül, 2010:380; Genç Arıdemir, 2021:783). Buna göre kat maliklerinden her biri aralarında başka türlü anlaşma olmadıkça kapıcı, kaloriferci, bahçıvan ve bekçi giderlerine ve bunlar için toplanacak avansa eşit olarak; anagayrimenkulün sigorta primlerine ve bütün ortak yerlerin bakım, koruma, güçlendirme ve onarım giderleri ile yönetici aylığı gibi diğer giderlere, ortak tesislerin işletme giderlerine ve giderler için toplanacak avansa kendi arsa payı oranında katılmakla yükümlüdür. KMK m. 20/a'ya göre kapıcı, kaloriferci, bahçıvan

ve bekçi sınırlı bir şekilde sayıldığından bunların dışında kalan personel giderlerinin arsa payına göre ödenmesi gerekir (Şengül, 2011:380; Genç Arıdemir, 2021:777). Eşit ödenmesi gereken kalemler sınırlı sayıda belirtildikten sonra, kalan tüm ödemelerin arsa payı oranında ödeneceği şeklinde bir düzenlemenin kanun yapma tekniği açısından daha doğru olacağı ifade edilmektedir (Şengül, 2011:383).

Klasik kat mülkiyetinde ve tek parsel toplu yapılarda arsa payına göre ödenmesi gereken genel giderlerin hesabı kolaydır. Zira kat mülkiyetine konu bağımsız bölümlerin arsa payı parsel bazında tespit edilir. 2021/4 sayılı Genelge'ye göre: *“Toplu yapı birden fazla parsel üzerinde ise her bir parsel, kat irtifakının veya kat mülkiyetinin tesisinde ayrı ayrı dikkate alınır. Buna göre, her bir parsel üzerinde kurulan kat irtifakı/kat mülkiyeti işleminde bağımsız bölümlerin arsa payı parsel bazında hesaplanır. Her kat maliki kendi parselinde arsa payı sahibidir”* (<https://www.tkgm.gov.tr/20214-sayili-genelgede-degisiklik-hakkinda-duyuru>). Bu belirlilik ilkesinin bir sonucudur. Kadastro sonrası sınırları belirlenen arazi parçasına parsel numarası verilir ve bu parsel ile ilişkin aynî haklar da parselin kaydedildiği tapu kütüğü sayfasına tescil edilir (Şengül, 2011:24; Özmen ve Vardar Hamamcıoğlu, 2017:33; Özmen ve Şengül, 2018:10). Bu noktada arsa payı kavramının kısaca değinmek komşu parsel toplu yapılardaki sorunu açıklamak açısından faydalı olacaktır.

Kat mülkiyeti sistemine göre bağımsız bölümler ayrı ayrı mülkiyet hakkına konu olur, fakat bu bağımsız bölümler üzerindeki mülkiyet hakkının arazi parçasındaki, diğer bir deyişle parsel zeminindeki karşılığı arsa payı ile ifade edilir. KMK m. 16'da kat maliklerinin anagayrimenkulün bütün ortak yerlerine, arsa payları oranında, ortak mülkiyet hükümlerine göre malik olacağı hükme bağlanmıştır. Buradaki ortak mülkiyet olarak ifade edilen paylı mülkiyetten başka bir şey değildir (Özmen ve Kır, 2010:5; Özmen ve Vardar

Hamamcıoğlu, 2017:63, 241; Őengöl, 2011:37). Bazı yazarlara göre arsa payı, paylı mülkiyet payına gereksiz olarak verilmiş yeni biri adlandırmadır (Özmen ve Vardar Hamamcıoğlu, 2017:64; Belen, 2001:504).

Komşu parsel toplu yapılarda arsa payına göre ödenmesi gereken giderlerin hesabında sorun yaşanmaktadır. Bunun nedeni ortak yerlerin malik olunan parsel dışında da yer alabilmesidir. Bu gibi malik olunan parsel dışında yer alan ortak yerlerde paylı mülkiyet hakkı olmadığı için arsa payına göre ödenmesi gereken giderlerin hesabının nasıl yapılacağı konusunda Kat Mülkiyeti Kanunu'nda hüküm bulunmamaktadır. Öte yandan komşu parsel toplu yapılarda büyük bir olasılıkla her parselin arsa payı da farklı olacaktır. Bu durum hesaplanmanın yapılmasını oldukça zorlaştırmaktadır.

Komşu Parsel Toplu Yapılarda Genel Giderlerin Arsa Payına Göre Paylaştırılması Sorunu

Komşu Parsel Toplu Yapıların Oluşması

Yukarıda ifade edildiği üzere komşu parsel toplu yapıların tek parsel toplu yapılardan ve klasik kat mülkiyetinden ayrılan yönü, ortak yerlerin malik olunan parsel dışında da yer alabilmesidir. Dolayısıyla komşu parsel toplu yapılarda bağımsız bölümün bulunduğu parselin dışında yer alan ortak yerler üzerindeki hak, paylı mülkiyet olarak nitelendirilemez. Kat maliklerinin bu parsellerde bir aynî hakları bulunmamaktadır. Dolayısıyla bir kişinin maliki olmadığı parseldeki ortak yerden veya tüm parsellerin yararlandığı ortak hizmetten yararlanabilmesi için bütün parsel kat maliklerini bağlayan bir hukuki ilişkiye ihtiyaç vardır. Bu ilişki kat mülkiyeti kurulurken tapu müdürlüğüne ibraz edilen birtakım belgelerden anlaşılabilir. Bu belgelerin neler olduğu KMK m. 12'de belirtilmiştir. Hükme göre kat mülkiyetinin kurulması için mimari proje, yapı kullanma izin belgesi ve yönetim

planının tapu müdürlüğüne sunulması gerekir. KMK m. 68 hükmünde ise tek parsel ve komşu parsel toplu yapılarda bu belgelere ek olarak vaziyet planının da tapu müdürlüğüne ibraz edilmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Uygulamada bunlara ek olarak başka bazı belgelerin de istendiği görülmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Kutlu Doğar, 2022:77 vd.; Şengül, 2011:57 vd.; Öktem Çevik, 2010: 61 vd.; Genç Arıdemir, 2021:337).

Klasik kat mülkiyeti ve tek parsel toplu yapılarda bu belgeler parsel bazında hazırlanır, fakat komşu parsel toplu yapılarda bu belgelerin her parsel için ayrı ayrı mı hazırlanacağı yoksa tüm parselleri kapsar şekilde birer belge şeklinde mi hazırlanacağı noktasında duraksama yaşanmaktadır. Bu noktada KMK m. 66/f.II/c.3 hükmüne göre değerlendirme yapılmalıdır. Hükme göre: *“Toplu yapı kapsamındaki her imar parseli, kat irtifakının veya kat mülkiyetinin tesisinde ayrı ayrı dikkate alınır”*. Diğer bir deyişle anılan belgeler parsel bazında hazırlanır. Dolayısıyla komşu parsel toplu yapıyı oluşturan her parsel için belgelerin ayrı ayrı hazırlanması gerekir, fakat uygulamada komşu parsel toplu yapılar için vaziyet planı ve yönetim planının bütün parselleri kapsar şekilde birer belge olarak hazırlanması aranmaktadır (Genç Arıdemir, 2021:347, dn. 927). Bunun sebebi KMK m. 68/f.I ve m.70/f.I/c.1 hükümlerindeki düzenlemelerden kaynaklanmaktadır. *“Toplu yapılarda; yapıların konumları, ortak nitelikteki yerler ve tesisler, bunların kullanılış amaç ve şekilleri, toplu yapı kapsamındaki parsel veya parsellerin tamamını kapsayacak şekilde, bir bütün olarak ilgili makamlarca onaylanmış imar planı hükümlerine uygun olarak hazırlanmış vaziyet planında ve projelerde belirtilir”*. (KMK m. 68/f.I). *“Toplu yapı kapsamındaki yapı ve yerler için tamamını kapsayan bir tek yönetim planı düzenlenir”* (KMK m. 70/f.I/c.1). Tapu uygulamasını yansıtan 2021/4 sayılı Genelge’de bu sonuç şu şekilde açıklanmaktadır: *“...toplu yapı kat mülkiyeti/kat irtifakının kuruluşu sırasında Kanun’un 12 ve 14 üncü maddelerinde aranan*

belgeler yönetim planı ve vaziyet planı haricinde her bir parsel bazında alınır". Bu durum 5711 sayılı Kanun öncesinde yönetim planlarına konan hükümlerle parseller arasında bağlantı sağlanmış, fiilen komşu parsel toplu yapı niteliğinde olan yerlerin hukuken toplu yapı sayılmaması sorununu doğurmaktadır. KMK m. 70/f.I hükmünün düzeltici yoruma tabi tutularak her parsel için ayrı ayrı hazırlanan yönetim planlarının özdeş hükümler içermesi şeklinde anlaşılması gerektiği ifade edilmektedir (Özmen ve Kır, 2010:204; Çeliker, 2012: 108-109, Şengül, 2011: 559, dn. 240). Öğretide komşu parsel toplu yapılar bakımından tek bir vaziyet planının aranması eleştirilmektedir (Özmen ve Kır, 2010:161; Şengül, 2011:133 vd.; Genç Arıdemir, 2021: 382; Özmen vd., 2019:115). Kanımızca bu gibi yerlerin yönetim planlarında ortak yönetime ilişkin hükümler düzenlenmiş ise tek vaziyet planı veya tek yönetim planı olmadığı gerekçesiyle bunların toplu yapı niteliğinde olmadığı ileri sürülememelidir. Kat mülkiyeti kurulmuş ve yönetim planı ile parseller arası bağlantı sağlanmış ise Kat Mülkiyeti Kanunu hükümlerinin uygulanması gerekir.

Toplu yapının yönetimine ilişkin en önemli belge yönetim planıdır. Kat Mülkiyeti Kanunu'nun 28/f.IV maddesine göre: "*Yönetim planı ve bunda yapılan değişiklikler, bütün kat malikleriyle onların külli ve cüzi haleflerini ve yönetici ve denetçileri bağlar*". Bu hüküm toplu yapılar için de geçerlidir (Şengül, 2011:146; Genç Arıdemir, 2021: 494; Özmen ve Kır, 2010:204). Yönetim planının cüzi halefler için bağlayıcı olması kanundan doğan eşyaya bağlı borç ilişkisinden kaynaklanmaktadır (Arpacı, 1984: 74 vd.; (Belen, 2000:220; Çeliker, 2012: 45,55; Öktem Çevik, 2010:78; Özmen ve Vardar Hamamcıoğlu, 2017:146; Şengül, 2011:275; Cihan, 2019:620).

Bağımsız bölümü kat maliklerinden satıp devralanlar cüzi halef niteliğindeki sonraki malikler ve kat maliklerinin mirasçıları yönetim planını imzalamamış olsalar dahi yönetim planı hükümleri ile bağlıdırlar. Örneğin iki parselden

oluşan komşu parsel toplu yapı yönetim planına A parselindeki havuzdan B parselindeki kat maliklerinin yararlanacağı yönünde hüküm konulduğunda B parselindeki kat maliklerinin havuzdan yararlanmasına A parselindeki kat malikleri ve onların küllî ve cüzî halefleri itiraz edemezler. B parselindeki kat malikleri de kendi parsellerinde olmamasına rağmen bu havuzun giderlerine katlanmak zorundadırlar.

Yönetim planında bir parseldeki ortak yerden (örneğin havuzdan, spor salonundan vb.) diğer parsel kat maliklerinin yararlanabilmesi veya tüm parsellerin aynı güvenlik hizmetinden veya aynı bahçe düzenleme hizmetinden yararlanabileceği yönünde hükümler konabilir. Bir parseldeki kat maliklerinin, kendi parselinde yer alan ortak yer ve tesisten yararlanması paylı mülkiyet hakkından kaynaklanmakta iken diğer parsellerde yer alan ortak yer ve tesislerden, mülkiyet hakkı olmaksızın yararlanabilmeleri ve ortak yerin bulunduğu parsel kat maliklerinin de bu yararlanmaya katlanma yükümlülüğü yönetim planından kaynaklanmaktadır.

Komşu Parsel Toplu Yapılarda Genel Giderlerin Paylaştırılması

Kat Mülkiyeti Kanunu'nun 20. maddesinde kat malikleri arasında başka türlü bir anlaşma olmadıkça birtakım giderlerin eşit birtakım giderlerin ise arsa payı oranında ödeneceği düzenlenmiştir. Anlaşma, kat maliklerinin oybirliği ile bir konudaki iradelerini beyan ettikleri her türlü hukuki işlemidir (Genç Arıdemir, 2021: 589). Bu anlaşma resmi senet, yönetim planı veya kat malikleri kurulu (KMK m. 32/f.II) şeklinde yapılmışsa bunlar kat malikleri ve onların halefleri için de bağlayıcıdır. *“Bütün kat malikleriyle küllî ve cüzî halefleri, yönetici ve denetçiler, kat malikleri kurulunun kararlarına uymakla yükümlüdürler”* (KMK m. 32/f.II). Bu şekilde yapılmayan fakat bütün kat maliklerinin oybirliği ile yapılan anlaşmalar ise nisbîlik ilkesi gereğince sadece tarafları bağlar, cüzî halefleri bağla-

maz (Arpacı, 1984:262; Hatemi vd.,1991: 181; Genç Arıdemir, 2021:589, 790; Şengül, 2011:377).

Yönetim planında giderlerin nasıl paylaşılacağı kat malikleri tarafından özgürce düzenlenebilir. Örneğin bazı giderlerin kat maliklerinin sayısına veya bağımsız bölüm sayısına göre, bazı giderlerin bağımsız bölümlerin m²'sine göre, merkezi ısıtma giderlerinin petek sayısına veya bağımsız bölümün hacmine göre paylaşılacağı yönetim planında kabul edilebilir. Komşu parsel toplu yapılar açısından toplu yapıdaki ortak yerlerin niteliğine göre bu şekilde paylaşım usullerinin önceden belirlenmiş olması çıkacak uyuşmazlıkların çözümünde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Zira yönetim planında giderlerin paylaşım usulü belirlenmediği takdirde Kat Mülkiyeti Kanunu m. 20 hükmü uygulanacaktır. Bu hükmün arsa payına göre paylaşım öngören düzenlemesi ise komşu parsel toplu yapıların niteliğine uygun değildir. 5711 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerde komşu parsel toplu yapılarda arsa payına göre ödenmesi gereken giderlerin nasıl hesaplanacağı düzenlenmemiştir. Yukarıda değinildiği üzere bağımsız bölümlerin arsa payı parsel bazında tespit edilmektedir. Dolayısıyla birden fazla parsel olduğundan bu parsellerin her birinin arsa payı paydası birbirinden farklı olur ve bu ölçüt uygulandığında hem hesaplama yapmak zorlaşmakta hem haksız sonuçlar çıkmaktadır. Örneğin A parselindeki bir bağımsız bölümün arsa payı 1/20 iken B parselindeki bir bağımsız bölümün arsa payı 1/200 ise ortak yer niteliğindeki havuzun giderlerinden A parselindeki bağımsız bölüm maliki arsa payı daha yüksek olduğu için daha fazla ödeme yapmak durumunda kalacaktır. Bu gibi haksızlıkların yaşanmaması için giderlerin nasıl paylaşılacağıнын yönetim planında düzenlenmesi oldukça önemlidir, fakat düzenlenmediği halde kanun hükmünün bu şekilde uygulanması adil olmayacaktır. Bu konu öğretilerde tartışılmış ve birtakım görüşler ileri sürülmüştür.

Bir görüşe göre komşu parsel toplu yapılarda arsa payına genel giderlerin paylaştırılması adil değildir. Bu görüşe göre yönetim planına her bir bağımsız bölümünün brüt alanı ayrı ayrı ve tüm bağımsız bölümlerin brüt alanlarının toplamı yazılmalıdır. Genel gider miktarının hesaplanması için tüm giderler alanlar toplamına bölünmeli ve çıkan sonuç her bir bağımsız bölümün alanı ile çarpılmalıdır (Gökçe, 2009:711; Gökçe, 2008:817). Yazarın görüşü yönetim planında düzenleme yapılmasına yöneliktir. İncelenen konu ise yönetim planında düzenleme olmadığı takdirde arsa payı hesabının nasıl yapılacağına ilişkindir. Yönetim planında paylaşma usulü belirlenmiş ise zaten sorunun çözümü buradaki düzenlemeye göre yapılacaktır.

Diğer bir görüşe göre genel gider tutarı toplu yapıdaki her bağımsız bölümün arsa payı ile oranlanarak hesap edilmelidir (Öktem Çevik, 2010:185). Yürürlükteki düzenlemeye göre bu şekilde hesap yapılması kanuna uygun gözükmemektedir, fakat yukarıda belirttiğimiz örnekte olduğu gibi adil olmayan sonuçlara sebep olmaktadır.

Başka bir görüşe göre yönetim planında hüküm yoksa komşu parsel toplu yapıyı oluşturan parsellerin arsa payı paydalarının eşitlenmesi suretiyle masraflara katılım oranı belirlenmelidir (Özmen ve Kır, 2010:240). Bu görüş ilk bakışta adil görünse de bazı hesaplama zorlukları yaşanabilir. Örneğin uygulamada karşımıza çıkan bir olayda kentsel dönüşüm sonra arsalar birleştirilmiş ve yeni bir yapı inşa edilmiştir fakat bağımsız bölümlerin arsa payları milyonla ifade edilen çok yüksek bir kesirden oluşturulmuştur. Bu gibi olasılıklarda arsa payı paydalarının eşitlenmesi pek mümkün gözükmemektedir.

Farklı bir görüşe göre öncelikle her parselin rayiç değeri belirlenmelidir. Gider miktarı tüm parsellerin değeri ile orantılı olarak paylaştırılmalıdır. Bir parseli düşecek genel gider

miktarı tespit edildikten sonra bu tutar bağımsız bölümlerin arsa payı oranında paylaştırılmalıdır (Kaşıkçı, 2014:50-52). Bu görüş kabul edildiği takdirde parsellerin rayiç değerinin hangi kriterlere göre hesap edileceği belirsizdir. Bu da beraberinde parsellerin rayiç değerinin doğru tespit edilmediği yönünde itirazlara neden olabilecektir.

Katıldığımız görüşe göre kanun değişikliği yapılarak komşu parsel toplu yapılarda arsa payından ayrı olarak sadece genel giderlere katılım payını gösteren “*ortak giderlere katılım payı*” adı altında bir oran belirlenmelidir ve bu oran hesap edilirken parsel yanında bağımsız bölümlerin yeri, konumu, büyüklüğü gibi birtakım kriterler göz önünde bulundurulmalıdır (Şengül, 2010:393).

Sonuç olarak yürürlükte hükümlere göre komşu parsel toplu yapılarda genel giderlerin arsa payına göre ödenmesi adil değildir. Bu konuda Kat Mülkiyeti Kanunu’na hüküm konularak belirsizliklerin giderilmesi gerekmektedir.

Komşu Parsel Toplu Yapılarda Genel Giderlerin Toplanması

Genel giderlerin nasıl paylaştırılacağı yönetim planında düzenlenmiş veya Kanundaki esaslar uygulanarak belirlenmişse, bu giderlerin kat maliklerinden toplanabilmesi için gerekli adımların tespit edilmesi gerekmektedir. Kat Mülkiyeti Kanunu’nun sisteminde ortak giderlere katılma konusunda iki yöntem bulunmaktadır. Buna göre ya masraf çıktıkça buna ilişkin giderler kat malikleri tarafından ödenir ya da bir yıllık tahmini gelir ve giderler toplanarak kat maliklerinin ödeyeceği tutar tespit edilir. Giderlerin tahmini olarak hesap edildiği ikinci sistem avans toplama yöntemi olarak adlandırılmaktadır (Ürem, 2022: 34 vd.; Aybay ve Sanal, 1985:114).

Hesabının yapıldığı belge ise işletme projesidir. İşletme projesi tahmini gelir ve giderlerin yer aldığı belgedir (Arpacı, 1984: 281). Avansın toplanabilmesi için bu işletme projesi-

nin kesinleştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (İlgezdi, 2019:272). Toplu yapı hükümleri arasında işletme projesine ilişkin düzenleme olmadığında KMK m. 74 atfıyla işletme projesinin kesinleştirilmesi konusunda KMK m. 37 hükmü uygulanır. Buna göre kat malikleri kurulunda salt çoğunlukla kabul edilen işletme projesi kararın alındığı anda kesinleşir. Kat malikleri kurulunda kabul edilen işletme projesi yoksa yönetici gecikmeksizin bunu hazırlar. Yönetici tarafından hazırlanan proje, kat maliklerine veya bağımsız bölümden fiilen yararlananlara, imzaları karşılığında veya taahhütlü mektupla bildirilir. Bildirimden başlayarak yedi gün içinde itiraz edilirse durum kat malikleri kurulunda incelenir ve gerekirse yenisi hazırlanır. İtiraz olmadığı takdirde işletme projesi kesinleşir.

Toplu yapılarda, klasik kat mülkiyetinden farklı olarak blok kat malikleri kurulu, toplu yapı kat malikleri kurulu, parsel kat malikleri kurulu ve toplu yapı temsilciler kurulu gibi farklı kurullar oluşturulabilir. Bu kurullardan hangilerinin zorunlu organ olup olmadığı tartışmalıdır. Konu bütünlüğünün dağılmaması adına biz bu tartışmalara atıf yapmakla yetineceğiz. Toplu yapı organları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Özmen ve Kır, 2010:179 vd.; Öktem Çevik, 2010:88 vd.; Şengül, 2011:407 vd.; Kutlu Doğar, 2022:196 vd.). Konumuz açısından önemli olan nokta yönetim planında bu kurullar oluşturulmuşsa bunların hazırladığı işletme projesinin de kesinleşmiş olduğudur. Dolayısıyla bu kurullar tarafından hazırlanıp kabul edilen işletme projesine, yönetici veya yönetim kurulu tarafından hazırlanan işletme projesinden farklı olarak kat maliklerinin itiraz hakları yoktur, itirazı olanların KMK m. 33 hükmüne göre hakimin müdahalesini talep ederek dava açmaları gerekir.

Avansın toplanabilmesi için işletme projesinin kesinleşmesi gerekir fakat kesinleşmemiş olsa bile genel giderler toplanabilir. Yargıtay 18. Hukuk Dairesi'nin 12.06.1995 tarihli E.

1995/6202, K. 1995/6922 sayılı kararında bu hususu şu şekilde ifade edilmiştir: *“Kat Mülkiyeti Kanunu hükümlerine göre bir işletme projesinin yapılması ve bunun kat maliklerine tebliği gerekli ise de böyle bir işlem yapılmadığı takdirde kat maliki ya da kiracısı, ortak giderlere katılma yükümlülüğünden kurtulmaz”*.

İşletme projesinin kesinleştirilmemiş olmasının iki önemli sonucu vardır. Birincisi kesinleşen işletme projeleri veya kat malikleri kurulunun işletme giderleri ile ilgili kararları İİK m. 68/f.I’de belirtilen belgelerden sayılır (KMK m. 37/f. IV). Aynısı blok kat malikleri, toplu yapı temsilciler kurulu ve geçici yönetim kurulu kararları için de kabul edilmiştir (KMK m. 72/f.II). Eğer işletme projesi kesinleşmemişse bu hükümden yararlanılamaz. Genel gider alacağı için başlatılan icra takibine borçlu itiraz ettiği takdirde İİK m. 68 hükmüne göre itirazın kaldırılması talep edilemez. Bu durumda İİK m. 67 hükmüne göre itirazın iptali davası açılması gerekir. Bu iki hüküm arasındaki en önemli fark alacağın ispatı yükünün değişmesi noktasındadır. İİK m. 68’e göre itirazın kaldırılması talep edildiğinde borçlu borçlu olmadığını imzası ikrar veya noterlikçe tasdik edilen borç ikrarını içeren bir senede yahut resmi dairelerin veya yetkili makamların yetkileri dahilinde ve usulüne göre verdikleri bir makbuz veya belgelere ispat etmek zorundadır. İİK m. 67 ‘e göre itirazın iptalinde ise alacaklı alacağını ispat etmek zorundadır. Yukarıda anılan Yargıtay kararının devamında şu ifadelere yer verilmiştir. *“Bunun yaptırımını, Kat Mülkiyeti Kanununun 37. maddesinin son fıkrası hükmünden yararlanma olanağının kaybıdır. Bu durumda yönetici, İcra İflas Kanununun 68. maddesine göre değil, 67. maddesine göre açacağı dava ile alacağını genel hükümler dairesinde ispat ile yükümlüdür”*.

İkinci önemli sonuç gecikme tazminatı bakımındadır. Gider ve avans payını ödemeyen kat maliki ödemede geciktiği günler için aylık %5 gecikme faizi ödemekle yükümlüdür (KMK m. 20/f.II). Genel giderler aydan aya toplandığı-

da ve bir aya ilişkin gecikme tazminatı ödenmediği takdirde faizin de temerrüt tarihinden itibaren işlemeye başlaması gerekir (Arpacı, 1984:280; Özmen ve Vardar Hamamcıoğlu, 2017:335). Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 12.06.2002 tarihli, E. 2002/18-474, K. 2002/514 sayılı kararı bu yöndedir. Karara göre: *"İlgili sorumluya işletme projesi tebliğ edilmemiş, kendisi bu konudaki kat malikleri kuruluna katılmamış olsa bile, her kat malikinin anataşınmazın yönetimi ve bakımı için bir aidat ödenmesi gerektiğine dair teamülün idrakinde bulunduğu gerçeği de gözetilerek, ilgilinin kendisine işletme projesi tebliğ edilmiş veya bu konudaki kat malikleri kuruluna katılmış gibi avans ve giderin ödenmesinin gerektiği tarihten itibaren gecikme tazminatından sorumlu tutulması gerekir"* (www.kazanci.com). Fakat Yargıtay kararlarına göre aylık 5% gecikme tazminatının işletme projesinin kesinleştiği veya borçlu kat malikinin bunu öğrendiği tarihten itibaren işlemeye başlayacağı kabul edilmektedir. Buna göre kat maliki işletme projesinin görüşüldüğü kurula katılmışsa karar tarihinden, kurula katılmamışsa işletme projesi/kat malikleri kurulu kararı kendisine tebliğ edildiği veya başka bir şekilde borcunu öğrendiği tarihten, herhangi bir şekilde gider borcundan haberdar olunamamışsa dava veya icra tarihinden itibaren faiz işletilmektedir. (Germeç, 2020: 469; Pulak, 2019:328; İlgezdi, 2019:235, 248). Yargıtay 18. Hukuk Dairesi'nin 26.09.2013 tarihli, E. 2013/9900, K. 2013/12290 sayılı kararında: *"...ödemeye emri davalıya tebliğ edildiğinden davalı en geç bu tarihte aidat borcu olduğunu öğrenmiştir. Buna göre davaya konu dönem için öğrenme tarihinden itibaren gecikme tazminatına hükmedilmesi"* gerekeceği belirtilmektedir. Aynı yönde Yarg. 18 HD, 02.07.2012, E. 2012/7614, K. 2012/8263; Yarg. 18. HD, 07.03.2016, E. 2015/22790, K. 2016/3808, www.kazanci.com.

Komşu Parsel Toplu Yapılara Uygulanacak Hükümlerin Tespit Edilmesi

Kat mülkiyeti sisteminde uyuşmazlıkların kat maliklerinin iradesine göre çözüme kavuşturulmasına öncelik tanındığı görülmektedir. Kat Mülkiyeti Kanunu'nun 9. maddesine göre: *“Kat mülkiyetine veya kat irtifakına ait kütük kaydında veya kat malikleri arasındaki sözleşmede veya yönetim planında veya bu kanunda hüküm bulunmayan hallerde, kat mülkiyetinden doğan anlaşmazlıklar, Medeni Kanun ve ilgili diğer kanunlar hükümlerine göre karara bağlanır”*. Kat Mülkiyeti Kanunu m. 2/e'de kat mülkiyetinin veya kat irtifakının kurulmasına ilişkin sözleşmeye resmi senet denileceği düzenlenmiştir. Ancak Kanunda *“sözleşme”* ifadesinin geçtiği her yerde, bu her zaman resmi senede işaret etmeyebilir. Bazen bununla, yönetim planı veya kat malikleri arasındaki diğer anlaşmalar kastedilmektedir (Çeliker, 2012:31; Özmen ve Kır, 2010:170,183; Özmen ve Vardar Hamamcıoğlu, 2017:18-19; Belen, 2000:214, dn. 27). KMK m. 9'a göre kat mülkiyeti uyuşmazlığında öncelikle tarafların iradelerini yansıttıkları resmi senet, yönetim planı, kat malikleri kurulu kararı gibi belgelerdeki düzenlemeler uygulanmalıdır. Eğer bunların arasında uyuşmazlığa ilişkin açıklık yoksa Kat Mülkiyeti Kanunu hükümleri, burada da düzenleme yoksa genel hükümler uygulanacaktır. KMK Ek m. 1'e göre ise bu kanunun uygulanmasından doğacak her türlü uyuşmazlıkta sulh hukuk mahkemeleri görevlidir.

Klasik kat mülkiyeti veya tek parsel toplu yapılarda uyuşmazlıkların yukarıda belirtildiği şekilde çözüme kavuşturulması mümkün iken komşu parsel toplu yapılar bakımından bu hükmün uygulanmasında da yine aksaklıkları yaşanmaktadır. Zira Yargıtay ve Bölge Adliye Mahkemelerinin kararlarına bakıldığında komşu parsel toplu yapılara ilişkin uyuşmazlıklarda Kat Mülkiyeti Kanunu'nun uygulanabilmesi için ilave bazı şartlar arandığı görülmektedir. Aşağıda bu şartların neler olduğu 2007 yılı öncesi ve sonrası kurulan komşu parsel toplu yapılar bakımından ayrı ayrı değerlendirilecektir.

Komşu Parsel Toplu Yapının 5711 sayılı Kanundan Sonra Kurulmuş Olması

Kat Mülkiyeti Kanunu'na göre komşu parsel toplu yapıların kurulması için tapu müdürlüğüne mimari proje, yapı kullanma izin belgesi, yönetim planı ve vaziyet planı gibi bazı belgelerin sunulması gerektiğini ve kat mülkiyeti parsel bazında kurulacağından bu belgelerin de parsel bazında hazırlanması gerektiğini, fakat uygulamanın bu yönde olmadığını, tapu müdürlükleri tarafından bütün parseller için tek yönetim planı ve tek vaziyet planının hazırlanması talep edildiğini yukarıda ifade etmiştik. Yargıtay ve Bölge Adliye Mahkemeleri bunlara ilave olarak tapu kaydında parsellerin birbirleriyle irtibatlandırılmasını aramaktadır. Bu irtibatlandırma tapu müdürlükleri tarafından tapu kaydına “*toplu yapı şerhi*” adı altında bir belirtme yapılmak suretiyle gerçekleştirilmektedir. Bu uygulamaya yönelik eleştiriler için bkz. (Genç Arıdemir, 2021:393; Kutlu Doğar, 2022:103 vd.).

Kanun'da toplu yapı şerhi diye bir kavram olmamasına rağmen Yargıtay ve Bölge Adliye Mahkemeleri, birden fazla parselde yaygın yapılaşmalarda tapu kütüğünde toplu yapı şerhi bulunmadığında, toplu yapının oluşmadığına, buradan doğacak uyuşmazlıklar hakkında Kat Mülkiyeti Kanunu'nun değil genel hükümlerin uygulanacağına ve bu davalara sulh hukuk mahkemelerinin değil, asliye hukuk mahkemelerinin bakacağına karar vermektedir. “*Kat Mülkiyeti Kanunu'nun 66. ve 67. maddeleri gereğince toplu yapıyı oluşturan imar parselleri ve ortak yerlerin tapuda birbirleriyle bağlantıları sağlanmak suretiyle irtibatlandırma şerhi bulunmadıkça Kat Mülkiyeti Kanunu hükümleri uygulanmaz*”, İzmir Bölge Adliye Mahkemesi 6. Hukuk Dairesi'nin 15.11.2017 tarihli, E. 2017/2026, K. 2017/2154, sayılı kararı, www.kazanci.com.

Komşu Parsel Toplu Yapının 5711 sayılı Kanundan Önce Kurulmuş Olması

Toplu yapılar 2007 yılında Kat Mülkiyeti Kanunu'nda değişiklik yapan 5711 sayılı Kanun ile yasal düzenlemeye kavuşmuştur. Fakat 2007 yılından önce de birden çok parsel üzerinde toplu yapı özelliği gösteren yerler mevcuttu. Bu dönemde parseller arasındaki bağlantı yönetim planına konan hükümler ile sağlanmıştır; fakat Yargıtay, bu tür uyumsuzluklarda Kat Mülkiyeti Kanunu'nun değil, genel hükümlerin uygulanması gerektiğini ve bu uyumsuzlukların asliye hukuk mahkemelerinin görevine girdiğini kabul etmiştir. Bu yönde bkz. Yargıtay 18. Hukuk Dairesi'nin, 05.07.2001 tarihli, E. 2001/6872, K. 2001/6953 sayılı kararı; Yargıtay 18. Hukuk Dairesi'nin, 08.02.2001 tarihli, E. 2001/430, K. 804 sayılı kararı; Yargıtay 3. Hukuk Dairesi'nin 05.12.2005 tarihli, E. 2005/11666, K. 2005/13144 sayılı kararı; Yargıtay 3. Hukuk Dairesi'nin, 03.06.2002 tarihli, E. 2002/5953, K. 2002/6349 sayılı kararı; Yargıtay 5. Hukuk Dairesi'nin, 02.05.1991 tarihli E. 1991/3527, K. 1991/14433 sayılı kararı; Yargıtay 3. Hukuk Dairesi'nin, 16.01.2001 tarihli E. 2000/11743, K. 2001/263 sayılı kararı; Yargıtay 3. Hukuk Dairesi'nin, 21.10.2004 tarihli E. 2004/12283, K. 2004/11368 sayılı kararı, www.kazanci.com. Bu dönemdeki Yargıtay uygulaması için bkz. (Yavuz, 2006:20). 5711 sayılı Kanun sonrasında komşu parsel toplu yapı niteliği gösteren yerlerin yönetim planlarının KMK Geçici m. 2 uyarınca toplu yapıya uyarlanması gerektiği, bu yapılmadığı takdirde yine genel hükümlerin uygulanacağı yönünde kararlar verilmektedir. Bu yönde bkz. Yargıtay 20. Hukuk Dairesi'nin 28.11.2016 tarihli, E. 2016/11050 K. 2016/11370 sayılı kararı; İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi 37. Hukuk Dairesi'nin, 03.12.2019 tarihli, E. 2019/1554 K. 2019/2821 sayılı kararı. Yargıtay 5. Hukuk Dairesi'nin 05.04.2022 tarihli E. 2022/2712 K. 2022/6385 sayılı kararında: "... *taraflar arasında her iki parseli kapsayan bir yönetim planı bulunmadığı gibi*

Kat Mülkiyeti Kanunu kapsamında toplu yapı yönetim planı da her iki parsel için kat malikleri kurulunca kabul edilerek tapu kütüğüne tescil edilmemiştir. Bu durumda davacı tarafın kendi kat malikleri kurulunda aldığı ortak gider kararlarının 7 parsel sayılı taşınmazda bulunan kat maliklerini etkilemeyeceği gözetilerek, sunulan hizmetten yararlanan kişiler fiilen yararlandığı hizmetin karşılığını, sebepsiz zenginleşme veya vekaletsiz iş görme hükümleri çerçevesinde ödemekle yükümlü olduğu”ndan söz edilmektedir. Yargıtay 3. Hukuk Dairesi’nin 01.03.2012 tarihli E. 2012/2926 K. 2012/7150 sayılı kararında birden fazla parsel üzerindeki uyumsuzluğun genel hükümlere göre çözülmesi gerektiği ifade edildikten sonra yönetim planının taraflar arasında sözleşme niteliğinde olduğundan uygulanması gerektiğine karar verilmiştir. Karara göre: “Dava konusu sitenin birden fazla parsel üzerinde yer alması nedeniyle taraflar arasındaki uyumsuzluğun Kat Mülkiyeti Kanunu’na göre değil, 4721 sayılı TMK’nın paylı mülkiyet ile ilgili 688 ve diğer maddeleri ile yine taraflar arasında akdedilen ve sözleşme niteliğine bürünen yönetim planına göre çözümlenmesi gerekir....sözleşme niteliğinde olan yönetim planının 16. maddesinin yukarıda açıklanan hükmünü, ilk düzenlenişi sırasında kooperatifin ortağı olmayıp da sonradan bağımsız bölüm satın alarak malik olanlar da (en geç devir anında öğrenmiş olacağından) bilmek ve uymak zorundadır. Bu bakımdan her kat maliki; yönetimle iletişim kurarak yararlandığı hizmetin karşılığı olan ortak gider borcunu öğrenip, yönetim planında öngörülen tarihi geçirmeden ödemelidir. Aksi halde, temerrüde düşeceğinden gecikme cezası ile sorumlu olacaktır. Kaldı ki; sunulan hizmetten yararlanan kişi, üye (veya ortak) olmasa bile, kendisine bağımsız bölüm tahsis edilmediği yolunda bir iddia da ileri sürmediğine göre, yararlandığı bu hizmetin karşılığını sebepsiz zenginleşme veya vekaletsiz iş görme hükümleri dairesinde yönetime ödemekle yükümlüdür”. Yargıtay 5. Hukuk Dairesi’nin E. 2022/6147 K. 2022/12946 sayılı kararına göre: “...davaya konu sitenin birden fazla parsel üzerinde kurulu olduğu ve Kat Mülkiyeti Kanunu’nda değişiklik yapılmasına ilişkin

5711 Sayılı Kanun'un 22. maddesiyle Kat Mülkiyeti Kanunu'nun 66. ve devamı maddelerinde düzenlenen toplu yapılara ilişkin özel hükümler uyarınca sitede henüz toplu yapı yönetimine geçilmediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle uyuşmazlıkta Kat Mülkiyeti Kanunu hükümlerinin değil, genel hükümlerin uygulanması gerekmektedir. Buna göre görev hususu da genel hükümler uyarınca belirlenmelidir". Yargıtay 15. Hukuk Dairesi'nin 01.03.2021 tarihli E. 2021/448 K. 2021/546 sayılı kararına göre: "Dava, ödenmeyen site aidat alacaklarının tahsili istemiyle başlatılan icra takibine itirazın iptali istemine ilişkindir. TMK'nun 694. maddesinde paylı mülkiyetten doğan veya paylı malı ilgilendiren yönetim giderleri, vergiler ve diğer yükümlülüklerin, aksine bir hüküm bulunmadıkça, paydaşlar tarafından payları oranında karşılanacağı düzenlenmiş olup, aynı Kanununun 689. maddesinde de, paydaşların, kendi aralarında oybirliğiyle anlaşarak yararlanma, kullanma ve yönetime ilişkin konularda kanun hükümlerinden farklı bir düzenleme yapabilecekleri hüküm altına alınmıştır. Buna göre, davacı sitede dava tarihi itibarıyla toplu yapı yönetimine geçilmediği, yargılama sırasında 12/03/2018 tarihli yönetim planı değişikliği ile toplu yapı yönetimine geçildiği görülmekle toplu yapı yönetim planı hükümlerini uyuşmazlığa uygulama imkanı bulunmamakla birlikte, taraflar arasında sözleşme niteliğindeki ve borcun doğduğu tarihte geçerli olan... 2. Noterliğin 23/08/1985 tarihli, 14958 yevmiye no'lu yönetim planı hükümlerinin tarafları bağladığı, hak ve borçların da buna göre belirlenmesi gerektiği halde mahkemece, yanılığın gerekçe ile davalının arsa payı oranına göre ödemesi gereken aidat miktarı hesap edilerek bu doğrultuda hüküm kurulması doğru olmamış, bozmayı gerektirmiştir. Yargıtay 20. Hukuk Dairesi'nin 26.11.2019 tarihli E. 2019/4000 K. 2019/6963 sayılı kararına göre: "Birden fazla parselde 634 Sayılı KMK'na göre toplu yapı yönetimine geçilmemesi veya parsellerin birlikte yönetimine ilişkin bir yönetim planının bulunmaması veya tüm parsellerin ayrı ayrı kat maliklerince birlikte yönetime ilişkin karar alınmaması halinde parsellerin birlikte yönetilmesi mümkün değildir. Bu yönde oluşturulan yöne-

timler fiili yönetim olup, bir kısım kat maliklerin bir araya gelerek parselleri birlikte yönetme iradesi diğer kat maliklerini bağlamaz. Bu durumda, parsellerin birlikte yönetimine yönelik 4721 Sayılı TMK'nın müşterek/paylı mülkiyet hükümlerinin de uygulanması söz konusu değildir. Bütün bunlarla birlikte fiili yönetimin, parsellerin güvenlik, aydınlatma, su, temizlik gibi vb. bir kısım ortak işlerini yerine getirmeleri halinde, yapılan hizmetlerin karşılığını vekaletsiz iş göreme hükümlerine göre istemeleri mümkündür". Belirtilen kararlar için bkz. www.kazanci.com.

KMK Geçici m. 2'ye göre: "Bu Kanunun yürürlük tarihinden önce kurulan toplu yapılara ait yönetim planlarının, bu Kanun hükümlerine uyarlanması amacıyla yapılacak ilk değişiklik için mevcut kat malikleri kurulunun salt çoğunluğu yeterlidir. Mevcut toplu yapı yönetimleri, değiştirilen yönetim planına göre yeni yöneticiler seçilinceye kadar geçici yönetim olarak görevini sürdürür. Toplu yapı yöneticisi secimi, en geç yönetim planının değiştirilmesini takip eden üç ay içinde yapılır". Bu maddenin amacı 5711 sayılı Kanun öncesi kurulan fakat yönetim planlarında toplu yapıya ilişkin hüküm bulunmayan toplu yapıların yönetim planlarının toplu yapı hükümlerine uygun hale getirilmesidir. Bunun için yönetim planının değiştirilmesi gerekir, fakat bunu yapmak kolay değildir. Yönetim planlarının değiştirilmesi için kat maliklerinin 4/5'ünün oyu gerekir. Binlerce bağımsız bölümün olduğu toplu yapılarda bu sayıya ulaşmak güçtür. Bu nedenle sadece yönetim planlarının toplu yapılara uygun hale getirilmesine yönelik yönetim planı değişiklikleri için bu çoğunluk yerine kat maliklerinin salt çoğunluğu ile uyarlama yapılabileceği kabul edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Özmen ve Kır, 2010:259-264; Kutlu Doğar, 2022:291; Genç Arıdemir, 2021:349 vd.).

Sonuç olarak 5711 sayılı Kanundan önce birden fazla parsel üzerinden toplu yapı kurulmuş olsa ve yönetim planlarında toplu yapı ortak giderlerinin nasıl paylaşılacağı düzenlenmiş olsa bile Yargıtay bu nitelikte yerlerde yönetim planı

uyarlanmadığı ve toplu yapı şerhi olmadığı takdirde paylı mülkiyet, sebepsiz zenginleşme ve vekaletsiz iş görme gibi genel hükümlerin uygulanmasına karar vermektedir.

Uyarlamanın zorunlu tutulması öğretide eleştirilmekte ve 2007 yılından önce yönetim planına konan hükümler ile parseller arasında bağlantı sağlanmış ve ortak yönetime ilişkin hükümler konulmuşsa bu yönetim planlarının zorunlu olarak uyarlamaya tabi tutulmaması gerektiği ifade edilmektedir. Öte yandan komşu parsel toplu yapı 5711 sayılı Kanundan önce kurulmuş fakat yönetim planında toplu yapıya ilişkin hükümler yer almamaktaysa bu gibi yerlerde uyarlamanın yapılması faydalı olacaktır.

Komşu Parsel Toplu Yapılara Genel Hükümlerin Uygulanması Yarattığı Sorunlar

Birlikte yaşamın bir tezahürü olan kat mülkiyeti sisteminde kat maliklerinin huzur ve güven içinde bu birlikteliği sürdürebilmeleri için bazı hak ve yükümlülükler getirilmiştir. Örneğin kat maliklerinin ortak yerleri kullanırken dürüstlük kuralına uymaları, birbirlerini rahatsız etmemeleri, yönetim planı hükümlerine uymaları gerekmektedir (KMK m. 18). Öte yandan ortak yerlerin genel giderlerine katlanılması ve zamanında ödeme yapılmadığı takdirde aylık %5 gecikme faizi ödeneceği (KMK m. 20) veya talep edilirse o bağımsız üzerine kanunî ipotek hakkının tescil edilebileceği (KMK m. 22), yükümlülüklerini yerine getirmeyen kat maliki aleyhine kanunda aranan diğer şartların da varlığı halinde onun bağımsız bölüm mülkiyetinin diğer kat maliklerine devredilebileceği (KMK m. 25) gibi hükümler kat mülkiyeti ilişkisinin devamı için öngörülen bazı tedbirlerdir.

Bazı Yargıtay kararlarında toplu yapı yönetimine geçilmediği takdirde genel gider borcunu ödemeyen kat malikinin aylık %5 gecikme tazminatı ödemesi gerektiğine yönelik

KMK m. 20 hükmü yerine genel hükümlere göre yasal faiz talep edileceğine karar verildiği görülmektedir. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 08.02.2022 tarihli E. 2018/18-1119 K. 2022/92 sayılı kararının karşı oyunda şu ifadeler yer almaktadır: *“Mahkeme tarafından birden fazla parsel üzerine kurulu site yönetimi tarafından oluşturulan yönetimin açtığı davanın toplu yapıya geçilmediğinden ve birden fazla parsel üzerine kurulu yönetim tarafından açılan davanın genel hükümler ve yönetim planının sözleşme niteliğinde görülerek vekâletsiz iş görme ve sebepsiz zenginleşme hükümlerine göre ihtilafı çözümlenerek kabul kararı oluşturduğunu, alacak miktarına KMK 20. maddesi gereği Kat Mülkiyeti Kanunu uygulanmayıp, genel hükümler uygulanacağından gecikme tazminatı uygulanmayıp yasal faiz uygulanacağı belirtilmiştir”*. Yargıtay 20. Hukuk Dairesi'nin 25.06.2019 tarihli E. 2019/2697, K. 2019/4420 sayılı kararına göre: *“Dava, itirazın iptali istemine ilişkindir. Yönetim planlarında belirlenen faiz Türk Borçlar Kanunu'nun 120. maddesinde düzenlenen temerrüt faizi niteliğinde olup, ortak gider alacakları ile ilgili genel hükümlerin uygulanacağı durumlarda yasal oranda temerrüt faiz uygulanmalıdır”*. Aynı yönde Yargıtay 20. Hukuk Dairesi, 25.09.2018, E. 2017/3039, K. 2018/5941. Hatta bazı kararlarda toplu yapı yönetimine geçilene kadar yasal faiz, bu tarihten sonra aylık %5 faiz ödeneceği belirtilmektedir. Yargıtay 20. Hukuk Dairesi'nin 05.02.2018 tarihli, E. 2017/3765, K. 2018/595 sayılı kararına göre: *“Yönetim planı tarihleri belirlenerek yönetim planının yürürlük tarihinden önceki döneme ait aidatlar için yasal faiz uygulanması, yönetim planının yürürlük tarihinden sonrası için ise, taraflar arasında imzalanan sözleşme niteliğinde olan yönetim planı uyarınca %5 gecikme tazminatı ödenmesi gerekir”*. Yargıtay 20. Hukuk Dairesi'nin 05.07.2017 tarihli E. 2017/1895, K. 2017/6248 sayılı kararı aynı yöndedir. Belirtilen kararlar için bkz. www.kazanci.com.

Kanımızca yönetim planlarında bütün parsellerin birlikte yönetileceğine ilişkin hükümler varsa bu tür toplu yapılarda

her halde yönetim planlarının ve burada hüküm bulunmayan hallerde Kat Mülkiyeti Kanunu'nun uygulanması gerekir. Bu gibi yerlerde ne yönetim planının uyarlanmasına ne toplu yapı şerhinin bulunması aranmalıdır. Toplu yapılar özel bir kanun olan Kat Mülkiyeti Kanunu'nda düzenlenmiştir ve bunlardan kaynaklanana uyumsuzluklara bu kanunun; burada hüküm bulunmayan hallerde genel hükümlerin uygulanması gerekir.

Buna karşılık yönetim planlarında parsellerin birbiriy-le bağlantısını gösteren hükümler mevcut değilse, yönetim planı ait olduğu parselde; bütün parselleri ilgilendiren konularda ise Kat Mülkiyeti Kanunu hükümlerinin uygulanması gerekir. Her somut olayın özelliğine göre değerlendirme yaparak sonuca ulaşılmalıdır. Parseller arası ortaklaşa kullanılan yer, tesis veya hizmetlerin bulunması halinde bunlardan kaynaklanan giderlerin Kat Mülkiyeti Kanunu'na göre ödenmesi ve burada düzenlenen aylık 5% gecikme faizi gibi tüm yaptırımlar talep edilebilmelidir.

Bazı Yargıtay kararlarında toplu yapı yönetimine geçil-memiş olsa dahi yönetim planının taraflar arasında yapılmış sözleşme niteliğinde olduğu ve uyumsuzluklara öncelikle yönetim planının uygulanacağı ifade edilmiştir. Yargıtay 18. Hukuk Dairesi'nin 15.10.1993 tarihli E. 1993/8742 K. 1993/10955 sayılı kararında: *"Ayrı ayrı parseller üzerinde kurulan binaların bağımsız bölüm malikleri ortak yerlerin yönetimi için sözleşme ile ortak bir yönetim tarzı kabul edebilir iseler de böyle bir kabul genel hükümlere tabi bir sözleşme niteliğinde olup yalnız tarafları bağlar. Davalı kiracı olup bu sözleşmeye (yönetim planı) taraf olmadığına göre sözleşme hükümleri ile bağlı değildir. Bu durumda ortak yönetimin yöneticisi olan davacı, kiracı olan davalı hakkında icra takibi yapamaz ve dava açamaz"* denilmektedir. Yargıtay 12. Hukuk Dairesi'nin 01.03.2002 tarihli E. 2002/2840 K. 2002/4297 sayılı kararına göre: *"Kat Malikleri Kurulu kara-*

rı alındığı andan itibaren hüküm ifade eder, bunun tebliğine gerek yoktur ve yetkili mahkemece iptal edilmedikçe hükmünü icra eder. Kat malikler kurulunun işletme giderleri ile ilgili kararlar İ.İ.K.'nun 68.maddesinin 1.fıkrasında yazılı belirtilen belgelerden sayılır. 634 Sayılı Kanun'da öngörülen kat mülkiyeti ancak tek parsel üzerindeki yapı ve yapılarda kurulabileceğinden yönetim planı tek parseldeki kat malikleri arasında yapılmış ise uyumsuzluğun Kat Mülkiyeti Kanunu hükümlerine göre, birçok parsel üzerinde kurulu sitedeki yapıların malikleri arasında yönetim planı düzenlenmiş ise uyumsuzluğun genel hükümlere göre çözümlenmesi gerekir. Öte yandan bitişik parsellerin kat malikleri arasında müşterek tesislerle ilgili olarak yapılan sözleşme genel hükümlere göre geçerli ise de bu sözleşmeyi imzalamayan kat malikini bağlamaz". Kararlar için bkz. www.kazanci.com. Bazı kararlarda ise yönetim planının TMK m. 689/f.I'e göre paydaşların oybirliği ile paylı malın kullanımı ve onlardan yararlanılması yönelik anlaşma niteliğinde olduğu vurgulanmıştır. Yargıtay 20. Hukuk Dairesi'nin 16.09.2020 tarihli E. 2020/2756 K. 2020/3009 sayılı kararı bu yöndedir, www.kazanci.com.

Bu belge Kat Mülkiyeti Kanunu anlamında yönetim planı niteliğinde sayılmamakta genel hükümlere göre sözleşme niteliğinde sayılarak yine buradaki hükümlerin uygulanacağı belirtilmektedir. İlk bakışta farklı gerekçelerle aynı sonuca varılacağı düşünülebilse de durum böyle değildir. Zira yönetim planları kanundan doğan eşyaya bağlı borç etkisi yaratığından, kat maliklerini ve onların cüzi ve külli haleflerini, hatta yönetim planında imzası olmayan bağımsız bölümlerdeki kiracıları, oturma hakkı sahipleri gibi bağımsız bölümlerden aynı veya nisbî hakka dayalı olarak yararlananları, hatta herhangi bir hakka dayanmaksızın bağımsız bölümleri herhangi bir şekilde devamlı şekilde kullananları da bağlar (KMK m. 18/f.II, 28/f.IV). Bağımsız bölümden sürekli yararlananlar da genel gider borcundan kat maliki ile müteselsilen

sorumludur (KMK m. 22/f.I). Müteselsil sorumluluk kabul edildiğinden, genel gider veya avans ödenmediğinde, yönetici veya kat maliklerinden her biri, kat malikine veya bağımsız bölümden sürekli bir şekilde faydalananlara veya her ikisine birlikte dava açabilir veya icra takibinde bulunabilir (KMK m. 20/f.II, TBK m. 163). Ayrıntılı bilgi için bkz. (Germeç, 2020:532; Pulak, 2019:370; Arpacı, 1984:269; İlgezi, 2019:251).

Yönetim planının sözleşme hükmünde olmasının anlamı kat maliklerinin birbirlerine karşı alacaklı ve borçlu olabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Yönetim planını sadece borçlar hukuku alanına giren bir sözleşme gibi değerlendirmek doğru olmaz. Zaten Kat Mülkiyeti Kanunu'nda yönetim planının sözleşme olduğundan değil sözleşme hükmünde olduğundan söz edilmektedir. Aksi durum külli ve cüzi halefler ile bağımsız bölümlerden yararlananların yönetim planı hükümleri ile bağlı olmadıkları yönünde itirazlarına sebep olabilecek nitelikte sakıncalar yaratmaktadır. Yargıtay'ın bazı eski kararlarda yönetim planının sadece bağımsız bölüm malikleri için bağlayıcı olduğu, bağımsız bölümden kira gibi haklarla yararlananlar, cüzi ve külli halefler için bağlayıcı olmadığı ifade edilmiştir. Bu yönde bkz. Yargıtay 18. Hukuk Dairesi'nin, 15.10.1993 tarihli, E. 1993/8742, K. 1993/10955 sayılı kararı; Yargıtay 13. Hukuk Dairesi'nin, 14.04.2001 tarihli E. 2001/1632, K. 2001/3807. Buna karşılık Yargıtay 5. Hukuk Dairesi'nin 23.06.2021 tarihli E. 2020/11128 K. 2021/9359 sayılı yeni kararında ise birden fazla parselin kat malikleri tarafından imzalanmış yönetim planının sonraki malikler için de bağlayıcı olduğu ifade edilmiştir. Karara göre: *"Dava konusu site birden fazla parsel üzerinde kurulu olup, Kat Mülkiyeti Kanununun 66. ve devamı maddelerinde düzenlenen Toplu Yapılara İlişkin Özel Hükümler uyarınca sitede henüz toplu yapı yönetimine geçilmediği dosya kapsamından anlaşılmalı, uyumsuzlukların çözümünde Kat Mülkiyeti Kanunu hükümlerinin değil, genel hü-*

kümlerin uygulanması gerekmektedir. Yine birden fazla parselin maliki tarafından hazırlanarak kat irtifakının kuruluşunda tapuya kaydedilen ve birden fazla parselin birlikte yönetimini düzenleyen yönetim planı geçerli ve sonraki tüm kat maliklerini bağlayıcıdır. Sırf tek (ve ilk) malik tarafından düzenlenerek tapuya kaydedildiği gerekçesi ile yönetim planının yok hükmünde olduğuna veya geçersizliğine veya iptaline karar verilmez". Kararlar için bkz. www.kazanci.com.

Sonuç

Kat Mülkiyeti Kanunu'nda klasik kat mülkiyeti ve toplu yapılar düzenlenmektedir, fakat komşu parsel toplu yapılar bakımından bu hükümler yetersiz kalmakta ve sorunlara çözüm üretmek yerine daha çok uyuşmazlıklara neden olmaktadır. Kanun hükümlerinin yanlış yorumlanması ve Yargıtay'ın kanımızca hatalı kararları komşu parsel toplu yapılarda genel giderlerin toplanmasında ciddi aksaklıklara neden olmaktadır.

Kanunun bazı hükümleri komşu parsel toplu yapılarda uygulanabilir nitelikte değildir. Bunlardan biri birtakım giderlerin arsa payına göre ödenmesini düzenleyen KMK m. 20 hükmüdür. Arsa payı parsel bazında tespit edildiğinden ve komşu parsel toplu yapılarda parsel sayısınca farklı arsa payı paydaları olacağından genel giderlerin dağıtılmasında bu oranların uygulanması adil olmayan sonuçlara neden olmaktadır. Örneğin herkesin eşit yararlandığı havuzdan arsa payı yüksek olan bağımsız bölümler daha fazla düşük olanlar ise daha az genel gider payı ödemesi gibi.

Komşu parsel toplu yapılar açısından genel giderlerin paylaşım usulü yönetim planında düzenlenmiş olsa bile Yargıtay kararlarına göre toplu yapı yönetimine geçilmediği sürece yönetim planları Kat Mülkiyeti Kanunu anlamında

yönetim planı niteliğinde sayılmamakta, kat malikleri arasında yapılmış sözleşme gibi değerlendirilmektedir.

Yargıtay, komşu parsel toplu yapılarda yönetim planı hükümlerinin uygulanabilmesi için bütün parseller için tek bir yönetim planının hazırlanmış olmasını aramaktadır. 5711 sayılı Kanun sonrası kurulan toplu yapılar için bu mümkündür. Fakat bundan önce kurulan komşu parsel toplu yapılar bakımından her parsel için ayrı ayrı yönetim planları hazırlanmış ve burada düzenlenen hükümlerle parseller arası bağlantılı ortak yerler için genel giderlerin paylaşılması usulü öngörülmüş olabilir. Yargıtay kararlarına göre bu yönetim planı hükümlerinin uygulanabilmesi için mutlaka uyarlama yapılması ve buna ilaveten tapu kaydında toplu yapı şerhi belirtmesi bulunması gerekmektedir. Genel giderlerin paylaşılması usulü öngörülmüş ve yönetim planı ile parseller arasında bağlantı sağlanmış ise uyarlama yapılması kanımızca gerekmez. Uyarlama 5711 sayılı Kanun öncesi kurulan fiilen toplu yapı niteliğinde olan fakat yönetim planlarında bu yönde açıklık bulunmayan toplu yapılar açısından gereklidir. Uyarlama yapılmamış ve toplu yapı şerhi belirtmesi bulunmasa bile yönetim planı hükümleri ve Kat Mülkiyeti Kanunu hükümleri uygulanmalıdır. Fakat Yargıtay anılan şartlar mevcut olmadığı takdirde genel hükümlerin uygulanmasına ve davaların asliye hukuk mahkemelerinde görülmesi gerektiğine karar vermektedir.

5711 sayılı Kanun sonrası kurulan komşu parsel toplu yapılarda veya 5711 sayılı Kanun öncesi kurulmakla beraber yönetim planları uyarlanmış ve toplu yapı şerhi belirtmesi bulunan yerler bakımından ise genel giderlerin paylaşılması yönetim planında düzenlenmemiş ise Kat Mülkiyeti Kanunu hükümleri uygulanır. Bu noktada da arsa payına göre genel giderlerin paylaşılması adil değildir. Kat Mülkiyeti Kanunu'nda komşu parsel toplu yapılarda arsa payına göre

ödenmesi gereken genel giderlerin bağımsız bölümler arasında nasıl paylaşılacağı düzenlenmemiştir.

Sonuç olarak toplu yapı şerhi belirtmesi yapılmış yönetim planları uyarlanmış fakat yönetim planında genel giderlerin paylaşılması usulü öngörülmemiş komşu parsel toplu yapılarda KMK m. 20 uygulanır. Bu hükmün arsa payına göre ödenmesi gereken giderlerin hesabı ise komşu parsel toplu yapıların niteliğine uygun değildir.

Komşu parsel toplu yapı yönetim planında toplu yapının niteliğine uygun adil bir paylaşım usulü öngörülmüş ise bu hükmün uygulanabilmesi için tüm parseller için tek bir yönetim planının hazırlanması ve parsellerin tapu kaydında toplu yapı şerhi belirtmesi bulunması gerekir. 5711 sayılı Kanun öncesi kurulan bir toplu yapı ise bunlara ilaveten yönetim planlarının uyarlanması gerekmektedir. Anılan bu şartlar gerçekleşmediği takdirde yönetim planı ve Kat Mülkiyeti Kanunu hükümlerine göre değil; sebepsiz zenginleşme, vekaletsiz iş görme gibi genel hükümlere göre genel giderler hesaplanmaktadır.

Kat mülkiyeti Kanunu'nda birlikte yaşamın huzur içinde sürdürülebilmesi açısından bazı düzenlemeler getirilmiştir. Bunlardan biri genel giderler ödenmediği takdirde aylık %5 gecikme tazminatı ödenmesidir. Yargıtay'ın toplu yapı yönetimine geçilmeyen yerlerde genel giderler ödenmediği takdirde aylık 5% gecikme tazminatı yerine yasal faiz ödenmesine karar vermektedir. Kat Mülkiyet Kanunu hükümlerinin uygulanabilmesi için toplu yapı şerhi gibi Kanunda düzenlenmeyen şartlar aranması kabul edilemez. Parseller arası bağlantılı ortak yer ve/veya hizmetler varsa burası toplu yapıdır ve Kat Mülkiyeti Kanunu'na tabidir. Böyle bir kabul aynı yerin tapu kütüğüne belirtme yokken toplu yapı olması, belirtme yapıldıktan sonra ise toplu yapı olacağı gibi isabetsiz bir sonuç yaratır.

Kaynakça

- Arpacı, A. (1984). Türk Hukukuna Göre Kat Mülkiyetinde Yönetim, İstanbul.
- Aybay, A. ve Sanal, N. (1985). Açıklamalı İçtihatlı Kat Mülkiyeti Kanunu, İstanbul.
- Belen, H. (2000). Kat mülkiyetinde yönetim planına tahkim şartı konulması ve buna bağlı hukuksal sonuçlar, *Prof. Dr. Kemal Oğuzman'a Armağan*, 205-228.
- Belen, H. (2001). Kat mülkiyetinde yönetim planına cezai şart konulması. *Prof. Dr. Nuri Çelik'e Armağan*, 1, 499-542.
- Cihan, A. H. (2019). Kat mülkiyetine yönetim planı ve hukuki sonuçları, *Yargıtay Kararları Işığında Güncel Medeni Hukuk Problemleri Sempozyumu Bildirileri* (Ed. Tuzcuoğlu T./Cihan, A.H.), 613-624.
- Genç Arıdemir, A. (2021). Kat Mülkiyeti I, İstanbul.
- Germeç, M. E. (2020). Kat Mülkiyeti Hukuku, Ankara.
- Gökçe, E. (2009). Kat mülkiyeti kanununu değiştiren 5711 sayılı kanun'dan sonra ortak gider alacak davası'nın çözüm yolları, *İstanbul Barosu Dergisi*, 83 (2), 709- 714.
- Gökçe, E. (2008). Kat mülkiyeti kanunu'nu değiştiren kanun'un yeni düzenlemelerinin eleştirisi, *İstanbul Barosu Dergisi*, 2(2), 2008, 813-820.
- Hatemi H. vd. (1991). Eşya Hukuku, İstanbul.
- İlgezdi, A. R. (2019). Adım Adım Kat Mülkiyeti Hukuku, Ankara.
- Kaşıkçı, G. (2014). Toplu Yapıların Denetimi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kutlu Doğar, N. (2022). Toplu Yapılarda Yönetim Planı, İstanbul.
- Öktem Çevik, S. (2010). Toplu Yapılarda Yönetim, İstanbul.
- Özmen, E. S. ve Ernas, S. C. (2016). Yapı kooperatifleri tarafından yönetilen kat mülkiyeti oluşumlarına yönelik eleştiriler, *Legal Hukuk Dergisi*, 14 (157), 41-58.
- Özmen, E. S. ve Kır, H. (2010). Kat Mülkiyeti Kanunu Değişiklikleri Şerhi ve Eleştirisi (5711/5912 Sayılı Kanunlar), İstanbul.

- Özmen, E. S. ve Vardar Hamamcıoğlu, G. (2017). Kat İrtifakı, İstanbul.
- Özmen, E. S. ve Şengül, M. (2018). Kentsel Dönüşümde Kat Mülkiyeti Uygulamaları ile Sınırlı Ayni Haklar ve Şerhler, İstanbul.
- Özmen E. S. vd. (2019). İmar Barışı ve Sonrasında Doğacak Uyuşmazlıklarda Çözüm Yolları (İmar Kanunu Geçici 16. Madde Hükmü Çerçevesinde 114 Soru Cevap), İstanbul.
- Pulak, T. M. (2019). Kat Mülkiyeti Kanunu, Ankara.
- Şengül, M. (2011). Türk Medeni Hukukunda Toplu Yapılar ve Toplu Yapı Yönetimi, İstanbul.
- Ürem, M. (2022). Kat Mülkiyetinde Genel Giderlere ve Avansa Katılma Borcundan Sorumlular (KMK m. 20/1 ve 22/1 Hükümleri Uyarınca), İstanbul.
- Yavuz, N. (2006). Paylı Mülkiyet Yönetimi, Ankara.